

STATS VETENSKAPLIG TIDSKRIFT

INNEHÅLL

UPPSATSER

Nils Stjernquist: Jörgen Westerståhl

Jörgen Westerståhl: Till frågan om grundlagarna och deras tolkning

Jörgen Westerståhl: Dagspressen och den politiska opinionsbildningen

Jörgen Westerståhl: Ljudradions bevakning av händelserna i Portugal

ÖVERSIKTER OCH MEDDELANDEN

Sveriges Radios yttrande till Radionämnden över Jörgen Westerståhls undersökning. Av *Otto Nordenskiöld*. Svar av *Jörgen Westerståhl*.

Sakkunnigutlåtanden rörande professur i statskunskap i Göteborg, freds- och konfliktforskning i Uppsala, öststatsforskning i Uppsala och statskunskap i Uppsala.

I riktning mot en ökad demokratisk kontroll av datatekniken. Av *Conny Johannesson*.

LITTERATURGRANSKNINGAR

Peter Arvidson: Massmediernas trovärdighet. Anm. av *Lowe Hedman*.

Kent Asp m fl: Väljare Partier Massmedia. Anm. av *Pär-Erik Back*.

Bengt Owe Birgersson – Jörgen Westerståhl: Den svenska folkstyrelsen. Anm. av *Jan Ringdahl*.

Sören Holmberg: Svenska väljare och *Henry Valen:* Valg og politikk. Anm av *Ole Borre*.

Sven Linderöth: Från konkurrens till monopol. Anm. av *Rutger Lindahl*.

LITTERATURNOTISER

STATSVETENSKAPLIG TIDSKRIFT

REDAKTIONSSEKRETERARE OCH ANSVARIG UTGIVARE

Torbjörn Vallinder, Lund

Redaktionsutskott: Redaktionssekreteraren samt
Nils Stjernquist och Håkan Strömberg, Lund

Biträdande redaktionssekreterare
Lennart Lundquist, Köpenhamn

Tidskriftens ombud vid de statsvetenskapliga institutionerna
Pär-Erik Back, Umeå Leif Lewin, Uppsala Sören Holmberg, Göteborg
Gunnar Wallin, Stockholm

Tidskriften utkommer med fyra häften om året
och tryckes med bidrag från Humanistisk-samhällsvetenskapliga forskningsrådet

Prenumeration sker hos Statsvetenskaplig Tidskrifts expedition, Lund
(postgiro nr 27 95 65-6)

Prenumerationspriset för 1982 är 75 kr inkl. moms. Pris för enstaka häfte 25 kr inkl. moms.

Universitetsstuderande erhåller abonnemang till nedsatt pris
efter hänvändelse till vederbörande lärare

Expeditionens och redaktionens adress: Box 5131, 220 05 Lund
tel. (046) 10 89 35 (exp), 10 89 41 (red) ISSN 0039-0747

Eftertryck av tidskriftens artiklar och övriga innehåll utan angivande av källan förbjudes.

Lund i januari 1982

FAHLBECKSKA STIFTELSEN

INNEHÅLL

UPPSATSER

<i>Nils Stjernquist: Jörgen Westerståhl</i>	213
<i>Jörgen Westerståhl: Till frågan om grundlagarna och deras tolkning</i>	217
<i>Jörgen Westerståhl: Dagspressen och den politiska opinionsbildningen</i>	221
<i>Jörgen Westerståhl: Ljudradions bevakning av händelserna i Portugal</i>	249

ÖVERSIKTER OCH MEDDELANDEN

Sveriges Radios yttrande till Radionämnden över Jörgen Westerståhls undersökning. Av <i>Otto Nordenskiöld. Svar av Jörgen Westerståhl</i>	271
Sakkunnigutlåtanden rörande professur i statskunskap i Göteborg, freds- och konfliktsforskning i Uppsala, öststatsforskning i Uppsala och statskunskap i Uppsala	291
I riktning mot en ökad demokratisk kontroll av datatekniken. Av <i>Conny Johansson</i>	343

LITTERATURGRANSKNINGAR

<i>Peter Arvidson: Massmediernas trovärdighet. Anm. av Lowe Hedman</i>	348
<i>Kent Asp m fl: Väljare Partier Massmedia. Anm. av Pär-Erik Back</i>	353
<i>Bengt Owe Birgersson - Jörgen Westerståhl: Den svenska folkstyrelsen. Anm. av Jan Ringdahl</i>	354
<i>Sören Holmberg: Svenska väljare och Henry Valen: Valg och politikk. Anm. av Ole Borre</i>	356
<i>Sven Linderoth: Från konkurrens till monopol. Anm. av Rutger Lindahl</i>	358

LITTERATURNOTISER	362
-------------------------	-----

Jörgen Westerståhl

AV NILS STJERNQUIST*

Ett ämne är vad dess företrädare gör det till. Detta kan synas vara ett trivialt påstående och är det förvisso också. Men inte desto mindre blir man slagen av riktigheten i påståendet, när Jörgen Westerståhl nu lämnat den professur han innehaft i 30 år vid Göteborgs universitet och samtidigt också ordförandeskapet i Statsvetenskapliga förbundet. Han har i mycket hög grad präglat svensk statsvetenskap ända sedan 50-talets början.

Mellankrigstidens statskunskapsprofessorer var alla fyra, var och en på sitt sätt, högt begåvade och lysande företrädare för ämnet. De satt var och en i sin stad, Axel Brusewitz i Uppsala, Fredrik Lagerroth i Lund, Georg Andréén i Göteborg och Herbert Tingsten i Stockholm och föreläste och ledde seminarier på gammalt manér. De forskade och tenerade hemma, när de inte medverkade i pressen eller i politiken. Georg Andréén var länge riksdagsledamot och mot slutet av samlingsregeringens tid ecklesiastikminister, och Herbert Tingsten blev, något som alltjämt torde vara allmänt bekant, efter krigets slut chefredaktör för Dagens Nyheter.

De fyra mellankrigstidsprofessorerna utgjorde inget gäng. De var utpräglade individualister och svarade väl mot den gamla definitionen på en professor som ein Mann anderer Meinung. Om något samarbete var det inte tal. Tvärtom, det var konkurrens och i ett fall konflikt, grundad på olika uppfattningar om 1809 års regeringsforms ursprung och karaktär.

Brusewitz, Lagerroth, Andréén och Tingsten var alla födda på 80-talet eller 90-talet. När de efter hand lämnade scenen, tillträdde en ny och yngre generation. Förutom Jörgen Westerståhl var det Carl Arvid Hessler i Uppsala, Gunnar Heckscher och Elis Håstad i Stockholm samt i Lund den som skriver dessa rader. Heckscher och Håstad absor-

* Anförande vid Statsvetenskapliga förbundets årsmöte i Göteborg den 2 juni 1982, då Jörgen Westerståhl lämnade ordförandeskapet i förbundet.

berades snart helt av politiken och därefter av diplomatin respektive landshövdingestolen i Uppsala. Kvar stod de tre övriga som tillsammans bildade den s k trojkan som för lång tid framöver styrde och ställde med, för att inte säga dirigerade svensk statsvetenskap. Under 60- och 70-talen tillkom en rad nya tjänster och därmed också nytt folk i rullorna. Trojkans makt dämpades efterhand och när nu Jörgen Westerståhl också lämnat in, har trojkan definitivt avförts från arenan.

Med universitetens våldsamma expansion efter det andra världskrigets slut och inte minst statsvetenskapens attraktionsförmåga och växtvärk stod det snabbt klart för oss att det inte gick att fortsätta på det gamla sättet och i de gamla hjulspåren. Det behövdes institutionslokaler med goda biblioteksresurser och annan utrustning. Och det behövdes framför allt ett samarbete mellan ämnesföreträdarna och institutionerna. Vi svarade upp mot behoven, och jag vågar påstå att knappast något annat samhällsvetenskapligt ämne har under de senaste 30 åren haft ett så omfattande samarbete och så goda interna relationer.

Jag vågar därutöver påstå att förtjänsten härav framför allt tillkommer Jörgen Westerståhl. Han var för det första den store samarbetsingenjören. Han kom gärna på besök till systerinstitutionerna, höll föredrag och seminarier, diskuterade utvecklingslinjer och projekt och spred alltid trevlig stämning. Studieplaner, organisationsplaner, kursuppläggningar, allt samordnades i bästa samförstånd. Vi reagerade vid 60-tales början mot att ämnet var alltför faktacentrerat. Rodret lades om mot mer metodik och teori. (Kanske har pendeln svängt för mycket.) Kronan på verket är det gemensamma metodikinternat som hålles årligen i samband med Statsvetenskapliga förbundets årsmöte.

Jörgen Westerståhl har för andra varit den store forskningsdirektören. Det började inom författningsutredningen, där Westerståhl var huvudsek-

reterare. Som sådan såg han till att en mängd författningsproblem fick en vetenskaplig analys. Här skall blott nämnas de viktigaste bidragen: Gustaf Lindencronas kartläggning av regeringsarbetet, Carl-Gunnar Jansons analys av majoritetsvalen, Lars Skölds undersökning av kandidatnomineringen vid andrakammarvalen, Bo Särilviks bevakning av opinionsbildningen vid 1957 års folkomröstning och Lars Foyers översikt av formerna för kontakt och samverkan mellan staten och organisationerna. Vetenskapligheten var över huvud författningsutredningens signatur, och Jörgen Westerståhl fick rentav utredningens ordförande, Rickard Sandler, att utföra en omfattande analys av majoritetsvals-systemet, kombinerad med ett omfattande räknearbete, där Sändlers matematiska begåvning var en verklig tillgång. Författningsutredningens motiv till förslaget till ny regeringsform var så upplagda att de under en följd av år kunde användas som lärobok i ämnet.

På Jörgen Westerståhls initiativ tillkom kommunalforskningsgruppen (KFG). En förutsättning var riksbanksfondens tillkomst. Fonden gav de ekonomiska möjligheterna att igångsätta breda forskningsprojekt. För egen del var jag närmast benägen att låta svensk statsförvaltning bli objektet. Men jag böjde mig för Jörgen Westerståhls argumentering. Det gällde att inte missa tillfället, när ännu de "många" kommunerna fanns kvar. En annan förutsättning var att samtliga fem statsvetenskapliga institutioner medverkade. Var och en av dem kunde täcka sitt omland vid fältstudierna. Det var en gigantisk satsning. På det hela taget fördes skutan med Jörgen Westerståhl som kapten i hamn i gott skick. Resultatet kan mätas i antalet avhandlingar: sammanlagt 31 licentiatavhandlingar och 9 doktorsavhandlingar. Projektet fungerade som en stor utbildningsanstalt och många personer som nu är verksamma på betydande poster inom forskning, politik och förvaltning fick där sin grundläggande träning. Men resultatet var framför allt den goda och djupa kunskap vi fick av vad storlek och tätortsgrad m fl faktorer betyder för det kommunala och politiska livet och levernet. En analys härav borde ha gjorts innan kommunblocksreformen beslöts.

Att leda en så stor forskargrupp som KFG var krävande. Ett nödvändigt instrument var de talrika internatveckorna inom och utom landet. De senare – både Mallorca, Teneriffa och Tunis hedrades som förlägningsland – var nog de effektivare och därtill för riksbanksfonden de billigaste. Biljettkostnaden ersattes nämligen blott till Mal-

mö, något som vi Lundabor nogsamnt observerade.

Jörgen Westerståhl fick tillfälle att – för att avslutningsvis nämna ytterligare ett större projekt med honom som huvudman – att inom kommunaldemokratiska kommittén och med särskilt anslag från kommundepartementet fortsätta analysen av kommunalpolitiken. Även de resultat som här presenterats har varit av stort allmänt intresse.

För det tredje har Jörgen Westerståhl varit något av en "renhållningsdirektör" och har såtillvida gått i sin lärares, Herbert Tingstens, fotspår. Intresset för massmedia, inte minst politisk press, har från början varit stort. Objektivitet är något som kan mätas, har han hävdad med kraft, och uppdragen har varit många. För att nämna ett par exempel: FN-aktionen i Katanga i svensk press och Vietnam i Sveriges Radio.

Jörgen Westerståhl har för det fjärde varit allmänt politiskt intresserad och har varit väl medveten om sin politiska hemorts rätt. Några politiska uppdrag har han inte velat åtaga sig. Det hindrar inte att han spelat en politisk roll, dels genom artiklar i pressen men framför allt som huvudsekreterare i författningsutredningen. Han var samtidigt även ledamot av utredningen. Det brukar han sällan omtala men när det nämns, kommenterar han det något urskuldande med att han blev det för att Sandler skulle få två röster. Det är riktigt att Westerståhl alltid röstade på samma sätt som Sandler men man kan med samma fog påstå att Sandler alltid röstade på samma sätt som Westerståhl. En viktig insats gjorde Jörgen Westerståhl i varje fall och det var när han i samarbete med Ossian Sehlsted och Olle Dahlén fick en majoritet (s + fp) för ett förslag till vals-system, som var något mera gynnsamt för de större partierna. Jörgen Westerståhl brukar med ett visst darr på rösten uttala sin förvåning över att förslaget inte genomfördes. För närmare detaljer hänvisas till det föredrag som han höll vid det av statens råd för samhällsforskning 1975 anordnade symposiet om den nya grundlagen och som publicerats i Statsvetenskaplig tidskrift 1976.

För det femte och givetvis och framför allt har Jörgen Westerståhl varit den framstående forskaren och det på åtskilliga områden: valforskning, pressforskning, kommunalforskning osv. Men då denna hans verksamhet inte avslutats utan, tvärtom, nu kan förväntas skjuta förnyad fart, avstår jag här från egentliga kommentarer.

Jörgen Westerståhl började sin vetenskapliga bana, som jag redan framhållit, i det "gamla samhället". Boktryckarkonsten var visserligen uppfunnen, likaså fanns skrivmaskinen och stencilapparat. Metoderna hämtades än från filosofien, än från historievetenskapen och än från juridiken. Som docent tjänstgjorde han som sekreterare i socialvetenskapliga forskningskommittén, den kommitté som efter krigets slut lade grunden till upprustningen av samhällsvetenskaperna. Han förvånade sig över den ringa "aptit" på fler tjäns-

ter och ökade resurser, som vissa av de dåvarande samhällsvetarna visade. Upprustningen var en lyckad insats och innebar början till en kraftig expansion. Nu, vid 1980-talets början, är situationen en helt annan än för 30 år sedan. Teori- och metodmedvetenheten är genomgående och tekniken, inte minst datatekniken, har gett oss en ökad potential. Grundläggningstiden inom svensk statskunskap är över. Den bär i hög grad Jörgen Westerståhls signum.

Till frågan om grundlagarna och deras tolkning

AV JÖRGEN WESTERSTÅHL

I Jörgen Westerståhls produktion finns det några studier, som har spelat en stor roll i den vetenskapliga debatten – liksom i den politiska – trots att de hittills har förelegat enbart i stencilerad form. Statsvetenskaplig Tidskrift har lyckats övertala Westerståhl att publicera ett par av dessa studier i föreliggande häfte.

Till frågan om grundlagarna och deras tolkning är en specimineringskrift från 1949. Den utgår från en berömd paragraf i 1809 års regeringsform och spelade en uppmärksam roll i debatten om grundlagstolkning på 1950-talet; se härom Statsvetenskaplig Tidskrift 1954 s. 516 ff. Av skriften publiceras här kapitel III, som alltjämt har ett betydande principiellt intresse.

Dagspressen och den politiska opinionsbildningen var ursprungligen avsedd att som en bilaga ingå i den första pressutredningens betänkande (SOU 1965:22); så blev av olika orsaker inte fallet. Denna studie har bland pressforskare blivit något av en minor classic, ständigt efterfrågad och återopad.

Ljudradions bevakning av händelserna i Portugal är sannolikt den mest omdiskuterade av Westerståhls många objektivitetsstudier, av vilka ett urval föreligger i Objektiv nyhetsförmedling (Stockholm 1972). I efterhand, när den dagsbetonade polemiken har tystnat, framstår Portugalstudien som en av de allra intressantaste av dessa undersökningar. Studien har här kompletterats med Sveriges Radios yttrande till radionämnden och Westerståhls svar; härigenom blir principfrågorna i sammanhanget ytterligare belysta.

Kap. I innehåller en allmän översikt av vissa rättsteoretiska och tolkningsteoretiska frågor. I Kap. II framföres ett förslag till tolkning av gamla RF § 84; argumentationen är i långa stycken publicerad av Ole Westerberg i RF § 84, "Grundlagarna skola efter deras ordalydelse i varje särskilt fall tillämpas" (Stockholm 1954).

Kapitel III.

Den principiella frågan om tolkningsparagrafers tolkning och ändringsparagrafers ändring

Vi ha i det föregående avsiktligt utelämnat en av Nils Alexanderson framförd synpunkt på tolkningen av 1809 års RF § 84¹ – därför att denna synpunkt har en principiell räckvidd som för utöver frågan om just nämnda paragrafs innebörd. Det synes lämpligt att återge Alexandersons uttalande i dess helhet. Genom RF § 84, säger han i sin bok om den svenska tryckfrihetsprocessen,

"är emellertid icke den så att säga översta tolkningsregeln funnen, ty om en tolkningsregel utgör ett stadgande

i en lag, måste detta *i sin tur* bli föremål för lagtolkning, och det är ju en logisk omöjlighet, att vid denna tolkning lagstället självt skulle kunna bestämma metoden. Sådant förutsatte, att redan vid sökandet det sökta vore funnet. Vid tolkningen av *den legala tolkningsregeln* är alltså enda vägen att bruka de metoder, rättsvetenskapen utbildat ut ifrån överväganden av stiftad lags väsen som rättskälla betraktad, av sättet för dess tillkomst och av dess funktion i rättslivet. Däremot är det naturligen alls icke uteslutet, att denna tolkning ger till resultat, att den legala tolkningsregeln, med avseende å den eller de lagars tolkning i övrigt, för vilka densamma gäller, fordrar tillämpningen av en viss annan metod, än den av vetenskapen såsom den sakenliga utmärkta; och i så fall får naturligen nu den legala regeln sin betydelse.

Men sådan är enligt vår mening icke händelsen med § 84 Reg. Formen. I vår tid råder tämligen oomstridd den *objektiva* principen för tolkning av lagar med den karaktär och av så pass nytt datum som våra grundlagar. Men mot denna princip strider det alldeles icke att vid utforskningen av lagens innehåll taga till hjälpmedel

kunskapen om den allmänna åskådningen inom de kretsar, som på sin tid uppburo det nya lagstiftningsverket. Det är detta förhållande, som i främsta rummet skänker lagens förarbeten deras alltiämt högt skattade värde vid lagtolkning. De få visserligen icke tillmätas en *direkt* vägledande betydelse. Man bör icke tillåta sig att, ens där lagens eget innehåll, läst i sin helhet, kvarlämnar ovisshet, identifiera dess mening med den åsikt, som av en eller flera inflytelserika förarbetare uttalats. Men däremot böra sådana uttalanden beaktas *såsom indicier* på en vid lagens tillkomsttid gällande allmänare åskådning; indicier, vilkas bevisvärde naturligen måste mätas efter omständigheterna, särskilt avvägas mot de kunskapsmedel man i övrigt kan förskaffa sig rörande denna åskådning.

Man har med andra ord att vid lagtolkning beakta, att lagen icke är ett tidlöst, självvalstrat väsen, utan ett ur givna historiska förutsättningar framsprunget människoverk. Framför allt i fråga om en *politisk* lagstiftning duger det icke att förbise detta, i all synnerhet icke en som tillkommit under sådana förhållanden som 1809 års Regeringsform. Ett sådant lagverk är barn av sin tid mer än andra; politiska aktualiteter förfela icke att påtrycka det sin stämpel. Regeringsformen är av sina stiftare tänkt som en befäst mur kring konstitutionen, och där är satt en stark vakt just vid de portar, där enligt *ännu kännbara historiska erfarenheter* godtycket framför allt sökt smyga in till överrumpling. En sådan vakt, ställd vid det nya fästningsverkets huvudport, är § 84; den riktar sin vassa udd mot tidigare erfarna våldsamma principlösa vantolkningar av stiftad lag.

Sedd i detta sitt historiska sammanhang, skall den befinnas såsom gällande rätt blott proklamera den objektiva lagtolkningens allmänna princip. Men icke påbjudes härmed ett ovillkorligt fasthållande av den bokstavliga lydelsen av varje enskilt stadgande i grundlagen, utan hänsyn till att det dock ingår som ett led i vad som är tänkt som ett organiskt helt. Icke heller förbjudes att med varsam hand i lagens egen anda supplera vad där kan finnas utsagt eller blott antytt, men som kräves av sammanhangets logik eller lagens praktikabilitet.

Vad nu särskilt TFO beträffar, så skulle en bokstavs-träddom, sådan man stundom ansett den ålagd av § 84 Reg. Formen, leda till odrägliga och motsägande resultat. — — ²

Först må ett par randanmärkningar göras. När Alexanderson förklarar, att man vid tolkningen av den legala tolkningsregeln har att "använda de metoder rättsvetenskapen utbildat", synes han härmed avse de metoder som hans egen tids rättsvetenskap använder. Något skäl anföres icke för denna ståndpunkt, och en annan rättsvetenskaps-

man skulle med lika stor rätt exempelvis kunna hävda, att man vid tolkningen av den legala tolkningsregeln i stället skall använda just de metoder som var gängse vid tolkningsregelns tillkomst. Det bör kanske också redan här påpekas att med den i föreliggande arbete använda terminologien, enligt vilken med uttrycket tolkning endast avses vissa mer kvalificerade operationer och inte varje slags begripande av en rättsats innebörd, mister Alexandersons påstående, att tolkningsparagrafen först måste tolkas innan den kan användas, sin axiomatiska karaktär. Det kunde ju till äventyrs förhålla sig så att denna paragraf vore så enkel och klar att den, i de flesta förekommande sammanhang, icke själv behövde tolkas.

Alexandersons utgångspunkt är emellertid en annan. Han förutsätter tydligen att varje i en lag formulerad regel först behöver tolkas, innan man kan få kännedom om regelns innehåll, och vi accepterar här för tillfället denna förutsättning. Alexanderson förklarar sålunda, att om en tolkningsregel utgör ett stadgande i en lag, så måste stadgandet i sin tur bli föremål för tolkning, ty det vore, tillägger han "en logisk omöjlighet, att vid denna tolkning lagstället självt skulle kunna bestämma metoden". Bortsett från vad det kan betyda att det skulle vara en "logisk" omöjlighet att använda den legala tolkningsregeln vid tolkningen av just samma regel, är det obestridligt att det med Alexandersons uppfattning blir faktiskt omöjligt att i föreliggande fall använda tolkningsregeln. Innan man känner dess innehåll kan den inte begagnas.

Man får då först applicera en godtyckligt vald tolkningsmetod — godtycklig i varje fall i förhållande till den okända, i tolkningsparagrafen *nedlagda metoden* — på själva tolkningsparagrafen, T. Låt oss kalla denna applicerade metod för m_1 . Om m_1 nu tillämpas på T och under förutsättning att T visar sig innehålla en bestämd tolkningsmetod, kan ett av två fall inträffa. Antingen framgår härvid att T själv avser metoden m_1 eller också att T avser en annan metod. I det förstnämnda fallet är då uppgiften löst: m_1 har använts på T, vilken i sin tur innehåller just m_1 . Men det andra fallet är likaledes tänkbart. Alexanderson framhåller uttryckligen, att det naturligtvis inte är uteslutet att, sedan man använt rättsvetenskapens metoder vid tolkningsregelns tolkning, denna tolkning ger till resultat att den legala regeln fordrar tillämpning av viss annan metod. Användandet av m_1 på T skulle då leda till att T implicerar en därifrån skild metod, låt oss kalla den m_2 .

Nu uppstår frågan: Kan inte den speciella metod, m_2 , som vi funnit genom att applicera m_1 på T i sin tur appliceras på T? Om T säger, att grundlagarna skall tolkas på ett visst sätt, och en annan paragraf (exempelvis RF 85) säger, att T tillhör grundlagarna, varför skulle då inte T själv användas vid tolkningen av T? Innan vi hade någon kännedom om T:s innehåll var detta givetvis omöjligt, men sedan vi nu kommit till den uppfattningen att T implicerar m_2 , möter i varje fall inte något faktiskt hinder att tillämpa m_2 på T. Låt oss för ett ögonblick fullfölja detta tankeexperiment. Om m_2 appliceras på T, kan återigen ett av två fall inträffa. Antingen ger m_2 till resultat att T anvisar m_2 eller att T anvisar en annan metod, m_3 . I det sistnämnda fallet, kan man då fortsätta att applicera m_3 på T, varvid man eventuellt erhåller anvisning på en ny metod, m_4 , osv. Denna regress kan fortsätta ända till dess att tillämpningen av en viss metod på tolkningen av T leder till att just samma metod befinnes vara innehållen i T. Regressen måste betraktas som infinit, om man antager att tillämpningen av två olika tolkningsmetoder aldrig kan ge samma resultat; annars kommer den att avbrytas vid någon viss punkt. Man kan också föreställa sig att en olöslig cirkelgång uppstår, om exempelvis m_1 använd på T ger m_2 och m_2 använd på T ånyo ger m_1 .

Många är nog beredda att förklara, att det här förda resonemanget i varje fall är alltigenom verklighetsfrämmande. En jurist, säger man kanske, förfar inte på det viset att han successivt begagnar olika tolkningsmetoder på en och samma paragraf. Emellertid synes man kunna hävda, att, i viss mening, Alexandersons egen framställning exemplifierar just ett sådant förfarande. Visserligen är det inte fråga om olika metoder som framkommit genom en tolkning av RF 84. Det sammanhänger med att Alexanderson tydligen inte till fullo beaktat konsekvenserna av sitt antagande, att användandet av en viss metod på T kan ge m_2 till resultat. Frågan om användningen av m_2 på T har han inte berört, därför att hans diskussion på denna punkt upphör, innan T har erhållit en bestämd innebörd.

Låter man m_1 beteckna den objektiva lagtolkningsprincipen kan Alexanderson synas förfara på följande sätt: Han prövar m_1 på T och finner att T just anvisar m_1 . Men detta är knappast riktigt. Den objektiva lagtolkningsprincipen bör, hävdar Alexanderson inledningsvis, tillämpas på lagar av så pass nytt datum som grundlagarna. Den skall

bland annat innebära att åskådningen inom de kretsar som uppbar lagstiftningsverket och förarbetena icke får tillmätas "en direkt vägledande betydelse". Även om lagens innehåll är oklart, får man icke "identifiera dess mening" med lagstiftarnas mening, vilken däremot bör betraktas "såsom indicier". – Jämför härmed Reuterskiöld: Lagstiftarens mening kan "åberopas som stöd, ehuru aldrig som grund, för en viss objektiv tolkning".

Ser man nu efter, hur Alexanderson motiverar sin egen tolkning av RF 84, så anföres där bokstavligen ingenting annat än vad han anser att grundlagsstiftarna menat med stadgandet. Hur än den s. k. objektiva lagtolkningsprincipen skall karakteriseras, är det likväl uppenbart att den inte får identifieras med den princip man brukat kalla den subjektiva, dvs. den som vid lagtolkning säger sig utgå från lagstiftarens mening. Den objektiva metoden har ju uppstått som en reaktion häremot, den har fått sitt namn av denna motsatsställning. Slutsatsen synes bli, att Alexandersons vid tolkningen av RF § 84 tillfälligt övergivit den av honom hyllade tolkningsmetoden. Möjligen skulle man häremot kunna anföra, att Alexandersons framställning också innehåller några meningar, där han modifierar sin tolkningsmetod i subjektiv riktning – han talar om att lagen icke är "ett tidlöst självalstrat väsen" och en "politisk lagstiftning" som är "barn av sin tid mer än andra". Det är riktigt att dessa från Alexandersons vanliga stringenta stil avvikande uttalanden förmedlar övergången till den subjektiva metodens användning, men de gör om man lägger huvudvikten vid dem samtidigt allt tal om en objektiv tolkningsmetod meningslöst. När Alexanderson väl tolkat RF § 84, är han också tillbaka till "den objektiva lagtolkningens allmänna princip".

Förklaringen till Alexandersons hållning i detta fall torde vara ganska enkel. Med användandet av den traditionella objektiva tolkningsmetoden på RF § 84 har det för honom sannolikt syntts svårt att undvika den konsekvensen, att stadgandet anvisar "en bokstavsträldom", vilken i sin tur enligt hans mening skulle leda till "odrägliga och motsägande resultat". Genom en subjektiv tolkning finner han däremot att dessa svårigheter kan elimineras. Man skulle sålunda, med endast en måttlig tillspetsning, kunna beskriva Alexandersons framgångsmetod på följande sätt. Han använder m_1 på T och finner att T åsyftar en bokstavstolkning m_2 . Han prövar då en subjektiv metod, m_3 , på T och finner att den ger önskat resultat, nämligen m_1 . Men han stannar härvid och tillämpar icke ånyo m_1 på T, ty i så fall skulle en olöslig cirkel uppstå.³

Vi lämnar nu Alexandersons resonemang och konstaterar först, att här väsentligen föreligger två olika men nära sammanflätade problem, nämligen dels den allmänna frågan om alla rättsregler behöver tolkas innan de överhuvud kan förstås, dels frågan om en tolkningsparagraf kan användas vid sin egen tolkning. Det förstnämnda spørsmålet har vi redan i ett tidigare sammanhang berört, och vår ståndpunkt där, nämligen att "tolkning" i vanliga fall först sätter in på ett stadium där man redan har en viss uppfattning om regelns innehåll, inte enbart synes beröra en terminologisk angelägenhet. Förhåller det sig nämligen i allmänhet så att man ingenting förstode av en lagbestämmelse innan man applicerat speciella tolkningsmetoder på densamma, så måste hela rättsordningens läge ur olika synpunkter te sig ganska prekärt. Men vi behöver inte utveckla denna tanke därför att den påtagligt är orealistisk: man får i normala fall vid läsandet av en lagbestämmelse redan från början en viss uppfattning om dess innehåll, vilken sedan kan preciseras genom tolkning. Det är därför som det inte behöver ligga något i och för sig orimligt i att en viss tolkningsregel omedelbart användes vid tolkningen av sig själv.⁴ Tolkningen kan beskrivas som ett successivt förfarande, där man hela tiden bygger på vad man redan vet. Nu är ju RF § 84 av flera skäl ett dåligt exempel, men vi kan istället välja ett stadgande som i viss mån är dess motsats, nämligen § 133 i den tyska Bürgerliches Gesetzbuch: *Bei der Auslegung einer Willenserklärung ist der wirkliche Wille zu erforschen und nicht an dem buchstäblichen Sinne des Ausdrucks zu haften.* Hade denna bestämmelse varit så formulerad att den gällt lagar⁵, skulle den tydligen bland annat ha anbefallt ett utforskande av lagstiftarens vilja.

Men för att få en närmare kännedom om dess innebörd kunde den eventuellt ha behövt tolkas, och då förefaller det naturliga ha varit att just lagstiftarens mening med bestämmelsen i detalj studerats, med andra ord att den använts vid sin egen tolkning.

Är den legala tolkningsregeln däremot så oklar, att man från början inte får något bestämt intryck av dess allmänna innehåll – och det kan ju sägas vara fallet med RF § 84, uppfattad som tolkningsparagraf – blir läget ett annat. Då kan teoretiskt sett de egendomliga förhållandena tänkas uppkomma, som förut diskuterats i samband med Alexandersons framställning.

Noter

- ¹ 1809 års RF § 84 löd: "Grundlagarna skola efter deras ordalydelse i varje särskilt fall tillämpas."
- ² N. Alexanderson, Föreläsningar öfver den svenska tryckfrihetsprocessen, Uppsala & Stockholm 1907 s 9–11.
- ³ I mer förkortad form återfinnes ett likartat resonemang hos R. Malmgren, Sveriges statsförvaltningsrätt. Även han säger sig hylla den objektiva tolkningsprincipen men använder vid tolkningen av RF § 84 väsentligen en subjektiv metod; sedan finner han att denna paragraf anvisar en tredje metod, som han emellertid anser omöjlig att använda, varefter han återgår till den objektiva metoden.
- ⁴ I litteraturen företräder Hölder, Zur Theorie der Willenserklärung. Drei Beiträge zum bürgerlichen Recht, Leipzig 1905 s 118, den uppfattningen att tolkningsgrundsatser inte kan upptagas i lagar och gälla för dem, emedan de då själva behövde tolkas. Hans åsikter har kritiserats av Somló, Juristische Grundlehre, Leipzig 1927 s 384 och Bierling, Juristische Prinzipienlehre, Tübingen 1911, Band IV s 227 ff.
- ⁵ Den avser civilrättsliga viljeförklaringar.

Dagspressen och den politiska opinionsbildningen

AV JÖRGEN WESTERSTÅHL

Till Statssekreteraren
Justitiedepartementet

Genom beslut i november 1964 uppdrogs åt Statsvetenskapliga institutionen vid Göteborgs universitet att för pressutredningens räkning utföra vissa främst på intervjumaterial grundade undersökningar rörande den svenska dagspressens roll i den politiska opinionsbildningen. I pressutredningens betänkande (SOU 1965:22) har ett antal undersökningresultat redovisats under rubrikerna En- och flertidningsläsare, sid. 13 ff samt Tidningsläsning och partival, sid. 35 ff. Det förutsattes att institutionens utredningsuppdrag skulle slutföras oaktat pressutredningens betänkande avlämnats.

Härmed överlämnas slutredogörelsen för detta utredningsarbete. Vid undersökningens genomförande har jag i första hand biträtt av fil. kand. Lennart Månsson. Av stor betydelse för undersökningen har varit att informationsmätt och attitydskalor, vilka av universitetslektor Bo Särilvik utarbetats vid studier av andra aspekter av politiskt beteende, här kunnat utnyttjas.

Göteborg i juni 1965

1. Undersökningens syfte och avgränsning

Undersökningens syfte är att med hjälp huvudsakligen av intervjudata belysa den svenska dagspressens roll i den politiska opinionsbildningen. Härvid utnyttjas de tidigare redovisade, av pressutredningen återgivna resultaten liksom vissa andra äldre undersökningresultat. Huvudsyftet i denna framställning är emellertid ej blott att komplettera beskrivningen av pressens spridning utan också att belysa pressens funktion vid opinionsbildningen och, i den mån det låter sig göra, söka spåra vissa av de orsakssammanhang som här kan vara förhanden.

Vad som med hjälp av föreliggande data kan studeras är hela tidningspressens och olika grupper av tidningars betydelse som förmedlare av politisk information och av politiska åsikter utformade av partierna. Det gäller med andra ord *pressens roll som medium*, i egentlig mening, för vad som produceras utanför pressen. Däremot är det

icke möjligt att på grund av intervjumaterialet belysa *pressens självständiga betydelse*, dess insats som producent i opinionsbildningsprocessen, t. ex. tidningarnas roll som initiativtagare i den politiska debatten, som debattfora där åsikter nyanseras och preciseras och där argument utformas, som riktare av uppmärksamhetsfokus eller som spegel av en kvalificerad opinion. Allt detta faller utanför ramen för föreliggande undersökning.

Vad som studeras är vidare *grupper av tidningar* och *icke enskilda tidningar*. Det sistnämnda betyder också att, om en viss tidningskategori endast kommer att innehålla en tidning, särredovisas icke denna kategori.

2. Material

Materialet för föreliggande undersökning utgöres i huvudsak av intervjudata, hämtade från olika intervjuundersökningar:

I första hand utnyttjas resultaten från den av Statistiska centralbyråns utredningsinstitut och statsvetenskapliga institutionen utförda *intervjuundersökningen i samband med 1964 års riksdagsval*. Antalet intervjuade personer utgjorde 2 849. Angående undersökningens allmänna uppläggning, representativitet m. m. hänvisas till Riksdagsmannavalen 1961–1964, II, sid. 30 ff (SOS Allmänna val). Till vad som där säges bland annat om att högerpartiets röstandel underskattats må ytterligare fogas, att även högerpressen synes ha blivit något underrepresenterad. När undersökningresultat och tabellmaterial anknyter till denna undersökning anges ingen särskild källhänvisning och inget årtal.

I stor utsträckning har också resultaten av motsvarande *intervjuundersökning i samband med 1960 års riksdagsval* utnyttjats. Antalet intervjuade personer utgjorde 1 466. Beträffande denna undersökning hänvisas till Riksdagsmannavalen 1959–1960, II, sid. 48 ff (SOS Allmänna val).

I några fall har uppgifter hämtats från en *intervjuundersökning i samband med 1956 års riksdagsval* (Jörgen Westerståhl, Bo Särilvik, Svensk valrörelse 1956, Arbetsrapport I, Stencil). Kompletterande intervjudata från vissa andra undersökningar redovisas också: Bo Särilvik: *Opinionsbildningen vid folkomröstningen 1957* (SOU 1959:10); Rune Sjöden, *Sveriges första TV-val*, Stockholm 1962; *Sveriges Radios Årsbok 1962*; SIFO:s valpanel 1964.

Ekologiska undersökningsresultat och intervjudata har vidare hämtats från *Jörgen Westerståhl och Carl-Gunnar Janson, Politisk press*, Göteborg 1958. På ett par punkter har dessa ekologiska data här kompletterats.

Från intervjumaterialet hämtas upplysningar om följande variabler:

Mediavariabler

1) Tidningsläsning

Intervjufråga: Vilken eller vilka tidningar brukar Ni läsa dagligen (även tidningar av nyhetskaraktär, som utkommer 2–3 dagar per vecka, antecknas)? Prenumererar Ni eller någon i Er familj på (de nämnda tidningarnas namn)?

För varje intervjuad person kodades även uppgifter om den tidningsmiljö (enligt TS) i vilken han lever: politisk tendens hos tidningar utgivna inom vederbörande tidningsområde, den procentuella andelen av hushållet inom området som täcks av där utgivna tidningar och av utifrån kommande press efter politisk tendens. Härvid har områdena delats i tätort och landsbygd (enligt TS), vilket innebär att för envar intervjuad uppgifterna om pressens spridning hänförs till den del av tidningsområdet där vederbörande är bosatt.

2) Tidningarnas partipolitiska tendens

Intervjufråga: Vilket parti stöder . . . . . (de nämnda tidningarna genomgås var och en för sig)? Svaren kontrolleras i efterhand mot TS-bokens uppgifter med viss komplettering. Ifråga om Sydsvenska Dagbladet och Kvällsposten räknades som rätt svar vid 1964 års val såväl "Högern" som "Medborgerlig samling". Beträffande Dagen betraktades som rätt svar såväl "opolitisk", "stöder inte parti" etc. som "KDS". – "Vet inte" räknades som felaktigt svar.

På grundval av dessa uppgifter och svaren på frågan om politisk röstning (se nedan nr 1) göres i många fall en distinktion mellan läsare och "egen" press, dvs. de läsare och läser åtminstone en tidning som stöder det parti vederbörande röstar på, och läsare av enbart "annan" press.

3) Ledarläsning

Intervjufråga: Hur ofta brukar Ni läsa politiska ledartiklar i tidningarna: varje dag, ofta, sällan eller aldrig?

I vissa tabeller har intervjupersoner som svarat "varje dag" eller "ofta" lagts samman till en svarskategori "läser ofta pol. ledartiklar".

I några fall har personer med övriga svar sammanförts till en kategori "läser sällan pol. ledartiklar".

4) Läsning av utlandsnyheter

Intervjufråga: Hur mycket av de politiska nyheterna från utlandet brukar Ni läsa i dagstidningar? Vilken av svaren på det här kortet stämmer bäst in på Er val? Frågekortets alternativ: Hoppas alltid över sådana nyheter; brukar inte läsa mer än rubrikerna; läser hela artiklar, när någon stor händelse inträffar; läser nästan allt som står av sådana nyheter.

5) Läsning av sportnyheter (endast 1960)

Frågekort med frågor om läsning av sport med samma svarsalternativ som enligt 3.

6) Läsning av familjenyheter (endast 1960)

Frågekort med frågor om läsning av familjenyheter (födelsedagar, vigslar och dylikt) med samma svarsalternativ som enligt 3.

7) Läsning av följetong eller novell (endast 1960)

Frågekort med frågor om läsning av följetong eller novell och med samma svarsalternativ som enligt 3.

8) Läsning av nyheter om olyckor och brott (endast 1960)

Frågekort med frågor om läsning av olyckor och brott och med samma svarsalternativ som enligt 4.

9) Variablerna 3–9 (med uteslutande av nr 7) har sammanförts till ett "ut-in"-index, varvid intresse för ledarläsning och utlandsnyheter kontrasterats mot inriktning på familjenyheter, sport samt olyckor och brott. Skalan är utformad av Bo Särilvik, varvid "ut"-indexet ingår som ett led i ett mediaexpositionsått (kampanjintresse). Se Bo Särilvik, *Politisk rörlighet och stabilitet i valmanskåren*, Statsvetenskaplig Tidskrift 1964:4.

10) Kampanjprogram i radio/TV (1960)

Intervjufråga: Radio och TV hade ju en del program inför valet i år: Lyssnade Ni på några av de här programmen i radio och TV? (Frågekort med förteckning över programmen visas.)

Har i tabell endast använts på det sättet att andel intervjuade, som uppgivit sig ha lyssnat på åtta eller flera av kampanjprogrammen utskilt, "lyssnade på många kampanjprogram i radio/TV".

11) Jämförelse mellan media

a. Intervjufråga: Anser Ni för egen del att Ni fick upplysningar om valet på det bästa och klaraste sättet genom: Radio, TV, tidningar, valbroschyrer eller valmöten? (1956, 1960)

b. Intervjufråga: Upplysningar om partiernas ståndpunkter inför ett val kan man få bland annat genom

privata diskussioner, dagstidningar, genom radio och genom TV: Vad av detta anser Ni har gett Er mest upplysningar inför det här valet? (1962 och 1964)

Politiska variabler

1) Röstning (vid det val undersökningen avser)

Observera att endast de intervjuade som enligt röstlängd faktiskt röstat och som vid intervjun uppgivit hur de röstat klassificeras efter parti. Det betyder att vid redovisning efter partitillhörighet ett antal av de intervjuade måste klassificeras som ej röstande respektive partisympati okänd.

2) Intresse för politik (mycket intresserad, ganska intresserad, inte särskilt intresserad, inte alls intresserad).

I vissa tabeller har intervjupersoner med svaren "mycket" respektive "ganska" intresserad behandlats som en grupp med "högt politiskt intresse" och i något fall personer med övriga svar som en grupp med "låg politiskt intresse".

3) Allmän politisk information (identifikation av partiledarna, andrakammar- eller kommunalval, regeringsparti, hur första kammaren väljes)

Även beträffande denna variabel har vid vissa bearbetningar sammanläggning till en grupp skett av intervjuade med 3 eller 4 korrekta svar. Gruppen markeras med "hög allmän politisk information". Informationsmättet har utarbetats av Bo Särilvik för en annan undersökning.

4) Information om partiernas ståndpunkter (1964: ATP, kommunalt samband m. fl. frågor; 1960: allmän omsättningskatt, ATP, barnbidragen m. fl.).

Också för denna variabel har – i fråga om 1960 års undersökning – på motsvarande sätt som ovan anges i någon bearbetning sammanläggning skett till en grupp med "hög information om valargument".

5) Höger-vänsterskala (sammansatt av ett flertal frågor rörande socialpolitik och skatter och utformad av Bo Särilvik. Se härom närmare Bo Särilvik, Skiljelinjer i valmanskåren, Statsvetenskaplig Tidskrift 1965:2–3).

6) Förtroende – misstroende mot regeringspolitiken (skala sammansatt av frågor rörande sociala och ekonomiska förhållanden, t. ex. om det ekonomiska välståndet, om bostadsbristen m. m. De intervjuade har fått ange om det rådande förhållandet mest beror på regeringens politik eller har andra orsaker. Skalan benämnes i tabellerna "inställning till regeringspolitik".

Skalan är utformad av Bo Särilvik. Se härom närmare ovan under 5/ angivna uppsats.

7) Övertygad partianhängare (fråga avsedd att skilja ut de personer som anser sig vara starkt övertygade anhängare av sitt parti).

Har endast använts på det sättet att andelen intervjuade som säger sig vara starkt övertygade partianhängare angivits, "stark partiövertygelse".

Det bör observeras att vid tabellredovisning för mediavariablen "läser 'egen' tidning" givetvis endast de intervjupersoner kunnat medtagas, som röstat och vilkas röstningssätt är känt. Dessutom har så gott som genomgående exkluderats de, vilka uppgivit sig icke regelbundet läsa någon dagstidning. Av förstnämnda skäl kan redovisade absoluta tal vara olika i skilda tabeller.

3. Utgångsläget: sambandet mellan partival och tidningsval

En tidigare undersökning (Westerståhl-Janson, Politisk press) har visat att det, trots den uppenbara diskrepansen mellan partiernas röstandelar i riket som helhet och motsvarande pressgruppers andel av dagspressens totala upplaga, finns ett tydligt samband mellan tidningsläsning och röstning. Detta samband framträder på två sätt, som ett ekologiskt samband i tidningsområdena och som ett individuellt samband när det gäller den enskildes val av parti och tidning.

De ekologiska sambanden gäller följande två områdesvariabler: nettoupplagan (vardagar) för såväl områdespress som utifrån kommande press, grupperad efter tidningarnas politiska tendens och beräknad som andelar av den totala nettoupplagan inom varje tidningsområde, samt partiernas röstandelar inom varje tidningsområde. Undersökningen visade i första hand att det för vart och ett av åren 1946–1954 för samtliga större partier fanns ett samband mellan spridningen av de olika pressgrupperna och rösternas fördelning på de olika partierna (samma år respektive efterföljande år). Sambandet beräknades som en produktmomentkorrelation mellan press- och röstvärden inom alla tidningsområdena och korrelationskoefficienterna varierade för olika pressgrupper och år från något under + 0.50 till något över + 0.70. Resultatet innebar alltså att, om den press som stöder ett visst parti har en relativt stor andel av den samlade nettoupplagan inom området, tenderar också i allmänhet partiets röstandel inom området att ligga över genomsnittet, och omvänt. När sambandet studerades separat för landsortspress och storstadspress (tidningar utgivna i Stockholm, Göteborg och Malmö) visade sig sambanden för landsortspressen enbart nästan lika höga som för hela pressen medan de för storstadspressen blev lägre och helt försvann för folkpartiet.

En annan typ av korrelationsberäkningar gällde sambandet mellan pressändring och röständring, dvs. förskjutningarna i tidningsområdena mellan press- och röstandelarna från ett valår till ett annat

eller röständringar i jämförelse med utgångsläget ifråga om presstyrka (röständring – press). Här blev korrelationerna avsevärt lägre än de förut beräknade och de signifikanta värden som erhöles avsåg socialdemokraterna och, i något mindre grad högern, medan inga positiva samband kunde konstateras för folkpartiet. Även andra slag av beräkningar pekade på liknande skillnader mellan de olika partiernas press. I syfte att förklara dessa skillnader prövades en distinktion mellan "överspridd" och "inomspridd" press – den sistnämnda läst av partiernas aktiva anhängare och ej väsentligt spridd utöver deras led – varvid den socialdemokratiska pressen liksom högerns storstadspress kom att framstå som övervägande inomspridd, medan folkpartipressen och högerns landsortspress var överspridd. Den inomspridda pressens upplagesiffror tänktes ge ett bättre mått på de politiska styrkeförhållandena och säkrare registrera politiska förskjutningar än den överspridda pressen.

Eftersom den tidigare ekologiska undersökningens sista år för beräkningar av sambandet press – röster var 1954, har det synts angeläget att nu följa upp denna undersökning i första hand för att belysa utvecklingen för de fyra största partierna av det totala sambandet mellan press och röster i tidningsområdena vid senare valår.¹ Resultatet redovisas i *tabell 3:1*, där korrelationskoefficienten för samtliga valår 1946–1962 medtagits.

Betraktar man till en början medeltalen för samtliga partier under vart och ett av dessa valår,

1 Uppgifter på röstsiffrornas fördelning på tidningsområdena har ännu ej blivit tillgängliga för 1964 års riksdagsval.

finner man en svagt uppåtgående tendens under den första perioden. När den tidigare undersökningen avslutades 1954 hade maximum, +0.63, uppnåtts. De nu för de följande valåren framräknade koefficienterna visar en mera markerad och nedåtgående tendens. Vad de olika partierna beträffar är den nedåtgående tendensen starkast för centerpartiet, varefter följer högern och socialdemokraterna. För folkpartiets vidkommande är ingen utvecklingstendens överhuvud skönjbar under hela den undersökta perioden utan värdena visar stor konstans och en genomgående hög nivå. Högerpartiet startar 1946 med samma koefficient som det har 1962 men visar en markerad topp åren 1952–56. För socialdemokratin gäller att värdena under den första perioden genomgående är högre än för den andra men att det egentligen är de sista två värdena som påtagligt ligger lägre. Med undantag för folkpartiet pekar alltså korrelationskoefficienterna från det senaste beräknade valtillfället på att maximalt omkring 25 % av press- respektive röstvariabelns varians kan förklaras av den andra.

Ytterligare har en ekologisk specialundersökning utförts i syfte att studera eventuella samband mellan nedläggandet av Ny Tid och den socialdemokratiska röständringen 1962–1964 inom tidningens spridningsområde. Resultaten har sammanställts i *tabell 3:2*. I *A-tabellen* belyses först den socialdemokratiska röstminskningen inom de valkretsar där Ny Tid överhuvud var spridd i nämnvärd utsträckning, fördelade på sådana tidningsområden där Ny Tid var, respektive ej var, spridd. Där Ny Tid var spridd blev minskningen 4.4 % mot 3.4 i övriga tidningsområden. Sedan jämföres också röstminskningen inom de tidningsområden, där Ny Tid förekom, med röst-

Tabell 3:1. Sambandet press och röster i tidningsområdena 1946–1962

År	H	C (BF)	F	S	Medeltal
1946	0,54	0,60	0,66	0,60	0,60
1948	0,56	0,64	0,65	0,60	0,61
1950	0,58	0,64	0,66	0,59	0,62
1952	0,65	0,62	0,66	0,60	0,63
1954	0,67	0,60	0,67	0,58	0,63
1956	0,67	0,62	0,63	0,56	0,62
1958	0,61	0,56	0,67	0,57	0,60
1960	0,60	0,53	0,66	0,52	0,58
1962	0,54	0,45	0,65	0,50	0,53
Medeltal					
1946–1962	0,60	0,58	0,66	0,57	0,60

minskningen inom alla andra områden i riket. Minskningen inom förstnämnda områden var 1.5 % större, vilket motsvarar det kända förhållandet att socialdemokraterna led större förluster 1962–1964 i Västsverige är genomsnittligt i riket.

I *B-tabellen*, liksom i den följande, koncentreras uppmärksamheten på vad som hände inom Ny Tids spridningsområde. De olika delar av dessa tidningsområden från vilka upplagesiffror kunnat erhållas – sammanlagt 42 – har delats i kvartiler från lägsta till högsta täckningsprocent av hushållen i delområdena. Såsom av tabellen framgår var socialdemokraternas röstminskning väsentligt mindre i områden i de två kvartiler där Ny Tids hushållstäckning var låg än i områden där hushållstäckningen var högre.

Där Ny Tid-bortfallet blev stort blev alltså också röstförlusten stor. Föreligger här ett orsakssammanhang? För att ge ytterligare belysning av denna fråga har *tabell C* sammanställts. Där har

samma 42 områdesenheter fördelats i kvartiler men nu ej efter Ny Tids täckningsprocent utan efter andelen socialdemokratiska röster 1962. Den första och tredje kvartilens värden på röstförlusterna är ungefär desamma som B-tabellens, de andra två kvartilernas värden avviker och den högsta kvartilen placerar sig "fel", om man på grundval av dessa siffror antar ett samband mellan röstförlustens storlek och röstandelen 1962. Huvudintrycket av kontrollprovet blir dock att man på grund av detta material knappast vågar draga några slutsatser om ett orsakssamband mellan Ny Tids nedläggande och den relativt stora socialdemokratiska röstförlusten inom Ny Tids spridningsområde; provet visar på svårigheten att isolera pressfaktorn. I och för sig är det möjligt att göra en mera förfinad analys av detta siffermaterial, men utbytet ter sig ganska ovisst.

Tabell 3:2. Ny Tids spridningsområde – socialdemokratisk röstning

A. Minskningen av socialdemokraternas röstandel 1962–1964 inom tidningsområden där Ny Tid var respektive ej var spridd

	Socialdemokratisk röstandel i procent		
	1962	1964	minskning
<i>Valkretsar, i vilka Ny Tid var spridd</i>			
(Göteborgs stad, Bohuslän, Halland, Skaraborg och Älvsborgs norra och södra; Jönköping och Kronoberg uteslutna på grund av den ringa spridningen)			
TO där NT var spridd	45,6	41,2	4,4
TO där NT ej var spridd	46,3	42,9	3,4
<i>Hela riket:</i>			
TO där NT var spridd	45,5	41,1	4,4
TO där NT ej var spridd	52,0	49,1	2,9

B. Ny Tids spridningsområde: Minskningen av socialdemokratisk röstandel 1962–1964 inom grupper av områden med olika täckningsprocent

	Socialdemokratisk röstandel i procent		
	1962	1964	minskning
<i>Hushållstäckning:</i>			
1 kvartilen (= lägsta täckningsprocent)	35,4	34,2	1,2
2 kvartilen	42,2	38,4	3,8
3 kvartilen	49,0	43,6	5,4
4 kvartilen (= högsta täckningsprocent)	55,9	50,6	5,3

C. Ny Tids spridningsområde: Minskningen av socialdemokratisk röstandel 1962–1964 inom grupper av områden med olika socialdemokratisk röstandel 1962

	Socialdemokratisk röstandel i procent		
	1962	1964	minskning
<i>Röstandel:</i>			
1 kvartilen (= lägsta röstandelen)	28,6	27,3	1,3
2 kvartilen	46,0	41,1	4,9
3 kvartilen	52,5	47,3	5,2
4 kvartilen (= högsta röstandelen)	59,4	55,0	4,4

Vad förhållandet mellan ekologiska och individuella samband av föreliggande slag beträffar, är det visserligen ej så enkelt att man utan vidare kan dra slutsatser t ex från förekomsten av ett ekologiskt samband till förekomsten av motsvarande individuella samband. Det förefaller emellertid naturligt att här betrakta de konstaterade ekologiska sambanden såsom varande i huvudsak resultatet av individuella samband. De ekologiska variablerna, upplaga och röster, torde i och för sig kunna mätas med större precision än de individuella variablerna. Om man emellertid betraktar de ekologiska variablerna som väsentligen ett slags indirekta mått på eller ett slags ram för de individuella variablerna, synes det naturligt att framfö-

rallt uppmärksamma de individuella variablerna vid ett försök till ett mera ingående studium av samspelet mellan press och röster.

De individuella sambanden mellan tidningsval och partival har främst belysts i den tidigare nämnda undersökningen (Westerståhl-Janson: Politisk press, sid. 49 ff och särskilt sid. 77 ff) dels i föreliggande undersökning av 1964 års val (jfr SOU 1965:22, sid. 35 ff). Grundläggande fakta om dessa samband kan presenteras genom två slag av tabelluppställningar. I den ena fördelas de röstande på olika partier med hänsyn till läsningen av press med olika partipolitisk tendens (tabell 3:3), i den andra fördelas läsarna av press med olika

Tabell 3:3. Röstande på olika partier – läsning av press med olika partifärg

Lästa tidningars Partifärg	Röstas på							Ej röstat/ej uppgivit parti- sympati	Totalt %
	H	Cp	Fp	S	K	KDS	MbS		
Läser enbart borgerlig press	86	83	85	46	44	76	94	72	65
Läser enbart soc. dem. press	2	2	2	25	25	5	—	8	13
Läser enbart opol. press	0	2	1	2	3	7	—	2	2
Läser både soc. dem. press och borgerlig press	12	13	12	27	28	12	6	18	20
Summa procent	100	100	100	100	100	100	100	100	100
Läser enbart borgerlig press, därav:									
enbart h-press	28	20	8	9	11	7	84	15	14
enbart cp-press	1	11	2	2	1	—	—	4	3
enbart fp-press	27	38	61	30	21	64	—	42	37
både h- och fp-press	28	5	11	4	11	5	10	9	8
cp-tidning tills. med annan borgerlig tidning	2	9	3	1	—	—	—	2	3

Tabell 3:4. Läsare av press med olika partifärg – röstning på olika partier

Röstar på:	Läser end. h-press	Läser end. cp-press	Läser end. fp-press	Läser end. sd-press	Läser end. borgerlig press	Läser h- o. fp- press	Läser s-press o. borgerlig press
H	19	3	7	1	12	33	6
Cp	18	41	13	2	16	8	8
Fp	8	10	24	2	19	19	9
S	28	25	36	81	31	19	60
K	2	1	1	4	2	3	3
KDS	1	–	2	–	2	1	1
MbS	7	–	–	–	2	1	0
Ej röstat/ej uppgivit partisympti	17	20	17	9	16	16	13
Summa procent	100	100	100	100	100	100	100

Anm. I samtl. presskategorier kan även ingå någon opolitisk tidning. Bland läsare av socialdemokratisk press ingår även ett fåtal läsare av kommunistisk press.

partipolitisk tendens med hänsyn till röstning på olika partier (tabell 3:4). I båda fallen spelar givetvis storleksförhållandet mellan pressupplaga och partisympatisörer in: folkpartipressen är "för stor" för folkpartiväljarna, den socialdemokratiska pressen "räcker ej till" för de socialdemokratiska väljarna etc.

Av tabell 3:3 framgår att cirka 85 % av de borgerligt röstande läser enbart borgerlig press, medan motsvarande siffra för socialdemokrater som läser enbart socialdemokratisk press är 25 %. Ungefär lika många socialdemokrater läser både borgerlig och socialdemokratisk press, men den största gruppen, 46 %, läser enbart borgerlig press. Bland dem som läser enbart borgerlig press fördelar sig högerväljarna lika på de tre grupperna enbart högerpress, enbart folkpartipress samt både höger- och folkpartipress. Bland centerpartisterna dominerar de som läser enbart folkpartipress respektive enbart högerpress över dem som läser

enbart centerpartipress, medan bland folkpartisterna de som läser enbart folkpartipress utgör den ojämförligt största gruppen (61 %). Tabell 3:4 demonstrerar framförallt socialdemokraternas dominans bland dem som läser socialdemokratisk press (enbart socialdemokratisk press 81 %, socialdemokratisk och borgerlig press 60 %).

För att ytterligare illustrera förhållandet mellan läsarnas partisympti och storstadspressen har tabell 3:5 uppgjorts. Den visar att av kvällstidningarnas läsekrets, med undantag för Aftonbladets, och bland läsarna av folkpartiets stora morgontidningar en väsentligt mindre andel röster på det parti tidningen stöder än fallet är för de socialdemokratiska storstadstidningarna och Svenska Dagbladet. Till en mellangrupp hör Göteborgs Handels och Sjöfartstidning, Skånska Dagbladet och Sydsvenska Dagbladet. En överensstämmelse med vissa av de ekologiska resultaten framträder här.

Tabell 3:5. Andel av storstadstidningarnas läsare, för vilka tidningens partipolitiska tendens överensstämmer med läsarnas röstning (är en "egen" tidning)

För mindre än 30 % en "egen" tidning	För mellan 30 och 50 % en "egen" tidning	För mer än 60 % en "egen" tidning
Dagens Nyheter	Göteborgs Handels- och	Aftonbladet
Expressen	Sjöfartstidning	Arbetet
Göteborgs-Posten	Skånska Dagbladet	Stockholms-Tidningen
Göteborgs-Tidningen	Sydsvenska Dagbladet	Svenska Dagbladet
Kvälls-posten		

Anm: För samtliga tidningar gäller, att det beträffande en mindre del av läsekretsen ej föreligger uppgifter om partisympti. För gruppen "mindre än 30 %" utgör denna del av läsekretsen genomsnittligt 18 %, för gruppen "mellan 30 och 50 %" 14 % och för gruppen "mer än 60 %" 10 %. Beträffande Sydsvenska Dagbladet och Kvälls-Posten har till "egen" läsekrets förts både läsare som röstar på Högern och på MbS.

I tabell 3:6 och 3:7 presenteras en tredje variabel, vid sidan av partival och tidningsval, nämligen pressens konkurrensläge i tidningsområdena. Tabellerna visar skillnaden i förutsättningen för partierna att genom pressen komma i kontakt

med läsare inom ett område, där partiets press är företrädd och inom andra områden. Enligt tabell 3:6 uppnår i entidningsområden, där det "egna" partiets press finns, denna tidning jämte utifrån kommande tidningar med samma partipolitiska

Tabell 3:6. Konkurrensläge i tidningsområdet – partival – tidningsval

Samtliga tidningsläsare¹

Är bosatt i:	Läser end. »områdestidn.»	Läser både »områdes-» och »utifrån-tidn.»	Läser end. »utifrån-tidn.»	S:a %	Läser någon tidn. av »egna» partiets press	Läser icke någon tidn. av »egna» partiets press	S:a %
1. entidningsområde med »egna» partiets press	45	46	9	100	90	10	100
2. entidningsområde med press av »annan» partifärg	39	42	19	100	38	62	100
3. entidningsområde med opolitisk press	10	55	35	100	52	48	100
4. flertidningsområde med »egna» partiets press	71	25	4	100	71	29	100
5. flertidningsområde med »annan» press (inkl. opolitisk)	58	36	6	100	18	82	100

1 Exkl. de icke-röstande samt de som ej uppgivit partisympati.

Tabell 3:7. Konkurrensläge i tidningsområde – partival – tidningsval

De fyra stora partiernas väljare

Är bosatt i:	Läser end. »områdestidn.»	Läser både »områdes-» och »utifrån-tidn.»	Läser end. »utifrån-tidn.»	S:a %	Läser någon tidn. av »egna» partiets press	Läser icke någon tidn. av »egna» partiets press	S:a %
<i>Högerväljare</i>							
tidningsområde med »egna» partiets press	57	36	7	100	79	21	100
annat tidningsområde	30	61	9	100	46	54	100
<i>Centerpartiväljare</i>							
tidningsområde med »egna» partiets press	65	29	6	100	80	20	100
annat tidningsområde	58	36	6	100	5	95	100
<i>Folkpartiväljare</i>							
tidningsområde med »egna» partiets press	66	29	5	100	97	3	100
annat tidningsområde	31	49	20	100	56	44	100
<i>Socialdemokratiska väljare</i>							
tidningsområde med »egna» partiets press	71	25	4	100	61	39	100
annat tidningsområde	39	36	25	100	40	60	100

tendens, en samlad täckning av genomsnittligt 90 % av de på partiet röstande, medan i entidningsområden där "annan" press utkommer den totala täckningen endast blir 38 %. Motsvarande siffror för flertidningsområden är 71 respektive 18 %. I såväl entidnings- som flertidningsområden är alltså den "vinst" ett partis press gör genom att vara företrädd inom området genomsnittligt omkring 50 %, ehuru i entidningsområdena "dominansen" ligger på 20 % högre nivå. När motsvarande uppgifter redovisas för vart och ett av de fyra större partierna, för entidnings- och flertidningsområdena tillsammans (tabell 3:7), framträder som de båda ytterligheterna å ena sidan centerpartiet och å andra sidan folkpartiet. När centerpartiröstande bor i områden där det "egna" partiets press utkommer, läser 80 % av dem sådan press, dvs. i ungefär samma utsträckning som genomsnittet för samtliga partier och områden. När centerpartiröstande däremot bor i "annat" tidningsområde läser endast 5 % "egen" press, vilket uppenbarligen sammanhänger med att det i de flesta fall ej finns centerpartipress från andra områden vilken kan betraktas som ett rimligt alternativ. För folkpartiets vidkommande är motsvarande siffror 97 % mot 56 %.

Pressutredningens betänkande innehåller också vissa uppgifter om utvecklingen av sambandet mellan tidningsval och partival från åren 1956, 1960 och 1964. Andelen högerväljare som läste högertidningar var vid de tre valtillfällena 69, 66 och 61 %. Motsvarande siffror för centerpartiet var 44, 25 och 21 % och för socialdemokraterna 59, 55 och 52 %, medan siffrorna för folkpartiet, 83, 80 och 83 %, ej visade någon minskning. Den överensstämmande tendensen mellan dessa siffror, och de förut redovisade ekologiska korrelationernas utveckling är ägnad att befästa antagandet, såväl att denna sifferserie i huvudsak mäter samma sak som att sambandet mellan tidningsval och partival för flertalet pressgrupper tenderat att försvagas under senare år.

En annan serie observationer kan förtjäna nämnas i detta sammanhang. Vid intervjuerna i samband med valen 1956, 1960 och 1964 tillfrågades de intervjuade om vilket medium som givit dem mest upplysningar om partiernas ståndpunkter inför valet. De erbjudna svarsalternativen var, såsom framgår av tabell 3:8, ej fullständigt desamma vid det sista tillfället som vid de två första. En genomgående tendens är att radio + TV tillerkännes en ökad betydelse som informationskälla och att siffrorna för dagstidningar visar en sjunkande tendens. Samma tendens framträder också i un-

dersökningar utförda av Sveriges Radio 1960 och 1962. Från sistnämnda undersökning kan dessutom hämtas uppgifter, som direkt pekar på TV:s roll i detta sammanhang: Av TV-innehavarna nämnde endast 16 % dagspressen som främsta informationskälla, medan motsvarande andel för dem som ej innehade TV var 43 %.

Tabell 3:8. Varifrån man fått mest upplysningar om partiernas ståndpunkt inför valet

Mest upplysningar genom:	1956	1960	1964
Dagstidningar	30	20	20
Dagstidningar o			
Radio el TV	7	3	—
Radio/TV	48	58	64
Valmöten, broschyrer, annat	8	8	—
Privata diskussioner	—	—	4
Vet inte	7	11	12
Summa	100	100	100
Antal personer	1 118	1 438	1 121

Anm.: Uppgifterna från 1964 är hämtade från SIFO:s valpanel. Observera att frågan 1964 hade en något annan formulering än de tidigare: den gav som annat alternativ "privata diskussioner" men ej valmöten och valbrochyrer och medgav ej kombinationer av svar.

Slutligen må här i förbigående erinras om ett par allmänt kända förhållanden från senare år som var för sig berör relationen mellan press och röstning. Centerpartiets stora valframgångar efter 1956 har vunnits under en tid då centerpartipressen gått starkt tillbaka och röstvinsterna har i hög grad gjorts på platser där centerpartipress helt saknats. Å andra sidan kan ju Medborgerlig samling 1964 betraktas som en organisation vilken växte fram kring två tidningar och som, även om man antar att det fanns speciella förutsättningar bland väljarna för dessa strävanden, knappast kunnat byggas upp utan de berörda tidningarnas stöd.

Det samband mellan tidningsval och partival som i det föregående konstaterats kan tänkas ha uppkommit på flera olika sätt. Man kan väl föreställa sig att för åtskilliga personer tidningarnas politiska tendens spelar en — större eller mindre — roll vid tidningsvalet. Men det är också möjligt att regelbunden läsning av en tidning med viss politisk tendens påverkar läsarens politiska åsikter, även om valet av tidning skett oberoende av politiska motiv. För övrigt kan båda dessa meka-

nismer verka parallellt. Men det är slutligen också tänkbart, att det föreliggande sambandet väsentligen beror på någon tredje faktor, som påverkar både tidningsval och röstning.

4. Kunskap om tidningarnas politiska tendens

En förutsättning för att valet av tidning skall kunna vara politiskt betingat liksom för att tidningens politiska budskap skall kunna ge en bestämd politisk anvisning är, att tidningens läsare känner till vilket parti tidningen i huvudsak stöder. För att fastställa de intervjuades kunskap härvidlag har de, omedelbart efter att de omtalat vilken tidning de regelbundet läser och prenumererar på, tillfrågats om vilket parti var och en av de nämnda tidningarna stöder. Svarets riktighet har i efterhand kontrollerats, dvs. det gäller här en kunskapsfråga i egentlig mening.

Tabell 4:1 visar att totalt 77 procent av tidningsläsarna kunnat ange åtminstone en av dem regelbundet läst tidnings politiska tendens. Motsvarande siffra för undersökningen 1960 var nästan exakt densamma eller 78 procent. Väsentligt lägre information än genomsnittet visar endast två kategorier, nämligen de icke-röstande och de som ej velat uppge partisympti. Skillnaderna mellan de röstande på de större partierna är ganska måttliga. Av dem som röstade på de mindre partierna visar Medborgerlig samlings anhängare en särskilt hög informationsnivå, vilket kanske är naturligt för ett speciellt tidningscenterat parti.

Utöver vad som framgår av tabellen må nämnas, att den tendens som skymtar i fråga om de större partiernas anhängare, nämligen att informationsgraden om tidningarnas politiska tendens

är något högre inom högern än inom övriga partier, har en motsvarighet i fråga om socialgrupperna: socialgrupp 1 är till drygt 90 procent orienterad om minst en av de lästa tidningarnas partifärg, medan skillnaderna mellan grupperna 2 och 3 är obetydliga. Andelen kvinnor bland dem som ej känner till vilket parti den lästa tidningen stöder är väsentligt större än andelen män. Vad bostadsort och ålder beträffar är skillnaderna mellan olika grupper ringa eller obefintliga.

Kunskaper om tidningarnas politiska tendens kan också undersökas i förhållande till olika slag av press. Av tabell 4:2 första sifferkolumnen – den som avser alla läsare – framgår bland annat att den politiska tendensen hos högerns storstadspress är väsentligt mer känd än hos högerns landsortspress, medan det motsatta förhållandet gäller för den socialdemokratiska pressen. Mellan folkpartiets storstadsmorgontidningar och dess landsortspress framträder ingen skillnad; information om storstadskvällstidningarnas politiska tendens är väsentligt lägre. Om man även här särskiljer de läsare som röstar på det parti vederbörande tidning stöder – alltså den andra sifferkolumnen – finner man att läsarna genomgående är bättre orienterade om den "egna" tidningens politiska tendens. I fråga om högerns storstadspress liksom i fråga om den socialdemokratiska landsortspressen är den politiska tendensen här känd för praktiskt taget samtliga läsare. Det är egentligen endast för folkpartiets storstadskvällspress som skillnaden mellan siffrorna i de båda kolumnerna blir liten. Det finns anledning att erinra om samspelet mellan de båda sifferserierna. Tidningar som har en stor andel läsare som sympatiserar med tidningens politiska tendens, t ex den socialdemo-

Tabell 4:1. Läsarnas kunskap om tidningarnas politiska tendens – röstande på olika partier

Känner till/känner icke till tidningens politiska tendens	Röstar på:									Totalt
	H	C	F	S	K	KDS	MbS	Uppg. om partisympti saknas	Icke röstande	
Känner minst en läst tidnings politiska tendens	86	77	82	78	83	85	94	64	58	77
Känner ingen läst tidnings politiska tendens	14	23	18	22	17	15	6	36	42	23
Summa procent	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
Antal personer	264	357	406	1 236	65	41	31	74	343	2 817

Tabell 4.2. Läsarnas kunskap om den politiska tendensen hos olika grupper av tidningar – läsare som delar tidningens politiska sympatier ("egen" tidning)

Läser:	Andel av alla läsare som känner till tidningens politiska tendens	Andel läsare som känner till politisk tendens hos "egen" tidning
Högerpress	79	91
Därav:		
Storstadspress	91	99
Landsortspress	73	82
Centerpartipress	77	90
Folkpartipress	66	76
Därav:		
Storstadsmorgonpress	70	84
Storstadskvällspress	54	78
Landsortspress	69	78
Socialdemokratisk press	87	92
Därav:		
Storstadspress	80	87
Landsortspress	93	96

kratiska pressen, särskilt landsortspressen, och högerens storstadstidningar får därigenom generellt högre värden, under det att motsatsen gäller för folkpartipressen.

I tabell 4.3 lämnas en särredovisning för storstadspressen. De tidningar som stöder de större partierna har här uppdelats i tre grupper med hänsyn till läsarnas information om tidningarnas politiska tendens. Det kan nämnas att endast för en av dessa tidningar har andelen som känner till den politiska tendensen understigit 50 procent.

För att ytterligare belysa samspelet mellan läsarnas kunskap om tidningarnas politiska tendens och andra faktorer av intresse i detta sammanhang har tabell 4.4 uppgjorts. Den visar ett påtagligt samband mellan kunskaper om tidningarnas politiska tendens å ena sidan samt allmän politisk information, läsning av ledarartiklar och lyssnan-

de på radio och TV. I fråga om allmänpolitisk information och ledarläsning ligger sålunda den grupp som känner till partifärgen på alla lästa tidningar ungefär tre gånger högre än den grupp som icke känner till partifärgen på någon läst tidning.

Sammanfattningsvis kan om dessa resultat sägas att kunskapen om de lästa tidningarnas politiska tendens är så hög bland läsarna att den ej utesluter vare sig ett politiskt betingat val av tidning eller ett klart uppfattande av tidningens politiska budskap. Ur undersökningsteknisk synpunkt är andelen läsare som känner till tidningarnas politiska tendens så hög att den inte är särskilt lämplig som en särskiljande variabel, dvs. gruppen som inte känner till någon tidnings politiska tendens är för liten.

Tabell 4.3. Andel av storstadstidningarnas läsekrets, som känner till den lästa tidningens politiska tendens

Mindre än 60 % av läsekretsen känner till tidningens politiska tendens	60–90 % av läsekretsen känner till tidningens politiska tendens	Mer än 90 % av läsekretsen känner till tidningens politiska tendens
Expressen	Aftonbladet	Arbetet
Göteborgs-Tidningen	Dagens Nyheter	Svenska Dagbladet
Kvälls-Posten	Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning	Sydsvenska Dagbladet
	Göteborgs-Posten	
	Skånska Dagbladet	
	Stockholms-Tidningen	

Tabell 4:4. Läsarnas kunskap om de lästa tidningarnas politiska tendens – allmän politisk information, ledarläsning och lyssnande till kampanjprogram i radio/TV

Känner till/känner icke till lästa tidningars politiska tendens	Hög allm. pol. information	Läser ofta pol. ledartiklar	Hörde många kampanjprogram i radio/TV	Antal personer
Känner ingen läst tidnings pol. tendens (både en- och flertidningsläsare)	27	14	17	650
Känner minst en läst tidnings pol. tendens (både en- och flertidningsläsare)	63	39	26	2 167
Därav: Känner <i>alla</i> lästa tidningars pol. tendens (end. flertidningsläsare)	72	48	30	803

5. Ledarläsning och läsning av "egen" press

Ledarläsning, dvs. läsarnas intresse för det centrala opinionsmaterialet i tidningarna, är givetvis av väsentlig betydelse i detta sammanhang. De mått som erhålles på ledarläsningens totala omfattning torde i hög grad vara beroende av den använda intervju-tekniken. Frågar man om läsningen av en viss ledare eller om vederbörande kommer ihåg innehållet av den senast lästa ledaren, kan man räkna med lägre värden för ledarläsningen än om frågan har en mera allmän form. Eftersom begreppet ledarläsning i sig själv ej är preciserat – det kan rymma allt från ett hastigt genomgående till ett ingående och eftersinnande studium – finns det inget generellt riktigt mått. Den i föreliggande fall använda frågan bygger på den intervjuades egen, icke kontrollerade bedömning av sitt intresse för tidningarnas ledaravdelningar. Det som här skall uppmärksammas är väsentligen vissa samband mellan ledarläsning, läsning av "egen" press samt några informations- och attitydvariabler. Spörsmålet om ett "absolut" mått på ledarläsningen blir då av mindre betydelse. – Vad läsning av "egen" tidning beträffar, är det egentligen fråga om läsning av *någon* egen tidning, då för flertidningsläsarna skillnad ej kan göras mellan läsning av ledare i "egen" och annan tidning.

Tabell 5:1 visar svarsfördelningen på frågorna om ledarläsning vid tre olika intervjuundersökningar i samband med andrakammarval. I det följande indelas de intervjuade med hänsyn till sin ledarläsning endast i två grupper, de som läser ledare "varje dag" eller "ofta" samt övriga. Den förstnämnda gruppens storlek växlar mellan en

tredjedel och 40 % (1960) av samtliga tidningsläsare.

Tabell 5:1. Ledarläsning

Undersökningsår	1956	1960	1964
Läser ledare			
varje dag	12	18	13
ofta	23	35	20
sällan	35	43	46
aldrig	30	18	21
summa	100	100	100
antal personer	1 122	1 458	2 817

Av tabell 5:2, högra delen, framgår att män och kvinnor skiljer sig starkt ifråga om den uppmärksamhet de säger sig ägna ledaravdelningen. Vidare visar de båda kolumnerna för samtliga läsare att läsarna av "egen" tidning är väsentligt mera intresserade av ledarläsning än andra: ungefär hälften av den förstnämnda kategorin läser ofta politiska ledare mot knappt en tredjedel av dem som ej läser "egen" tidning. I tabellen har därutöver gjorts en uppdelning mellan sådana läsare som är mera respektive mindre intresserade av politik. Denna uppdelning ger ett mycket kraftigt och entydigt utslag. För de intresserade läsarnas vidkommande förstärks skillnaden påtagligt mellan dem som läser "egen" och annan press, medan skillnaderna mellan dessa båda kategorier nästan helt utplånas ifråga om de politiskt mindre intresserade. Det är alltså kombinationen av politiskt intresse och läsning av "egen" press som ger verkligt höga värden för ledarläsning.

Tabell 5:2. Ledarläsning – läsning av "egen" tidning – politiskt intresse (1960)

Läsning av pol. ledartiklar	Läser någon "egen" tidning			Läser inte "egen" tidning			Män	Kv.
	Högt pol. intresse	Lågt pol. intresse	Samtl.	Högt pol. intresse	Lågt pol. intresse	Samtl.		
Läser ofta pol. ledartiklar	71	22	48	47	18	29	55	25
Läser sällan pol. ledartiklar	29	78	52	53	82	71	45	75
Summa procent	100	100	100	100	100	100	100	100
Antal personer	370	337	707	217	348	565	615	657

I en följande uppställning, tabell 5:3, belyses samspelet mellan de två variablerna läsning av "egen" tidning och högt intresse för ledarläsning med ett antal andra variabler. Av totalsiffrorna, som går att addera till 100, framgår hur individerna fördelar sig efter de två förstnämnda variablerna. Siffrorna i var och en av de övriga kolumnerna anger hur stor andel av de sålunda bildade fyra undergrupperna som har den egenskap den ovanstående variabeln anger (procentalen blir då inte möjliga att addera). De tre vänstra variablerna som provas på undergrupperna – andel personer med hög allmän politisk information, med hög information om valargument och med hög politisk information, med hög information om valargument och med högt politiskt intresse – ger i huvudsak samma bild. De som läser ledare i "egen" tidning framstår som en elitgrupp. De som ej har en "egen" tidning men ändå läser politiska ledare innefattar också en ganska stor andel av toppskiktet enligt de provade variablerna, medan däremot de som icke läser ledare visar samma eller praktiskt taget samma profil vare sig de läser "egen" press eller ej. Den högre variabeln – andelen övertygade partianhängare – ger endast måttligt

utslag, när det gäller ledarläsning, och praktiskt taget inga utslag alls, när det gäller läsning av "egen" eller annan tidning.

Den politiska innebörden av att läsa ledare i "egen" tidning framträder också med all skärpa i tabell 5:4. Vad som här provas är en ren politisk attitydvariabel, nämligen läsarnas inställning till ett flertal frågor berörande den under senare år förda politiken och regeringens ansvar härför. Tabellen bör läsas så att man parvis jämför första och tredje kolumnen, andra och fjärde osv., varvid man i huvudsak kan bortse från de ambivalenta svaren. Uppmärksamheten bör riktas på dels andelen personer på den positiva respektive negativa delen av skalan och dels också på andelen personer som finns på varje steg, i första hand det översta steget för socialdemokraterna och det nedersta steget för oppositionens väljare. Den största skillnaden registreras även här mellan dem som ofta läser politiska ledare i "egen" tidning och övriga. De som läser "egen" tidning men sällan ledare intar ungefär samma mellanposition på skalan som de vilka ej läser "egen" tidning men ofta läser ledare.

Tabell 5:3. Läsning av "egen" tidning – ledarläsning (1960)

	Andel väljare med:				Totalt
	hög allm. pol. in- formation	hög infor- mation om valargument	högt pol. intresse	stark parti- övertygelse	
Läser någon "egen" tidning					56
läser pol. ledart. ofta	75	77	78	59	27
läser pol. ledart. sällan	44	43	29	46	29
Läser ej "egen" tidning					44
läser pol. ledart. ofta	58	65	62	50	13
läser pol. ledart. sällan	35	39	29	44	31
					Summa procent 100 100
					Antal personer 1 272

Tabell 5.4. Läsning av "egen" tidning – ledarläsning – inställning till regeringens politik (1960).

Inställning till regeringens politik	Läser någon "egen" tidning				Läser inte "egen" tidning			
	Läser ofta pol. ledartiklar Röstar på soc. dem. partiet	Läser sällan pol. ledartiklar Röstar på oppositionspartiet	Läser ofta pol. ledartiklar Röstar på soc. dem. partiet	Läser sällan pol. ledartiklar Röstar på oppositionspartiet	Läser ofta pol. ledartiklar Röstar på soc. dem. partiet	Läser sällan pol. ledartiklar Röstar på oppositionspartiet	Läser ofta pol. ledartiklar Röstar på soc. dem. partiet	Läser sällan pol. ledartiklar Röstar på oppositionspartiet
Starkt positiv	41	4	26	3	24	6	17	2
Måttligt positiv	26	5	24	7	28	13	27	5
Svagt positiv	10	6	17	14	16	6	17	16
Ambivalent	12	15	21	17	15	23	27	32
Svagt negativ	5	16	6	19	8	13	6	14
Måttligt negativ	5	24	4	21	6	24	6	18
Starkt negativ	1	30	2	19	3	15	0	13
Summa procent	100	100	100	100	100	100	100	100
Antal personer	167	170	195	175	79	87	218	181

6. Inriktning mot olika slags tidningsinnehåll

Med syfte att söka positivt identifiera de opolitiska medborgarna – och alltså ej blott urskilja dem som en restkategori när det gäller politiskt intresse och politisk orientering – ställdes i 1960 års valundersökning ett antal frågor rörande läsning av olika slags tidningsinnehåll. Tanken var att man på läsvanorna skulle kunna basera något slags index som mätte åt ena sidan intresse för generella sammanhang, politik och omvärld, åt andra sidan en inriktning med trängre synkrets, med blicken mot händelser anknutna till personer. Denna frågeserie bör emellertid också kunna utnyttjas för att få en allmän överblick över läsintrasset och för att därifrån eventuellt kunna dra vissa slutsatser om möjliga motiv för tidningsval.

I *tabell 6:1* redovisas själva utgångsmaterialet, närmast den andel av läsarna som deklarerar ett högt läsintrasse för de olika slagen av tidningsinnehåll. Den första raden ger den genomsnittliga fördelningen av intresset för samtliga läsare, därefter följer uppgifter om läsarna av olika kategorier av tidningar. Siffrorna skall här endast kommenteras ur teknisk synpunkt. Om man bortser från följetongsläsningen, som visade så låga och ojämna siffror att de ej medtogs i den fortsatta bearbetningen, visade flera andra kategorier genomgående höga värden och det framkom, att

starkt intresse för t ex ledaravdelning och utlandsnyheter – här kallat "utorientering" – ingalunda genomgående uteslöt ett starkt intresse också för sport, familjenyheter, samt brott och olyckor, här kallat "inorientering". Den indexkonstruktion som så småningom kunde utformas fick därför byggas upp som olika slag av kombinationer av ut- och inorientering: hög utorientering + låg inorientering, hög utorientering + hög inorientering osv.

Såsom framgår av *tabell 6:2* ger emellertid den sålunda genomförda grupperingen efter läsintrasse ett klart utslag såväl när det gäller information, allmänpolitisk eller avseende valargument, som när det gäller deklarerat politiskt intresse. Nästan alla siffror i dessa långa serier ligger "rätt" i förhållande till vad det använda indexet förutsätter. De starkt och ensidigt utorienterade visar genomgående högre värden än närmast följande grupp osv. I fråga om kunskaper skiljer sig dock de båda sista grupperna – de starkt och ensidigt inorienterade och de som genomgående anger lågt intresse – föga från varandra.

Ett prov för att utröna, i vilken mån intresset för visst slag av tidningsinnehåll, det utorienterade, är förbundet med läsning av "egen" tidning och alltså eventuellt kan tänkas vara ett motiv för läsning av "egen" tidning, redovisas i *tabell 6:3*. För vart

Tabell 6:1. Läsning av olika slag av tidningsinnehåll. För varje innehållskategori anges den andel som väljer ett av de två svarsalternativ vilka markerar det högsta läsintrasset (1960)

Presstyp:	Sport	Olika slag av tidningsinnehåll				
		Pol. ledarart.	Fam.-nytt	Följetong etc.	Utlandsnytt	Olyckor, brott
A. Samtliga intervjuade	46	39	70	18	70	83
B. Intervjuade, i vilkas tidningsval inte ingår någon:						
1. Storstadskvällstidn.	42	37	75	20	68	82
2. Storstadsmorgontidn.	45	32	77	21	65	88
Därav bor på landsbygden	43	31	79	18	61	90
Därav bor i städer, ¹	47	36	77	24	71	85
3. Landsortstidn.	51	43	53	11	78	76
Därav bor i storstad	49	42	54	13	77	77
Därav bor i landsorten	54	46	53	6	80	76
C. Läsare av <i>enbart</i> :						
1. Storstadskvällstidn.	59	35	36	12	76	92
2. Storstadsmorgontidn.	44	46	61	13	75	71
3. Landsortstidn.	40	32	82	23	61	87
Antal personer 1 466						

¹ Obs! Endast 26 personer i denna kategori bor i storstad; dessa 26 är ej med i materialet här.

Tabell 6.2. Inriktning mot olika slags tidningsinnehåll – allmänpolitisk information resp. information om argument i valrörelsen (1960)

Antal rätta svar	Starkt och ensidigt "utorienterade"	Starkt och allsidigt orienterade	Måttligt el. svagt allsidigt orienterade	Starkt och ensidigt "inorienterade"	Brist på orientering
Allmän politisk information					
0	2	4	7	16	22
1	6	10	20	26	32
2	14	23	28	32	19
3	34	35	29	17	19
4	44	28	16	9	8
Summa procent	100	100	100	100	100
Information om valargument					
0	1	5	8	23	27
1	3	9	16	22	23
2	17	19	31	28	27
3	33	35	31	21	17
4	26	26	12	4	5
5	20	6	2	2	1
Summa procent	100	100	100	100	100
Andel personer med högt politiskt intresse	77	71	37	17	9
Antal personer	288	213	592	295	78

och ett av de olika partiernas väljare finner vi, att de starkt och ensidigt utorienterade i större utsträckning än övriga grupper läser någon "egen" tidning. Inga procentsiffror avseende de två högsta respektive de två lägsta stegen – mellansteget kan man ej gärna göra något antagande om – ligger fel. Skillnaderna är emellertid rätt måttliga. Hade det exempelvis varit möjligt att i 1960 års material skilja ut de "egna" tidningar som utges utanför det tidningsområde där vederbörande bor, skulle sannolikt skillnaderna ha blivit mera markerade. Vad som här redovisats ger dock en ytterligare profil åt läsningen av "egen" tidning. Det ligger också nära till hands att tänka sig, att en stark utorientering är ett motiv för att vid tidningsvalet lägga vikt vid tidningens politiska tendens. Något säkert besked om orsakssammanhang ger emellertid det konstaterade sambandet icke.

1 I de följande tabellerna 7:1–7:5 har det lilla antalet läsare av enbart opolitisk press uteslutits.

7. Tidningsläsning och partiståndpunkter

I detta avsnitt undersöktes närmare sambandet mellan läsning av press med viss politisk tendens och politiska ståndpunkter¹. Först granskas bedömningen av regeringens sätt att sköta Wennerström-fallet, därefter upptages ett par speciella under valrörelsen diskuterade frågor, där partiernas allmänna ideologi knappast kan sägas ge någon klar anvisning om partiernas ståndpunkt, och slutligen tages den för partigrupperingen centrala höger-vänsterskalan upp. Det kan vidare nämnas att ett annat index avsett att mäta inställningen till regeringens politik i termer av förtroende eller misstroende (Jfr 5:7) här – när det gäller enbart läsning respektive icke-läsning av viss press utan att dessutom registrera ledarläsning – ej gav något egentligt utslag. En förklaring härtill skulle kunna vara att det informativa momentet spelar en mycket underordnad roll för dessa frågor.

Åsikterna om regeringens sätt att handlägga Wennerström-fallet följer, såsom framgår av *tabell 7:1*, i första hand skiljelinjen opposition –

Tabell 6.3. Inriktning mot olika slags tidningsinnehåll – läsning av "egen" tidning (1960).

Inriktning mot olika slags tidningsinnehåll	Läser någon "egen" tidn.	Läser inte "egen" tidn.	Totalt
<i>Röstar på högerpartiet</i>			
1. Starkt och ensidigt "utorienterade"	33	23	29
2. Starkt och allsidigt orienterade	17	13	16
3. Måttligt eller svagt allsidigt orient.	39	44	41
4. Starkt och ensidigt "inorienterade"	9	14	11
5. Brist på orientering	2	6	3
Summa procent	100	100	100
Antal personer	119	62	181
<i>Röstar på centerpartiet</i>			
1. Starkt och ensidigt "utorienterade"	16	10	12
2. Starkt och allsidigt orienterade	18	14	15
3. Måttligt eller svagt allsidigt orient.	39	42	41
4. Starkt och ensidigt "inorienterade"	21	28	26
5. Brist på orientering	6	6	6
Summa procent	100	100	100
Antal personer	51	145	196
<i>Röstar på folkpartiet</i>			
1. Starkt och ensidigt "utorienterade"	28	17	26
2. Starkt och allsidigt orienterade	15	5	13
3. Måttligt eller svagt allsidigt orient.	42	45	43
4. Starkt och ensidigt "inorienterade"	10	24	13
5. Brist på orientering	5	9	5
Summa procent	100	100	100
Antal personer	168	42	210
<i>Röstar på socialdemokratiska partiet</i>			
1. Starkt och ensidigt "utorienterade"	22	15	18
2. Starkt och allsidigt orienterade	20	9	16
3. Måttligt eller svagt allsidigt orient.	35	41	38
4. Starkt och ensidigt "inorienterade"	19	29	23
5. Brist på orientering	4	6	5
Summa procent	100	100	100
Antal personer	362	297	659
<i>Sammanlagda antalet röstande på de fyra stora partierna</i>			
1. Starkt och ensidigt "utorienterade"	24	15	20
2. Starkt och allsidigt orienterade	18	11	15
3. Måttligt eller svagt allsidigt orient.	38	42	40
4. Starkt och ensidigt "inorienterade"	16	26	20
5. Brist på orientering	4	6	5
Summa procent	100	100	100
Antal personer	700	546	1 246

regeringsparti. Ungefär 40 % fler av oppositionens väljare än av regeringspartiets är kritiskt inställda. Men inom de olika grupperna skiljer sig läsarna av olika slags press tydligt åt. Medan 65 % av de socialdemokrater som läser socialdemokratisk press ej finner skäl att kritisera regeringen är motsvarande siffror för övriga socialdemokrater 43 %. Av särskilt intresse är att notera, att av de

ganska fåtaliga borgerliga väljarna som läser socialdemokratisk press anser 30 % att det ej finns skäl att kritisera regeringen mot 15 % av övriga borgerligt röstande. Eftersom den förstnämnda gruppen knappast av politiska skäl kan tänkas välja socialdemokratiska tidningar, ligger det nära till hands att uppfatta den redovisade skillnaden i inställning som resultat av tidningsinflytande.

Tabell 7:1. Åsikt om regeringens sätt att sköta Wennerström-fallet

	Wennerström-Inte skäl att affären har skötts illa	kritisera regeringen	Ambiva- lenta svar	Vet inte	Totalt %	Antal personer
<i>Socialdem. väljare:</i>						
läser någon soc. dem. tidning	22	65	2	11	100	648
läser inte någon soc. dem tidning	37	43	3	17	100	564
<i>Övriga väljare:</i>						
läser någon soc. dem. tidning	62	30	2	6	100	183
läser inte någon soc. dem. tidning	73	15	2	10	100	965

Frågan om det "kommunala sambandet" belyses i två tabeller 7:2 och 7:3. Av den förstnämnda tabellen framgår, att läsning av socialdemokratisk tidning i varje fall för de socialdemokratiska väljarnas vidkommande är förenad med en något högre informationsgrad om det partipolitiska engagemanget i denna fråga. När det däremot gäller spörsmålet om vad man har för åsikt i denna fråga visar sig läsningen av socialdemokratisk press varken påverka övriga väljare eller, i varje fall när det gäller fördelningen mellan de två alternativen direkt och indirekt val, socialdemokraterna. Resultatet, att i en valrörelsefråga informationen om partiståndpunkterna ökar utan att partikonformiteten ökar, är anmärkningsvärt.¹

Den mest diskuterade specialfrågan vid 1964 års valrörelse gällde högerförslaget rörande ATP-fonderna. Tabellerna 7:4 och 7:5 ger båda samma bild. Det är beträffande högerväljarna som läsning av högertidning ger utslag i form av såväl ökad information som större och mera bestämd anslutning till partiets ståndpunkt. För övriga väljares information och åsikter i denna fråga ger läsning respektive icke-läsning av högertidning ej något bestämt utslag. Resultatet kan tolkas så att det är de politiskt intresserade högermän som läser högertidningar vilka skiljer sig från övriga i berörda avseende. Däremot är det fortfarande ej klart, om det är själva läsningen av högerpressen som ger effekt eller om det är det politiska intresset som är ett motiv för läsningen av högerpress.

1 Se härom närmare Bo Särilvik, "Det kommunala sambandet och väljaropinionen", pm till länsdemokratiutredningen, juni 1965.

Tabell 7:2. Kommunalt samband – information om vilket parti som mest engagerat sig härför.

	Soc. dem. partiet	Annat/andra partier ¹	Vet inte	Totalt %	Antal personer
<i>Socialdem. väljare:</i>					
läser någon soc. dem. tidning	41	8	51	100	648
läser inte någon soc. dem. tidning	29	8	63	100	564
<i>Övriga väljare:</i>					
läser någon soc. dem. tidning	42	9	49	100	183
läser inte någon soc. dem. tidning	36	10	54	100	965

1 Häri ingår ett fåtal personer som uppgett socialdemokratiska partiet plus något annat parti.

Tabell 7.3. Åsikt om kommunalt samband vid riksdagsmannaval

	Alla riksdagsmän bör väljas på en gång och direkt av väljarna		En del av riksdagsmännen bör väljas av landstingen och stadsfullmäktige i vissa städer		Vet inte	Totalt %	Antal personer
	Best. uppf.	Mera tveks.	Best. uppf.	Mera tveks.			
<i>Socialdem. väljare:</i>							
läser någon soc. dem. tidning	26	9	27	12	26	100	648
läser inte någon soc. dem. tidning	23	10	20	17	30	100	564
<i>Övriga väljare:</i>							
läser någon soc. dem. tidning	44	15	15	9	17	100	183
läser inte någon soc. dem. tidning	43	11	12	11	23	100	965

Tabell 7.4. Väljarnas information om innehållet i högerförslaget angående ATP-fonderna

	Vet inte	Ge (höjda) pensioner åt dem som inte är med i ATP; ge förbättring åt folkpensionärer, invalider o änkor	övriga svar	Totalt %	Antal personer
<i>Högerväljare:</i>					
läser någon högertidning	21	75	4	100	174
läser inte någon högertidning	48	48	4	100	89
<i>Övriga väljare:</i>					
läser någon högertidning	49	45	6	100	552
läser inte någon högertidning	51	40	9	100	1 545

Tabell 7.5. Väljarnas åsikt om högerförslaget angående ATP-fonderna

	Ett bra förslag:		Ett dåligt förslag:		Vet inte	Totalt %	Antal personer
	Bestämd uppfattning	Mera tveksam i denna uppfattning	Bestämd uppfattning	Mera tveksam i denna uppfattning			
<i>Högerväljare:</i>							
läser någon högertidning	56	16	2	3	23	100	174
läser inte någon högertidning	34	23	5	4	34	100	89
<i>Övriga väljare:</i>							
läser någon högertidning	18	13	28	9	32	100	552
läser inte någon högertidning	15	11	30	11	33	100	1 545

Att undersöka hur läsning av visst slags press för olika partiers anhängare förhåller sig till läsarnas placering efter den för vårt partisystem centrala höger-vänsterskalan förefaller vara särskilt betydelsefullt. För att göra detta har ett index använts, som bygger på svaren på ett stort antal frågor rörande socialpolitik och skatter och som ingående provats i andra sammanhang.¹ Genom att använda ett index av detta slag bör man få ett säkrare mått, mindre beroende av tillfälliga och speciella omständigheter.

Tabell 7:6 gäller de socialdemokratiska väljarna. Den första delen av tabellen (*A*) visar hur samtliga socialdemokrater fördelar sig efter höger-vänsterskalan med utgångspunkt från deras tidningsläsning. Vi finner att de socialdemokrater som läser socialdemokratisk press, enbart eller i förening med annan press, placerar sig längre till vänster eller har en något starkare socialdemokratisk attityd än de som endast läser borgerlig press. Däremot föreligger ingen nämnvärd skillnad mellan dem som läser socialdemokratisk press enbart

eller i förening med annan press. Om man bortser från gruppen ambivalenta, där siffrorna svänger en smula, är tendensen i hela materialet enhetlig ehuru ej särskilt stark. När, såsom skett i tabellernas *B*-del, ledarläsningen ånyo föres in, framträder den tidigare konstaterade tendensen med ökad styrka. Som helhet ligger de som ofta läser ledare väsentligt till vänster om samtliga socialdemokrater; andelen ledarläsande socialdemokrater bland dem som läser borgerlig press är, som vi förut vet, relativt liten.

För de borgerliga väljarnas vidkommande innehåller *tabell 7:7* motsvarande uppgifter som den tidigare *A*-tabellen. Eftersom det endast är ett jämförelsevis litet antal borgerliga väljare som läser socialdemokratisk press, blir underlaget för jämförelserna svagare. Ett samband mellan läsning av socialdemokratisk press och placering åt vänster liksom en motsvarande stegring åt höger för övriga borgerliga väljare skyntar dock och tendensen är så enhetlig, även om den är svag, att den förtjänar observeras. Det förtjänar vidare att undersökas, om det föreligger en skillnad mellan borgerliga väljare som läser högerpress och sådana som läser övrig borgerlig press. Hur härmed förhåller sig framgår av *B*-tabellen. Den visar att av de borgerliga – som givetvis totalt sett ligger väsentligt längre till höger än socialdemokraterna – skiljer högermännen ut sig genom att genom-

1 Angående detta index, som uppgjorts av Bo Särilvik, se artikel av denne i Statsvetenskaplig Tidsskrift 1965: 2–3. Särilvik har dessutom visat, att individernas placering efter skalan allmänt sett korrelerar med graden av politiskt intresse, bl. a. i form av mediaexposition.

Tabell 7:6. Socialdemokratiska väljare – läsning av olika slags press – placering på höger-vänsterskalan

Läsning av sd och/ eller borg. press	Stark sd attityd	Måttl. sd attityd	Höger-vänsterskalan				
			Svag sd attityd	Ambi- va- lent	Svag borg. attityd	Måttl. borg. attityd	Stark borg. attityd
A. Alla läsare							
Läser enb. sd press	38	28	25	20	22	10	
Läser både sd och borg. press	35	29	27	23	26	21	
Läser enb. borg. press	26	41	47	54	49	62	
Läser enb. opol. press	1	2	1	3	3	7	
Summa procent	100	100	100	100	100	100	
Antal personer	183	289	277	408	115	29	
B. De som ofta läser politiska ledarartiklar							
Läser enb. sd press	42	38	38	25	12	–	
Läser både sd och borg. press	42	35	33	36	17	–	
Läser enb. borg. press	15	26	29	38	71	–	
Läser enb. opol. press	1	1	–	1	–	–	
Summa procent	100	100	100	100	100		
Antal personer	104	101	91	111	24	9	

Anm.: I denna tabell har även det lilla antalet kommunistiska väljare medtagits.

snittligt placera sig längre till höger än de övriga, men att däremot center- och folkpartiväljarnas läsning av högerpress ej är förbunden med någon egentlig tendens till dragning åt höger på skalan. För högerväljarna skymtar en tendens i denna riktning. De som ej läser någon högertidning ligger längre åt mitten på skalan än övriga högermän.

Slutligen må i detta sammanhang också nämnas en observation som gjordes rörande sambandet mellan tidningsläsning och röstning på viss linje vid 1957 års folkomröstning i tjänstepensionsfrågan (Bo Särilvik, Opinionsbildningen vid folkomröstningen 1957, sid. 62 f, SOU 1959:10): Här framträder en anmärkningsvärd överensstämmelse mellan läsvanor och röstningsbeteende. Det visade sig således att 75 % av dem, som prenumererade på en tidning, vilken företrädde partiets linje, också röstade på denna linje. Bland de övriga röstade 57 % på partiets linje. Av högermän

och folkpartister, som röstade på partiets linje, prenumererade 90 % på en linje 3-tidning. Motsvarande procentsiffra för högermän och folkpartister, som röstade på annan linje eller blankt, var 64 %. Av linje 1-röstande socialdemokrater prenumererade 46 % på en socialdemokratisk tidning. Motsvarande procentsiffra för socialdemokrater, som röstade på annan linje eller blankt, var 21 %.

8. Försök att isolera pressvariabelns betydelse

I de föregående avsnitten 4–7 har samspelet mellan olika pressvariabler och olika politiska variabler belysts. Vad som nu återstår att göra är ett försök att studera den i debatten om statligt pressstöd centrala pressvariabeln, tillgången till "egen" press, genom att mäta individernas reaktioner till vissa politiska variabler inom olika pressspridningsklasser. Syftet är att på detta vis så långt det

Tabell 7:7. *Borgerliga väljare – läsning av olika slags press – placering på höger-vänsterskalan*

Läsning av sd och/eller borg. press	Höger-vänsterskalan						
	Stark sd attityd	Måttl. sd attityd	Svag sd attityd	Ambivalent	Svag borg. attityd	Måttl. borg. attityd	Stark borg. attityd
A. Alla läsare							
Läser enb. sd press		5	3	3	1	1	–
Läser både sd och borg. press		22	16	14	11	10	7
Läser enb. borg. press		73	79	82	87	88	92
Läser enb. opo. press	–		2	1	1	1	1
Summa procent	100		100	100	100	100	100
Antal personer		45	80	374	243	186	130
B. Borgerliga väljare som läser borgerlig press, uppdelade efter parti							
<i>Center- och folkpartiväljare</i>							
Enbart högerpress		16	15	16	15	17	20
Högertidning tills. m. annan borg. tidning		10	16	16	11	8	17
Inte någon högertidning		74	69	68	74	75	63
Summa procent		100	100	100	100	100	100
Antal personer		31	55	240	160	99	59
<i>Högerväljare</i>							
Enbart högerpress			26		35	31	41
Högertidning tills. m. annan borg. tidning			27		23	42	43
Inte någon högertidning			47		42	27	16
Summa procent			100		100	100	100
Antal personer			70		43	55	58

är möjligt söka isolera effekten av pressens politiska betydelse eller komma så nära som möjligt en experimentell situation avsedd att fastställa en orsak – verkanrelation.

För detta experiment lämpar sig, på grund av bland annat storleksrelationen pressupplaga – röster, i första hand den socialdemokratiska pressen och, i andra hand, högerpressen. Folkpartipressen är däremot så stor att nästan alla folkpartiröstande läser en folkpartitidning, och centerpartipressen är alltför liten och alltför ojämnt fördelad. Den ojämn spridningen av socialdemokratisk press och det stora antalet socialdemokrater i intervjuurvalet medger en uppdelning av de intervjuade på fyra grupper av områden, grupperade med hänsyn till den socialdemokratiska pressens spridning i procent av antalet hushåll inom respektive område (tätortsdel eller landsortsdela av tidningsområde). För högerpressens vidkommande har, med hänsyn främst till det be-

- 1 Uppgift om den socialdemokratiska pressens hushållstäckning har för varje intervjuad kodats som, dels en intervallsiffra för inom området utkommande press och dels en intervallsiffra för den press som utifrån kommer in i området. För områden utan socialdemokratisk "områdespress" gäller uppgiften således endast den utifrån kommande pressen.

Spridningsklassen *mycket liten spridning* har konstruerats så, att intervjuade bosatta i områden med "områdespress" i täckningsintervallet 5–14 % ("utifrånpressen" i dessa områden ligger genomgående i intervallet lägre än 5 %) förts samman med intervjuade i områden utan "områdespress" i vilken den utifrån kommande pressens täckning inte överstiger 14 %. – Det förtjänar anmärkas att "områdespress" med så låg täckningsprocent det här gäller, endast finns i några landsbygdsdelar av tidningsområden.

Klassen *ganska liten spridning* har på motsvarande sätt konstruerats genom att lägga samman intervjuade i områden med "områdespress" i täckningsintervallet 15–24 % ("utifrånpressen" i dessa områden har genomgående mindre än 5 % spridning) med intervjuade i områden utan områdespress i vilka utifrån kommande press har 15–24 % täckning.

Klassen *ganska stor spridning* omfattar personer i områden med dels 15–24 % täckning för "områdespress" och samtidigt utifrån kommande press med samma spridningsintervall, dels "områdespress" i intervallet 25–34 % och samtidigt utifrån kommande press med täckning under 5 %, samt slutligen också personer i områden med enbart utifrån kommande press i täckningsintervallet 25–34 %

Klassen *mycket stor spridning* omfattar personer boende i områden med högre täckningsprocenter för socialdemokratisk press än de ovan nämnda.

gränsade antalet högerväljare i urvalet, uppdelningen inskränkts till två dylika grupper av områden, den ena med hög och den andra med låg spridning av högerpressen.

Vad som här sker är alltså att de intervjuade, så nära det går att komma, fördelas med hänsyn till den "tidningsmiljö" i vilken de lever, varvid tidningsmiljön är att betrakta som ett uttryck för läsvanorna inom området. Trots att tidningsområdena har uppdelats på tätort och landsbygd är det givetvis ändå fråga om en ganska grov beskrivning av tidningsmiljön. Denna kan växla inom olika delar av tidningsområdet och individerna, som placerats efter sin bostad, kan t ex bo på landet men ha arbete i en stad och vid tidningsvalet närmast utgå från stadens tidningsmiljö. Närmare verkligheten går det dock ej att komma med tillgängligt material. Pressandelen (hushållstäckningen) inom områdena har vidare beräknats med hänsyn till såväl inom tidningsområdet utgivna som utifrån kommande tidningar med samma politiska tendens, dvs. utgångspunkten för tidningsmiljöns klassificering har varit den sammanlagda hushållstäckningen. En sådan gruppering av de intervjuade bör ge en väsentligt riktigare bild av tidningsmiljön än en gruppering enbart med hänsyn till om vederbörande är bosatt i tidningsområde, där "egen" tidning utges eller ej. Pressspridningen är för varje intervjuad kodad som en intervallsiffra, t ex "områdespress med 5–10 % täckning" av hushållen.

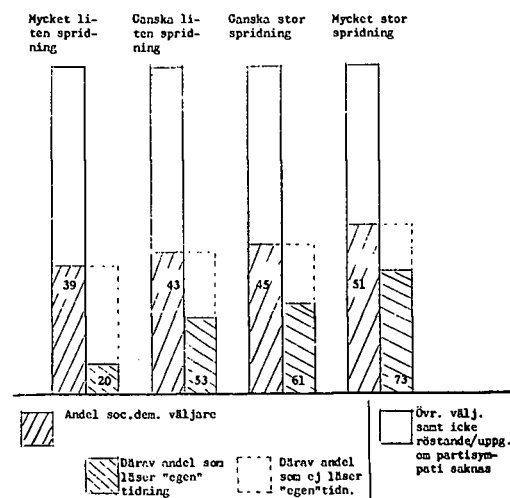
Vissa grundläggande egenskaper hos de fyra pressspridningsgrupperna för den socialdemokratiska pressen¹ redovisas i *tabell 8:1 A* och, för att vinna större överskådlighet, också i ett *diagram 8:1 A*. Andelen socialdemokratiska väljare ökar, från 39 % bland personer bosatta i områden med mycket liten spridning till maximum 51 % i områden med mycket stor spridning av den socialdemokratiska pressen (tar man bort de ej röstande och dem som ej lämnat besked om partisynpati blir motsvarande tal 46 % och 61 %). Dessa siffror ger också ett slags mått på sambandet mellan pressspridning och röstfördelning. Därutöver ger tabell och diagram besked om hur stor andel av socialdemokraterna inom respektive områdesgrupp som läser socialdemokratisk press. Här är variationerna mycket större, nämligen från 20 % i områden med liten spridning till ett maximum, i områden med stor pressspridning, med 73 %. Denna variation är ju en direkt följd av klassificeringen av individerna efter deras tidningsmiljö. Det väsentliga är emellertid, att spännvidden mel-

Tabell 8:1. Den socialdemokratiska pressen fördelad på spridningsklasser – andelen socialdemokratiska väljare, därav andelen läsare av socialdemokratisk press och ledarläsare

	Bor i område där socialdemokratisk press har:			
	mycket liten spridn.	ganska liten spridn.	ganska stor spridn.	mycket stor sprid.
A.				
Andel röstande på socialdem. partiet (av alla intervjuade inom resp. område)	39	43	45	51
Andel röstande på socialdem. partiet (av alla exkl. icke röstande/uppgift om partisynpati saknas)	46	51	51	61
Andel socialdem. väljare som läser någon tidning av det "egna" partiets press	20	53	61	73
Antalet socialdem. väljare i resp. område	275	402	310	261
B.				
Andel socialdem. väljare som ofta läser pol. ledartiklar	28	34	35	34
Andel socialdem. väljare som läser någon "egen" tidning och som ofta läser pol. ledartiklar	51	47	41	41
Antalet socialdem. väljare som läser "egen" tidning	55	215	188	190
Totala antalet intervjuade i resp. område	703	944	687	515

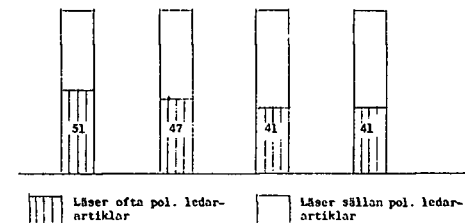
lan de olika grupperna är så stor – drygt 50 procentenheter mellan yttergrupperna – samtidigt

A. Procentandelen socialdemokratiska väljare samt – bland dessa – andelen läsare av "egen" tidning inom olika pressspridningsklasser för socialdemokratisk press

som spännvidden ifråga om andelen socialdemokratiska väljare är väsentligt mindre. Vi får alltså goda förutsättningar att jämföra socialdemokratiska väljare, boende i områden där de endast till en liten del täcks av den socialdemokratiska pressen, med sådana socialdemokratiska väljare som bor i områden där de allra flesta nås av denna press. I den mån läsarnas information och attityder påverkas av pressen bör resultatet av denna påverkan komma till uttryck vid en jämförelse mellan de socialdemokratiska väljarna i de olika pressspridningsklasserna.

B. Socialdem. läsare av "egen" tidning som ofta läser pol. ledartiklar. Procentandel inom olika pressspridningsklasser för socialdemokratisk press.

Det första provet gällde allmän politisk information. Såsom framgått av tabell 5:3 fanns det ej skäl att här vänta sig särskilt stora skillnader, men de som läser "egen" press brukar dock genomsnittligt vara något bättre informerade. Provet utföll negativt: socialdemokraterna i de olika spridningsklasserna skilde sig föga från varandra och ingen som helst tendens kom till synes.

För en andra och mera väsentlig jämförelse användes höger-vänsterskalan. Den har i ett flertal sammanhang testats (se bl. a. tabell 7:6) och givit distinkta och entydiga utslag. Hög spridning av den socialdemokratiska pressen borde, om själva pressspridningen har betydelse, kunna avläsas i en förskjutning till vänster eller till stark socialdemokratisk attityd på skalan. Resultatet redovisas i tabell 8:2 A. Ingen som helst tendens i väntad riktning – och inte heller i någon annan riktning – kan konstateras.

På denna punkt i undersökningen gjordes vissa kontroller. Andelen socialdemokrater som ofta läser ledare fastställdes för de olika områdesgrupperna (se tabell 8:1 B och diagram 8:1 B). Gruppen med mycket liten spridning av socialdemokratisk press visade när det gällde ledarläsning, oberoende av politisk tendens, det lägsta värdet men när det gäller ledarläsning i socialdemokratisk press det högsta värdet. Det första förhållandet går att förena med den tidigare iakttagelsen att ledarläsning i "annan" press är lägre än i egen, det andra förhållandet tycks få sin förklaring av att socialdemokraterna i denna grupp till 95 % läste enbart utifrån kommande press (motsvarande siffror för övriga grupper var i tur och ordning 30, 28 och 22 %). Särprägelns hos den förstnämnda gruppen framträder också, om höger-vänsterskalan appliceras enbart på de socialdemokratiska läsarna som läser "egen" tidning (tabell 8:2 B, kolum-

Tabell 8.2. Socialdemokratiska väljare och övriga fördelade på spridningsklasser för socialdemokratisk press – höger-vänsterskalan

Höger-vänsterskala	Bor i område där socialdemokratisk press har:							
	mycket liten spridn.	ganska liten spridn.	ganska stor spridn.	mycket stor spridn.				
A. Alla socialdemokratiska väljare								
1. Stark soc. dem. attityd	14	13	15	13				
2. Måttlig soc. dem. attityd	23	19	24	24				
3. Svag soc. dem. attityd	21	24	17	21				
4. Ambivalent inställning	28	35	34	31				
5. Svag borg. attityd	10	8	8	9				
6. Måttlig borg. attityd	4	1	2	2				
7. Stark borg. attityd	–	–	0	0				
Summa procent	100	100	100	100				
Antal personer	275	402	310	261				
B. Socialdemokratiska väljare och övriga								
I = Socialdemokratiska väljare som läser någon "egen" tidning								
II = Samtliga intervjupersoner bosatta inom resp. spridningsområde								
	I	II	I	II	I	II	I	II
1. Stark soc. dem. attityd	31	7	19	7	20	8	16	7
2. Måttlig soc. dem. attityd	33	13	19	11	26	15	23	16
3. Svag soc. dem. attityd	16	15	27	16	17	13	20	17
4. Ambivalent inställning	15	33	28	35	27	34	28	34
5. Svag borg. attityd	5	17	6	16	9	15	11	15
6. Måttlig borg. attityd	–	10	1	8	1	9	2	9
7. Stark borg. attityd	–	5	–	7	–	6	–	2
Summa procent	100	100	100	100	100	100	100	100
Antal personer	55	703	215	944	188	687	190	515

Tabell 8:3. Socialdemokratiska väljare på spridningsklasser för socialdemokratisk press – intresse för politik

	Bor i område där socialdemokratisk press har:							
	mycket liten spridning		ganska liten spridning		ganska stor spridning		mycket stor spridning	
	Läser Samtl. "egen" tidn.		Läser Samtl. "egen" tidn.	Läser samtl. "egen" tidn.		Läser Samtl. "egen" tidn.		
"Mycket intresserad"	24	9	15	11	16	13	15	13
"Ganska intresserad"	34	35	47	41	39	34	36	32
"Inte särskilt intresserad"	33	41	28	34	33	39	40	43
"Inte alls intresserad"	9	15	10	14	12	14	9	12
Summa procent	100	100	100	100	100	100	100	100
Antal personer	55	275	215	402	188	310	190	261

nera utmärkta med "I"). Där ger skalan ett otvetydigt utslag, medan de andra grupperna fortfarande ej skiljer sig åt. I kolumnerna utmärkta med "II" lämnas uppgifter rörande samtliga intervju-personers fördelning enligt höger-vänsterskalan inom områdena. Inte heller om man medtager samtliga intervjuade och alltså tillägger de borgerligt röstande, som särskilt i högsta spridningsgruppen i ganska stor utsträckning läser socialdemokratisk press, framträder några skillnader.

En annan variabel som förut visat sig ge påtagliga samband är det deklarerade intresset för politik. I tabell 8:3 redovisas var för sig inom de olika områdesgrupperna dels samtliga socialdemokratiska väljare, dels de som läser "egen" tidning.

För den förstnämnda gruppen kan ingen genomgående tendens konstateras: lägger man samman

de två högsta stegen blir summan i de olika spridningsklasserna 44, 52, 47 och 45 %. Bland dem som läser "egen" tidning noteras en hög siffra för "mycket intresserad" i den lägsta spridningsklassen, men en sammanläggning av de två högsta stegen ger ingen obruten sifferserie: 58,62,55 och 51 %. Beräknar man den "ökning" av det politiska intresset som det innebär att läsa "egen" tidning – alltså subtraherar procentsiffran för samtliga från procentsiffran för dem som läser "egen" tidning – framträder en fallande serie: det tillskott i fråga om politiskt intresse, som läsning av "egen" tidning demonstrerar, blir 14, 10, 8 respektive 6 % i de olika pressspridningsklasserna.

Då det tidigare synts vissa spår av att läsning av socialdemokratisk press, för både socialdemokratiskt och borgerligt röstande, i gynnsam riktning påverkat bedömningen av regeringens sätt att handlägga Wennerströmaffären (tab. 7:1) undersöktes också denna variabls utfall i de olika pressspridningsklasserna. I tabell 8:4 återkommer en liknande antydning om ett samband. Bland icke-socialdemokratiska väljare är det 17 %, som anser att det ej finns skäl att kritisera regeringen, i områdesgruppen med lägst socialdemokratisk pressspridning mot 25 % i högsta spridningsklassen.

Vad högerpressen beträffar genomfördes såsom nämnts en gruppering i två spridningsklasser.¹ Andelen röstande på högerpartiet (och MbS som här medräknats, se not 1) blev 9 % i den lägre spridningsklassen och 14 % i den högre, andelen som läste någon "egen" tidning var 53 respektive 87 %, en spännvidd som är mindre än för den socialdemokratiska pressen men dock omfattar drygt 30 procentenheter. De tidigare undersökningarna har egentligen endast på en punkt, ifråga

1 Klassen *liten spridning*: högsta spridningsintervall är 25–34 %. Denna kategori är ett "enbart utifrån-tidningsområde" som emellertid blott omfattar 12 personer. I övrigt är det alltså fråga om lägre spridningsintervall. Gruppen omfattar 1905 personer, varav 71 % bosatta i områden med enbart "utifrånpress". Högertidningen Lysekilsposten och Orust! Tjörn (en tredagarstidning) i TO 31 är ej upplagenoterad i TS-Boken, varför ej heller spridningssiffror finns. Personer bosatta i detta TO har förts till gruppen "liten spridning".

Klassen *stor spridning*: lägsta spridningsintervall är "områdespress" 35–44 % plus "utifrånpress" 5–14 %. Inga "enbart utifrån-tidningsområden" finns med. Gruppen omfattar 944 personer. I gruppen "liten spridning" förekom inga MbS-väljare. Då emellertid MbS-tidningarna Sydsvenska Dagbladet och Kvällsposten har inräknats bland högerpressen, har också MbS-väljarna lagts till högermännen i analysen.

Tabell 8:4. Socialdemokratiska väljare och övriga fördelade på spridningsklasser för socialdemokratisk press – åsikt om regeringens sätt att sköta Wennerström-fallet

	mycket liten spridn.	Bor i område där socialdemokratisk press har:		
		ganska liten spridn.	ganska stor spridning	mycket stor spridning
<i>Soc. dem väljare</i>				
Wennerströmaffären har skötts illa	32	30	29	26
Inte skäl att kritisera regeringen	51	55	54	55
Ambivalenta svar	1	2	3	3
Vet inte	16	13	14	16
Summa procent	100	100	100	100
Antal personer	275	402	310	261
<i>Övriga väljare (samt icke-röstande/uppgift om partisynpati saknas)</i>				
Wennerströmaffären har skötts illa	65	68	66	61
Inte skäl att kritisera regeringen	17	19	20	25
Ambivalenta svar	2	2	2	1
Vet inte	16	11	12	13
Summa procent	100	100	100	100
Antal personer	428	542	377	254

om högerväljarnas inställning efter höger-vänsterskalan (jfr tab. 7:7 B), givit en antydning om den politiska betydelsen av att läsa högerpressen. Vi prövar alltså denna skala på höger- och MbS-väljare i de två spridningsklasserna. Tabell 8:5 A visar emellertid inga spår av någon påverkan från högerpressens sida: högerväljarnas placering efter höger-vänsterskalan uppvisar inga skilda tendenser mellan de båda områdesgrupperna. Skiljer man ut dem som läser "egen" tidning framträder en starkare koncentration åt höger på skalan bland dem som bor i områden, där högerpressen har liten spridning. Resultatet överensstämmer med vad som framkom ifråga om socialdemokraterna. Där vederbörande partis press är svagt spridd, dvs. där det fordras en större "ansträngning" för att skaffa sig denna press, där ger också läsningen av "egen" press ett utslag. För högerväljarnas vidkommande understrykes denna skillnad av att 71 % av dem som bor i områden där högerpressen har liten spridning endast har tillgång till utifrån kommande press – alla har tillgång till områdespress i den högre spridningsklassen – och av att 93 % läser egen storstadstidning i den första gruppen mot 48 % i den andra. Det torde alltså främst vara läsningen av högerstorstadspress som här åter skärper tendensen i materialet. Några ytterligare prov för högerpressens vidkommande ansågs ej motiverade.

Syftet med de undersökningar som redovisats i föreliggande avsnitt har varit att, så långt det är möjligt med hjälp av tillgängligt material, söka isolera pressvariabelns politiska betydelse eller i första hand pröva om någon politisk effekt av tidningsläsningen kan spåras hos läsarna. Resultatet av dessa prov har i huvudsak utfallit negativt. Hur skall nu dessa, övervägande negativa resultat uppfattas mot bakgrunden av tidigare konstaterade samband mellan å ena sidan läsning av "egen" press, ledarläsning, utåtriktad orientering och å andra sidan politisk information, politiskt intresse, politisk konformitet etc.? Som ett försök att sammanbinda och tolka dessa, som det kan tyckas, motstridande resultat må följande anföras.

Man har anledning att bland den stora mängden tidningsläsare skilja ut en politiskt informerad, intresserad och i vederbörande partis ståndpunkter instämmande grupp. För dessa spelar en tidnings politiska tendens en väsentlig roll vid tidningsvalet. De skaffar sig en tidning med "rätt" tendens även om de måste gå utanför det tidningsområde där de bor. Ju mindre näraliggande det önskade tidningsalternativet är, desto mera renodlat måste det politiska motivet vid ett sådant tidningsval framträda: detta avspeglas i de speciella egenskaperna hos dem som läser "egen" utifrån kommande press. Denna grupp kan tänkas utgöra ungefär lika stor andel av de röstande på

Tabell 8:5. Höger- och MbS-väljare fördelade på spridningsklasser för höger- (MbS-) press – höger-vänsterskalan

Höger-vänsterskala	Bor i område där höger- (MbS-)pressen har:	
	liten spridning	stor spridning
A. Samtliga		
1. Stark soc. dem. attityd	1	—
2. Måttlig soc. dem. attityd	1	—
3. Svag soc. dem. attityd	2	5
4. Ambivalent inställning	28	24
5. Svag borgerlig attityd	19	22
6. Måttlig borgerlig attityd	24	28
7. Stark borgerlig attityd	25	21
Summa procent	100	100
Antal personer	161	134
B. Läser någon "egen" tidning		
1. Stark soc. dem. attityd	—	—
2. Måttlig soc. dem. attityd	1	—
3. Svag soc. dem. attityd	—	5
4. Ambivalent inställning	23	21
5. Svag borgerlig attityd	13	23
6. Måttlig borgerlig attityd	27	29
7. Stark borgerlig attityd	36	22
Summa procent	100	100
Antal personer	86	116

ett visst parti överallt eller i varje fall varierar ej andelen med pressens täckningsprocent. Det är vidare denna grupp som i första hand svarar för de tidigare konstaterade sambanden mellan t. ex. läsning av ledare i "egen" press samt politiska informations- och attitydvariabler.

Det är naturligt att förutsätta, att orsak-verkanrelationen för denna politiskt kvalificerade grupp av tidningsläsare i huvudsak går från politisk åskådning till val av tidning. Detta utesluter givetvis ej att på ett mera avancerat plan, när det gäller information och argument i speciella frågor, en påverkan kan gå och rimligen får tänkas gå i motsatt riktning. För att studera en påverkan av dylikt slag skulle emellertid erfordras intervjufrågor av helt annan typ än dem som här använts och dessutom tillkommer svårigheten att isolera olika informationskällor från varandra; intresse för ett visst medium är normalt också förenat med intresse för andra medier.

För tidningsläsarna i stort synes gälla, att en riklig eller mera knapp förekomst av en tidningspress med viss politisk tendens inom ett område, dvs. en allmän eller mera begränsad läsning av denna press inom området, ej avsätter några spår ifråga om grundläggande politiska informations-

och attitydvariabler. Vad som utmärker läget, när t. ex. den socialdemokratiska pressandelen blir större, synes vara att en växande andel av läsarna utgöres av politiskt mindre intresserade socialdemokrater liksom av andra partiers väljare. För de politiskt mindre intresserade blir andra motiv än de politiska väsentliga vid tidningsvalet. Här skulle den inom ett område starka pressen kunna ha viss chans till politisk påverkan och omvändelse. Tidningarnas politiska budskap rörande de centrala politiska skiljelinjerna sätter emellertid ingen synbar prägel på dessa politiskt mindre intresserade läsare. Man får förutsätta, att de snarare får sin politiska orientering genom den personliga miljön än genom massmedia. För den förstnämnda gruppen av politiskt kvalificerade läsare synes alltså orsakssammanhanget gå från politisk ståndpunkt till tidningsval, för den större gruppen läsare har något orsakssammanhang mellan grundläggande politiska attityder och tidningsval ej kunnat påvisas.

Det sagda bör förses med reservationer. Förutom den allmänna — dvs. om den osäkerhet som vidlåder undersökningsresultat av föreliggande slag och särskilt svårigheten att styrka ett uteblivet samband — gäller till en början att den variation i

presstyrka som här undersökts är begränsad. För den socialdemokratiska pressen växlade andelen mellan 20 och 73 %. Vad som sker, om ett visst partis press helt försvinner eller når hundra procentig täckning, därom säger denna undersökning intet. Vidare finns det vissa antydningar i materialet om att i frågor, som ej berör de för partiuppdelningen centrala politiska skiljelinjerna, pressen kan ha en viss direkt politiskt opinionspåverkande effekt. I samma riktning och kraftigare pekar undersökningen av 1957 års folkomröstning, där också situationen åtminstone för många tycks ha tätt sig mera komplicerad än vid ett allmänt val. Man skulle kunna tänka sig att i dylika situationer mediamiljön får en mera självständig roll i förhållande till personmiljön.

Vad slutligen storleksordningen mellan de båda grupperna tidningsläsare – de politiskt intresserade och de övriga – beträffar bör man komma ihåg att tidningarna i största utsträckning konsumeras hushållsvis. Alla i ett hushåll har ej lika stort politiskt intresse. Om de politiskt mest intresserade oftare påverkar tidningsvalet än övriga hushållsmedlemmar, får de en större betydelse för tidningsvalet än deras antal motiverar. För att mera fullständigt förklara sambanden mellan partival och tidningsval vore det antagligen behövt att också undersöka individernas tidningsläsning under en längre tidsperiod. Sannolikt äger dessa vänner en betydande fasthet, och det är möjligt att de i utgångsläget för undersökningen konstaterade allmänna sambanden till en del är resultatet av faktorer som nu icke längre verkar med samma kraft.¹

1 Det kan nämnas, att för de socialdemokratiska väljarna, fördelade på sådana som prenumererar på någon socialdemokratisk tidning och sådana som enbart prenumererar på annan press är åldersfördelningen följande: prenumeranter på socialdemokratisk press och på annan press (inom parentes) 21–29 år 11 (13) %; 30–44 år 24 (36) %; 45–59 år 38 (28) %; 60–79 år 27 (23) %.

Ljudradions bevakning av händelserna i Portugal. En undersökning avseende tiden 19 maj—26 juli 1975

AV JÖRGEN WESTERSTÅHL

Till Radionämnden

Jag får härmed överlämna en redogörelse för den undersökning rörande ljudradions bevakning av händelserna i Portugal under tiden 19 maj—26 juli 1975 som utförts på nämndens uppdrag.

Redogörelsen omfattar — efter ett inledande avsnitt om uppdrag, frågeställningar, material och metod — tre huvudavsnitt där undersökningsresultaten redovisas och kommenteras. Det första avsnittet behandlar nyhetsurvalet, det andra avsnittet den belysning berörda parter erhåller och det tredje avsnittet vissa frågor rörande presentationen av nyhetsmaterialet. Redogörelsen avslutas med några sammanfattande synpunkter.

Uppgiften att förteckna och systematisera i nyhetsmaterialet förekommande händelser, uttalanden och perspektiv på olika parter har i första hand vilat på fil. kand. Margreth Jonasson, som även utfört större delen av kodningsarbetet och sammanställt tabellmaterialet. Som kodare har också fil. stud. Claes Rosenberg medverkat samt, vid databearbetningen, fil. kand. Folke Johansson.

Göteborg i mars 1976

Inledning

Uppdraget

I skrivelse den 9 september 1975 anges den närmare innebörden av det utredningsuppdrag radionämnden givit. Skrivelsen innehåller i huvudsak följande:

Till professor Jörgen Westerståhl
Statsvetenskapliga institutionen
Göteborg

Radionämndens ordförande beslöt 29.7.1975 att nämnden på eget initiativ skulle granska Sveriges Radios rapportering i ljudradion och tv om händelserna i Portugal

under tiden 15.6—26.7 1975 (ärende 380/75 och 381/75). I informationsskrivelse till nämnden 4.9.1975 ansåg Sveriges Radio att tiden borde bestämmas till 19.5—31.8 1975. Vid sammanträde 4.9.1975 beslöt radionämnden att granskningen skulle utsträckas till att avse tiden 19.5—26.7.1975. Som särskilda ärenden kommer radionämnden i detta sammanhang dessutom att behandla anmälningar mot enskilda program och programinslag om Portugal under perioden (ärende 307/75, 308/75, 341/75, 353/75 och 359/75).

En viktig uppgift vid radionämndens prövning blir att ta ställning till frågan huruvida rapporteringen om händelserna i Portugal uppfyller de i avtalet mellan staten och Sveriges Radio om programverksamheten angivna kraven på saklighet och opartiskhet. Väsentligt för den bedömningen torde i sin tur vara bl. a. huruvida företaget under gränskningsperioden underlåtit att upplysa om någon viktigare händelse i Portugal, eller om någon sådan händelse givits så litet utrymme eller behandlats utifrån ett så begränsat perspektiv att de ovan angivna kraven ej har uppfyllts. Dessa och liknande frågor aktualiserar bl. a. den i 6 § i avtalet stipulerade skyldigheten för Sveriges Radio att i lämplig form upplysa om nuets händelser och orientera om viktigare kultur- och samhällsfrågor samt stimulera till debatt kring sådana frågor. Vidare bör frågeställningar av angivna art även ses mot bakgrund av föreskrifterna i 8 § i avtalet om att programverksamheten skall i sin helhet präglas av skäligen balans mellan olika åsikter och intressen samt att ämnesval och framställning skall ta sikte på vad som är väsentligt.

Radionämnden har funnit att frågan om Sveriges Radios rapportering om händelserna i Portugal utifrån de ovan angivna föreskrifterna i avtalet borde kunna belysas genom en jämförelse med motsvarande rapportering inom svensk och internationell press. Nämnden beslöt därför vid sammanträde 21.8.1975 att sakkunnig skulle inkallas för utlåtande i ärendet samt uppdrog åt ordföranden att närmare förordna härom. Vid sammanträdet 4.9.1975 beslöt nämnden att låta utföra en jämförande

undersökning enligt ovan vad gäller program och programinslag i *ljudradions sändningar* om Portugal under perioden.

Med hänvisning till det anförda får radionämnden härmed uppdraga åt Eder att verkställa den angivna undersökningen och till nämnden avge utlåtande till belysning av frågan huruvida Sveriges Radio i sin ljudradiorapportering om händelserna i Portugal under tiden 19.5–26.7.1975 har fullgjort de ovan anförda skyldigheterna i avtalet. Undersökningen skall såvitt gäller Sveriges Radio avse samtliga fristående program samt inslag i kommenterande nyhetsprogram (inkl. Ekots tidningskrönika), telegramsändningar och magasinprogram om Portugal i ljudradion och baseras på utskriften som Sveriges Radio tillhandahåller. Vad gäller de svenska och utländska dagstidningar, med vilka ljudradiosändningarna skall jämföras, bör främst sådana väljas, som – i likhet med Sveriges Radio – haft egna reportrar i Portugal under perioden. Urvalet av tidningar bör överhuvud kommenteras i utlåtandet.

På radionämndens vägnar:

Leif Ekberg
Roland Nordlund

Frågeställningar

Inom den allmänna ram som kraven på saklighet och opartiskhet uppdrar kan två särskilda uppgifter eller frågeställningar för undersökningen urskiljas i den återgivna skrivelsen. Den första uppgiften gäller att bedöma själva *urvalet av nyheter*: finns alla viktiga händelser med och har de fått tillräckligt utrymme? Denna frågeställning har anknytning till både § 6 och § 8 i avtalet, dvs. främst till vad som sägs om Sveriges Radios skyldighet att upplysa om nuets händelser och om att ämnesval och framställning skall ta sikte på vad som är väsentligt. Det gäller med andra ord en relevansbedömning av nyhetsmaterialet.

Den andra frågeställningen gäller *behandlingen av och perspektiven på parterna*. Har urvalet av nyheter varit så skevt och perspektiven så ensidiga i förhållande till berörda parter att avtalets bestämmelser ej uppfyllts? Här tillkommer bedömningen enligt § 8 om skälighetsbalans mellan olika åsikter och intressen.

Det finns anledning att inledningsvis något stanna inför förhållandet mellan relevans- och balanskraven när det gäller nyhetsförmedling. För den egentliga nyhetsförmedlingen, den som

främst syftar till att ge auditoriet information om vad som sker i omvärlden, bör relevanskravet i första hand vara utslagsgivande. Det gäller både vid beslut om vilket större händelseförlopp som skall beaktas – i detta fall Portugalhändelserna i förhållande till andra händelser – och vid valet av delhändelser inom ett större händelseförlopp. Att undersöka Portugalnyheternas relativa betydelse i förhållande till andra nyheter har inte ingått i uppdraget.

Målet för nyhetsurvalet på den speciella arenan skall vara att detta ger sådana upplysningar att åhörarna förstår vad som skett, kan bedöma betydelsen av det och eventuellt bilda sig en uppfattning om den framtida utvecklingen. Som ett yttersta kriterium när det gäller större händelseförlopp kan man ofta använda just prognosvärdet: den information som ger det bästa underlaget för en prognos om den fortsatta utvecklingen är också mest relevant.

Att balansera upplysningar, t. ex. från alla inblandade aktörer, är vid denna typ av nyhetsförmedling inte alltid påkallat. När nyheten gäller konflikter mellan parter, är det emellertid givet att en redovisning av huvudaktörernas syn är nödvändig. Just relevanshänsynen, dvs. beaktandet av att auditoriet skall förstå vad som sker, nödvändiggör att mer än en aktörs synpunkter refereras. Härigenom uppkommer en viss grad av balans, men eftersom relevanskravet är överordnat kan det inte generellt bli tal om att kräva någon fullständig ”rättvisa” i behandlingen av inblandade parter.

Är syftet enbart att skildra vad konflikten gäller, eller saknas information från andra källor än de berörda parterna, kan det dock bli naturligt att sträva efter att lika fullständigt redogöra för de olika parternas synpunkt. I ett sådant fall kan man säga att en jämn balans också bäst tillgodoser relevanskraven, dvs. de båda kraven kommer inte i konflikt med varandra. Slutligen må erinras om att det finns en annan sorts nyhetsförmedling, där vid sidan om informationssyftet den huvudsakliga uppgiften är att stimulera till debatt och ställningstagande – t. ex. nyheter från en svensk valrörelse – och att där kravet på balans kan bli utslagsgivande och alltså relevanshänsynen trängas tillbaka.

Vad Portugalrapporteringen beträffar synes relevanskravet vara det grundläggande. Balanskravet kommer in supplementärt vid skildringen av konflikter mellan berörda parter. Händelseförloppet är i hög grad konfliktbetonat. Men som

vanligt berör de olika händelserna parterna i växlande grad och det är därför naturligt att utgå från att balanskravet får tillämpas med vida marginaler.

Under genomgången av föreliggande nyhetsmaterial har också en tredje frågeställning aktualiserats. Den gäller presentationen av materialet både med hänsyn till kravet på *neutral presentation* och med hänsyn till SR:s skyldighet att "hävda *de demokratiska värdena*", varom avtalets § 6 talar. Sistnämnda fråga berörs här endast i ett speciellt, terminologiskt sammanhang.

Principiellt har vid flera tillfällen uttalats, att SR:s skyldighet att hävda de demokratiska värdena inte bör influera på nyhetsförmedlingen. Sålunda förklarade radionämnden i ett ärende rörande SR:s bevakning av EM-tävlingarna i Aten bl. a. följande:

I gängse nyhetsvärdering ingår uppenbarligen inte att ta hänsyn till sådana omständigheter som den påverkan på opinionsbildningen till förmån för en odemokratisk regim i ett främmande land som nyhetsförmedlingen kan befaras få eller de officiella svenska ståndpunktstagandena till en sådan regim. Inte heller innehåller radiolagen eller avtalet något som berättigar Sveriges Radio att i nyhetsurvalet ta hänsyn av sådan art . . . skyldigheten för Sveriges Radio att i programverksamheten hävda de grundläggande demokratiska värdena ger närmast stöd för att hänsyn av nyssnämnd art inte får påverka urvalet; till de grundläggande demokratiska värdena hör en fri nyhetsförmedling, som syftar till att ge allmän tillgång till sakligt riktiga upplysningar som grundval för debatt och ståndpunktstaganden (Staffan Vängby, *Opartiskhet och saklighet*, Stockholm 1971, sid. 206).

Någon möjlighet att direkt mot källorna pröva sanningshalten hos undersökta nyhetsmeddelanden har inte förelegat. Däremot har givetvis olika rapporter kunnat jämföras med varandra.

Undersökningsmaterialet

Det material som undersökts under den studerade perioden – 19 maj – 26 juli 1975 – gäller *händelseutvecklingen i Portugal* (se bilaga 1), inklusive portugisiska ledares resor till andra länder under perioden liksom uttalanden från andra länder om vad som sker i Portugal. Däremot behandlas inte t. ex. händelser i Angola.

I första hand har samtliga inslag i Ekot och i Centralredaktionens P1-sändningar om händelseutvecklingen i Portugal studerats (80 Eko-inslag och 152 P1-inslag). Förekommer ett inslag eller telegram i identisk form, eller med ändring bara

av något enstaka ord, mer än en gång, har det inte registrerats vid de senare tillfällena (3 hela Eko-inslag och delar av några andra samt 34 hela inslag och delar av några P1-inslag har av detta skäl uteslutits). Ett annat förfarande skulle bl. a. vid jämförelse med pressen leda till svårigheter. Däremot förekommer givetvis att samma händelse omnämns i olika sammanhang, varvid registrering skett vid varje tillfälle. Vidare har de tidningskrönikor, som behandlar händelserna i Portugal medtagits (11 inslag) liksom motsvarande program i Tidsspeglern, Världen och vi, Öppen kanal och OBS! – kulturkvarten (1 inslag per programtyp).

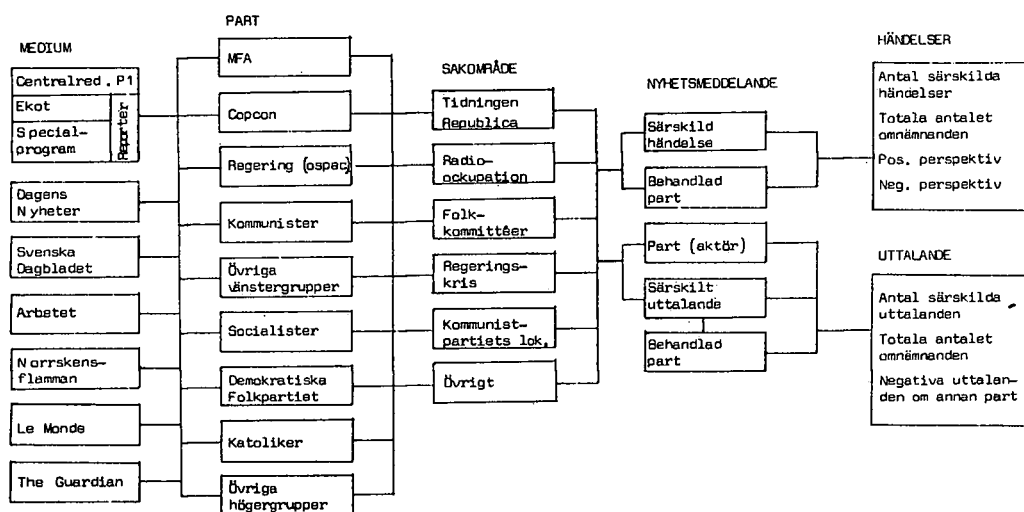
I uppdraget ingick att göra jämförelser mellan rapporteringen i SR och motsvarande rapportering i svensk och internationell press. Jämförelsen har begränsats till sex tidningar, nämligen *Arbetet*, *Dagens Nyheter*, *Norrskensflamman* och *Svenska Dagbladet* och från utlandet *Le Monde* och *The Guardian*. Samtliga tidningar, med undantag av *Norrskensflamman*, har haft egna korrespondenter i Portugal. *Norrskensflamman* bedömdes vara av speciellt intresse ur jämförelsesynpunkt. Det hade varit önskvärt att vidga särskilt studiet av den internationella pressen; det visade sig emellertid snart att redigeringsprinciperna här är så skiftande att jämförelser i vissa avseenden blir svåra att genomföra. Vad som undersökts i pressen är nyhetsmaterialet, telegram och reportage om händelserna i Portugal, inte ledare och insändare och inte heller separat redovisat bakgrundsmaterial.

Undersökningsmetod

I undersökningen har i första hand använts en systematisk, på generellt definierade kategorier byggd metod. Den är avsedd att motverka subjektivitet i karakteriseringen av mediernas innehåll och att möjliggöra mera strikta jämförelser mellan medier. För att undvika missförstånd bör det kanske understrykas, att jämförelserna i och för sig inte ger svar på frågan om vad som är rätt eller fel. Jämförelserna bidrar däremot på ett väsentligt sätt till karakteristiken av undersökta medier. Mätningen av mediannehållet i spaltcentimeter eller tid har inte ansetts erforderlig i detta fall, däremot har antalet registreringar av olika slag räknats.

Ljudradions Portugalprogram har också granskats på ett mera konventionellt sätt genom en detaljerad analys främst av språkbruk och kommentarer. Slutsatserna bygger på båda slagen av analys.

Figur 1. De viktigaste undersökningsvariablerna
Tidsperiod: 19 maj – 26 juli 1975

Den systematiska analysen inleddes genom en bestämning av vilka aktörer på den portugisiska arenan som skulle betraktas som huvudparter. Antalet, som med hänsyn till önskemålet om överblickbarhet ej fick bli för stort, blev slutligen nio: MFA (de väpnade styrkornas rörelse – ospecificerat), Copcon (MFA:s speciella säkerhetskommando i Lissabon), regeringen (ospecificerat), kommunisterna, vänstergrupper (grupperna till vänster om kommunistpartiet), socialisterna, demokratiska folkpartiet, katolikerna och övriga högergrupper (inklusive den gamla regimens anhängare).

Därefter genomfördes den stora systematiska uppgiften att förteckna nyheter eller händelser. En fullständig händelselista erhöles efter genomläsning av samtliga i undersökningen ingående mediars rapportering om händelseutvecklingen i Portugal under den aktuella undersökningsperioden. Ur formell synpunkt kan man här skilja mellan två huvudtyper av nyhetsmeddelanden: i telegram eller av namngivna reportrar skildrade händelser samt i telegram eller av reportrar återgivna uttalanden, gjorda av olika aktörer.

Den övervägande delen av nyheterna under den undersökta perioden kunde placeras inom fem större sakområden, nämligen nyheter om tidningen Republica, radioockupationen (Radio Rena Scienza), folkkommittéerna, regeringskrisen och om angreppen på kommunistiska partiets och MDP:s (portugisiska demokratiska rörelsen) lo-

kaler; därutöver bildades en kategori för övriga händelser.

Vidare registrerades förekommande positiva och negativa perspektiv på respektive huvudparter. Såväl ordvalet som själva sakbeskrivningen kan bilda underlag för en markering. (För att åskådliggöra förfarandet återges ett antal exempel på perspektiv i bilaga 2.) Det säger sig självt att en dylik klassificering i sina enskildheter kan bli föremål för olika bedömning. Om den i huvudsak pekar i rätt riktning, om den tillämpas konsekvent och om tillämpningen inte påverkas av mediernas olika redigeringsprinciper eller liknande bör den kunna användas för att ge en ytterligare belysning av nyheternas karaktär.

Rapporterade händelser, återgivna uttalanden samt förekommande positiva resp. negativa perspektiv infördes i kodböcker. Varje händelse omfattar således en part, ett sakområde, en tidsbestämning och i händelsen förekommande positivt eller negativt perspektiv på part samt ifråga om uttalanden, förekommande negativt perspektiv på omtalad part. När någon av dessa egenskaper ändras, t. ex. genom att ett telegram övergår från att behandla en part till att behandla en annan part eller att sakområdet eller perspektivet växlar, uppstår en ny "händelse". Ett återgivet tal eller uttalande specificeras enligt samma metod.

På detta vis kom sammanlagt cirka 900 särskilda nyhetsmeddelanden att förtecknas under de ovan angivna sakområdena. Då vissa meddelanden fö-

rekommer i flera medier och/eller upprepas blev totalantalet omnämmanden av de särskilda nyhetsmeddelandena ca 4 000; på grund av att också kommentarer till uttalanden förekommer, uppgår det totala antalet analysenheter till ca 4 500, var och en innehållande 21 variabler. Det är denna långt drivna uppsplittring i delhändelser som gjort att en kvantifiering i spaltcentimeter eller tid syntns mindre angelägen.

Kontroll av tillförlitligheten i kodningen har genomförts på vissa delar av materialet. För samtliga variabler nåddes över 85 procent av överensstämmande kodningar; särskilt händelseavgränsningen och perspektivkodningen vållade vissa svårigheter, medan värdena för andra variabler närmade sig en 100-procentig överensstämmelse. Reliabilitetskontrollen ger en erinran om att här liksom i andra motsvarande undersökningar en viss osäkerhet finns inbyggd i kodningsförfarandet. Man kan emellertid förutsätta att felet icke är av den storleksordningen att den bild som framträder i resultatet i nämnvärd mån påverkas.

De gjorda kodmarkeringarna har slutligen satts in på hålkort som därefter överförts till magnetband för datamaskinell bearbetning. Undersökningsförfarandet sammanfattas i figur 1.

Nyhetsurvalet

Frågeställningarna angående urvalet av nyheter och det utrymme nyheterna fått skall vi försöka besvara genom tre slags uppgifter. Först ger vi en översiktlig bild av hur de olika nyheterna fördelar sig på de undersökta medierna, sedan går vi in på enskilda nyheter och försöker säga något om vad som saknas i ljudradion och slutligen anger vi hur uppmärksamheten fördelas mellan skilda sakområden inom de undersökta medierna.

Antalet rapporterade särskilda händelser och uttalanden, fördelade på sakområden och olika medier, redovisas i tabell 1. Den översta raden anger hela antalet nyhetsmeddelanden inom varje sakområde som registrerats, sammanlagt 874. Därefter anges motsvarande uppgift per medium samt den procentandel av hela antalet som mediet ifråga täcker. I betydande utsträckning innehåller de olika medierna samma meddelanden och därför blir summan av antalet för de enskilda medierna väsentligt större än hela antalet särskilda händelser och uttalanden.

De största sakområden som behandlas under den undersökta perioden är regeringskrisen och händelserna på tidningen Republica. Folkkommittéerna och radiookupationen kommer därefter, medan angreppen på de kommunistiska partilokalerna inte tilldrar sig någon större uppmärksamhet. Bland gruppen "Övrigt" finns både uttalanden om den portugisiska situationen, gjorda utanför Portugal, och exempelvis olika aktiviteter av den portugisiska regimens motståndare.

Av procenttalen i den yttersta högra kolumnen framgår direkt att ljudradion täcker flera nyhetsmeddelanden totalt sett (55 %) än något annat undersökt medium. Antalet nyheter i ljudradion för vart och ett av sakområdena är också störst med undantag för attackerna på det kommunistiska partiets lokaler, varom tre tidningar har mer att berätta än ljudradion. Det anförda innebär att ljudradion i hög grad inriktat sin nyhetsbevakning just på Portugalhändelserna; generellt sett brukar man kunna räkna med att de större tidningarna täcker flera nyheter än ljudradion.

Beträffande en tidning, Le Monde, blir jämförelsen med den använda tekniken icke rättvisande. Det beror på att Le Monde dels innehåller mycket fristående bakgrundsmaterial till Portugalhändelserna, vilket här inte klassificerats som nyheter, dels vid återgivande av tal och uttalande i stor utsträckning använder tekniken med spaltlånga direktcitat, medan svenska medier nöjer sig med några korta sammanfattande meningar. De skiljaktiga redigeringsprinciperna försvårar alltså här jämförelser.

Även om således ljudradion täckte en stor del av nyhetsmaterialet om Portugal återgav man dock icke mer än drygt hälften av alla meddelanden som totalt registrerats i undersökta medier. Vad var det som rönt mindre uppmärksamhet i ljudradion och vad var det som saknades?

Det som utlöste konflikten och den följande kedjan av händelser var tilldragelserna på tidningen Republica. När det gäller skildringen av dessa tilldragelser föreligger en påtaglig allmän skillnad mellan å ena sidan Le Monde, The Guardian och Svenska Dagbladet och å andra sidan ljudradion och övriga undersökta svenska medier. Inte mindre än 45 procent av de särskilda händelserna kring Republica rör frågor om pressfriheten i Le Monde – för The Guardian och Svenska Dagbladet är motsvarande siffra 36 procent – medan genom-

Tabell 1. Redovisade särskilda händelser och uttalanden per sakområde i resp. medium. Antal samt procent av hela antalet.

Medium	Sakområde						Summa	Procent
	Tidningen Republica	Radio- ockupation	Folk- kommittéer	Regerings- kris	Kommunist- partiets lokaler	Övrigt		
Registrerade särskilda händelser och uttalanden	187	64	148	254	35	186	874	100,0
<i>Ljudradion</i>								
Centralredaktionen	61	18	51	57	3	40	230	26,3
Ekot	73	25	92	110	7	64	371	42,5
Hela ljudradion	107	34	109	135	8	94	487	55,7
<i>Tidningar</i>								
Dagens Nyheter	67	25	59	95	17	62	325	37,2
Svenska Dagbladet	69	28	67	95	14	67	340	38,9
Arbetet	85	18	47	82	5	51	288	33,0
Norrskensflamman	14	—	13	22	4	9	62	7,0
Le Monde	79	20	43	80	6	55	283	32,4
The Guardian	46	17	28	63	12	81	247	28,3

snittet för övriga medier blir 24 procent.¹ Detta betyder att enskildheter i presslagstiftningen, uttalanden om det rättsliga läget, pressrådets ställningstagande etc. ägnas väsentlig större uppmärksamhet i de förstnämnda medierna. I ljudradion är det däremot inte den rättsliga aspekten som dominerar utan snarast den politiska maktkampen kring Republica, och de olika turerna i denna kamp.

Det förefaller som om valet av detta sätt att belysa händelserna är ett alternativ som sakligt sett är fullt godtagbart. Man undviker därigenom att komma in på en rad formella och juridiska frågor och olika, mer eller mindre omstridda detaljer i själva händelseförloppet.² I stället kan man koncentrera sig på väsentliga punkter i det större skeendet.

Under rubriken "Övrigt" har The Guardian ett stort antal unika nyheter. En del av dem gäller olika slag av aktiviteter av den gamla regimens män, en del har mera kuriosakaraktär. Bland "Övrigt" förekommer t. ex. i Le Monde och Arbetet en nyhet som saknas i ljudradion och övriga undersökta medier: en av MFA utförd hemlig opinionsmätning skulle ha visat att socialisterna fått över 51 procent av rösterna och att kommunisterna minskat.

En inspektion, nyhet för nyhet inom de stora sakområdena, ger emellertid i det alldeles övervägande antalet fall inte underlag för kritik mot ljudradion för att ha försummat väsentliga meddelanden, även om det är givet att enskildheter i nyhetsurvalet alltid kan diskuteras.

Två särskilda händelser finns det dock skäl att stanna närmare inför. Den ena gäller det s. k. Ponomarev-dokumentet. Socialisterna uppgav att detta var en hemlig kommunistisk strategisk plan över hur man tillskansar sig makten i ett land och att dokumentet hade legat till grund för kommunisternas agerande i Portugal. Det var när Republica skulle publicera detta dokument som ockupationen av tidningen inleddes. Ljudradion behandlar icke Ponomarev-dokumentet, medan Le Monde har inte mindre än sex speciella nyheter därom och The Guardian två. Av de undersökta svenska tidningarna behandlas dokumentet i Dagens

Nyheter, Norrskensflamman och Svenska Dagbladet.

Den andra händelsen gäller en intervju med kommunistledaren Cunhal, utförd av den italienska journalisten Oriana Fallaci och publicerad i några tidskrifter. I intervjun förklarar Cunhal att han är ointresserad av de demokratiska spelreglerna: bl. a. sägs att valprocessen bara är ett marginellt komplement till det revolutionära skeendet och att det i Portugal inte längre existerar några förutsättningar för en demokrati i västeuropeisk mening. För Cunhal betyder demokrati frihet från kapitalism och monopolistiska maktintressen. I ljudradion finns denna intervju enbart omnämnd genom ett pressklipp i tidningskrönikan samt i ett referat, ca en månad efter intervjuens publicering, i OBS! – kulturkvarten.

Både Ponomarev-dokumentet och den nämnda intervjun måste betecknas som viktiga inslag i det skildrade händelseförloppet. Båda ämnena var också kontroversiella. Bl. a. bestred kommunisterna att Ponomarev-dokumentet skulle ha varit hemligt och att kommunistledaren skulle ha blivit korrekt återgiven i intervjun. Just om man vill skildra händelseutvecklingen i Portugal i första hand som en maktkamp mellan socialister och kommunister, kunde dessa nyheter ha utgjort en utgångspunkt för en analys av kommunisternas syn på läget. Som ett led i denna maktkamp hade de båda händelserna, i varje fall i en första omgång, en klar slagsida till förmån för socialisterna och till nackdel för kommunisterna.

Vi skall nu övergå till att jämföra vilken vikt de undersökta medierna lägger vid olika sakområden. Siffrorna i tabell 2 utgöres av procenttal med undantag för den yttersta högra kolumnen. Vad som här redovisas är inte andelen särskilda nyhetsmeddelanden i varje medium, utan procenttalen bygger på samtliga registrerade omnämmanden av särskilda nyhetsmeddelanden, dvs. många nyhetsmeddelanden omnämns flera gånger. Av en jämförelse medium för medium mellan summasiffrorna i tabell 1 och 2 framgår att varje särskilt nyhetsmeddelande i genomsnitt omnämns cirka tre gånger i ljudradion, medan för pressens vidkommande förnyade omnämmanden inte är lika vanliga. Beträffande Ekot har här separata uppgifter också lämnats för de redaktörer eller reportrar som i någon större utsträckning medverkat i programmen.

Beträffande regeringskrisen ligger den genomsnittliga siffran för Sveriges Radio på exakt samma nivå som för flera andra undersökta medier.

1 Norrskensflamman, som saknar notering på pressfrihetsfrågorna, är ej medräknad.

2 Jfr däremot en uppsats vid källseminariet vid Journalisthögskolan i Stockholm från höstterminen 1975, Fallet Republica i 5 dagstidningar, vilken till väsentlig del just sysslar med dylika detaljfrågor.

Tabell 2. Omnämningen av redovisade händelser och återgivna uttalanden per sakområde. Procentuell fördelning i resp. medier samt totalt antal.

Medium	Sakområde						Procent ¹	Totalt antal
	Tidningen Republica	Radio- ockupation	Folk- kommittéer	Regerings- kris	Kommunist- partiets lokaler	Övrigt		
Centralredaktionen	32	7	25	24	1	12	100	414
Ekot	21	5	32	30	1	10	100	852
<i>därav reportrar:</i>								
L.G. Erlandsson	12	—	71	10	—	7	100	41
Bo Karlström	54	—	18	25	—	4	100	28
J-O. Pettersson	37	7	14	22	—	19	100	83
Knut Ståhlberg	31	—	31	32	—	6	100	109
Mats Sundgren	11	9	34	32	3	11	100	358
Övriga (spec progr)	25	2	22	27	1	12	100	153
Hela ljudradion	25	5	30	28	1	11	100	1 419
Dagens Nyheter	28	6	19	28	4	16	100	544
Svenska Dagbladet	25	7	20	28	3	17	100	571
Arbetet	35	5	16	28	2	14	100	468
Norrskensflamman	24	—	25	31	7	12	100	83
Le Monde	29	7	16	27	2	19	100	301
The Guardian	19	7	12	26	5	32	100	260
Totalt								3 646

¹ På grund av avrundning varierar procentsiffrornas totalsumma mellan 99 och 101 procent.

Om radioockupationen och de kommunistiska partilokalerna gäller vidare, att de fått en jämförelsevis liten uppmärksamhet i samtliga medier. Inom övrig-kategorin har Sveriges Radio ganska liten andel material medan, såsom förut nämnts, the Guardian här intar en särställning.

Skillnader av intresse framträder beträffande de två stora återstående kategorierna. Sveriges Radio har väsentligt mer om folkkommittéerna än något annat undersökt medium: Arbetet ägnar exempelvis 16 procent av sin uppmärksamhet åt denna företeelse mot 30 procent för Sveriges Radio. Beträffande tidningen Republica är läget omvänt: 35 procent i Arbetet mot 25 procent för ljudradion totalt och enbart 21 procent för Ekot. Sistnämnda siffror ligger som synes lägre än för något annat undersökt svenskt medium. Centralredaktionen har 32 procent av sina nyheter om Republica-affären.

Det kan på denna punkt vara av intresse att se på de enskilda reportrarnas bidrag till tyngdpunktsfördelningen i rapporteringen (några reportrar som endast medverkat i obetydlig mån har uteslutits). Såsom framgår av totalsiffrorna svarar Mats Sundgren för närmare hälften av Ekots hela nyhetsmaterial (och drygt hälften av antalet särskilda händelser), medan de övriga reportrarna endast bidrar i mindre mån. Innehållet av deras bidrag blir därför i hög grad beroende av vid vilken speciell tidpunkt de kommit att medverka; även för Sundgren kan tillfälligheter av detta slag spela någon roll (bl. a. föreligger en lång lucka i hans rapportering under senare delen av juni). Både när det gäller den låga siffran för Republica och den höga siffran för folkkommittéerna är det framför allt Mats Sundgrens rapportering som ger utslag (L. G. Erlandssons 71 procent på folkkommittéerna är bara räknat på sammanlagt 41 nyhetsinslag).

Som tidigare framhållits är det i första hand relevansbedömningen som bör prägla nyhetsurvalet. Det stora intresse Mats Sundgren ägnar folkkommittéerna och den däremot svarande nedtoningen av Republica-affären syns också direkt kunna leda tillbaka till hans bedömning av vad som var väsentligt för den fortsatta utvecklingen i Portugal. Det framgår sålunda ganska klart av Mats Sundgrens uttalanden vid denna tid, att han tror på folkkommittéernas framtid och en utveckling bort från ett parlamentariskt system byggt på partier (jfr t. ex. två Ekon den 17/7 samt ett stort inslag i Tidsspegeln 24/7). Han rapporterar t. o. m. som "en allmän uppfattning bland bedö-

mare här, att även kommunistpartiet i viss mån har passerats av den revolutionära utvecklingen i Portugal" (Lunchkot 17/7). Har man denna syn på utvecklingen är det ganska naturligt att man ägnar stor uppmärksamhet åt folkkommittéerna och betraktar Republica-affären som en mindre väsentlig incident. Det finns här skäl att erinra om att det vid den aktuella tidpunkten var utomordentligt svårt att förutsäga hur framtiden i Portugal skulle gestalta sig (jfr bilaga_1).

Sammanfattningsvis har vi alltså funnit att ljudradion haft en omfattande bevakning om Portugal-händelserna, att några händelser av intresse saknas och att Ekot fördelar tyngdpunkten i sin bevakning på ett delvis annat sätt än övriga undersökta medier, varvid särskilt Mats Sundgrens rapportering spelar en roll.

Belysningen av berörda parter

Som ett led i behandlingen av frågan om nyhetsurvalet har vi i föregående avsnitt uppmärksammat nyhetsmaterialets fördelning på ett antal stora sakområden. Vad vi nu i första hand skall göra är att se hur nyhetsmeddelandena fördelar sig på berörda parter.

Såsom förut nämnts kan nyhetsmeddelandena uppdelas i två huvudkategorier, nämligen rapporterade händelser och återgivna uttalanden. Just för att pröva frågan om partiskhet vid belysning av aktörer är den sistnämnda kategorin av speciellt intresse. Man kan nämligen utgå från att det i det alldeles övervägande antalet fall uppfattas som förmånligt för en part att själv få komma till tals och framföra sina egna synpunkter. Det är givetvis möjligt att placera citat i ett sådant sammanhang och kommentera citatet på ett sådant sätt att intrycket snarast blivit negativt för den citerade. Detta måste dock betraktas som undantagsfall.

Vi presenterar således i tabell 3 en sammanställning som visar frekvensen av återgivna uttalanden per part i respektive medium (en tabell där även redovisade händelser medtagits återfinns i bilaga 3). Liksom tidigare är de absoluttal som procentalen beräknats på angivna längst till höger. Det omedelbara intryck man får är att skillnaderna mellan flertalet medier är mycket måttliga (vi har här uteslutit Le Monde och The Guardian med hänsyn till att bilden i varje fall för den förstnämnda tidningen såsom nämnts knappast blir rättvisande).

Skillnaderna mellan Centralredaktionen, Ekot, Dagens Nyheter, Svenska Dagbladet och Arbetet

Tabell 3. Omnämnda uttalanden per part i resp. medium. Procentuell fördelning och totalt antal.

Medium	Part										Procent ¹	Totalt antal
	MFA	Copcon	Regeringen	Kommunist.	Vänstergrupp	Socialister	Demokr. folkp.	Katoliker	Högergrupp	Övriga		
Centralred.	24	6	5	13	2	37	9	1	–	3	100	141
Ekot	20	10	5	13	4	40	5	1	–	1	100	340
därav reportrar:												
L.G. Erlandsson	10	–	–	–	–	90	–	–	–	–	100	10
Bo Karlström	7	7	–	–	–	67	7	7	–	–	100	13
J-O Pettersson	29	26	–	15	6	18	–	3	–	3	100	34
Knut Ståhlberg	25	9	2	5	–	55	–	–	–	4	100	56
Mats Sundgren	17	10	7	16	6	35	6	1	–	1	100	140
Övriga (spec program)	19	2	4	28	–	43	2	–	–	2	100	53
Hela ljudradion	21	8	5	15	3	40	6	1	–	2	100	534
Dagens Nyheter	21	7	6	10	3	41	8	1	–	3	100	220
Svenska Dagbladet	20	9	7	12	4	36	8	1	0	2	100	245
Arbetet	15	5	5	13	1	49	7	1	–	3	100	202
Norrskensflamman	35	5	5	28	–	23	–	–	–	5	100	40
Totalt												1 241

¹ På grund av avrundning varierar procentsiffrornas totalsumma mellan 99 och 101 procent.

begränsar sig i de flesta fall till några få procentenheter. Man kan exempelvis notera att Arbetet har den högsta procentsiffran för den socialistiska parten och den lägsta för MFA. Den enda tidning som avviker mera påtagligt är Norrskensflamman med klart högre andel för kommunister och MFA och lägre andel för socialister än något annat undersökt medium. Inte heller framträder andra skillnader mellan medarbetarna på Ekot än sådana som kan förklaras av rapporteringens ringa omfattning. Den utomordentligt stora överensstämmelsen mellan flertalet medier belyses ytterligare genom en i bilaga 3 intagen korrelationsmatris. För fem medier växlar korrelationerna mellan .992 och .947; endast vid jämförelse med Norrskensflamman blir värdena genomgående lägre eller .617 och .783.

Om man uppfattar den väsentliga konflikten som en tvåpartskonflikt med socialisterna som den ena huvudparten och med MFA, Copcon och kommunisterna som olika slags motparter, kan man också konstatera en nära nog jämn balans, i absoluta termer, mellan socialisterna och de tre övriga parterna. Det väsentliga intrycket av denna redovisning blir, att åtminstone huvudparterna i de skildrade Portugalhändelserna har fått komma direkt till tals i en utsträckning som ger utrymme för en saklig och opartisk framställning.

Vi övergår nu till att använda det mest känsliga men också det mest vanskliga instrumentet när det gäller att spåra inverkan av eventuell partiskhet i rapporteringen, nämligen förekommande positiva respektive negativa perspektiv på de berörda parterna. Tre saker är det av vikt att härvid hålla i minnet: dels lider själva instrumentet eller mätningen oundvikligen av en viss osäkerhet, dels beror inte bara förekommande markeringar på det ordval som användes utan ofta också på själva händelsens art, vilket kan leda till att en part kommer bättre eller sämre ut helt enkelt på grund av själva händelseförloppet, dels slutligen har den övervägande delen av nyhetsmaterialet karakteriserats som neutralt, dvs. ej föranlett perspektivmarkering.

Det är alltså med dessa reservationer i minnet som man bör granska tabell 4, där antalet positiva och negativa perspektiv summerats. Alla positiva och ca hälften av de negativa perspektiven är häm-

tade från skildrade händelser och kommentarer, ett antal av de negativa perspektiven från refererade uttalanden, dvs. den som uttalar sig kritiserar därvid också annan part.¹

Generellt gäller att de negativa perspektiven antalsmässigt starkt dominerar. Beträffande de parter som över huvud föga observeras – högergrupperna, katolikerna och regeringen – gäller genomgående att de fått få markeringar och att de negativa överväger. Demokratiska folkpartiet har fått några flera markeringar och här överväger de positiva, vilket beror på att partiet under hela krisen spelade en ganska undanskymd roll men när det omnämndes skedde det i samband med erinringar om partiets valframgångar och demokratiska sinnelag. Copcon och vänstergrupperna hör också till de inte alltför ofta behandlade parterna som nästan genomgående fått negativa markeringar; några enstaka positiva perspektiv förekommer i Ekot.

Största intresset anknyter till de tre återstående större parterna, MFA, kommunister och socialister. De negativa perspektiven på MFA och kommunister överväger starkt. I tidningarna noteras endast några enstaka positiva markeringar för MFA, i ljudradion är antalet större men slutsumman blir 20 positiva mot 132 negativa. Förhållandena är i det närmaste likartade beträffande kommunisterna. Även där överväger de negativa perspektiven mycket kraftigt både i pressen och i ljudradion; av de noterade positiva perspektiven återfinns ungefär fem sjättedelar i ljudradion.

Den sista stora parten, socialisterna, behandlas däremot på ett annat sätt. I Svenska Dagbladet, Dagens Nyheter och Arbetet föreligger i nämnd ordning en alltmer markerad övervikt för positiva perspektiv. Endast Norrskensflamman har alla sina markeringar i den negativa boxen. I ljudradion totalt föreligger en viss övervikt för de negativa perspektiven, 90–71. Här skiljer sig de olika redaktionerna något åt på så vis att Centralredaktionen och specialprogrammen innehåller en viss övervikt för den positiva sidan, medan framför allt Ekot har ungefär en dubbel övervikt för de negativa perspektiven.

Såsom framgår av tabellen beror sistnämnda förhållande på Mats Sundgrens rapportering. (Övriga reportrar svarar för resten av perspektiven inom Ekot, men de har ej särredovisats på grund av det jämförelsevis ringa antalet perspektiv per reporter.) Här blir alltså Sundgrens medverkan utslagsgivande för perspektivbalansen. När det gäller kommunister och MFA överväger

¹ Jfr motsvarande tabell i bilaga 3, av vilken bl. a. framgår att storstadspressen nästan inte har några negativa perspektiv på socialisterna; de negativa perspektiven i tabell 4 härrör alltså nästan enbart från återgivna negativa uttalanden.

Tabell 4. Positiva resp. negativa perspektiv i kommentarer samt negativa perspektiv i uttalanden. Antal per part i olika medier.

Medium	Part										Totalt antal									
	MFA		Copcon		Rege- ringen		Kommun- ister		Vänster- grupper		Socia- lister		Demokr. folkpart.		Kato- liker		Höger- grupper			
	pos	neg	pos	neg	pos	neg	pos	neg	pos	neg	pos	neg	pos	neg	pos	neg	pos	neg		
Centralredaktionen	-	14	-	3	-	-	-	13	-	3	12	7	5	-	2	-	-	-	19	40
Ekot	9	72	4	10	-	3	11	50	1	3	25	52	5	-	1	7	-	3	56	200
därav:																				
Mats Sundgren	9	17	3	-	-	1	9	21	1	1	1	33	1	-	-	5	-	2	24	80
Tidningskrönika ¹	5	44	-	3	-	-	3	28	-	1	14	17	4	1	-	-	-	-	26	94
Övriga (spec. progr.)	6	2	-	1	-	-	7	28	-	-	20	14	2	-	-	2	-	-	35	47
Hela ljudradion	20	132	4	17	-	3	21	119	1	7	71	90	16	1	3	9	-	3	136	381
Dagens Nyheter	2	51	-	4	-	2	2	48	-	5	34	16	8	-	-	2	1	1	47	129
Svenska Dagbladet	1	44	-	9	-	-	-	38	-	8	30	21	10	1	2	3	-	2	43	126
Arbetet	-	72	-	5	-	1	-	57	-	7	50	15	6	-	2	3	1	6	59	166
Norrskensflamman	1	1	-	-	-	-	2	-	-	2	-	30	-	2	-	3	-	1	3	39
Totalt	24	300	4	35	-	6	25	262	1	29	185	172	40	4	7	20	2	13	288	841

¹ I denna tabell har tidningskrönikan särredovisats på de många förekommande perspektiven. I tabellerna rörande nyhetsmeddelanden spelar tidningskrönikan en liten roll och har därför inlagts under specialprogrammen.

även hos Sundgren de negativa perspektiven men flertalet av de positiva perspektiven kommer också från honom. Det är alltså framför allt genom sin negativa belysning av det socialistiska partiet i Portugal som Mats Sundgren skiljer sig från flertalet andra rapportörer. – Liksom beträffande dessa gäller också för Sundgren att en stor del av rapporteringen ej perspektivmarkerats, dvs. bedömts som neutral.

Jag vill på denna punkt tillfoga den upplysningen att en första snabb genomgång av Eko-materialet inte gav intryck av att Mats Sundgren (bortsett från vissa formuleringar, av vilka flera berörs i nästa avsnitt) på något mera markerat sätt skilde sig från övriga reportrar. Det var först den formaliserade systematiska analysen samt ett ingående detaljstudium av texterna som gav en delvis annan bild.

Den positiva framtoning som socialistpartiet får i flertalet undersökta medier liksom den övervägande negativa framtoningen för MFA och kommunisterna är i första hand resultatet av att man anlägger allmänna demokratiska perspektiv: respekt för folkviljan uttryckt i val samt stöd åt pressfriheten. Om man från perspektivlistan väljer ut sådana som har en direkt anknytning till de nämnda demokratiska perspektiven, visar sig dessa svara för den alldeles övervägande delen av positiva perspektivmarkeringar för socialisterna i alla medier och för mellan ungefär 15–50 % av de negativa perspektiven på MFA och kommunisterna. Det förhållandet att Mats Sundgren endast i mycket liten utsträckning aktualiserar dessa perspektiv förklarar varför hans bild av socialisterna avviker.

För svensk publik kan det sägas vara ett legitimt och väsentligt intresse att få veta vad som sker med de demokratiska värdena i olika länder. En nyhetsrapportering härom får (liksom när det gäller politiska förföljelser, tortyr etc.) en perspektivmässig slagsida: de demokratiska krafterna erhåller en positiv, de andra en negativ belysning. Härtill an knyter ju också direkt den genomförda perspektivklassificeringen.

Risken med denna typ av nyhetsförmedling är att ett dominerande demokratiskt perspektiv kan leda till ensidighet i belysning och bedömning av andra företeelser och alltså påverka nyhetsförmedlingen i övrigt. Att MFA och kommunisterna, även i fall där de demokratiska perspektiven inte omedelbart är aktuella, får en så genomgående negativ behandling kan således ge anledning till misstankar om en sådan ensidighet. Här åstad-

kommer ljudradion, väsentligen genom Mats Sundgren, en något mer balanserad bild.

Vad hela ljudradions perspektivbalans för socialisterna beträffar avviker den alltså inte fullt så mycket från bilden av de två andra huvudparterna som fallet är i de tre storstadstidningarna. I och för sig kan detta tolkas som uttryck för en strävan till opartiskhet från ljudradions sida. Att resultatet till en del är beroende av en individuell insats som beträffande socialisterna framträder som ganska ensidigt negativ, är mindre tillfredsställande.

Vi har i detta avsnitt redovisat två huvudresultat. Det ena, som gällde återgivna uttalanden, pekade ganska entydigt på att åtminstone huvudparterna i de skildrade Portugalhändelserna fått komma till tals i en utsträckning som ger utrymme för en saklig och opartisk framställning. Detta är ett väsentligt resultat.

Det andra resultatet gäller de positiva och negativa perspektiven på parterna och ger ett mera osäkert mått men torde ändå i grova drag riktigt karakterisera kommentarer och återgivna uttalanden om andra parter. Härvid framkommer att i samtliga undersökta medier utom Norrskensflamman socialisterna får en väsentligt förmånligare belysning än de två andra huvudparterna MFA och kommunisterna. Anledningen är i första hand de demokratiska perspektiven på händelseförloppet. Ljudradion uppvisar en något mera likartad behandling av parterna: även för socialisterna finns en viss övervikt av negativa perspektiv.

Neutral presentation och demokratiska värden

Presentationen av nyheterna skall vara neutral på så vis att kommentatorns egna värderingar inte kommer till uttryck. Neutraliteten kan betraktas som ett utflöde av opartiskhetskravet. Men saklighetskravet kan också aktualiseras i samband med kravet på en opartisk presentation: sakförhållanden får inte arrangeras eller beskrivas på ett sådant sätt att viss part genom själva presentationen gynnas eller missgynnas. Det finns skäl att granska några inslag i Portugalrapporteringen från dessa synpunkter.

När Mats Sundgren den 19 maj i den första rapporten om ockupationen av Republica ger en slags bakgrundsbeskrivning heter det, att "bland journalisterna och nere i tryckeriet, där jäste missnöjet med tidningsledningen" och konflikten skildras som en motsättning mellan "ledningen" och "personalen" (Lunchebot 20/5), senare "ägarna och de anställda" (t. ex. Dagens Eko

8/6). – Denna framställning, som tycks förutsätta att det övervägande flertalet av journaliserna stod på den tekniska personalens sida mot utgivaren, Rego, strider mot den beskrivning av saken som i övrigt framkommit.

Redan samma dag "balanseras" skildringen av Republica-affären genom Knut Ståhlbergs medverkan (Dagens Eko 20/5). Där framföres i stället socialistledaren Soares' bild av händelseförloppet. Ståhlbergs framställningssätt gör att det här, liksom också i andra fall, ibland är svårare att veta vem det är som talar: "Man" ser "med pessimism" på den fortsatta utvecklingen etc. Kravet på neutralitet i presentationen blir svårt att upprätthålla med en dylik presentationsteknik.

Vad själva sakframställningen beträffar kan nämnas att Knut Ståhlberg flera gånger talar om den "kommunistiska ockupationen" av tidningen Republica (t. ex. Lunchekot 25/5) – en beskrivning som knappast heller har full täckning i föreliggande mer detaljerade rapporter.

Bland andra uppgifter om Republica-affären kan nämnas Mats Sundgrens uttalande om att den "förstorades" (Dagens Eko 8/6) och att den av socialisterna "tagits som en motivering för att lämna regeringen just nu", eventuellt för att "slippa ta ansvar" för de väntade hårda ekonomiska åtstrammingsåtgärderna (Kvällsekot 11/7) – en mera närliggande tolkning är väl att socialisternas beslut att sätta hårt mot hårt syftade till att förmå MFA att be dem komma tillbaka och ge dem ett förstärkt inflytande (och därmed ökat ansvar).

En serie rapporter som det finns skäl att uppmärksamma i detta sammanhang gäller själva slutfasen i den aktuella utvecklingen. Det är "kring socialisterna och katolikerna" som "motståndet mot utvecklingen här i landet" formeras (Morgonekot 14/7). När Mats Sundgren vidare beskriver läget inför de väntade socialismötena, överväger rösterna från socialisternas kritiker (Dagens Eko 18/7). Så kommer referatet från det stora socialismötet med krav på Goncalves avgång och med starkt framhävande av den emotionella stämningen vid mötet. Under följande dagar rapporteras sedan dels att radion är fylld av kritik mot Soares (Dagens Eko 20/7), dels att Vasco Goncalves är "dagens namn" i tidningarna (Dagens Eko 21/7). Sistnämnda förhållanden meddelas utan att kommentatorn erinrar om massmediesituationen i Portugal.

På liknande sätt har Sundgren tidigare infört en lång intervju med chefen för den portugisiska radion, som presenteras som en auktoritet och som får bemöta kritiken mot kommunistdominans in-

om massmedierna utan att hans egen position i denna konflikt berörs. Även hos honom återfinns för övrigt uttrycket att Republica-affären "förstorats upp" och att den gällde en konflikt mellan "personalen" och "redaktionsledningen" (Dagens Eko 1/6).

Det är svårt att undgå intrycket att det är en mot socialistpartiet riktad negativ tendens som framträder i dessa exempel; i många andra fall finns inte skäl för ett sådant omdöme. Antagligen är det riktigt att säga att i vissa andra reportrar inlägg snarast kan spåras en motsatt tendens. Det ligger emellertid enklare till för dem, eftersom de bara behöver anknyta till gängse demokratiska perspektiv för att socialisterna skall få en positiv framtoning.

Av särskilt intresse är användningen av *begreppet demokrati*. Språkbruket i ljudradions sändningar är här mycket växlande. Ibland följer ljudradion det vanliga svenska språkbruket som också socialisterna i Portugal i huvudsak ansluter sig till: det talas t. ex. om risken för "att partisystemet upphävs och därmed demokratin i Portugal" (Dagens Eko 21/5), om att socialisterna kräver "respekt för demokratin" och att "valen demokratiskt skall återspeglas" (Morgonekot 24/5) osv. I Tidningskrönikan dominerar också det svenska språkbruket.

Men det finns även inslag av ett delvis annat språkbruk, där den "västerländska" demokratin snarast är något "traditionellt" som utvecklingen håller på att gå ifrån (jfr Cunhals språkbruk i den nämnda intervjun). Mats Sundgren skiljer mellan förespråkare för "en demokrati byggd huvudsakligen på de politiska partierna" och förespråkare för "ett socialistiskt system" (Dagens Eko 2/7). Han talar om en utveckling "ifrån det traditionella västerländska parlamentariska systemet till den blandning av östeuropeisk folkdemokrati och tredje-världenssocialism" som MFA föreslagit (Lunchekot 17/7). Folkkommittéerna eller arbetarråden beskrivs som ett steg mot "direkt demokrati" (P1 21/6, 22/6) eller som ett steg från "en indirekt demokrati, av den typ som finns i västeuropa, till en mera direkt demokrati" (Mats Sundgren, Lunchekot 9/7).

Ibland har man genom själva uttryckssättet markerat att språkbruket ifråga om demokrati växlar: Nordens fackliga organisationer har beslutat att ej upprätta förbindelser med Intersindical (en facklig centralorganisation) förrän "som man säger" den demokratiska utvecklingen i Portugal fullföljs (P1 24/6). Portugals socialistparti uppmå-

nade sina medlemmar att aktivt delta i "som det hette" försvaret för demokratin (P1 10/7), Sverige stöder den demokratiska utvecklingen i Portugal, "som det heter" (Mats Sundgren, Dagens Eko 17/6).

Den terminologiska oklarheten när det gäller begreppet demokrati ställer SR liksom övriga massmedier inför påtagliga problem både vid beskrivning av fakta och vid behandling av debatter inom detta område. För att auditoriet skall förstå vad det gäller är en såvitt möjligt enhetlig terminologi önskvärd. Vid valet av terminologi förefaller det rimligt att till utgångspunkt ta den förhärskande svenska terminologin, exempelvis sådan den kommer till uttryck i den nya regeringsformen: "Den svenska folkstyrelsen bygger på fri åsiktsbildning och på allmän och lika rösträtt. Den förverkligas genom ett representativt och parlamentariskt statskick och genom kommunal självstyrelse" (Regeringsformen 1 kap. 1 §).

Detta innebär givetvis inte att man skall fördöja att också andra demokratiuppfattningar föreligger. Väsentligt är endast att man har en gemensam utgångspunkt, ett slags grundläggande språkbruk. Att detta språkbruk inte är allmängiltigt, kan sedan vid behov markeras.

Av det sagda följer att om man talar om demokratiska institutioner och demokratiska idéer av den typ som präglar vårt land, bör man kunna tala om demokrati så att säga rakt fram utan några särskilda förklaringar eller markeringar. När det gäller institutioner och idéer, som enligt en annan terminologi betecknas som demokratiska, kan man antingen underlåta att använda detta uttryckssätt eller också, om det är behövt, tala om demokrati men med en markering av att detta

avviker från det gängse språkbruket. I tre nyss citerade fall har man inom ljudradion råkat göra tvärtom: man har använt det särskilda uttryckssättet för markering av distans, "som det heter" el. dyl., när det gäller demokrati av svensk typ.

Ett speciellt problem utgör talet om "direktdemokrati" i samband med folkkommittéerna. Ett sådant språkbruk används också i Sverige på tal om olika slag av decentraliserade beslutsformer. Om man emellertid utgick från att folkkommittéerna skulle komma att bli ett väsentligt inslag i den portugisiska statens styrelse är sakläget ett annat: antingen får man då förutsätta, såsom i MFA:s sista plan, att på de lokala kommittéerna baseras en central folkkommitté eller också får man tänka sig att den nödvändiga enhetligheten i de lokala folkkommittéernas beslut skapas genom någon bakom den stående kraft, t. ex. det kommunistiska partiet eller MFA. I båda fallen förefaller talet om folkkommittéerna som "direktdemokratiska" organ inte särskilt adekvat. Lösningen på problemen synes vara att antingen avstå från att karakterisera folkkommittéerna som direktdemokratiska eller också antyda att det här är en tveksam terminologi.

En lösning i huvudsak efter dessa linjer av här behandlade terminologiska frågor skulle kunna betraktas som en tillämpning, på nyhetsområdet, av kravet på SR att hävda de demokratiska värdena. Ett dylikt terminologival påverkar inte nyhetsurvalet. En någorlunda enhetlig terminologi underlättar däremot förståelsen av nyhetsmeddelandena och just denna terminologi skulle bidra till att ge konkretion åt den svenska synen på de demokratiska värdena.¹ Portugalrapporteringen har på olika sätt aktualiserat denna fråga men den har också en mer eller mindre permanent aktualitet.

Sammanfattning

Undersökningen av ljudradions nyhetsbevakning av Portugalhändelserna har i första hand visat, att denna bevakning varit av stor omfattning och att fler enskilda nyheter behandlas än i något annat studerat medium. Mot denna bakgrund är det förhållandet, att några särskilda, jämförelsevis intressanta nyhetsinslag mer eller mindre förbigåtts, i sig av ringa betydelse.

När det gäller tyngdpunkten i bevakningen, avviker ljudradion i viss mån från övriga medier genom att de s. k. folkkommittéerna ägnas större uppmärksamhet och händelsen kring tidningen

¹ En delvis likartad terminologifråga gäller beteckningen på östblocket och vissa andra stater. I anslutning till den terminologi som dessa stater själva numera använder, men också i anslutning till en vanlig amerikansk terminologi, kallas de ofta "de socialistiska länderna" eller staterna (jfr t. ex. Dagens Eko 26/7). Både inom dessa länder och i USA saknar man, fast av olika skäl, intresse av att göra en distinktion mellan en socialistisk och en kommunistisk stat. I Sverige, där det största partiet säger sig eftersträva socialism men bestämt tar avstånd från det kommunistiska systemet, blir däremot en dylik terminologi förvirrande. Till förvirringen bidrar också tillkomsten av nya "socialistiska" stater i t. ex. Afrika av helt annat slag än de nyss berörda. Den rimligaste lösningen synes vara att konsekvent benämna stater, där ett kommunistiskt parti intar en helt dominerande ställning, för "kommunistiska stater".

Republica en något mindre uppmärksamhet än vad som i övrigt är fallet. Dessa avvikelser tycks kunna förklaras av en delvis annan relevansbedömning, för vilken vissa saksål kan åberopas.

Vad beträffar den belysning parterna i Portugalhändelserna fått, kan till en början konstateras att samtliga huvudparter genom direkta citat och referat av uttalanden presenterats i en utsträckning som förefaller tillfredsställande och balanserad. Socialistpartiet, den ena huvudparten, har sålunda fått ungefär lika stor uppmärksamhet som dess motparter i det aktuella händelseförloppet, MFA och det kommunistiska partiet tillsammans. Härvidlag är också överensstämmelsen mellan flertalet medier påfallande.

De i undersökta medier registrerade positiva och negativa perspektiven på parterna och deras agerande ger en kompletterande information om hur parterna behandlas. Härvid framkommer att socialisterna genomgående i alla medier – med undantag för Norrskensflamman – får en väsentligt förmånligare perspektivbalans än kommunisterna och MFA. De sistnämnda två parterna erhåller i de undersökta svenska storstadstidningarna nästan enbart negativa perspektiv, medan socialisternas positiva perspektiv starkt överväger. Till väsentlig del beror detta på att man anlägger allmänt demokratiska perspektiv – respekt för valutslaget och för pressfriheten – på händelseutvecklingen.

Andelen demokratiska perspektiv är ungefär lika stor i ljudradion som i nämnda storstadstidningar, men den totala perspektivbalansen blir något annorlunda. Även i ljudradion finns stark övervikt för de negativa perspektiven på MFA och kommunisterna (ungefär 6–1) men det finns också ett antal positiva perspektiv. För socialisterna registreras likaledes en övervikt för negativa perspektiv (i proportion 9–7). Generellt sett kan man tolka den något jämnare perspektivfördelningen i ljudradion som resultat av en strävan att uppfylla opartiskhetskravet, i en situation där själva händelseförloppet och de demokratiska perspektiv som därigenom aktualiseras utesluter en fullständig balans.

De ovan noterade avvikelserna mellan ljudradion och exempelvis de nämnda storstadstidningarna kan helt eller delvis återföras på den omfattande rapportering som en av Eko-medarbetarna, Mats Sundgren, svarat för. Den avvikande relevansbedömningen synes möjlig att sakligt försvära. Att ge någon positiv belysning åt andra parter än socialisterna kan, med hänsyn till perspektiv-

balansen i stort, snarast betraktas som en förtjänst. Däremot framträder hos Sundgren i registrerade perspektiv och i vissa kommentarer, som exemplifierats i föregående avsnitt, en ensidigt negativ syn på det socialistiska partiet i Portugal. Eftersom opartiskhet i nyhetsförmedlingen inte skall uppnås genom att på olika sätt partiska rapportörer balanserar varandra, är en dylik ensidighet inte tillfredsställande. – Två saker bör dock i detta sammanhang påpekas. Kritiken gäller endast vissa inslag i Sundgrens rapportering; i många fall finns inte skäl för någon kritik. Vidare torde det just vara därför att Mats Sundgren i sin bedömning avviker från flertalet andra rapportörer som han blivit särskilt uppmärksam på i debatten; risken för att ensidighet inte observeras torde vara störst, när rapporteringen helt domineras av ett synsätt.

Avslutningsvis behandlas en terminologisk fråga, nämligen användningen av begreppet demokrati på politiska förhållanden i utlandet. I anslutning till radioavtalets formulering rörande de demokratiska värdena föreslås att den svenska terminologin, sådan den bl. a. kommit till uttryck i den nya regeringsformen, används som utgångspunkt. Härigenom underlättas den sakliga förståelsen av nyhetsmeddelandena och de demokratiska värdena får en ökad konkretion.

Bilaga 1

Några huvudpunkter i händelseförloppet i Portugal den 19–26 juli 1975 jämte en kort kommentar

19–20 maj. Den med socialistpartiet sympatiserande tidningen Republica ockuperas av den tekniska personalen, som därigenom förhindrar publiceringen av anti-kommunistiskt material (det s. k. Ponemarev-dokumentet). Militären stänger Republica i avvaktan på rättslig prövning.

22 maj. Socialistpartiets ledare Soares meddelar på presskonferens att han inte ämnar delta i regeringsarbetet förrän krav på pressfrihet m. m. tillgodosetts.

26–28 maj. De väpnade styrkornas (MFA:s) generalförsamling uppdrar åt revolutionsrådet att söka finna en lösning på konflikten om Republica, sedan den rättsliga prövningen utfallit till redaktionsledningens förmån. De socialistiska ministrarna upphör med sin bojkott av regeringsarbetet. Den av katolska kyrkan ägda radiostationen Rena Scienza ockuperas av personalen.

6–7 juni. Revolutionsrådet beslutar att tidningen Republica skall återlämnas till den socialistiska redaktionsledningen. Beslutet skall verkställas av de militära säkerhetsstyrkorna i Lissabon (Copcon). Nya tvister uppstår mellan redaktionsledning och journalister på den ena sidan samt den tekniska personalen på den andra.

Militären håller fortfarande tidningen stängd.

21 juni. Efter en veckas överläggningar utfärdar revolutionsrådet ett politiskt handlingsprogram, vari förordas pluralistisk socialism med demokratiska metoder. Vid sidan om de politiska partierna skall folkliga organisationer bildas som är direkt knutna till MFA.

1 juli. Regeringen beslutar att Radio Rená Scienza skall återgå till de katolska ägarna.

2 juli. Regeringens beslut ändrades av revolutionsrådet: radiostationen skall förstättas.

8–9 juli. MFA:s generalförsamling godkänner en plan om bildandet av folkkommittéer, som sedan i sin tur skall bilda församlingar på det kommunala och regionala planet; på denna bas skall därefter en nationell folkförsamling byggas upp; dessa organ skall vara fristående från de politiska partierna.

10–11 juli. Revolutionsrådet utnämner en militär kommission för att förvalta tidningen Republica; det första numret innehåller skarpt angrepp mot socialistpartiet. Socialistiska partiet lämnar den provisoriska regeringen i protest dels mot beslutet om Republica, dels mot MFA:s konstitutionella program.

17–19 juli. Demokratiska folkpartiet lämnar också regeringen. Socialistiska partiet anordnar stora massmöten över hela landet där man skarpt kritiserar kommunistiska partiet och den partiet närstående regeringschefen Goncalves samt även MFA.

25 juli. MFA:s generalförsamling samlas åter för att behandla den politiska krisen. Beslut fattas om att koncentrera den politiska och militära makten till tre medlemmar och revolutionsrådet, president Costa Gomes, som ansågs stå socialisterna nära, premiärminister Vasco Goncalves och chefen för Copcon general Carvalho. Inför församlingen håller president Costa Gomes ett stort tal, där han förordar ett lugnare tempo i den revolutionära processen.

Nu efteråt kan man konstatera att vad som hände under dessa månader innebar upptakten till vad som så småningom skulle föra till en vändpunkt i den nya portugisiska regimens historia. Fram till sommaren 1975 hade

målsättningen etappvis radikaliserats. Kommunistiska partiet hade fått ett allt större inflytande och, inte minst under den här aktuella undersökningsperioden, tycktes även de mindre grupperna till vänster om kommunisterna, liksom den mot själva partisystemet fientliga riktningen inom MFA med Carvalho i spetsen, vinna ökat gehör för sina idéer.

Valen i april till den konstituerande församlingen hade emellertid visat att det socialistiska partiet var det största i landet med 38 procent av väljarna bakom sig. Demokratiska folkpartiet kom därefter med 26 procent, medan kommunisterna fick 13 procent och övriga vänstergrepp endast några få procent tillsammans.

Även om de i valet deltagande partierna i förväg hade godkänt att MFA under de närmast följande åren skulle behålla den politiska ledningen, är det givet att socialisternas valframgång kunde legitimera krav på större inflytande över Portugals politik och en motsvarande minskning av kommunisternas inflytande. När så händelsen på Republica inträffade, varigenom socialisterna berövades sitt främsta språkrör i Lissabon, och sedan MFA antog en plan som hotade att definitivt ställa de politiska partierna åt sidan, beslöt det socialistiska partiet, följt av det demokratiska folkpartiet, att välja en öppen konfrontation.

Beslutet innebar ett betydande risktagande – man kunde förlora det begränsade inflytande man dittills haft – men beslutet kunde också bli en väckarklocka som manade de mera moderata krafterna inom MFA till samling. Dessutom skulle en brytning med socialisterna allvarligt försämra regimens relationer till Västeuropa.

Vid utgången av undersökningsperioden var det ovisst vilken väg utvecklingen skulle ta. Carvalhos allt starkare ställning pekade i en riktning, presidentens stora tal inför MFA-församlingen i en annan. Att det var presidentens linje som skulle avgå med segern, blev först så småningom klart.

Bilaga 2

Exempel på registrerade positiva resp. negativa perspektiv

TIDNINGEN REPUBLICA

Positivt socialisterna

Soc. vinner seger i kampen om tidningen/framgång/förståelse för kraven/kraven viktiga/

Soc. sista tidning/sista fria tidningen/enda demokratiska situationen symbol för soc:s situation/hårt slag mot soc./ Soc. är provocerade/tvingas göra verklighet av hotet om regeringsavgång/soc. utsatta för påtryckning/kommunistisk manipulation/soc. hårt trängda/väl oövertänt regeringsavgång/

Soc. valets triumfator/segerherre/starkt stöd i valen/soc. hela 38 procent/inget motsvarande inflytande/landets största parti/

ÖVRIGT

Positivt kommunisterna

Arbetsrådets krav på medinflytande rimligt/förhållande som råder på andra tidningar och företag/anställda tar över tidningen då soc. vägrat stoppa kommunistfientlig verksamhet/

Typograferna representerar olika partier/typograferna inte endast kommunister/

Kommunisterna får stöd av pressen/pressen tar kommunisternas parti/

ÖVRIGT

Positivt MFA

Militären tvingas ingripa/tvingas stänga tidningen p. g. a. den upphettade situationen/stänger tidningen för att undvika sammandrabbningar/

Militären behöver kontroll över massmedia för att få ut sin information/

ÖVRIGT

Negativt socialisterna

Soc. uppträder provokativt/förlorar slaget om tidningen/ lider nederlag/inget stöd/misslyckas/vredesutbrott/dramatiserar/

Tidningen inte soc:s egen/soc. hållning och oförmåga orsak till svagt inflytande över pressen/

Soc. tar konflikten om tidningen som skäl för regeringsavgång/vill ej ta ansvar för den ekonomiska krisen/agerar tvivelaktigt/äventyrar regeringens ställning/agerar kontrarevolutionärt/tar händelsen som skäl för antikommunistisk kampanj/söker splittra/

Soc. svagt/tvivelaktigt stöd för sitt agerande/stöd av reaktionära krafter/dåligt sällskap/soc. oansvariga/opålitliga/skadar folket/

ÖVRIGT

Negativt kommunisterna

Typografernas krav strider mot presslagen/kommunisterna berövar soc. deras sista/enda/självständiga dagstidning/ övergrepp/vill tysta soc. språkrör/sparkar ut/spärrar in Rego/

Arbetarna på tidningen är militanta/kommunisterna ligger bakom/tvingar tidningen att stänga/typograferna vägrar/ Kommunisternas inflytande över massmedia större än vad valsiffrorna berättigar till/tidningarna har konformistisk karaktär/kommunisterna vill kontrollera massmedia/dominerar/ej beredda på eftergifter/

Kommunisterna svagt stöd/endast 12 procent i valen/nederlag/underskattar folket/

Kommunisterna upphov till politiska krisen/störtat Portugal i krisen/

ÖVRIGT

Negativt MFA

Militären fråntar soc. tidningen/stoppar tidningen trots soc. protester/vägrar soc. stöd/uppträder illegalt/föga förståelse/ öppnar ej trots löfte/

Militären tiger om tidningen/kräver kontroll över massmedia/ser till att det viktigaste ej kommer ut i pressen/kräver yttrandefriheten/pressen är hotad/stöder den komm. dominerade pressen/

Militären öppnar bakdörren för kommunisterna/spelar ut soc. och komm. mot varandra/riskerar upplösning av regeringen/hindrar soc./

Ingen hänsyn till valen/löften endast en parentes/valen skall ej få påverka situationen/

Militären splittrad/vacklande inställning/maktkamp/

ÖVRIGT

Bilaga 3:1 Redovisade särskilda uttalanden per sakområde i resp. medium. Antal samt procent av hela antalet.

Medium	Sakområde						Summa	Procent
	Tidningen Republica	Radio- ockupation	Folk- kommittéer	Regerings- kris	Kommunist- partiets lokaler	Övrigt		
Registrerade särskilda uttalanden	98	21	81	144	6	42	392	100.0
<i>Ljudradion</i>								
Centralredaktionen	26	6	24	30	1	8	95	24.2
Ekot	33	11	46	57	1	14	162	41.3
Hela ljudradion	47	14	57	72	2	18	210	53.6
<i>Tidningar</i>								
Dagens Nyheter	33	9	38	54	1	13	148	37,8
Svenska Dagbladet	36	10	38	55	3	16	158	40,3
Arbetet	42	6	29	44	1	14	136	34,7
Norrskensflamman	7	–	8	15	–	2	32	8.2

Bilaga 3:2 Antal redovisade särskilda uttalanden per part i resp. medium

Medium	Part										Summa	Totalt antal
	MFA	Copcon	Regeringen	Kommunister	Vänstergrupp	Socialister	Demokr. folkpart.	Katoliker	Högergrupp	Övriga		
Registrerade särskilda uttalanden	79	28	33	75	24	115	18	5	1	14	392	100.0
<i>Ljudradion</i>												
Centralredaktionen	23	7	6	15	1	31	8	2	–	2	95	24.2
Ekot	37	16	8	23	11	55	7	2	–	3	162	41.3
Hela ljudradion	45	19	12	33	11	67	12	4	–	7	210	53.6
<i>Tidningar</i>												
Dagens Nyheter	34	14	10	20	6	47	11	2	–	4	148	37.8
Svenska Dagbladet	33	15	12	22	9	51	9	3	1	3	158	40.3
Arbetet	25	9	7	23	2	54	9	2	–	5	136	34.7
Norrskensflamman	11	2	2	8	–	7	–	–	–	2	32	8.2

Bilaga 3:3 Omnämnda uttalanden per sakområde i resp. medium. Procentuell fördelning i resp. medier samt totalt antal.

Medium	Sakområde						Procent ¹	Totalt antal
	Tidningen Republica	Radio- ockupation	Folk- kommittéer	Regerings- kris	Kommunist- partiets lokaler	Övrigt		
Centralredaktionen	28	6	24	33	1	7	100	141
Ekot	20	5	36	34	0	4	100	340
<i>därav reportrar:</i>								
L.G. Erlandsson	20	—	50	30	—	—	100	10
Bo Karlström	62	—	8	31	—	—	100	13
J-O. Pettersson	32	3	21	29	—	15	100	34
Knut Ståhlberg	38	—	34	25	—	4	100	56
Mats Sundgren	9	11	41	35	1	4	100	140
Övriga (spec progr)	17	2	45	30	—	6	100	53
Hela ljudradion	22	5	33	34	0	5	100	534
Dagens Nyheter	30	4	25	34	0	7	100	220
Svenska Dagbladet	26	5	26	34	1	8	100	245
Arbetet	37	3	20	31	1	8	100	202
Norrskensflamman	23	—	30	43	—	5	100	40
Totalt								1 241

¹ På grund av avrundning varierar procentsiffrornas totalsumma mellan 99 och 101 procent.

Bilaga 3:4 Sambandet mellan olika medier avseende fördelningen av återgivna uttalanden på parter (jfr tabell 3).

Medium	Centralredaktionen	Ekot	Dagens Nyheter	Svenska Dagbladet	Arbetet	Norrskensflamman
Centralredaktionen	–	.975	.986	.987	.947	.783
Ekot		–	.986	.993	.967	.723
Dagens Nyheter			–	.992	.976	.620
Svenska Dagbladet				–	.963	.728
Arbetet					–	.617
Norrskensflamman						–

Anm. Produktmomentkorrelationskoefficient

Bil 3:5. Positiva resp. negativa perspektiv i kommentarer exklusive negativa perspektiv i uttalanden. Antal per part i olika medier.

Medium	Part																		Totalt antal	
	MFA		Copcon		Regeringen		Kommunister		Vänstergrupper		Socialister		Demokr. folkpart.		Kato- liker		Högergrupper		pos	neg
	pos	neg	pos	neg	pos	neg	pos	neg	pos	neg	pos	neg	pos	neg	pos	neg	pos	neg		
Centralredaktionen	–	2	–	1	–	–	–	4	–	–	12	–	5	–	2	–	–	–	19	7
Ekot	9	42	4	4	–	1	11	10	1	1	25	16	5	–	1	6	–	2	56	82
därav:																				
Mats Sundgren	9	7	3	–	–	1	9	2	1	1	1	13	1	–	–	5	–	2	24	31
Tidningskrönika	5	43	–	3	–	–	3	26	–	1	14	15	4	1	–	–	–	–	26	89
Övriga (spec progr)	6	–	–	1	–	–	7	23	–	–	20	11	2	–	–	2	–	–	35	37
Hela ljudradion	20	87	4	9	–	1	21	63	1	2	71	42	16	1	3	8	–	2	136	215
Dagens Nyheter	2	29	–	3	–	2	2	28	–	–	34	1	8	–	–	–	1	1	47	64
Svenska Dagbladet	1	21	–	7	–	–	–	19	–	2	30	–	10	–	2	1	–	2	43	52
Arbetet	–	50	–	3	–	–	–	38	–	2	50	1	6	–	2	–	1	6	59	100
Norrskensflamman	1	–	–	–	–	–	2	–	–	–	–	22	–	2	–	3	–	1	3	28
Totalt	24	187	4	22	–	3	25	148	1	6	185	66	40	3	7	12	2	12	288	459

Översikter och meddelanden

Sveriges Radios yttrande till Radionämnden över Jörgen Westerståhls undersökning

Metoden

I Westerståhls undersökning används i första hand en "systematisk metod byggd på generellt definierade kategorier". Metoden är enligt Westerståhl avsedd att motverka subjektivitet i kategoriseringen av mediernas innehåll och möjliggöra mera strikta jämförelser mellan medierna.

Ljudradions rapportering har också granskats på mera konventionellt sätt genom analys av främst språkbruk och kommentarer.

Det metodiskt mest diskutabla i Westerståhls undersökning är utnyttjandet av perspektivmetoden. Denna har tidigare utsatts för stark kritik också från Sveriges Radios sida.

När det gäller avgränsningen av parter förefaller Westerståhls kategorisering rimlig men en viss reservation måste framföras. Det är förståeligt att man av praktiska skäl väljer att begränsa antalet parter men det är uppenbart att detta måste ske på bekostnad av klarheten. Så kan t ex knappast MFA karaktäriseras som en enhetlig part. Organisatoriskt har MFA aldrig varit ett enhetligt begrepp och dessutom ökade uppsplittringen och polariseringen mellan olika fraktioner inom MFA t ex Antunesgruppen och Goncalvisterna under undersökningsperioden. Parten "regeringen" kan inte heller sägas vara ett enhetligt begrepp under hela undersökningsperioden eftersom socialistpartiet och senare PPD avgick ur den provisoriska regeringen.

Valet av sakområden medför uppenbarligen problem. Av praktiska skäl är det naturligtvis önskvärt att begränsa sakområdena till några få stora, i det här fallet fem plus "övrigt". Risken är att det uppstår svårigheter att på ett rimligt sätt fördela de många skilda händelserna

på de stora sakområdena. Svårigheten illustreras redan av det faktum att ett stort antal händelser kommit att kodas under "övrigt", men den grova samområdesindelningen har också andra, för undersökningen allvarigare konsekvenser till vilka Sveriges Radio skall återkomma.

Nyhetsurvalet

Av Westerståhls rapport framgår att ljudradion redovisat fler nyhetsmeddelanden totalt sett än någon av de undersökta tidningarna. Vid en genomgång nyhet för nyhet inom sakområdena finner Westerståhl att det i "det alldeles övervägande antalet fall" inte finns underlag för kritik mot ljudradion för att ha försummat några väsentliga nyheter.

Dock stannar Westerståhl inför två händelser, det s k Ponomarevdokumentet och den italienska journalisten Oriana Fallacis intervju med Portugals kommunistledare Alvaro Cunhal. Dokumentet behandlas inte alls i ljudradion medan intervjun endast omnämns i tidningskrönikan samt i ett referat i Obs!-Kulturkvarten ca en månad efter publiceringen.

Det s k Ponomarev-dokumentet sades vara en skrivelse från Moskva till kommunistpartierna i Västeuropa med instruktioner om hur de skulle överta makten. Det var då Republica skulle publicera detta dokument som okkupationen av tidningen inleddes.¹ I Luncheon den 20 maj 1975 nämns att typograferna vägrade trycka ett dokument från kommunistpartiet som skulle hållits hemligt. Då dokumentet trycktes i Paris den 23 juni 1975 i Republica tog man i Eko-sändningarna inte upp saken. Orsaken härtill var att Eko-redaktionen bedömde det som mycket troligt att dokumentet var falskt. Av saktighetsskäl fann man det därför bäst att handskas försiktigt med "nyheten". Överhuvudtaget var ryktesfloran i Portugal vid denna tid mycket omfattande och i de rena nyhetsprogrammen sökte man så vitt möjligt undvika spekulationer kring de olika rykten som cirkulerade. Det blev också mycket snabbt tyst om Ponomarev-dokumentet och vad Westerståhl inte nämner i sin rapport är att tidningen Le Monde också kom till slutsatsen att det

¹ Frågan om det s k Ponomarev-dokumentet haft någon betydelse för okkupationen av Republica tas upp av Johan Schück i ett inlägg i Obs!-Kulturkvarten den 6 maj 1976. Enligt Schück var dokumentet inte känt vid tiden för tidningsokkupationen.

föregivna hemliga dokumentet var ett falsifikat.¹ Mot denna bakgrund är det knappast troligt att en rapportering kring dokumentet ens i en första omgång fått en klar slagsida till socialisternas förmån och till kommunisternas nackdel, som Westerståhl hävdar.

I Oriana Fallacis intervju med Alvaro Cunhal skulle den portugisiska kommunistledaren bli ha sagt att det i Portugal inte längre fanns några förutsättningar för demokrati i västeuropeisk mening. Denna nyhet uppmärksammades under lång tid endast parentetiskt i Ljudradion. Orsaken var att man på de olika redaktionerna ansåg sig ha anledning att ifrågasätta intervjuutalandenas äkthet. Fallacis intervjuer är alltid omstridda. I det läge som rådde bedömde man det som osannolikt att Cunhal skulle ha uttryckt sig så som Fallaci gjorde gällande. Medan man på Ljudradion sökte kontrollera intervjuens äkthet förnekade Cunhal att han uttalade sig så som Fallaci återgivit. På Eko-redaktionen ansåg man att starka skäl talade för att Cunhals dementi var trovärdigt och bedömde intervjuens nyhetsvärde därefter.²

Westerståhl jämför i sin rapport också den vikt de olika undersökta medierna lagt vid olika sakområden. Här finner han skillnader av intresse när det gäller två sakområden, nämligen folkkommittéerna och Republica. Ljudradion har väsentligt mer om folkkommittéerna än någon av de undersökta tidningarna. "Beträffande tidningen Republica är läget omvänt: 35 procent i Arbetet mot 25 procent för Ljudradion totalt och enbart 21 procent för Ekot",³ skriver Westerståhl.

Av tabell 2 i rapporten framgår att Arbetet är den tidning som har utan jämförelse mest om just Republica. Svenska Dagbladet har exakt samma procenttal som Ljudradion, 25 procent, Dagens Nyheter har 28 procent och The Guardian 19 procent. Genomsnittet för de undersökta tidningarna kan beräknas till ca 28 procent. Enligt Sveriges Radios uppfattning kan man inte finna en sådan signifikant skillnad mellan Ljudradions och de undersökta tidningarnas bevakning av Republica-affären som Westerståhl genom att göra jämförelsen med

Arbetet söker göra gällande. Däremot är det uppenbart att vad Westerståhl hänför till sakområdet folkkommittéerna bevakats intensivare av Ljudradion än av de undersökta tidningarna, men också här är att märka att Westerståhl jämför Ljudradions utbud med Arbetets. Arbetet har här den lägsta siffran av undersökta svenska tidningar.

Westerståhl spaltar i sin undersökning upp Eko-utbudet på olika reportrar och finner då att när det gäller den höga siffran för folkkommittéerna och den låga för Republica är det framför allt Mats Sundgrens rapportering som ger utslag. Sundgren svarar enligt Westerståhl för närmare hälften av Ekots hela nyhetsmaterial, medan övriga reportrar endast bidrar i mindre mån. Innehållet av dessa senares bidrag blir därför i hög grad beroende av den tidpunkt då de medverkat. Westerståhl påpekar att också för Sundgren kan sådana tillfälligheter spela in och det föreligger en lucka i hans rapportering under senare delen av juni. Trots denna reservation skriver Westerståhl bli a:

"Det stora intresse Mats Sundgren ägnar folkkommittéerna och den däremot svarande nedtoningen av Republica-affären syns också direkt kunna ledas tillbaka till hans bedömning av vad som var väsentligt för den fortsatta utvecklingen i Portugal" (ovan s. 257).

I detta sammanhang vill Sveriges Radio närmare gå in på rapporterade händelser fördelning på de två här aktuella sakområdena: Republica och Folkkommittéerna. En genomgång av den förteckning över rapporterade händelser, som gjorts i samband med Westerståhls undersökning, visar att de händelser som förts samman under sakområdet Republica i mycket stor utsträckning är konkret knutna till tidningsaffärens olika faser. Går man vidare till händelserna under Folkkommittéerna stöter man genast på svårigheter att konkret koppla majoriteten av de förtecknade händelserna till folkkommittéerna. En närmare granskning ger vid handen att man till detta sakområde fört en lång rad händelser som är kopplade till socialisternas mobiliseringskampanj, regeringsavgången, de stora demonstrationerna i samband med regeringsavgången och det allmänt spända politiska läget. En del av dessa händelser kan ses som en följd av beslutet att inrätta folkkommittéer, men de flesta har en mera komplicerad koppling till tidigare händelser (och förefaller med lika stor rätt ha kunnat föras till sakområdet Regeringskrisen), och en del tycks inte ha någon anknytning alls till folkkommittéerna. Det är också att märka att i förteckningen över rapporterade händelser har detta sakområde fått rubriken "Folkkommittéer m m". I Rapporten har det förtydligande "m m" inte alls kommit med. Läsaren leds alltså att tro att vad som döljer sig bakom sakområdet Folkkommittéer enbart är just händelser som berör dessa kommittéer, och inte

¹ Det som Ponomarev-dokumentet visade sig vara ett sammandrag av en längre artikel av Boris Ponomarev, som i juni 1974 publicerats i tidskriften Fredens och socialismens problem och som huvudsakligen handlade om Chile.

² Det kan vara av intresse att notera att Fallaci-intervjun inte alls omnämns i Utrikespolitiska Institutets kalendarium för perioden.

³ Då Westerståhl talar om "Ekot" är det att märka att han undantar telegramdelen. Även om det är Centralredaktionen som står för telegramavsnitten utgör dessa enligt Sveriges Radios (och troligen publikens) sätt att se en till Eko-programmen direkt knuten del.

som faktiskt är fallet en lång rad disparata händelser som i tiden väl sammanfaller med den intensivaste perioden i Sundgrens Portugalrapportering.

Då tidningen *Republica* ockuperades den 19 maj 1975 var Sundgren allmänreporter på Eko-redaktionen. Vid tre tillfällen under perioden 9 maj t o m 1 juni ombads Sundgren av redaktionsledningen att kommentera händelserna i Portugal, i övrigt svarade främst Knut Ståhlberg för Portugal-rapporteringen. Man kan också notera att vid den tidpunkt då *Republica* skulle ha öppnats igen (16 juni 1975) sköttes rapporteringen inte av Sundgren utan av Jan-Olof Pettersson. Förklaringarna till att endast 11 procent av Sundgrens redovisade händelser och återgivna uttalanden rör *Republica* är att han endast i ringa omfattning stod för rapporteringen om händelserna i Portugal vid de tillfällen då *Republica*-affären var som mest aktuell samtidigt som han totalt sett bidrog med ett mycket stort antal rapporter. Westerståhl har valt att redovisa materialet i procenttal. Vid en omräkning av tabell 2 till absoluta tal får Sundgren 39 omnämnananden vilket är mer än både Ståhlberg (34) och Pettersson (31). För hela Ekot blir summan i absoluta tal 179 mot 164 för hela Arbetet.

Då det gäller Sundgrens bevakning av folkkommittéerna måste man således först konstatera att det bakom denna sakområdesrubrik utöver händelser som direkt berör kommittéerna också döljer sig en lång rad händelser som antingen bara indirekt eller inte alls har att göra med kommittéerna. Man måste också konstatera att dessa disparata händelser i tiden väl sammanfaller med den intensivaste perioden i Sundgrens Portugalrapportering. Ingenting av detta nämner Westerståhl i rapporten.

Sveriges Radio finner det i hög grad anmärkningsvärt att Westerståhl på grundval av det i tabell 2 redovisade materialet ansett sig kunna dra slutsatser om Sundgrens relevansbedömning vad gäller *Republica*-affären och folkkommittéerna. Westerståhl måste för att dra sådana slutsatser dels helt bortse från vad som faktiskt döljer sig bakom sakområdesrubrikerna *Republica* och Folkkommittéerna, dels förutsätta att Sundgren avsiktligt avstår från att rapportera om *Republica* och i stället föredrar att rapportera om folkkommittéerna. Verkligheten är en annan.

Händelserna under de båda sakområdena tilldrar sig huvudsakligen under skilda delar av undersökningspe-

rioden. I den löpande nyhetsrapporteringen kan det endast undantagsvis ha varit fråga om att prioritera det ena sakområdets händelser framför det andras.¹ Huvuddelen av Sundgrens rapportering faller inom den period då de skilda händelserna under sakområdesrubriken Folkkommittéer var aktuella och relevanta att rapportera och Sundgren har, trots att uppdraget att rapportera om *Republica* av redaktionsledningen huvudsakligen lades på andra reporter, en hel del *Republica*-material med i sin rapportering.

Sveriges Radio vänder sig också med skärpa mot det sätt Westerståhl med hjälp av lösryckta citat ur program/programinslag och värderande kommentarer presenterar sina illa underbyggda slutsatser om den relevansbedömning som skulle ha styrts Sundgrens rapportering (ovan s. 257).

Det kan i detta sammanhang vara av intresse att notera vilket utrymme folkkommittéerna som sådana faktiskt får i Sundgrens rapportering, som totalt omfattar ca 40 rapporter eller inslag. Tre så gott som hela inslag ägnas folkkommittéerna. Det första, i Lunchekot den 9 juli, beskriver MFA:s generalförsamlings beslut att rekommendera revolutionsrådet att folkkommittéer bildas. Det andra, i Lunchekot den 10 juli, redogör för främst socialistpartiets men också i någon mån för kommunistpartiets reaktion på förslaget och det tredje i Kvällsekot samma dag tar upp två demonstrationer, en för och en mot förslaget. I övrigt ägnar Sundgren folkkommittéerna en eller två meningar i sammanlagt åtta olika Ekoinslag. Då de omnämns är det genomgående för att illustrera varför någon av de politiska parterna reagerar eller handlar så eller så.

En genomgång av dessa inslag visar enligt Sveriges Radios uppfattning att omnämmandet av folkkommittéerna i samtliga fall varit relevant. Något personligt ställningstagande från reporterens sida för folkkommittéerna kan inte heller utläsas av dessa inslag.

Sammanfattningsvis anser Sveriges Radio att den förhållandevis höga siffran för ljudradion under sakområdesrubriken Folkkommittéerna helt förklaras av intensiteten i bevakningen av utvecklingen i Portugal under den period då de händelser som sammanförts under rubriken var aktuella. Den 18 juli t ex sände Eko-redaktionen sex delvis olika inslag om Portugal och tre olika inslag per dag under perioden är inte ovanligt.

Belysningen av berörda parter

Enligt Westerståhl är det vid prövning av frågan om partiskhet vid belysning av olika aktörer av speciellt intresse att utrona frekvensen referat/citat (återgivna uttalanden) av de berörda parterna.

¹ Det kan också ifrågasättas om Westerståhls läsning av tabellen är korrekt. Sakområdet *Republica* är nämligen inte det mest "underrepresenterade" i Ekot jämfört med pressen. Avvikelserna mellan Ekot och pressen är relativt sett större för de båda sakområdena (angreppen på) Kommunistpartiets lokaler och Övrigt än för *Republica*.

I tabell 3 redovisas frekvensen av återgivna uttalanden per part i de olika undersökta programmen och tidningarna. En jämförelse visar att skillnaderna är mycket måttliga. (Norrskensflamman är den enda som mera påtagligt skiljer sig.) Westerståhl konstaterar den stora överensstämmelsen och framhåller att det väsentliga intrycket av redovisningen i tabell 3 blir att åtminstone huvudparten fått komma till tals i en utsträckning som "ger utrymme för en saklig och opartisk framställning" (ovan s. 259)

Sveriges Radio ställer sig mycket tveksam till om man av de i tabell 3 redovisade resultaten kan dra några slutsatser om hur ljudradions rapportering om händelserna i Portugal förhållit sig till radiolagens och avtalets krav på opartiskhet. För att dra några sådana slutsatser måste man enligt Sveriges Radios uppfattning också veta vad de refererade/citerade uttalandena faktiskt innehåller, men om detta ger rapporten inte något besked. Än mera frågande ställer sig Sveriges Radio till Westerståhls slutsatser att åtminstone huvudparterna får komma till tals i en utsträckning som ger utrymme för en saklig och opartisk framställning. Att utan närmare specifikation relatera frekvensen återgivna uttalanden per part till saktlighetskravet finner Sveriges Radio gåtfullt.

Westerståhl övergår härefter till att använda vad han kallar "det mest känsliga men också det mest vanskliga instrumentet när det gäller att spåra inverkan av eventuell partiskhet i rapporteringen, nämligen förekommande positiva respektive negativa aspekter på de berörda parterna".¹ (ovan s. 259)

Westerståhl framför tre reservationer beträffande metoden: själva instrumentet eller mätningen lider oundvikligen av en viss osäkerhet, förekommande markeringar beror på såväl ordval som på faktiska händers art och den övervägande delen av materialet har karaktäriserats som neutralt, d v s har inte givit upphov till perspektivmarkeringar.

¹ Perspektivmetoden har endast använts på ljudradion och de fyra svenska tidningarna. I själva uppdraget, som Sveriges Radio uppfattar det, förutsätts en jämförelse mellan ljudradions Portugal-rapportering och motsvarande rapportering inom såväl svensk som internationell press. I undersökningens första del är två utländska tidningar, *Le Monde* och *The Guardian*, medtagna men då det gäller belysningen av berörda parter förekommer ingen jämförelse med någon utländsk tidning. Westerståhl motiverar uteslutningen av de två utländska tidningarna då det gäller återgivna uttalanden per part med att bilden i varje fall för *Le Monde* blir missvisande. Enligt Sveriges Radios uppfattning hade det varit av intresse att just när det gäller belysningen av berörda parter kunna göra jämförelser med internationell press.

Sveriges Radio anser att perspektivmetoden så som den utformats och utnyttjats av Westerståhl lider av allvarliga brister. Som Westerståhl själv framhåller är instrumentet i sig, d v s kodningen av positiva respektive negativa perspektiv, osäkert. Redan en ytlig granskning av de förtecknade perspektiven visar också hur vanskligt det är att avgöra om ett perspektiv faktiskt är positivt, neutralt eller negativt.

Den övervägande majoriteten av koderna har varit neutrala men dessa redovisas inte i rapporten. Rapporten ger sålunda inte någon uppfattning om i vilket förhållande de positiva respektive negativa perspektiven står till de neutrala per part i de olika medierna. Av positiva och negativa perspektiv i referat/citat av uttalanden ingår endast de negativa i redogörelsen. Sveriges Radio finner det svårt att förstå motiven härtill eftersom upplevelsen av en framställning i lika hög grad måste bero av förekommande positiva perspektiv i citat/referat som av negativa.

I de positiva och negativa perspektiven har ingen åtskillnad gjorts mellan sådana som förorsakats av ordval och sådana som förorsakats av faktiska händers karaktär. Enligt Sveriges Radios uppfattning vore det önskvärt att perspektiv som uppkommit genom ordval i redovisningen skildes från dem som uppkommit genom faktiska händers art. Också perspektiv som förekommer i citat/referat av uttalanden borde föras till en grupp för sig.

För en klarare kartläggning av hur rapporteringen i de olika medierna sett sig skulle det enligt Sveriges Radios uppfattning varit värdefullt om positiva, neutrala och negativa perspektiv – uppdelade enligt ovan – också redovisats för de olika sakområdena.

Av tabell 4 framgår att ljudradion genomgående har flera redovisade perspektiv än någon av de undersökta tidningarna. Ljudradion har också när det gäller parterna, MFA och kommunisterna, haft en något jämnare fördelning mellan positiva och negativa perspektiv än tidningarna. Då det gäller socialisterna skiljer sig ljudradion från de tre undersökta storstadstidningarna genom att ha fler negativa än positiva perspektiv registrerade. (För Norrskensflamman redovisas inte något positivt perspektiv för socialisterna.)

I tabellen bil 3:5 redovisas positiva och negativa perspektiv i rapporteringen exklusive negativa perspektiv i citat/referat av uttalanden. Eftersom Westerståhl i tabell 4 inte medräknat positiva perspektiv i citat/referat ger tabellen 3:5 enligt Sveriges Radios uppfattning en mera rättvisande men också mera begränsad bild av hur rapporteringen sett sig. Också av 3:5 framgår att ljudradion har flera registrerade perspektiv än någon av de undersökta tidningarna.

Vad gäller fördelningen mellan positiva och negativa

perspektiv för de tre viktigare parterna visar denna tabell en mycket tydlig skillnad mellan ljudradion och de olika tidningarna. I ljudradion är fördelningen markant jämnare än i någon av tidningarna. En intressant skillnad i förhållande till utfallet i tabell 4 är att ljudradion och också Ekot för sig i denna tabell får flera positiva än negativa perspektiv för socialisterna.

Om man jämför summan av ljudradions negativa perspektiv i tabell 4 (381) med motsvarande i 3:5 (215) finner man att av de negativa perspektiven i ljudradion har 166 st kommit från citat/referat av uttalanden. Av tabell 3 framgår att det förekommer totalt 534 citat/referat av uttalanden i ljudradion. 368 citat/referat i ljudradion har alltså varit antingen neutrala eller positiva. Det är därför rimligt att anta att utfallet för ljudradion i tabell 4 skulle blivit väsentligt annorlunda om positiva perspektiv i citat/referat också medtagits.

I undersökningen särredovisas konsekvent Mats Sundgrens rapportering i Eko-sändningarna. Med hänsyn till pressdebatten kan det i och för sig vara förståeligt att Sundgrens rapportering bedöms vara av särskilt intresse men Sveriges Radio har ändå principiella invändningar mot förfaringsättet. Som tidigare framgått av detta yttrande avgör den enskilde reportern inte själv vad han/hon vill rapportera om och när. Det är redaktionsledningen som fördelar de olika rapporteringsuppgifterna. Inte heller är reportern helt herre över sitt eget material. Förkortningar och annan redigering av materialet kan göras utan reporterns medverkan och det är slutligen redaktionsledningen som godkänner material för sändning.

Även om självfallet den enskilde reportern är skyldig att i sina inslag följa radiolagens och avtalets bestämmelser måste det vara redaktionsledningens uppgift att tillse att balansen i redaktionens utbud i stort är rimlig. Därefter är det enhetsledningens och ytterst radiochefens uppgift att tillse att radiolagens och avtalets föreskrifter följs, bl a att det finns en skäligen balans i utbudet i stort.

När Westerståhl sedan går vidare (ovan s 259) och begagnar resultatet av särredovisningen av Sundgrens rapportering till att göra jämförelser med resultaten för undersökta enheter i övrigt, hamnar han enligt Sveriges Radios uppfattning i en orimlig situation. En enskild reporter, vars rapportering inte ens täcker hela undersökningsperioden, får sin rapportering jämförd med den samlade rapporteringen (telegram och reportage) i hela tidningar! Det är svårt att förstå vilket värde sådana jämförelser kan ha praktiskt och vetenskapligt.

Westerståhl påpekar att den positiva bilden av socialisterna i flertalet undersökta enheter främst är ett resultat av att man anlägger allmänna demokratiska perspektiv: respekt för folkviljan uttryckt i val och stöd för pressfriheten. Den övervägande delen av positiva mar-

keringar för socialisterna i alla medier kommer från sådana perspektiv och orsaken till att Sundgrens bild av socialisterna avviker är en följd av att han i liten utsträckning aktualiserat denna typ av perspektiv. "För svensk publik", fortsätter Westerståhl, "kan det sägas vara av ett legitimt och väsentligt intresse att få veta vad som sker med de demokratiska värdena i olika länder". Därefter pekar han på risken av att en nyhetsrapportering som har sin utgångspunkt i demokratiska värderingar leder till ensidighet (ovan s 261).

Vad Westerståhl tycks mena är att information om vad som händer de demokratiska värdena i andra länder är *relevant* för den svenska publiken. Frågan om Sveriges Radio i tillräcklig omfattning givit sådan relevant information bör dock enligt Westerståhls egen definition av *saklighetsbegreppet* föras till detta. Det utgör alltså ett helt annat problem än det perspektivmetoden är avsedd för – nämligen att utröna eventuell partiskhet i rapporteringen.

Om man går till rapportens perspektivförteckning finner man att en stor del av de för socialisterna positiva demokratiperspektiven består av hänvisningar till valresultat. Det kan – främst under undersökningsperiodens tidigare del – anses ha varit relevant att i vissa sammanhang för publiken närmare definiera de olika agerande parterna i termer som hänvisar till valutgången. Den intensiva bevakningen av händelserna i Portugal under undersökningsperioden måste efterhand förutsättas ha inneburit en ökad kännedom hos publiken av de olika parterna, varför hänvisningar till valresultaten och liknande inte är av samma betydelse under senare delen av undersökningsperioden.

Man kan också ur andra synvinklar mera allmänt diskutera det relevanta i att i nyhetsrapporteringen anlägga svenska demokratiska perspektiv på utvecklingen i Portugal. Det kan här nämnas att den form av demokrati man ville sträva efter i Portugal enligt bl a socialistledaren Soares inte var den gängse västerländska. "Och Mario Soares han säger rätt ofta, att vi kan inte peka på någon modell, för ett socialistiskt samhälle har inte skapats någonstans i världen ännu och man vill skapa ett socialistiskt samhälle utav Portugal. Vad vi uppnått hittills i Sverige är inte en modell för framtidens Portugal." (Dagens Eko 17/6 – 26/7 -75 s 112.)

De kodade demokratiperspektiven kan grovt indelas i två grupper, dels mera parentetiska hänvisningar till parters politiska styrka sådan den kommit till uttryck i valresultatet, dels sådana där demokratiska värden (enligt svensk uppfattning) explicit åberopas till förmån eller nackdel för någon part. Risken för att den andra gruppen av perspektiv kan utnyttjas i propagandistiskt syfte är uppenbar.

Det bör också påpekas att varje hänvisning till demo-

kratiska värden inte kodats som antingen positivt eller negativt. Såvitt man kan döma av rapportens perspektivförteckning har t ex inte Sundgrens redogörelse för "socialistpartiets princip" i Morgonekots första och andra upplaga den 18 juli 1975 (Dagens Eko 17/6 – 26/7 -75 s 85) givit upphov till någon markering, liksom inte heller hänvisningar till att PPD och socialisterna var de två partier som fick mest röster i valet och liknande.¹

I konsekvens med övrig perspektivkodning har positiva demokratiperspektiv i citat/referat uteslutits. Sådana perspektiv förekommer i Sundgrens rapportering.

Av vad som anförts framgår bl a att de demokratiska perspektiven kan vara diskutabla ur relevanssynpunkt liksom att de kan innebära en risk för opartiskheten vilket Westerståhl själv är medveten om. Trots osäkerheten om vad demokratiperspektiven faktiskt innebär för relevansen och för opartiskheten tycks Westerståhl mena att Sundgrens ringa utnyttjande av demokratiperspektiv skulle innebära en brist (ovan s 261) i förhållande till just opartiskhetskravet.

Sveriges Radio ställer sig frågande till möjligheten att dra sådana slutsatser på grundval av den genomförda undersökningen.

Det torde ovan ha framgått att det finns allvarliga invändningar att göra såväl mot perspektivmetoden som sådan som mot det sätt Westerståhl utnyttjat resultaten.

Den första fråga man måste ställa sig är om det faktiskt är rimligt att dela upp en löpande framställning i mycket små enheter som perspektivmarkeras, varefter perspektiven summeras och resultatet antas ge en föreställning om hur hela framställningen tett sig.

Ett annat grundläggande problem gäller själva kodningen av små bitar av rapporteringen i positiva och negativa perspektiv. Även om tillförlitligheten i kodningen enligt Westerståhl är tillfredsställande² förutsätter metoden att auditoriet är homogent och har uppfattat det som rapporterats på samma sätt som kodarna.

¹ Det kan också nämnas att två under sakområdet Folkkommittéer förtecknade positiva perspektiv för socialisterna (303 det sista och 304 det första i perspektivförteckning s 5) är att hänföra till Sundgren (Dagens Eko 17/6 – 26/7 -75 s 80 och 91) men att han i tabellerna 4 och 3:5 krediterats för ett. Upptäckten av ovanstående är en tillfällighet och inte resultatet av en systematisk granskning. Någon sådan har Sveriges Radio inte haft möjlighet att genomföra.

² En mera utförlig redogörelse för hur tillförlitlighetskontrollen genomförts hade enligt Sveriges Radios uppfattning varit önskvärd. Man vet således bl a inte om de båda ursprungskodarna stått för kontrollen genom provkodning av varandras material eller om fristående kodare använts för kontrollen.

Ännu en svårighet är, att man genom den glidning mellan relevans- och opartiskhetsbegreppet som Westerståhl gör i resonemanget om demokratiperspektiven, måste ställa sig frågande till vad det är som perspektiven faktiskt mäter. Ett rimligt krav är att Westerståhl i rapporten hade tagit upp perspektivmetodens validitet till diskussion.

Andra invändningar som i det föregående riktas mot metoden kan sammanfattas som inkonsekvens i markeringarna för perspektiv i citat/referat av uttalande, bristande fördelning av perspektiven efter deras innehåll (t ex faktiska händelser och ordval), frånvaron av redovisning av neutrala perspektiv och av perspektiv fördelade på sakområden.

Vad en utveckling av metoden enligt närmast ovanstående skulle kunna leda till är endast ett förtydligande av den bild av rapporteringen som basmetoden ger. Fördelen med ett sådant förtydligande skulle vara att det underlättade jämförelsen mellan undersökningens resultat och vad som verkligen förekommit.

Vilka jämförelser man än gör mellan olika material som framtagits med den av Westerståhl utnyttjade perspektivmetoden, måste man ha fullständigt klart för sig att resultaten av jämförelserna ingenting säger om vilken rapportering som varit mest opartiskt och/eller saklig i radiolagens och avtalets mening. En orsak härtill är de vitt skilda valörer de olika perspektiven har: en bagatellartad företeelse som ger upphov till en positiv markering kan i redovisningen "balanseras" av en negativ markering som försakats av en för samma part mycket viktig händelse.

Positiva och negativa perspektiv kodas också utan hänsyn till om det som kodas är sant eller inte, och de olika perspektiven räknas samman utan hänsyn till om det gällt en faktisk händelses karaktär, en värderande kommentar eller en hänvisning till demokratiska värden. En osaklig positiv kommentar och en för parten positiv hänvisning till demokratiska värden kan alltså "balanseras" av två för samma part negativa händelser.

Westerståhl karakteriserar perspektivmetoden som "det mest känsliga men också mest vanskliga instrumentet när det gäller att spåra inverkan av eventuell partiskhet i rapporteringen". Enligt Sveriges Radios uppfattning är metoden ett långt mera vanskligt än känsligt instrument.

Westerståhls teknik att genomgående särredovisa en reporter och att göra jämförelser mellan dennes och t. ex. hela tidningars rapportering är av skäl som ovan redovisats inacceptabel enligt Sveriges Radios uppfattning.

Vad som också förefaller Sveriges Radio oacceptabelt är det sätt på vilket Westerståhl genomför jämförelserna

och kommenterar dem. Ett exempel utöver vad som tidigare nämnts: ". . . också för Sundgren (gäller) att en stor del av rapporteringen ej perspektivmarkerats, dvs. bedömts som neutral", (ovan s 261). "Det förhållandet att Mats Sundgren endast i mycket liten utsträckning aktualiserar dessa perspektiv (demokratiperspektiv) förklarar varför hans bild av socialisterna avviker." (ovan s 261), ". . . en individuell insats (Sundgrens) som beträffande socialisterna framträder som *ganska* (Sveriges Radios kursivering) ensidig. . ." (ovan s 261), "Däremot framträder hos Sundgren i registrerade perspektiv och i vissa kommentarer . . . en ensidigt negativ syn på det socialistiska partiet i Portugal." (ovan s 264) Den sista meningen återfinns i sammanfattningen. Även om Westerståhl några rader längre ner påpekar att kritiken endast gäller vissa inslag, måste man inför det kategoriskt utformade omdömet fråga sig var de tre av Westerståhl tidigare framförda reservationerna mot perspektivmetoden som sådan och mot en nyhetsförmedling styrd av "demokratiska perspektiv" tagit vägen och varför det tidigare använda ordet "ganska" framför "ensidig" fallit bort.

Neutral presentation och demokratiska värden

Westerståhl gör också en konventionell granskning av några av främst Sundgrens Eko-rapporter för att utröna om reportern presenterat sitt material på ett neutralt sätt. Den neutrala presentationen betraktas som ett utflöde av opartiskhetskravet.

De första inslag som närmare granskas är Lunchekot den 20 maj och Dagens Eko den 8 juni 1975. Den 20 maj redogör Sundgren för ett besök på tidningen Republica i april månad samma år då han bl a intervjuade chefredaktören Raul Rego. Han redovisar Regos syn på den dåvarande situationen men också missnöje bland de anställda och vad dessa angav för orsaker för sitt missnöje. "På måndagen så kom alltså urladdningen mellan den socialistiska ledningen och den huvudsakligen kommunistiska personalen", fortsätter Sundgrens rapport och redogör därefter för vad som hänt på tidningen. I inslaget den 8 juni, som behandlar ockupationen av den katolska radiostationen *Renascenca* gör Sundgren jämförelser mellan radioockupationen och ockupationen av Republica. Det tycks, menar han, i båda fallen vara fråga om en konflikt mellan ägare och de anställda.

Framställningen av händelserna på Republica strider mot den beskrivning av saken som i övrigt framkom menar Westerståhl. Det skulle alltså här vara fråga om rena sakfel i Sundgrens framställning inte om bristande neutralitet i presentationen. Endast om man tolkar in en avsikt hos reportern att medvetet välja sakuppgifter för att stödja eller misskreditera någon part kan man komma någonstans i närheten av brott mot kravet på neutral presentation.

Enligt Sveriges Radios uppfattning saknas all grund för ett sådant antagande.

Vad gäller själva sakfrågan kan man konstatera att den ännu är omstridd. De första nyhetstelegrammen, som bl a låg till grund för Sundgrens inslag vid lunchtid den 20 maj, handlade enbart om en maktkamp mellan socialister på redaktionen och kommunister bland den tekniska personalen. Därefter följer nyhetsbyråerna i Lissabon länge socialistpartiets version av händelserna, nämligen att Republica-ockupationen var kommunistpartiets verk. Men uppgifter har framkommit som gör att man kan betvivla att ockupationen av tidningen var en av kommunistpartiet styrd aktion. Så fanns det t ex bland den tekniska personalen inte bara kommunister utan också socialister och framför allt mycket aktiva representanter för gruppen inom den yttersta vänstern. När Republica började komma ut igen under ledning av ett arbetarutskott framförde den åsikter som ofta var lika kritiska mot kommunistpartiet som mot socialisterna. Under sommaren och hösten 1975 var Republica ett organ för den yttersta vänstern.

En annan uppgift i Dagens Eko den 8 juni, som Westerståhl tycks tolka som bristande opartiskhet är att Republica-affären "förstorades", liksom uppgifter i Kvällsekot den 11 juli om att tidningsaffären "tagits som en motivering för att lämna regeringen just nu". Westerståhl vänder sig också mot uppgiften att socialisternas avgång ur regeringen skulle förorsakats av att de eventuellt ville "slippa ta ansvar" för väntade hårda ekonomiska åstamningsåtgärder. (ovan s 262)

Det är självfallet ingen svårighet att om man som Westerståhl plockar ut ett ord här och en del av en mening där finna belägg för nära nog vad som helst som man vill bevisa. Går man till utskriften (Dagens Eko 19/5 - 14/6 -75 etc s 48 f och Dagens Eko 17/6 - 26/7 -75 s 58 ff) blir det genast svårare att utläsa någon bristande neutralitet i presentationen.

I inslaget den 8 juni gör Sundgren vissa jämförelser mellan fallet Republica och ockupationen av den katolska radiostationen *Renascenca*. Sundgren står fast vid uppfattningen att Republica-affären från början var en intern konflikt (han hade en självupplevd erfarenhet av detta) men den "förstorades till att gälla en kamp mellan socialistpartiet å ena sidan och de styrande militärerna och kommunistpartiet å den andra". Ordet "förstorades" är här alltså synonymt med uttrycket "växte ut till". Radioockupationen tycks, enligt Sundgren, bli inledningen till en öppen kamp mellan kyrkan och MFA- dvs. en ny politisk konfrontation.

Vad inslaget den 8 juni ger är en bild av en tilltagande politisk spänning i Portugal och i den bilden har både händelserna i Republica-affären och radioockupationen en given plats. Socialistpartiet framställs inte på något sätt negativt i inslaget.

Inslaget den 11 juli utgår från en av Soares hållen presskonferens vid vilken han motiverade partiets avgång ur regeringen. Westerståhls citerade, lösryckta meningsdelar ger en märklig bild av vad som faktiskt sågs i inslaget. Så lyder t ex hela meningen om motiveringen för regeringsavgången: "Soares presskonferens på fredagskvällen gav ett intryck av att han och socialistpartiet har tagit Republica-affären som en motivering för att lämna regeringen just nu." Inslaget fortsätter: "Enligt bedömare här i Lissabon så är Republica-affären icke den viktigaste orsaken . . ."

Vad gäller ansvaret för de ekonomiska åtstramningsåtgärderna lyder hela meningen: "Men det finns också tecken som tyder på att socialistpartiet vill lämna regeringen nu för att slippa ta ansvar för dom hårda, ekonomiska åtstramningsåtgärder, som kommer att bli nödvändiga i Portugal mycket snart." Inslaget fortsätter: "Soares skyllde nämligen på sin presskonferens den ekonomiska krisen i landet på MFA och kommunisterna och avsvor sig och socialisterna allt ansvar för den." Vad Sundgren gör är att på grundval av vad som sades på presskonferensen och vad bedömare i Lissabon ansåg, söka i någon mån analysera orsakerna till socialisternas avgång.

Westerståhl framför en tolkning av socialisternas syfte med sin avgång, men det framgår inte om han menar att en presentation av detta syfte skulle ha givit en neutralare eller en sannare bild av läget än den redogörelse för tänkbara och angivna orsaker som lämnas.

Även om en viss kritik kan riktas mot ordvalet i någon mening ger inte inslaget som helhet, enligt Sveriges Radios uppfattning, en ensidigt negativ bild av socialisterna.

Det finns enligt Westerståhl en serie rapporter från själva slutfasen i den aktuella utvecklingen som bör uppmärksammas, det gäller Morgonekot den 14 juli, Dagens Eko den 18, 20 och 21 juli (ovan s 262).

Morgonekot den 14 juli behandlar med utgångspunkt i en av katolska kyrkan anordnad demonstration den tilltagande oppositionen mot "den starka vänsterlinjen i den portugisiska revolutionen". (Dagens Eko 16/6 – 27/7 -75 s 66.) Det är i detta sammanhang Sundgren nämner att motståndet mot utvecklingen formeras just kring socialisterna och den katolska kyrkan.

Det är svårt att förstå vad Westerståhl menar vara brister i neutral presentation i detta avsnitt. Ser han "den starka vänsterlinjen i den portugisiska revolutionen" som positiv och därmed socialisternas opposition som samlar anhängare såsom någonting negativt eller är det själva det faktum att socialisterna nämns i samma mening som katolikerna som en grupp kring vilken oppositionen formeras?

Sveriges Radio kan inte finna att det i inslaget finns någonting som kan tolkas som en tendens mot socialisterna eller, mera specifikt, som brister i kravet på neutral presentation.

I Dagens Eko den 18 juli överväger rösterna från socialisternas kritiker inför de väntade socialismötena, hävdar Westerståhl.

Eko-sändningarna den 18 juli har många inslag som berör Portugal. I Morgonekots första upplaga redogör Sundgren bl a för socialistpartiets principer: flerpartisystem och åsiktsfrihet t ex i tidningarna. I Morgonekots andra upplaga repriseras detta inslag och dessutom redogör en annan reporter för Soares agerande i samband med EG-mötet i Bryssel. I Lunchekot och Nyhetsstudion finns i stort överensstämmande rapporter av Sundgren om stämningen i Portugal och om innehållet i en kampanj mot socialisterna som drevs av bl a Intersindical. Också inslaget i Dagens Eko behandlar denna kampanj och i Kvällsekot samma dag redogör Sundgren för de olika parternas politiska motiv i det spända läget.

Varken ur inslaget i Dagens Eko eller andra av Sundgrens inslag samma dag kan Sveriges Radio utläsa bristande neutralitet i presentationen. Inte heller kan Sveriges Radio finna att de mot socialisterna kritiska rösterna på något anmärkningsvärt sätt dominerar Dagens Ekoinslaget.

I Lunchekot den 20 juli ger Sundgren en beskrivning av det stora socialismötet i Lissabon kvällen före. Enligt Westerståhl framhävs starkt den emotionella stämningen vid mötet.

I den ögonvittnesskildring Sundgren ger talas i och för sig en hel del om känslor, men det är svårt att tolka den bild av förbittring och indignation bland socialisterna mot bl a MFA och kommunistpartiet som någonting för socialistpartiet negativt eller som mindre väsentligt i det aktuella politiska läget.

Dagens Eko samma dag innehåller ytterligare en rapport av Sundgren där denne söker analysera effekterna av socialismötet och dess stämningar. I slutet av rapporten nämns att det i radion under dagen lästs upp en rad uttalanden som alla fördömer Soares kritik av premiärministern Vasco Gonçalves vid socialismötet samt att premiärministern stöds i dessa uttalanden. Här omnämnes också en kommuniké från femte armédivisionen som är starkt kritisk mot Soares och socialistpartiet.

Den 21 juli i ett inslag i Dagens Eko meddelar Sundgren att Vasco Gonçalves är dagens namn (inte dagens man som Westerståhl uppger) i Portugal. Hans porträtt finns på första sidan i de flesta av dagens tidningar. Vad Westerståhl vänder sig mot är att Sundgren i inslagen inte erinrar om massmediesituationen.

Sveriges Radio anser att det i och för sig kunde ha varit

motiverat ur informationssynpunkt att i de båda inslagen erinra om massmediesituationen i Portugal. Det är dock enligt Sveriges Radios uppfattning rimligt att förutsätta att publiken vid denna tidpunkt kände till förhållandena inom denna sektor. Av vikt är dock att Sundgren då han beskriver presskampanjen för Gonçalves gör det på ett sådant sätt att kampanjens propagandistiska drag klart framträder (Dagens Eko 17/6 – 26/7 -75 s 108).

”På liknande sätt har Sundgren infört en lång intervju med chefen för den portugisiska radion, som presenteras som en auktoritet och som får bemöta kritiken mot kommunistdominans inom massmedierna utan att hans egen position i denna konflikt berörs.” (ovan s 262).

Sveriges Radio finner det märkligt att Westerståhl uttrycker sig på detta sätt. Det är självfallet inte Sundgren som infört intervjun. Sundgren var helt enkelt den som av redaktionsledningen sattes att göra intervjun. Att intervjun skulle göras och sändas var alltså redaktionsledningens bedömning, inte Sundgrens.

Enligt Sveriges Radios uppfattning var redaktionsledningens relevansbedömning helt riktig. Det måste anses ha varit av intresse för den svenska publiken att få veta hur chefen för Portugals radio, Galvao Borges, bedömde massmediesituationen i sitt land, och hur han såg på Republica-affären.

Det är inte alldeles lätt att veta vad Westerståhl menar när han kritiserar Sundgren för att Borges egen position i denna konflikt (massmediekonflikten) inte berörs. Av intervjun (jfr Dagens Eko 19 maj – 14 juni 1975 s 40 f) framgår att Borges är MFA-officer liksom hans position på radion. Vad som inte framgår men var känt av Eko-redaktionen är att han politiskt stod närmare socialistpartiet än kommunistpartiet. Detta i kombination med Borges ställning bidrog naturligt nog till bedömningen att hans uppfattning om just Republica-affären hade intresse för den svenska publiken.

Borges bild av Republica-affären och av massmediesituationen i Portugal överensstämmer inte med den bild som dominerade svenska massmedier vid denna tid, men av vad som senare framkommit förefaller det som om hans bedömning av Republica-konfliktens bakgrund varit riktigare än den då i Sverige gängse uppfattningen. Vad gäller hans bild av pressituationen måste den i stort beaktas som korrekt. Det fanns vid tillfället flera ickekommunistdominerade tidningar. Republica hade faktiskt inte varit den sista fria tidningen i Portugal och inte ens i Lissabon.

Westerståhl menar att det är svårt att undgå intrycket att det är en mot socialistpartiet riktad tendens som framgår av de citerade exemplen. Som ovan framgått delar Sveriges Radio inte denna uppfattning. Vad Sveriges Radio främst vänder sig mot i detta avsnitt av rapporten är Westerståhls metod. Liksom då det gäller perspektivmetoden delar Westerståhl upp materialet i små

delar utan hänsyn till delarnas sanningshalt eller relevans i sammanhanget i stort. En sådan metod leder lätt till subjektivitet i urvalet och speglar i och för sig mera undersökarens inställning till vad som borde rapporteras och hur, än till hur inslaget faktiskt förhållit sig till kravet på opartiskhet. En bedömning av opartiskheten och därmed neutraliteten i presentationen kan enligt Sveriges Radios uppfattning inte göras på grundval av utplockade delar av ett inslag utan bedömningen måste göras utifrån inslaget i dess helhet och självfallet med hänsyn till vad som vid tillfället skäligen kan bedömas väsentligt. Relevanta uppgifter kan vara fördelaktiga för en part och mindre fördelaktiga för en annan. Det kan inte vara en radioreporters uppgift att, t ex i en löpande nyhetsrapportering, vara så neutral i sin presentation att en vid rapporteringstillfället för en part mindre fördelaktig relevant nyhet balanseras genom t ex återopande av någonting vid tillfället mindre relevant men positivt för samma part.

Det bör också i detta sammanhang ånyo påpekas att huvuddelen av Sundgrens rapportering infaller under senare delen av undersökningsperioden då det fanns anledning att förutsätta att publiken var någorlunda förtrogen med förhållandena i stort i Portugal och med de olika parternas ställning. Viktigt är också att detta skede av utvecklingen i Portugal utmärks av hårdnande motsättningar mellan olika parter: socialistpartiet går till öppen attack och utsätts för stark kritik.

Westerståhl avslutar sin kritik mot vissa av Sundgrens inslag med några dunkelt formulerade meningar: ”Antagligen är det riktigt att säga att i vissa andra reportrar inlägg snarast kan spåras en motsatt tendens (d v s positiv för socialisterna). Det ligger emellertid enklare till för dem, eftersom de bara behöver anknyta till gängse demokratiska perspektiv för att socialisterna skall få en positiv framtoning.” (ovan s 262)

Vad Westerståhl menar med att det skulle vara enklare för andra reportrar än Sundgren att knyta an till gängse demokratiska perspektiv är inte lätt att förstå. Mot bakgrund av rapportens innehåll i övrigt kan meningen emellertid tolkas så att det för Sundgren inte finns några gängse demokratiska perspektiv att knyta an till.

Efter granskningen av delar av särskilda inslag går Westerståhl över till begreppet demokrati och språkbruket i ljudradion i detta hänseende. Språkbruket i ljudradion, påpekar han, är mycket växlande. Ibland följer man det vanliga svenska språkbruket som också socialisterna i Portugal i huvudsak ansluter sig till, ibland finner man inslag av ett delvis annat språkbruk, som enligt vad läsaren kan förstå är besläktat med den portugisiska kommunistledaren Cunhals demokratibegrepp. Omedelbart efter detta ger Westerståhl några exempel på uttalanden av Sundgren. Sveriges Radio har svårt att

förstå det samband mellan Cunhal och Sundgren som här indirekt antyds.

Sveriges Radio kan inte finna någonting att anmärka på Sundgrens försök att i för publiken begripliga demokratitermer beskriva olika portugisiska partiers skiftande strävanden efter ett politiskt system.

Frågan om folkkommittéerna och arbetarråden skall beskrivas i termer som "en mera direkt demokrati" eller "ett steg mot direkt demokrati" kan naturligtvis diskuteras. Ursprungligen tycks uttrycket "direkt demokrati" i detta sammanhang ha lanserats av det portugisiska militärrådet. Det har dock använts tidigare i många olika sammanhang – också svenska – och i samband med händelserna i Portugal återfinns man det t ex såväl i Utrikespolitiska Institutets kalendarium som i ett uttalande av utrikesminister Sven Andersson i Rapport TV 2 den 16 juli (inslag i Rapport 19 maj – 26 juli 1975 s 47 ff). Det är också att märka att när Sundgren använder uttrycket följs det av en ganska detaljerad redogörelse för vilka uppgifter dessa kommittéer och råd skulle ha enligt MFA:s beslut.

Westerståhl ser uttryck av typen "som man säger" och "som det hette" i samband med demokratiska begrepp som en markering av att språkbruket ifråga om demokrati växlar. Här har Westerståhl uppenbarligen vilselett genom att han endast läst, inte lyssnat till inslagen. De citerade uttrycken är enbart avsedda för att markera att reportern citerar/refererar uttalanden.

För att skapa enhetlighet i terminologin när det gäller demokratibegreppet föreslår Westerståhl att man som utgångspunkt skall ta den svenska terminologin, sådan den kommer till uttryck i Regeringsformen 1 kap 1 §. Westerståhl ser en lösning efter de linjer han skisserar som en tillämpning på nyhetsområdet av kravet på Sveriges Radio att hävda de demokratiska värdena.

I kapitlet Frågeställningar skriver Westerståhl att det principiellt vid flera tillfällen har uttalats att Sveriges Radios skyldighet att hävda de demokratiska värdena inte bör influera på nyhetsförmedlingen och hänvisar till ett citat hämtat ur radionämndens beslut rörande Sveriges Radios bevakning av EM-tävlingarna i Aten 1969. Citatet lyder:

"I gängse nyhetsvärdering ingår uppenbarligen inte att ta hänsyn till sådana omständigheter som den påverkan

på opinionsbildningen till förmån för den odemokratisk regim i ett främmande land som nyhetsförmedlingen kan befaras få eller de officiella svenska ståndpunktstagandena till en sådan regim. Inte heller innehåller radiolagen eller avtalet något som berättigar Sveriges Radio att i nyhetsurvalet ta hänsyn till sådan art . . . skyldigheten för Sveriges Radio att i programverksamheten hävda de grundläggande demokratiska värdena ger närmast stöd för att hänsyn av nyssnämnd art inte får påverka urvalet; till de grundläggande demokratiska värdena hör en fri nyhetsförmedling, som syftar till att ge allmän tillgång till sakligt riktiga upplysningar som grundval för debatt och ståndpunktstaganden." (Staffan Vängby, Opartiskhet och saktighet, Stockholm 1971, sid 206.)

Westerståhl återkommer inte någonstans i rapporten till radionämndens uttalande. Läsaren får alltså inte klart för sig om han ser något samband eller någon motsats mellan radionämndens uttalande och sina egna demokratiterminologiska synpunkter och sitt sätt att använda de s k demokratiska perspektiven.

Sveriges Radio ser inte frågan om hur man i nyhetsprogram söker klargöra olika politiska system i demokratitermer som i första hand relaterat till kravet att hävda de grundläggande demokratiska värdena. För Sveriges Radio är problemet främst en informationsfråga. Det gäller för nyhetsjournalisterna att på ett för publiken begripligt sätt förklara vad som händer i olika länder. Angelägnast måste då vara att ställa vad som händer i ett land i relation till det landets förutsättningar. I vissa fall kan det naturligtvis vara befogat att relatera också till svenska förhållanden. Men ju längre bort man kommer från svenska och västerländska förhållanden desto märkligare blir värderingar som legitimeras genom hänvisningar till den svenska demokratin.

Enligt Sveriges Radios uppfattning skulle en terminologi av den typ Westerståhl eftersträvar i nyhetsrapporteringen kunna leda till ställningstaganden som enligt Sveriges Radios tolkning av radionämndens ovan citerade uttalande inte har något stöd i demokratiparagrafen.

Sammanfattning av ljudradions Portugalbevakning

Enligt Sveriges Radios uppfattning kan den av Westerståhl gjorda undersökningen inte läggas till grund för en bedömning av om ljudradions rapportering om händelseutvecklingen i Portugal under perioden 19 maj – 26 juli 1975 varit i överensstämmelse med stadgandena i radiolagen och avtalet mellan staten och Sveriges Radio om programverksamheten.

Vad Sveriges Radio främst vänder sig mot är utnyttandet av perspektivmetoden. Westerståhls tidigare undersökningar där han på liknande sätt använt perspektivmetoden och bortsett från saktighetsaspekten har mött kritik från flera forskare.¹ En annan invändning

¹ André, Gunnar m fl: Från objektivitet till ökad genomsnittlighet. Hälfen för kritiska studier 6–7/1972. Furhoff, Lars: Att mäta objektivitet. Statsvet. Tidskrift 2/1970. Hermerén, Göran: Kvantitativ objektivitetsmätning. Statsvet. tidskrift 3/1973. Himmelstrand, Ulf: Objektivitet i nyhetsförmedlingen. Världspolitikens dagsfrågor 4/1972. Åsard, Erik i programmet Obs! 27/4 1976. (Åsards kritik gäller Portugal-undersökningen.)

gäller Westerståhls sätt att utifrån de statistiska resultaten dra slutsatser utan hänsyn till verkligheten i form av t ex faktiska omständigheter. Det kanske mest anmärkningsvärda i rapporten är enligt Sveriges Radios uppfattning det intryck den på olika sätt ger av att undersökaren inte förhållit sig helt opartisk till en av rapportörerna, nämligen Mats Sundgren.

Sveriges Radio har på konventionellt sätt gått igenom ljudradions Portugal-rapportering under den aktuella perioden.

Nyhetsprogrammen

Genomgången visar vid en jämförelse med Utrikespolitiska Institutets kalendarium för perioden att inga viktigare händelser i Portugal under perioden saknas i Eko- och Centralredaktionens sändningar. De viktigare händelserna har enligt Sveriges Radios uppfattning också behandlats med tillfredsställande utförlighet i den mycket omfattande rapporteringen. Den av Westerståhl efterlysta rapporteringen om det s k Ponomarev-dokumentet och Oriana Fallacis intervju med Alvaro Cunhal har tidigare behandlats i detta yttrande.

Enligt Sveriges Radios bedömning har också de olika parterna i den portugisiska händelseutvecklingen fått sina uppfattningar och ställningstaganden belysta på ett sätt som måste anses stå i överensstämmelse med radiolagens och avtalets krav på opartiskhet.

Sveriges Radio anser att genomgången av ljudradions nyhetsprogram inte ger några belägg för att nyhetsurvalet skulle ha styrts av andra ambitioner än att förse lyssnarna med vad som vid rapporteringstillfället kunde bedömas vara relevant information.

Vid varje efterhandsgranskning av en löpande nyhetsrapportering från också mindre kaotiska händelseförlopp än det i Portugal torde det vara möjligt att påvisa att sakfel förekommit eller hävda att missbedömningar gjorts. Detta gäller naturligtvis också ljudradions Portugal-bevakning. Under perioder som likt den här aktuella karaktäriseras av starka motsättningar och ständigt nya kriser är det naturligt att olika parter ger motstridiga uppgifter och att företeelser eller händelser som vid en tidpunkt förefaller viktiga visar sig vara av mindre intresse i ett längre tidsperspektiv.

Enligt Sveriges Radios uppfattning har förekommit felaktigheter och missbedömningar i allt väsentligt korrigerats i den löpande nyhetsrapporteringen så att något brott mot saklighetskravet inte kan anses föreligga.

Övriga ljudradioprogram

Världen och vi liksom Tidningskrönikan görs av Eko-redaktionen och betraktas av Sveriges Radio som delar av Eko-sändningarna. I Världen och vi har den 31 maj 1975 ges en tämligen fyllig redogörelse för den rådande

situationen i Portugal och bakgrunden till den samt för Portugals ställning i NATO och olika NATO-länders reaktioner på utvecklingen i landet.

Enligt Sveriges Radios uppfattning finns det inte i Världen och vi den 31 maj 1975 eller i de inslag om Portugal i Tidningskrönikan som förekommit under granskningsperioden någonting som kan anses strida mot radiolagen och avtalet med staen.

I ljudradions programutbud i övrigt under granskningsperioden förekommer tre Tidsspegelprogram (24 juni, 17 och 24 juli 1975), som direkt eller indirekt anknuter till utvecklingen i Portugal samt ett längre inslag i Öppen Kanal (23 maj 1975), och två inslag i Obs!-Kulturkvarten (9 juni och 23 juli 1975), som behandlar händelserna i Portugal.

Tidsspegeln den 24 juni tar huvudsakligen upp situationen i Moçambique inför självständigheten och Tidsspegeln den 17 juli behandlar frågor rörande Spaniens framtida utveckling. I båda dessa program berörs situationen i Portugal mera parentetiskt.

I Tidsspegeln den 24 juli 1975 söker man med hjälp av en svensk samhällsvetare, Göran Hemberg, och reportern Mats Sundgren från Eko-redaktionen, vilka båda befann sig i Lissabon, teckna en bild av läget i Portugal just då. Inledningsvis påpekar Sundgren hur förvirrat det politiska läget är och hur svårt det är att skaffa sig en riktig uppfattning om vad som faktiskt händer eftersom ryktesfloran är mycket omfattande och det mesta av den information som ges är politiskt färgad.

Varken detta program, som alltså är ett försök till analys av stämningar och situationer i ett kaotiskt politiskt läge, eller de andra två Tidsspegel-programmen, innehåller enligt Sveriges Radios uppfattning någonting som kan anses strida mot stadgandena i radiolagen och avtalet.

I inslaget i Öppen Kanal den 23 maj 1975 ger en representant för socialdemokratiska partiet och en för vänsterpartiet kommunisterna sina synpunkter på utvecklingen i Portugal. Inslaget belyser bl a hur starkt man i olika svenska politiska partier engagerar sig för respektive broderparti i Portugal. Sveriges Radio anser inte att programinslaget strider mot radiolagen och avtalet med staten.

I Obs!-Kulturkvarten den 9 juni 1975 behandlas författarnas roll i Portugal med utgångspunkt i det portugisiska författarförbundets första kongress och den 23 juli 1975 refereras Oriana Fallacis intervju med den portugisiska kommunistledaren Alvaro Cunhal. Enligt Sveriges Radios uppfattning står de båda Obs!-inslagen i överensstämmelse med radiolagen och avtalet med staten.

Sammanfattningsvis anser Sveriges Radio att såväl nyhetsprogrammen som övriga program och programin-

slag i ljudradion som under granskningsperioden behandlat händelserna i Portugal står i överensstämmelse med stadgandena i radiolagen och avtalet mellan Sveriges Radio och staten om programverksamheten.

Stockholm 1976-06-03
Otto Nordenskiöld

Se även Karl Erik Rosengrens uppsats i Statsvetenskaplig Tidskrift 1977 s 203 ff. *Red.*

Jörgen Westerståhls svar till Radionämnden

Nämnden har i brev den 18 juni 1976 berett mig tillfälle att yttra mig över SR:s skrivelse till nämnden med anledning av mitt utlåtande rörande ljudradions behandling av händelserna i Portugal den 19 maj – 26 juli 1975. På grund av utförligheten och mängden av detaljkommentarer i SR:s skrivelse måste tyvärr mitt yttrande bli ganska långt. Det disponeras huvudsakligen i anslutning till SR:s skrivelse.

Inledningsvis kan det emellertid finnas skäl att allmänt erinra om vad frågan gäller och om förutsättningarna för den verkställda granskningen. Mitt utlåtande utmynnar i två huvudsakliga slutsatser:

1. Ljudradion har en större bredd och en mer allsidig belysning av parterna än andra undersökta medier; någon väsentlig kritik riktas därför inte mot ljudradions Portugal-bevakning.

2. En av Eko-redaktionens medarbetare, Mats Sundgren, ger en nyhetsbild som delvis avviker både från övriga Eko-medarbetares och de undersökta storstadstidningarnas. Han bidrar härigenom positivt till balansen i ljudradions Portugal-bevakning men han kan också kritiseras för en i vissa sammanhang ensidigt negativ belysning av det socialistiska partiet i Portugal.

Bortsett från några allmänna metodiska spörsmål gäller praktiskt taget hela diskussionen punkt 2. Att Mats Sundgrens rapportering i vissa avseenden skiljer ut sig är uppenbart för var och en som med uppmärksamhet går igenom rapporteringen i olika medier. Detta kan också direkt åskådliggöras genom det i utlåtandet redovisade tabellmaterialet. Om man exempelvis i tabell 2 särredo-

* Även i min Vietnam-rapport till Radionämnden särredovisades ett antal reportrars inlag med hänsyn till förekommande positiva och negativa perspektiv; i den senare tryckta versionen av rapporten har denna bilaga uteslutits.

visar Ekot utan Sundgren blir andelen omnämningen av händelser och uttalanden om tidningen Republica 28 procent, mot 11 procent för enbart Sundgren, dvs. Ekot hamnar vid medeltalet för de svenska storstadstidningarna. Beträffande de händelser som sammanförts under beteckningen folkkommittéer blir andelen för Ekot utan Sundgren 30 procent, mot 34 procent för enbart Sundgren.

På liknande sätt kan man i perspektivtabellerna (tabell 4, jämte motsvarande bilagetabell) direkt avläsa effekten av att man tar bort Sundgrens perspektiv från Ekots. För alla större parter blir härigenom perspektivfördelningen i Ekot mera lik den som förekommer i de tre undersökta storstadstidningarna. I tabell 3, angående omnämnda uttalanden per part, blir förändringarna i de flesta fall obetydliga. För socialisterna gäller dock att andelen omnämnda uttalanden i Ekot utan Sundgren närmar sig det högsta registrerade värdet, nämligen värdet för tidningen Arbetet (44 procent jämfört med 49 procent i Arbetet).

Sundgrens särskilda profil kan också åskådliggöras genom själva uttryckssättet. Som exempel kan väljas beskrivningen av situationen ifråga om tidningen Republica, då den åter började utges efter ockupationen. På samma dag, den 11 juli, innehåller Ekot följande tre karakteristiker av situationen: "Republica togs från Socialistpartiet", när det igår stod klart "att typografer, anslutna till kommunistpartiet, övertagit Republica", "nu kontrolleras den (Republica) av arbetarna själva och de bestämmer vad som skall stå i den". – För den som uppmärksam följt rapporteringen i Ekot är det fullt klart att Sundgren står för den sistnämnda formuleringen men att han inte skulle ha valt de två andra, liksom att andra reportrar inte skulle ha valt Sundgrens formulering.

Man kan också ur undersökningsmaterialet utläsa andra egenskaper hos Sundgrens rapportering. I jämförelse med övriga redovisar Sundgren flera särskilda händelser, han refererar eller citerar i mindre utsträckning gjorda uttalanden och han upprepar sig mindre. Eventuellt kan dessa egenskaper tolkas som journalistiska förtjänster: hans framställning är sakrik, mer analyserande etc. Eftersom mitt uppdrag inte innefattat en bedömning av den journalistiska insatsen, har det saknats skäl att beröra dessa förhållanden. Som jag vid tidigare tillfälle påpekat ligger det i objektivitetsbedömningens natur att den får en negativ slagsida i den meningen att vad som prövas i första hand är eventuella brister i objektiviteten.

En förutsättning för att särredovisa resultaten för Mats Sundgren var att denne medverkat i sådan utsträckning att underlag fanns för en mera generell karakteristik.* Härvid utgick jag från att, när det gäller ny-

hetsrapporteringen, varje enskild reporter är skyldig att följa radiolagens och avtalets bestämmelser, dvs. i nyhetsrapporteringen skapas inte, som i vissa andra program, balans genom att olika personer framför olika parters synsätt. Ett speciellt skäl för särredovisningen var att Mats Sundgrens rapportering blivit föremål för en uppmärksammasad, offentlig kritik.

Vad ansvarsfrågan beträffar måste det enligt SR:s skrivelse, även om självfallet den enskilde reportern är skyldig att i sina inslag följa radiolagens och avtalets bestämmelser, vara redaktionsledningens uppgift att tillse att balansen i redaktionens utbud i stort är rimlig. Därefter är det enhetsledningarnas och ytterst radiochefens uppgift att tillse att radiolagens och avtalets föreskrifter följs, bl a att det finns en skäligen balans i utbudet i stort. I fråga om de ansvarsfrågor Radionämnden prövar gäller vidare, att de inte avser enskilda tjänstemän hos SR utan SR:s åtgärd att sända berörda program. Ur ansvarssynpunkt kan alltså en särredovisning av en viss reporters verksamhet endast ha för företaget internt intresse.

Resultatet av den genomförda särredovisningen blev för Mats Sundgrens vidkommande att hans insats bedömdes ha positivt bidragit till balansen i Ekots rapportering. Samtidigt visades att det också fanns viss grund för kritiken mot Sundgren.

Nyhetsurvalet

I enlighet med vad som i rapporten sägs om den väsentliga betydelsen av att bedöma relevansen i ljudradians nyhetsförmedling i detta sammanhang, har i undersökningen den ojämförligt största arbetsinsatsen lagts ned på att granska nyhetsurvalet. Det skedde genom förteckning av samtliga rapporterade händelser och uttalanden – ca 900 delhändelser sammanförda under större rubriker – och kontroll av i vilken mån dessa händelser förekom eller inte förekom i vart och ett av de undersökta medierna.

Metoden är synnerligen arbetskrävande men jag känner inte till någon annan möjlighet att verkligen göra en strikt jämförande kontroll av nyhetsurvalet. Varje större händelse består nämligen av delhändelser och det är främst på denna nivå som urvalsproblematiken kommer in: delhändelserna belyser aktörerna på olika sätt. I en tidigare undersökning, av pressens behandling av FN-aktionen i Katanga 1961, kunde vi använda "utgångar" dvs. stycken i telegram som enheter vid identifikationen av nyhetsmeddelanden, men där var läget enklare eftersom nästan alla tidningar hade samma inkommande material, nämligen nyhetsbyråernas telegram. Här är det i hög grad fråga om individuellt utformade direktrapporter eller bearbetningar av nyhetsmaterial. Då måste de-

initionen av händelser göras sådan att den blir beroende av mindre variationer i uttrycks sättet men samtidigt kan garantera att "samma" händelse innehåller samma väsentliga element (sakområde, part och, i förekommande fall, perspektiv på part). Händelsernas "storlek", i rader uttryckt, växlar från en till ett tiotal rader eller undantagsvis mer med ett genomsnitt vid cirka tre rader per händelse.

Med hjälp av denna teknik är det alltså möjligt att fastställa omfattningen av olika mediers nyhetstäckning, att i detalj ange vilka nyheter som tagits med eller utelämnats och att redovisa eventuella skillnader i fördelningen av uppmärksamheten på olika större grupper av händelser.

Beträffande resultatet av detaljgranskningen argumenterar SR utförligt för att det var rimligt att ej behandla Ponomarev-dokumentet och intervjun med kommunistledaren Cunhal. Att, som jag också pekar, dokumentens äkthet blev omstridd utgör ju i och för sig inget avgörande skäl mot att behandla dem i nyhetsrapporteringen, om meddelandet förses med erforderliga reservationer. Som så ofta när det gäller nyhetsvärdering av delhändelser kan argument anföras för olika ståndpunkter. Ett flertal nyhetsredaktioner bedömde dessa dokument annorlunda än Eko-redaktionen. Frågan är emellertid, som jag avslutningsvis säger, i ett större sammanhang av ringa betydelse.

En huvudpunkt i SR:s argumentering under detta avsnitt gäller fördelningen av uppmärksamheten på två större händelser, Republica-affären och de sk folkkommittéerna. Jag påpekar att Ekot har mindre om tidningen Republica än flertalet andra undersökta medier och väsentligt mer om folkkommittéerna än alla andra och förklarar att det här framför allt är Mats Sundgrens rapportering som ger utslag. Själva sakförhållandet som sådant kan inte bestridas – beträffande Republica-affären skiljer sig Ekot markant också från Centralredaktionen – men SR hävdar att det inte är Sundgrens rapportering som är förklaringen, eftersom huvuddelen av hans rapportering infaller under en tid då Republica-affären var föga aktuell men däremot folkkommittéerna stod i centrum för uppmärksamheten.

För att närmare pröva hur härmed förhåller sig har jag i efterhand uppdelat det undersökta materialet i två tidsperioder, varvid gränsen lades vid den 11 juli, den dag då Mats Sundgren började sin direktrapportering från Portugal (trots den skeva tidsfördelningen skär detta snitt det totala nyhetsmaterialet i Ekot nästan mitt itu, dvs. 455 respektive 397 omnämnda händelser och uttalanden, varvid Mats Sundgren svarar för 25 procent under den första perioden respektive 62 procent under den andra). Provet ger emellertid inte något riktigt användbart utslag på grund av den ojämna fördelningen av

uppmärksamheten i Ekot på de båda aktuella områdena (134 respektive 45 omnämningen av Republica och 117 respektive 155 av folkkommittéerna under de två perioderna) i kombination med att också omfattningen av Mats Sundgrens medverkan växlat. När det gäller rapporteringen om Republica ligger Sundgren klart under genomsnittet för Ekot under båda perioderna (33 procent för Ekot utan Sundgren mot 17 procent för Sundgren under första perioden, medan motsvarande siffra för andra perioden är 16 respektive 8 procent). Som nämnts är det emellertid få händelser och uttalanden om Republica under den andra perioden. När det gäller folkkommittéerna svarar visserligen Sundgren för 92 procent av alla särskilda händelser och uttalanden i Ekot under den senare perioden men endast för 33 procent under den första, beroende på hans begränsade medverkan under denna period.

Vad som står fast är att Sundgren rapporterar väsentligt mindre om Republica under hela undersökningsperioden och mer om folkkommittéerna än Ekot exklusive Sundgren, men att den prövade perioduppdelningen inte ger någon avgörande ytterligare information om Sundgrens roll härvidlag. Vad särskilt den första perioden beträffar är det givetvis fullt möjligt att Sundgrens jämförelsevis begränsade rapportering om Republica-affären var resultatet av att han tilldelades andra uppdrag.

I rapporten förklarar jag att Mats Sundgrens nyhetsvärdering direkt synes kunna ledas tillbaka till hans bedömning av vad som var väsentligt för den fortsatta utvecklingen i Portugal. Det framgår sålunda, säger jag, av flera uttalanden från denna tid att han tror på folkkommittéernas framtid och en utveckling bort från ett parlamentariskt system byggt på partier, varvid jag hänvisar bl a till ett stort inslag i Tidsspeglens. Om detta säger nu SR:

Sveriges Radio vänder sig också med skärpa mot det sätt Westerståhl med hjälp av lösryckta citat ur program/programinslag och värderande kommentarer presenterar sina illa underbyggda slutsatser om den relevansbedömning som skulle ha styrt Sundgrens rapportering (ovan s 273).

I nämnda Tidsspegel utgör folkkommittéerna ett huvudtema till vilket de deltagande flera gånger återkommer. Efter att ha utvecklat hur den linje som företräds av

Copcon, som Sundgren kallar den tredje kraften inom MFA, "växer sig starkare och starkare" säger han: ". . . för att komma tillbaka litet till de här folkliga organen, som nu växer upp, för jag tror nog, att det är rätt centralt, jag tror, att det är en linje, som den här tredje kraften inom MFA kommer att försöka utveckla i fortsättningen, så jag tror, att det skulle behövas för en svensk publik en beskrivning av – en mera konkret beskrivning av vad som är syftena med den här och hur det kommer att fungera rent konkret." (Därefter följer ungefär en sida med beskrivning av hur folkkommittéerna är organiserade och arbetar.)

Sundgren ger här inte bara uttryck åt sin tro på folkkommittéernas framtid – det gör han flerstädes – utan han uttrycker verbalt just den relevansbedömning det är tal om: en beskrivning av folkkommittéerna "skulle behövas för en svensk publik". – Jämför härmed SR:s nyss återgivna uttalande.

Hela denna fråga om SR:s nyhetsvärdering och om Sundgrens särskilda roll är dock av minst sagt måttligt intresse eftersom det, som jag säger, kan anföras sakliga skäl för den gjorda relevansbedömningen. Att vi nu efteråt, när vi sitter med facit i hand, vet att folkkommittéerna inte blev det instrument varigenom revolutionen i Portugal skulle vidareutvecklas, kan ju inte läggas till grund för en kritik av SR:s nyhetsvärdering. Man måste utgå från läget sådant det tedde sig vid det aktuella tillfället och då var det ingalunda någon orimlig tanke att vad Sundgren kallar den tredje kraften inom MFA skulle avgå med segern. – Det är endast om man uppställer ett ofelbarhetskrav på SR:s medarbetare som en argumentation kring denna fråga kan te sig motiverad.

Belysning av berörda parter

Jag har registrerat "perspektiv" på parter i ett flertal undersökningar. I den på Radionämndens uppdrag utförda granskningen av SR:s Vietnam-nyheter byggde sålunda den väsentliga slutsatsen på ett stadium av perspektivbalansen i ingående och utgående nyhetsmaterial i SR och vissa tidningar. I föreliggande undersökning spelar perspektivregistreringen en mindre central roll. Eftersom SR i sitt svar utförligt uppehåller sig i denna fråga och perspektivregistreringen överhuvudtaget har föranlett åtskilliga missförstånd, synes det bäst att börja med några exempel för att belysa vad det hela gäller.

Om de militära vägsprarrarna inför det stora socialistmötet i Lissabon

De många soldaterna som leds av den kände vänsterrevolutionären, majoren Dinis Diameida, är mycket allvarliga. De arbetar snabbt och effektivt och uppträder fullständigt korrekt. De vägrar intervjuer till journalister säger bara helt kort att de har funnit en del intressanta saker men inga vapen i bilarna. Bakom soldaterna står två stora pansarvagnar hotfullt uppställda men deras funktion i hettan är framför allt att tjäna som upplagingsplats för läsk, öl och kex.
(Mats Sundgren 19/7)

Vid Lissabons infarter trummar soldaterna nervöst på sina automatvapen.
(Arbetet 20/7)

Om stämningen vid det stora socialistmötet i Lissabon

Hur bittra stämningarna i själva verket är inom socialistpartiet mot militärorganisationen MFA framgick när en lastbil med soldater kom körande bredvid parken där mötet pågick. De mellan 50 000 och 100 000 mötesdeltagarna formligen visslade och buade ut soldaterna och mötesledarna fick mana till lugn och besinning. Överhuvudtaget var denna massa av folket ett kokande hav av känslor denna lördag kväll då socialistpartiets kampanj för mobilisering av sina medlemmar nådde sin kulmen. I synnerhet så blossade känslorna upp, när någon talare nämnde de barrikader som under lördagen hade satts upp runt hela Lissabon för att förhindra att vapen forslades in i staden, men där många socialister från andra delar av Portugal som hade kommit till Lissabon med bil eller buss hade fått sitta fast länge. Och känslorna svallade nästan över när ett meddelande kom om att bilar tillhörande socialistpartimedlemmar hade attackerats med Molotov-Cocktail i en stad strax nord-ost om Lissabon, något som för övrigt inte har gått att bekräfta än. Då skrek mötesdeltagarna: mördare, mördare.
(Mats Sundgren 20/7)

De röda fanorna med den knutna socialistnäven smattade i kvällsvinden. De kom från alla gator, marscherande, i familjer och ensamma. De kom i ett ögonblick av fruktan.
(Arbetet 20/7)

Om premiärministern efter socialistmötet

Dagens namn i Portugal är Vasco Goncalves, premiärministern som det buades kraftigt åt under socialistpartiets många möten i förra veckan. På första sidan av de flesta av dagens tidningar finns stora porträtt av honom. Han framställs som landsfadern och som den ende som kan garantera en fortsatt utveckling mot socialism genom alliansen folket MFA. I en tidning är han avritad som trädgårdsmästaren som ömt vårdar det spirande socialistiska trädet och försvarar det mot maskarna, kapitalet och reaktionen.
(Mats Sundgren 21/7)

Portugals regeringschef general Vasco dos Santos Goncalves är i dag en isolerad militärpolitiker. Hans försök att bilda ett nytt kabinett har hittills varit resultatlöst.
(Arbetet 21/7)

De anförda exemplen – där Sundgren citeras i full skala och inte ”lösryckt” – avser alltså endast att illustrera vad som menas med perspektiv på parter. Det är skillnader av detta slag som har registrerats. Att den bild som presenteras på vänsterspalten klart avviker från den på högerspalten torde för alla vara uppenbart. Man märker också hur liten roll sanningsfrågan spelar här: Vi har anledning att tro att det både fanns soldater som

nervöst trummade på sina automatvapen och sådana som medverkade vid läskedrycksdistribution etc.

Vissa händelser är av det slaget att de omedelbart ger en positiv eller negativ belysning av berörd part och här fordras en verklig insats, om vederbörande rapportör vill vrida perspektivet i annan riktning (och det sker som regel inte i västerländska medier). Men ofta, som de givna exemplen visar, råder valfrihet. Vad som i stort

kan kallas för "samma" händelse eller situation kan belysas på helt olika sätt.

För varje enskilt perspektivval kan vederbörande rapporter säkert, vid behov, anföra argument som gäller den sakliga vikten av den aktuella aspekten, och det är svårt att föra en dylik diskussion till ett entydigt slut. Kan man däremot visa att en rapportör i femtio valsituationer nästan undantagslöst väljer perspektiv som är förmånliga respektive oförmånliga för en viss part, finns det skäl att misstänka partiskhet och argumenten kring det enskilda perspektivvalet förlorar i intresse. Det är detta som är perspektivregistreringens styrka.

Metoden förutsätter alltså en riklig tillgång på perspektiv också av det skälet att de gränsfall vid klassificeringen som normalt förekommer – den allmänna principen är givetvis att tveksamma fall skall karaktäriseras som neutrala – inte i någon väsentlig mån skall påverka totalresultatet. Vidare krävs att reliabiliteten eller tillförlitligheten i klassificeringen kan bringas upp på en tillfredsställande nivå. Härfter återstår frågan om validiteten: Mäter metoden det den avser att mäta? För att svara på den frågan behöver man ha möjlighet till jämförelser med andra undersökningar eller kända förhållanden (jämför t ex Jörgen Westerståhl, *Objektiv nyhetsförmedling*, sid 70 f). I detta fall kan t ex konstateras att den perspektivprofil Norrskensflamman uppvisar tycks stämma med vad man rimligen kunde förutsätta angående tidningens inställning till berörda huvudaktörer.

I föreliggande fall var perspektivtätheten i kommentarerna inte helt tillfredsställande, dvs det var jämförelsevis stor del av texten som varken fick positiv eller negativ perspektivmarkering. Sannolikt berodde detta på att situationen i Portugal var komplicerad, bl a när det gällde bedömningen av militärens roll (ur perspektivsynpunkt var den inte lika enkel som t ex när det har gällt svenska massmediers perspektiv på militärregimerna i Grekland eller Chile). Jag beslöt därför att i första hand redovisa i vilken utsträckning parterna själva fick komma till tals i citat eller referat (tabell 3), utgående från att det som regel är förmånligt för en part att få sina uttalanden återgivna. I andra hand redovisades kommentarperspektiven, förstärkta med återgivna negativa uttalanden av en part angående en annan part (tabell 4). En mot viss part kritisk kommentar kan nämligen ofta ersättas med ett kritiskt uttalande av en annan part om ifrågavarande part. (Positiva uttalanden av part om annan part förekommer här i mycket liten utsträckning.) I sammanfattningen av detta avsnitt (ovan s. 261) presenteras båda resultaten parallellt och själva slutsatsen om perspektivmätningen innehåller ingenting om Mats

Sundgren (det är först när vissa resultat av perspektivmätningen bekräftas genom en mera konventionell granskningsmetod som uttalandet om Sundgren på denna punkt något skärps och tas med i slutsammanfattningen).

Vad de speciella demokratiperspektiven angår som bl a bestod i hänvisningar till valresultaten skriver SR (ovan s 275): Den intensiva bevakningen av händelserna i Portugal under undersökningsperioden måste efter hand förutsättas ha inneburit en ökad kännedom hos publiken av de olika parterna, varför hänvisningar till valresultaten och liknande inte är av samma betydelse under senare delen av undersökningsperioden.

Det förhåller sig inte så. Hänvisningar till dessa perspektiv var aktuella under hela perioden – samma dag Sundgrens intensivbevakning i Lissabon börjar eller den 11 juli förekom t ex fem sådana hänvisningar i Ekot (påannonser medtagna) av andra reportrar – av det skälet att de gav en information som också användes för att legitimera socialisternas krav på inflytande.

Neutral presentation och demokratiska värden

I min rapport till nämnden ägnas två sidor åt den första punkten i rubriken samt tre och en halv sidor på den sista. SR:s yttrande omfattar sex och en halv sidor, varav fem ägnas den första punkten. Mitt svar måste därför när det gäller den neutrala presentationen bli ganska utförligt.

Min första kritiska punkt gäller beskrivningen av parterna i konflikten om tidningen Republica. När journalister och typografer förs samman i en grupp och striden sägs stå mellan "ledningen" eller "ägarna" och "de anställda", ger det en sakligt otillfredsställande bild av journalisternas ställning i konflikten. Enligt andra rapporter förde t ex militären ut journalister och tryckeripersonal på olika vägar ur tidningslokalerna, vid ett senare tillfälle försökte journalisterna att genom att bilda kedja förhindra tryckeripersonalen att komma in i lokalerna etc. Tillgängliga uppgifter tyder på att journalisternas majoritet stod på ägarens sida, även om exakta uppgifter om majoritetsförhållandena ej varit möjliga att få.*

SR diskuterar inte Sundgrens partsbeskrivning utan argumenterar istället mot tolkningen av ockupationen av tidningen som en kommuniststyrd aktion, en tolkning som jag också ifrågasätter i utlåtandet (s 262). Vad har då dessa mindre förskjutningar i beskrivningen av sakförhållandena för intresse ur opartiskhetssynpunkt? Svaret är att om det varit riktigt att beskriva konflikten på Republica som en enkel konflikt mellan ägare och anställda, kunde den inpassas i det allmänna mönstret för hur förhållandena på arbetsplatserna utvecklade sig

* Meddelande till författaren från Svenska ambassaden i Lissabon, ambassadrådet Kaj Falkman.

vid denna tid i Portugal. – Detta har jag bedömt som ett för ockupanterna förmånligt och för det socialistiska partiet oförmånligt perspektiv.

Ett annat sådant negativt perspektiv på socialisternas agerande i samband med Republica-affären var att den gavs för stora proportioner. Den "förstorades upp" enligt den portugisiska radiochefen Borges och Cunhal betecknar socialisternas påstående om att kommunisterna stod bakom aktionen som "hysteriskt" (Dagens Eko den 3/7) och Norrskensflamman (27/5) talar om de "dramatiska ordalag" Soares använder då han på sina presskonferenser talar om Republica-affären. Även Sundgren talar om att affären "förstorades" till att gälla en kamp mellan socialistiska partiet å ena sidan och de styrande militärerna och kommunistpartiet å den andra. SR förklarar nu att förstora här betyder "växa ut till", dvs förstoringen är inte resultatet av en medveten aktivitet utan det bara blev så. Eftersom partier här är aktörer tycker jag att den första läsarten, dvs att förstora betyder göra större, är den naturliga. Det är den Borges ger uttryck åt och den stämmer bra med Sundgrens senare formulering om att Republica-affären "tagits som en motivering för att lämna regeringen just nu". Sistnämnda uttryck måste väl tolkas så att affären inte i sig var tillräckligt allvarlig för att motivera detta steg.

Vad beträffar Sundgrens förklaring att socialisterna "vill slippa ta ansvar" för de hårda ekonomiska åtstramningsåtgärderna, ifrågasätter jag denna förklaring därför att den inte tycks stämma överens med de maktperspektiv som ljudradion och Sundgren i övrigt anlägger på situationen: kämpar socialisterna för större inflytande får de väl också vara beredda att ta större ansvar. Förklaringen att socialisterna drar sig tillbaka från regeringen för att, så att säga, slippa betala räkningen är en helt ny och för socialisterna starkt negativ tolkning.

SR antyder i sitt svar, att om jag givit ett fullständigt referat och talat om att detta var Sundgrens kommentar till en socialistisk presskonferens skulle bilden blivit en annan. Eftersom Soares självfallet inte själv sagt att han ville slippa ta ansvar eller att han tog Republica-affären som en "motivering" för att avgå ur regeringen, skärps

* I det här aktuella inslaget förlöjligas först den katolska demonstrationen, "Jag vet inte varför jag är här. Det var prästen som sa till mig att jag skulle åka hit. Så svarade en demonstrant igår när hon intervjuades i den portugisiska radion på frågan om varför hon deltog i en demonstration", varefter det avslutningsvis sägs att egentligen "är det mer som en bas för en gerilla som befolkningen i norra Portugal utgör ett hot mot MFA, den gerilla som, enligt uppgift, byggs upp i Spanien nu, skulle kunna operera i norra Portugal med befolkningens och prästernas stöd".

väl snarare intrycket av att Sundgren här valt ut för socialisterna negativa perspektiv trots den tillgång på positiva perspektiv presskonferensen gav.

I ett inslag som bl a behandlar en katolsk demonstration betraktas denna som ett tecken på "en allt tydligare reaktion (inte 'opposition' som SR skriver) mot den starka vänsterlinjen i den portugisiska revolutionen". Denna linje belyses genom att MFA givit efter för arbetare som ockuperat en katolsk radiostation och tidningen Republica. Därefter följer det av mig påtalade uttrycket att "det är just kring socialisterna och katolska kyrkan som motståndet mot utvecklingen här i landet nu formeras". SR säger nu att man inte förstår vad jag anser vara en brist i den neutrala presentationen: "Ser han 'den starka vänsterlinjen i den portugisiska revolutionen' som positiv och därmed socialisternas opposition som samlar anhängare såsom någonting negativt eller är det själva det faktum att socialisterna nämns i samma mening som katolikerna som en grupp kring vilken oppositionen formeras?"

Vad som här är av intresse är väl knappast vad jag utan vad Sundgren menar. Som jag redan nämnt är det enligt Sundgren vid denna tid ganska tydligt vart den revolutionära utvecklingen i Portugal är på väg. Beträffande Sundgrens syn på det katolska prästerskapet har han i tidigare inslag t ex givit följande karakteristik: "Prästernas roll har varit och är fortfarande konserverande. Deras budskap var antikommunistiskt och antidemokratiskt. Diktatorn Salazar, brukar det sägas, han behövde ingen Goebbels, han hade kyrkan". (Dagens Eko i presentationen av radioockupationen den 8/6.)* – Att göra motstånd mot utvecklingen i sällskap med Goebbels portugisiska motsvarigheter har jag uppfattat som ett negativt perspektiv på socialisternas verksamhet, vilket här presenteras som ett objektivt förhållande utan angivande av källa. Att beskriva socialisterna som reaktionens verktyg tillsammans med det katolska prästerskapet var nämligen vid denna tid ett genomgående tema i agitationen mot partiet.

När Mats Sundgren beskriver läget inför det väntade socialistiska mötet framhåller jag att han låter de kritiska rösterna överväga – SR anser att de inte överväger "på något anmärkningsvärt sätt" – att mötet i Lissabon skildras med starkt framhävande av den emotionella stämningen (jämför sid 262) – SR anser inte att detta är något negativt eller mindre väsentligt, medan utgångspunkten för mig varit att man kunde anlägga andra och för socialisterna mer positiva perspektiv om man så önskat (jämför det korta citatet från Arbetet sid 285). Därefter påpekar jag att Sundgren efter mötet rapporterar att medierna är fyllda av kritik av socialisterna och att den av socialisterna kritiserade Goncalves är dagens "namn" (felskrift rättad) i tidningarna utan erinran om massmediesituationen i Portugal.

SR säger att det i och för sig hade varit motiverat att nämna massmediesituationen ur informationssynpunkt men tillägger att det var rimligt att förutsätta att publiken vid denna tidpunkt kände till förhållandena inom denna sektor.

Genom ljudradion hade emellertid ingen översiktlig bild av dessa förhållanden givits, de hade endast blivit glimtvis belysta. Därtill kommer att en upplysning om massmediesituationen hade förändrat förutsättningarna för rapporten. Om man exempelvis meddelat att i de av socialistiska partiets motståndare dominerade massmedierna i Portugal redovisas stark kritik av socialistiska partiets och hyllningar av den av socialisterna angräpnade Goncalves, blir ju hela meddelandet sakligt sett av minst sagt måttligt intresse samtidigt som det mister sin anti-socialistiska udd.

En sista punkt gäller en intervju med dåvarande radiochefen i Portugal, Galvao Borges. Eftersom jag inte kan veta något om vem som tog initiativet till intervjun, borde jag inte ha skrivit att den "införts" av Sundgren utan t ex att den utförts av honom. SR anför att det för Eko-redaktionen var känt att Borges stod närmare socialistpartiet än kommunistpartiet och att detta bidrog till att en intervju med honom om Republica-affären fick ett speciellt intresse för svensk publik samt att Borges bild av affären och massmediesituationen måste betraktas som i stort sett korrekt.

Jag känner inte till Borges politiska hemvist.* Eftersom han i den korta intervjun tog fram tre för socialisterna oförmånliga perspektiv och ingenting annat – affären hade förstörats, den gällde ursprungligen en konflikt mellan personal och redaktionsledning, kommunistpartiet låg inte bakom – utgick jag från att han inte var anhängare av socialistpartiet utan kritisk mot dess age-

* Enligt meddelande till mig från svenska ambassaden, ambassadrådet Kaj Falkman, är Borges politiska position inte officiellt känd; han anses inte tillhöra något parti utan placeras "någonstans mellan socialistpartiet och kommunistpartiet". Han är inte längre radiochef utan uppges för närvarande vara verksam inom informationssektorn i flygvapnet. – Allmänt gäller, enligt samma källa, att efter den 25 november 1975 erstattes de dominerande vänsterelementen i massmedierna av PS- och PPD-sympatiserande journalister.

** Vid perspektivanalysen utgår man från att den talande vänder sig till ett genomsnittsauditorium i Sverige. Skulle man däremot ha ett speciellt vänsterauditorium i sikte, för vilket ord sådana som "revolution", "socialism", "vänster", "arbetare", "mobilisering av massorna" har en given positiv värdeladdning och t ex "reaktion" en given negativ värdeladdning, skulle den bild Sundgren ger av det socialistiska partiets agerande bli väsentligt mera negativ.

rande. Någon annan slutsats kan man inte gärna dra. Vad Borges beskrivning av massmediesituationen beträffar var den korrekt i den meningen att han genom intervjuaren gavs tillfälle att bestrida riktigheten av en förenklad karakteristik, nämligen att "kommunistpartiet nu har tagit över hela pressen i landet". Den i sammanhanget väsentliga informationen att pressen liksom etermedierna dominerades av personer som stod till vänster om socialistiska partiet och som kritiserade partiets agerande i samband med Republica-affären framkom däremot inte genom intervjun.

Sammanfattningsvis anser jag mig kunna konstatera att denna mer omständliga genomgång av de i utlåtandet berörda särskilda programinslagen knappast ändrar huvudintrycket; vad som skett är väl närmast en viss precisering och därmed ett slags formell skärpning av kritiken som emellertid ej innebär någon förändring i bedömningen. I något fall har kritiken gällt korrektheten i sakframställningen, i ett par fall utelämnad information och mera generellt underlåtenheten att framställa de mot socialistpartiet kritiska perspektiven som formulerade av partiets motståndare. Sundgren skulle alltså kunnat undgå kritik ur här aktuella synpunkter om han sagt att han redovisat t ex kommunistiska partiets perspektiv på socialisterna. Vad som kvarstått hade då varit balansproblematiken.

I detta sammanhang må också parentetiskt beröras en sak som SR inte säger sig förstå, nämligen mitt uttalande att det ligger enklare till för reportrar hos vilka snarast kan spåras en motsatt tendens än för Sundgren, eftersom de bara behöver anknyta till gängse demokratiperspektiv för att socialisterna skall få en positiv framtoning. Härmed menas att de demokratiska perspektiven är enkla och väl kända för ett svenskt auditorium, medan de mot socialisterna negativa perspektiven är mer speciella och dessutom för flertalet förlorar i kraft om deras ursprung anges vara exempelvis det kommunistiska partiet i Portugal.

De givna exemplen på brister i den neutrala presentationen är vart och ett för sig inte speciellt grova. Inte heller finns det skäl att i föreliggande sammanhang fästa avseende vid något enstaka tveksamt uttalande. Det är först när exemplen läggs samman – och det är fråga om exempel – som man kan säga att de bekräftar den bild av en viss ensidigt negativ syn på det socialistiska partiet i Portugal som den formaliserade perspektivmätningen gav.**

Det finns skäl att åter erinra om att kritiken endast gäller vissa inslag i Mats Sundgrens rapportering; mot andra inslag kan kritik inte riktas. Positiva perspektiv på socialistiska partiet kommer fram i referat av vad partiets talesmän säger. Däremot saknas de i stort sett i

Sundgrens kommentarer och några särskilda ansträngningar för att få fram positiva perspektiv görs icke.

I ett sammanfattande omdöme säger SR att det mest anmärkningsvärda med rapporten är det intryck den på olika sätt ger av att undersökaren inte förhållit sig helt opartisk till en av rapportörerna, nämligen Mats Sundgren. Jag kan här endast uttrycka den förhoppningen att den som utan speciellt engagemang läser mitt utlåtande inte skall få det intryck SR redovisar.

Jag har också i utlåtandet givit en terminologisk rekommendation i fråga om användningen av begreppet demokrati.

Först må dock ett påpekande rörande en detalj göras: SR framhåller gentemot mig att uttryck av typen "som man säger" eller "som det hette" enbart är avsedda att markera att reportern citerar eller refererar uttalandet. Det är givetvis riktigt att dessa uttryck har den angivna innebörden – vare sig de finns i skriven text eller man lyssnar till dem – men dessutom markerar de ofta ett slags distans i förhållande till det återgivna, dvs det anges att den citerade själv får svara för ordvalet. Därför används dylika uttryck regelbundet när man t ex återger särskilt skarpt formulerad kritik av en part mot en annan. När dessa uttryck förekommer i korta referat, som här är fallet, torde de praktiskt taget alltid innebära en sådan markering. Man rapporterar t ex inte att statsminister Palme framhöll att folkrörelserna utgjorde en hörnsten i, "som han sade", den svenska demokratin – om man inte menar att detta är en beteckning på det svenska statsskicket som vederbörande får stå för själv.

Efter att ha belyst hur terminologin när det gäller begreppet demokrati växlar inom SR – liksom i andra

medier – föreslog jag att man bör sträva efter en mera enhetlig terminologi och att man därvid naturligen bör utgå från den svenska terminologin sådan den t ex kommer till uttryck i RF 1 kap 1 §. Det förefaller mig svårt att hävda motsatsen – dvs att man skall ha en mångtydig terminologi eller anknyta till icke-svenska förebilder – och det gör inte heller SR.

Däremot framhåller SR vikten av att när det gäller vad som händer i ett land ställa detta i relation till landets förutsättningar och inte bara överföra svenska värderingar på förhållanden som starkt avviker från våra. Detta är ett stort och ständigt aktuellt problem som berör hela utlandsrapporteringen, men det har knappast att göra med frågan om terminologisk klarhet eller val av terminologi, ett val som givetvis inte skall leda till ett fördöljande av att det finns andra demokratiuppfattningar.

SR uttrycker också bekymmer för att den föreslagna terminologin skulle leda till ställningstaganden som ej har stöd i demokratiparagrafen. Som jag framhåller i utlåtandet skall givetvis terminologin inte påverka nyhetsurvalet och förslaget står därför inte i strid med det uttalande av Radionämnden som jag inledningsvis återgivit. Genom att den förordade terminologin skulle ge ökad klarhet och konkretion åt de demokratiska värdena kan det betraktas som en tillämpning av kravet att hävda dessa värden. Men man kan också beskriva en någorlunda klar terminologi med anknytning till svenska förhållanden som en förutsättning för att dessa värden skall kunna tillgodoses.

Jörgen Westerståhl

Sakkunnigutlåtanden rörande professuren i statskunskap i Göteborg

Till Samhällsvetenskapliga fakultetens tjänsteförslagsnämnd vid Göteborgs universitet

Av Samhällsvetenskapliga fakultetsnämnden förordnad som sakkunnig vid tillsättningen av professuren i statskunskap vid universitetet i Göteborg får jag härmed överlämna mitt utlåtande över de sökande, docenterna Sten Berglund, Umeå universitet, Sören Holmberg, Göteborgs universitet, Olof Petersson, Uppsala universitet och professor Bo Särilvik, University of Essex.

Sten Berglund (f 1947) disputerade 1972 på avhandlingen "Masspartiet som kommunikationssystem. En analys med inriktning på empirisk teori". Med utgångspunkt från den i det tidiga sjuttioalets svenska statskunskap synnerligen populära s k systemanalytiska modellen sammanställer Berglund ett antal bearbetningar om politiska partier i syfte att komma fram till generaliseringar. Avhandlingen har flera förtjänster: författarens överblick över litteraturen är imponerande, dispositionen är klar och logisk. Genren har dock sina uppenbara begränsningar: systemanalysen framträder även i Berglunds tappning som notoriskt vag, inte sällan också alltför abstrakt för att kunna ligga till grund för hypoteser om någonting mera bestämt i det politiska livet. Hela företaget är, som underrubriken antyder, en sorts förberedelse till empirisk forskning och som sådant ett i och för sig nödvändigt arbete på det stadium svensk partiforskning befann sig för tio år sedan. Men om samma intellektuella energi hade satts in på något mera begränsade frågeställningar som i stället förts längre mot empiriska prövningar, hade vi enligt min uppfattning kunnat få väsentligt säkrare kunskap om de politiska partierna.

Till partiväsendet har sedan Berglund, från olika utgångspunkter, återkommit i sin forskning; det är också svårt att tänka sig ett mera centralt studieobjekt för en statsvetare. Betydande såväl vetenskapligt som pedagogiskt meritvärde har ett engelskspråkigt arbete om det skandinaviska partisystemet. Denna bok, som i likhet med avhandlingen i stor utsträckning bygger på sekundärlitteratur, är något så ambitiöst som en konsekvent genomförd komparativ studie och inte bara länderöversikter. Det har blivit en stringent och kunskapsrik studie, som flitigt utnyttjats i undervisningen.

Under många år ledde Berglund ett forskningsprojekt om stöd och missnöje i politiska partier, vilket avrapporterades i boken "Paradoxes of Political Parties. Rational Choice and Beyond" (1980). Återigen visar Berglund sin skicklighet i att med slagkraftiga formuleringar och en elegant uppläggning väcka läsarens intresse. Efter hand blir man emellertid allt mera förbryllad vid läsningen av denna bok. Det rationalistiska perspektivet synes ha tillkommit sent i forskningsprocessen, tydligen först

under själva författandet. Sådant kan i och för sig bemästras. Men Berglund har inte på ett tillfredsställande sätt lyckats integrera sin nya teoretiska orientering med de data han samlat in om partiledningar och medlemmar i det socialdemokratiska partiet och moderata samlingspartiet i Umeå, Vilhelmina och Luleå. Läsaren får exempelvis aldrig riktigt klart för sig, vari de omtalade paradoxerna egentligen består. Egendomligheter uppträder även på det metodiska planet. Låt mig bara stanna vid en punkt. Inom partiforskningen är det en omdiskuterad fråga, om consensusskapande i partier sker "uppifrån" partiledningen eller "nerifrån" medlemmarna. Vem anpassar sig till vem? Det är uppenbarligen en fråga av stor betydelse för vår syn på partidemokratin. Berglund söker ge svar med hjälp av en serie regressionsanalyser där medlemmarnas och de förtroendevaldas åsikter omväxlande får tjäna som oberoende respektive beroende variabel.

Den första fråga som reser sig är om detta överhuvudtaget är en framkomlig väg. Kan man med hjälp av data från ett enda mätillfälle ta ställning till vilken den faktiska orsaksriktningen är? Märkligt nog går detta att göra under vissa omständigheter. Inom ekonometrin har man utvecklat specialtekniker som inte kräver något förhandsantagande om vilken variabel som är beroende och vilken som är oberoende utan lämnar saken öppen för empirisk analys även i avsaknad av longitudinella data. Å andra sidan kräver dessa tekniker att andra långtgående antaganden kan göras om det empiriska materialets beskaffenhet, antaganden som ofta ter sig mindre rimliga i praktisk forskning. Berglund tycks emellertid inte alls ha uppfattat denna problematik utan arbetar obekymrat vidare med vanlig regressionsanalys. Detta får till följd att de i sammanhanget centrala koefficienterna får en artefaktisk karaktär. I och för sig är detta nog för att Berglund inte skall lyckas driva hem sin tes att det är de förtroendevalda som anpassar sig till medlemmarna istället för tvärtom. Men fler frågetecken dyker upp vid den fortsatta läsningen. De koefficientdifferenser på vilka Berglund baserar sin slutsats är av en storleksordning som, mildt uttryckt, manar till viss försiktighet vid tolkningen. Dessutom finns det starka skäl som talar för andra förklaringar till åsiktsöverensstämmelsen än den Berglund ger. Exempelvis förefaller det troligt att såväl förtroendevalda som partimedlemmar i, säg den socialdemokratiska lokalavdelningen i Luleå var åsiktsmässigt ganska lika och samtidigt skilde sig från såväl förtroendevalda som medlemmar i samma partis lokalavdelning i, säg Umeå, redan när de trädde in i partiet som vanliga medlemmar. Inte minst kan detta tänkas gälla den av Berglund analyserade åsiktsvariabeln: attityden till statliga ingripanden i näringslivet. Sammanfattningsvis är det svårt att komma ifrån intrycket att denna bok är något av kejsarens nya kläder.

I ett antal uppsatser och artiklar – bl a i form av rapporter från andra forskningsprojekt han lett och av kritiska granskningar även som fakultetsopponent – dokumenterar Berglund ytterligare sin förtrogenhet med svensk och internationell partiforskning. Med framgång har han använt sig av både surveymetod och politisk aggregatanalys. Vissa av de metodresonemang han för i dessa mindre studier bjuder emellertid ett läsmotstånd liknande det som redovisades i anslutning till "Paradoxes of Political Parties".

Berglund har en långvarig och väl vitsordad tjänstgöring vid Statsvetenskapliga institutionen i Umeå bl a som docent från 1976 och senast som t f professor. Han har därvid skaffat sig god pedagogisk meritering. Han har erfarenhet som projektledare. Han har också varit verksam vid University of Michigan och – som t f professor – vid Åbo akademi.

Sammanfattningsvis ter sig Berglunds vetenskapliga produktion ojämn. Ingen tvekan kan råda om hans teoretiska kringssyn och hans kunskaper om olika slags moderna datainsamlingsmetoder. Hans framställningskonst är betydande. Men hans bearbetningsmetoder är ibland inte så säkra, som han vill göra gällande, och i dessa fall är hans ofta schvungfullt framkastade slutsatser inte hållbara.

Sin doktorsavhandling från 1974 "Riksdagen representerar svenska folket" inledde *Sören Holmberg* (f 1943) med några stolta och provocerande paroller om den dittillsvarande normativa och historiska statskunskapens ofruktbarhet för studier av den representativa demokratin. I stället för att skriva om varandras böcker borde forskarna enligt Holmbergs uppfattning gå ut ur detta ekorrhjul och undersöka den politiska verkligheten. Sagt och gjort.

Inom ramen för den av Bo Särilvik ledda representationsundersökningen tog Holmberg resolut itu med att mäta åsiktsöverensstämmelsen mellan riksdagsmän och väljare, något som förutsätter en något så när sammanhållen åsiktpunkt på varje nivå varför partisammanhållningen också gjordes till föremål för analys; som ett tredje tema i avhandlingen framstår undersökningen om riksdagsmännens rekrytering, närmare bestämt huruvida den kända överrepresentationen för högre socialgrupper bland riksdagsmännen spelar någon roll för avspeglingen av svenska folkets åsikter. Redan med de första analyserna i denna bok rycker Holmberg läsaren med sig med sin entusiasm. Vad som är särskilt beundransvärt är själva genomförandet av undersökningen: i en tid, när empiriska studier av den representativa demokratin ännu främst diskuterades teoretiskt och försöksvis i den internationella statskunskapen, genomförde Holmberg det stora forskningsarbete, som så många

talade om. För det andra slås man av författarens fina känslighet för sitt material. Den som sysslat med representationsstudier vet hur många faror som lurar vid flernivåanalyser, men Holmberg hanterar sina skalor, index och samband med stor teknisk skicklighet. En tredje förtjänst är att författaren hela tiden för teoretiska resonemang om den representativa demokratin innebär med utgångspunkt från klassiska och samtida statsvetare. Någon gång gör han sig därvid skyldig till överilade uttalanden. Han är t ex ingalunda omedveten om att "representativ demokrati" kan vara något vidare än "åsiktsöverensstämmelse" och alternativa teorier – såsom Edmund Burkes trustee-doktrin – diskuteras. Är det alltid ett demokratiskt värde att de valda avspeglar väljarnas åsikter? Bör de kanske under vissa omständigheter gå emot opinionen? Holmberg svarar (s 227): "Problemet brukar vanligen uppfattas som normativt. Hur *bör* valda representanter handla? Detta sätt att kategorisera problemet är en följd av att forskningen kring den representativa demokratin är outvecklad, och leder till att frågeställningens subjektiva karaktär överbetonas. Vilka handlingsregler som valda representanter bör följa i sitt arbete är i princip en fråga som kan besvaras empiriskt, förutsatt att den demokratiska teorins begrepp kan definieras och mätas entydigt." Här har Holmberg tillskrivit de empiriska metoderna en bärkraft de inte har, alternativt varit alltför naiv i sin tro på möjligheterna att entydigt bestämma teorins begrepp. Den normativa frågeställningen kvarstår alltså, och den är enligt min uppfattning också en av statskunskapens centralaste. Vad Holmberg själv gör på denna punkt är för övrigt ingenting annat än att kartlägga riksdagsmännens uppfattning om tre representations-teorier (folktribun, trustee, partiman) och han finner i och för sig ytterst intressanta skillnader i uppfattning mellan företrädare för olika partier. Men vilken representationsteori man bör omfatta kan Holmberg självfallt inte ange. Sammanfattningsvis framstår för mig Holmbergs avhandling – med sina diskutabla punkter – som en utomordentlig forskningsprestation, som utan vidare skulle ha givit docentkompetens enligt det äldre systemet.

Före och efter disputationen har Holmberg skrivit en lång rad uppsatser och artiklar, där han ytterligare dokumenterar sitt kunnande i att använda skilda typer av beteendevetenskapliga metoder. Ett område för dessa undersökningar är legislativt beteende, där han – delvis i samarbete med en amerikansk forskare – förfinar analysteknikerna från avhandlingen. Ett annat är väl genomförda innehållsanalyser av svenska massmedia. Ett tredje är rena metodstudier. Närliggande dessa är en bok tillsammans med medsökanden Olof Petersson om massmedias användning av opinionsundersökningar.

De svenska valundersökningarna påbörjades av Bo Särilvik, men sedan denne flyttat till England har de överlämnats till hans elever och medarbetare Olof Petersson och Sören Holmberg. 1979 års valundersökning anförtroddes Holmberg. Det har blivit en fyllig bok om partiernas sociala bas, väljarnas och partiernas sakfrågeuppfattningar, partibytena etc allt genomfört med den tekniska elegans vi vant oss vid från Göteborgsinstitutet. Som vanligt väjer inte Holmberg för de stora perspektiven. Synpunktsrikt diskuterar han den minskade klassröstningen i Sverige i anslutning till V O Keys berömda tes "voters are not fools".

Under senare tid har Holmberg sysslat med kärnkraftsfrågan bl a med hjälp av data från ett par stora intervjuundersökningar han lett. Flera studier föreligger redan t ex en undersökning av 20 tidningar i 1976 års valrörelse publicerad i Statsvetenskaplig Tidskrift, en bok tillsammans med Jörgen Westerstahl och en preliminär uppsats om kärnkraften och tillväxt-ekologidimensionen. Dessa studier är kanske de allra bästa Holmberg åstadkommit. Det finns en ny känsla för nyanseringar i framställningen och omsorg i fråga om belägg samtidigt som frågeställningarna hålls alldeles klara. Den intresseväckande tesen är att i kärnkraftsvalet 1976, där partierna stod för klart åtskilda alternativ, hade majoriteten av väljarna åsikter och kunskaper som gjorde det möjligt för dem att fatta ett rationellt politiskt beslut. Om tillväxt-ekologidimensionen, vilken nu okritiskt synes anammas av journalister och politiker, lär oss Holmberg, att kärnkraften inte utan vidare kan generaliseras till en sådan andra konfliktdimension i det svenska partisystemet. Väljarnas kärnkraftsåsikter var inte speciellt starkt relaterade till olika åsikter om miljöfrågor, decentralisering, tillväxt eller teknologi. Inställningen till kärnkraften var mer av en åsiktsmässig solitär vid folkomröstningen än vad som framkom i debatten.

Holmberg har beklätt olika forskartjänster vid Statsvetenskapliga institutionen i Göteborg, under de senaste två åren som t f professor, och han har lett stora forskningsprojekt. Han har därvid uppnått god pedagogisk meritering.

Sammanfattningsvis vill jag beteckna Holmbergs forskningskicklighet som utmärkt. Hans uppslagsrikedom och metodmedvetenhet är betydande och hans produktivitet – särskilt med beaktande av de utomordentligt krävande fältstudierna – ter sig i det närmaste ofattbar.

Olof Petersson (f 1947) disputerade år 1975 på en sammanläggningsavhandling. Han hade redan då genomfört några mindre studier på valforskningens fält, där han visat sin skicklighet i att använda kvantitativa metoder. En första grupp av dessa tidiga uppsatser gällde studenternas röstning i kårvalen i Göteborg i slutet av sextiota-

let. Genom att Petersson behärskar det tekniska hantverket så väl, undviker han i sina skrifter att dränka framställningen i data och deskription. Framställningen bärs hela tiden fram av problemdiskussion och analyserna är relevanta och övertygande. Som ett andra område framträder ett par uppmärksammade artiklar om väljarnas utrikespolitiska attityder. Därefter följde en serie mindre uppsatser av metodisk och empirisk natur inom valforskningen; några användes vid sammanläggningsavhandlingen. Bland metoduppsatserna bör särskilt nämnas "Change and Unreliability", i vilken Petersson analyserade den fundamentala frågan om svarssäkerhet och möjligheten att mäta förändringar i valmanskåren. Till samma tematik har Petersson återvänt på senaste tid dels i en diskussion om andelen förklarad varians, dels i ett fantasifullt utkast till en essä om "politikens spatio-temporal metaforer". Om Peterssons metoduppsatser skulle jag rent allmänt vilja framhålla, att begreppsutvecklingen inte främst sker i anslutning till vissa empiriska forskningsproblem han ställts inför. De ligger ofta på en mera generell metodologisk nivå och utmärks av en osedvanlig pregnans och koncentration i framställningen.

Data för flera av uppsatserna hämtades från två valundersökningar. Tillsammans med sin lärare Bo Särilvik ledde Petersson 1973 års valundersökning och 1976 fick han ensam ansvar för valundersökningen. Även den som vant sig vid att ha stora förväntningar på Petersson måste imponeras av detta arbete. I 1976 års valundersökning nöjde sig inte Petersson med att redovisa egna intervjuresultat. Han utnyttjade hela serien av undersökningar från 1956 och framåt, utförda vid Statsvetenskapliga institutionen i Göteborg, och skrev därigenom den länge efterfrågade boken om de moderna svenska valen. Och som vanligt skyms inte framställningen av några spånor från snickarens verkstad: tekniken finns på plats utan att dominera, framställningen är underordnad frågeställningar och resonemang. Ett exempel på en mera långsiktig trend är att vad han kallar klassröstningen försvagats och väljarna mera träffar sitt val efter sakfrågor än socialgruppstillhörighet, en diskussion som Sören Holmberg sedermera skulle knyta an till i 1979 års undersökning. Vad man kan kritisera i detta och tidigare arbeten är att Petersson stundom undviker att problematisera sina mera politiskt laddade begrepp. Exempelvis framstår hans användning av klassbegreppet som något ytlig. Den tendens mot minskad "klassröstning" Petersson beskriver är säkert riktig och tycks för övrigt vara ett internationellt fenomen. Men alla med någon erfarenhet av saken vet att varje socialgruppsindelning aktualiserar intrikata gränsdragningsproblem, och den minsta förskjutning i fråga om klassindelningen kan producera nya mönster i den beroende variabeln. Ett resonemang, gärna i anslut-

ning till litteraturen om klassbegreppet, om kriterierna för klassindelningen hade varit på sin plats, men Petersson går genast in på dataredovisningar av yrkesgruppernas röstning.

Efter att ha visat hur den första trepartiregeringen tillkom år 1976 ville Petersson undersöka, vad som gjorde att den föll två år senare. Av hänsyn till docent Vedungs forskning om kärnkraften begränsade sig Petersson till regeringen Ullstens tillkomst. Petersson genomförde sin forskningsuppgift med samtidshistorisk metod och byggde sin framställning på dokument, intervjuer, riksdagstryck, pressmaterial, nyhetsändringar. Särskilt med tanke på hur snabbt boken kom till – den skrevs på några korta månader och hade betydande nyhetsvärde, när den kom ut – är detta ett styvt arbete, som inte bara ger en klar bild av händelseförloppet utan också en intelligent, utvärderande diskussion om den nya grundlagens funktionsduglighet. Detta hindrar naturligtvis inte, att om författaren hade givit sig tid skulle han ha kunnat vidga perspektivet högst avsevärt i den avslutande diskussionen om den svenska parlamentarismens problem.

Peterssons senaste större arbete, nu under utgivning, heter "Väljarna och världspolitiken"; författaren återknyter härigenom till ett gammalt intresse. Data har främst hämtats från 1973 och 1976 års valundersökningar men kompletterats så att svenskarnas utrikespolitiska åsiktsbildning under hela sjuttioalet kan behandlas. Utgångspunkten för undersökningen är en prövning av den i statskunskapen omhuldade tesen att demokratin inte fungerar i utrikespolitiken, att väljarna är ointresserade, politikerna orepresentativa och insynen dålig. Vi får följa svenskarnas dramatiska byten av sympatier för de båda stormakterna under sjuttioalet och får lära oss på vilket sätt synen på stormaktspolitiken sammanhänger med de ideologiska motsättningarna i svensk inrikespolitik. Det märkliga med detta manuskript, som står på höjden av Peterssons produktion, är att författaren oavlättligt kommer med oväntade utspel gentemot läsaren, och man kan inte lägga boken ifrån sig innan man har läst sista sidan. Bara för att nämna ett exempel visar Petersson, att trots att sympatierna för de båda stormakterna är varandras spegelbilder – när åsikterna om USA utvecklas positivt, förskjuts de i negativ riktning för Sovjet och tvärtom – är korrelationen mellan de båda stormaktsattityderna inte negativ, som vi borde vänta oss, utan svagt positiv! I ett utförligt kapitel tolkar Petersson detta resultat i form av inte två utan fyra världspolitiska perspektiv i den svenska valmanskåren: man behöver inte ha antingen en positiv eller negativ inställning till den ena eller andra stormakten; man kan ta avstånd från båda (det lilla landets negativa inställning till stormakternas krigiska politik) eller vara positiv till båda (stor-

makterna som fredsgarant). Därefter går Petersson vidare och visar hur stor anslutning vart och ett av de fyra perspektiven har och hur de sammanhänger med andra politiska åsikter och sociala egenskaper hos de svenska väljarna. Metodproblemen behärskas som vanligt suveränt; det visar sig att de mätmetoder, som valforskningen i övrigt arbetar med, inte utan vidare kan föras över på utrikespolitikens fält. Boken som helhet har karaktär av ett enda sammanhängande resonemang, där det ena kapitlet hakar i det andra med sträng logik. Läsaren följer resonemanget i den behagliga känslan av att själv känna sig intelligent, därför att författaren skriver på en gång nyanserat och precist, samtidigt överraskande och övertygande.

Ytterligare meriterande är den nämnda skriften tillsammans med Sören Holmberg om massmedias användning av opinionsundersökningar.

Några insända fakultetsoppositioner är mönster av klarhet.

Olof Petersson har efter utbildningen vid Göteborgsinstitutionen varit forskarassistent och docent i Uppsala. Som projektledare och handledare har han skaffat sig god pedagogisk meritering. Som särskild pedagogisk merit vill jag gärna nämna den typografiskt läckra lilla broschyren i serien "Känn Ditt land" om partier och väljare, säkert det bästa populära häfte på ämnesområdet som finns att tillgå.

Sammanfattningsvis betecknar jag också Olof Peterssons forskningskicklighet som utmärkt. Det finns hos denne metodmedvetne forskare en kritisk skärpa, som är mycket ovanlig. Hans produktion är, utan att fullt komma upp i Holmbergs nivå, mycket omfattande.

Bo Särilvik (f 1928) är sedan slutet av femtioalet det ledande namnet i svensk valforskning. Initiativet togs 1954 av professor Jörgen Westerståhl som tillsammans med Särilvik gjorde en lokal intervjuundersökning av kommunalvalet det året. Syftet var främst att analysera valpropagandans betydelse. Närmast var det Lazarfelds, Berelsons och Gaudets klassiska undersökning "The People's Choice" i samband med 1940 års amerikanska presidentval, som inspirerat detta försök. Westerståhl och Särilvik fortsatte sina forskningar vid 1956 års andrakammarval då en riksomfattande väljarundersökning genomfördes. Sedan dess har Statsvetenskapliga institutionen i Göteborg i samarbete med Statistiska centralbyrån genomfört sådana undersökningar vid samtliga ordinarie riksdagsval samt folkomröstningarna 1957 och 1980. Jämte motsvarande studier i USA utgör de svenska väljarundersökningarna det bästa och mest omfattande material som finns i världen om väljarnas politiska beteende. Bo Särilvik kom snart att bli den huvudansvarige för dessa undersökningar, utom, som ovan fram-

gått, under senare år – 1976, 1979 och 1980 – då han varit professor i England. Som redan denna inledning ger vid handen är det en märklig forskargärning Särllvik utfört.

Ett första större arbete, som Särllvik åberopar, är "Opinionsbildningen vid folkomröstningen 1957", utförd på uppdrag av författningsutredningen. Här får vi göra bekantskap med några begrepp och metoder, som sedermera skulle förfinas allt mera i det särllvikska forskningsprogrammet. Undersökningarna genomfördes med hjälp av paneltekniken, d v s samma urval av personer intervjuades flera gånger i syfte att klarlägga förändringar i fråga om åsikter och information. De skilda politiska åsikternas utbredning i olika socialgrupper kartlades. Sambandet mellan väljarnas ståndpunkter och deras politiska intresse och mediaexposition analyserades. Trots det – enligt vår tids sätt att se – begränsade urvalet och den primitiva bearbetningstekniken lyckades Särllvik få fram tabeller, som kastade ett första ljus över de svenska väljarnas klassmässiga förankring och politiska åsiktsbildning. Det var uppenbart att något mycket lovande höll på att ta form.

Under sextioalet rapporterade Särllvik från sin forskningsfront i en rad uppsatser och artiklar, av vilka här blott ett fåtal kan kommenteras. Allmänt skulle jag vilja säga att som en särskild styrka hos Särllvik framstår hans förmåga att designa undersökningarna: genom gott omdöme och en uppslagsrikedom, som uppenbarligen grundas på en utomordentlig förtrogenhet med de sakliga motsättningarna i svensk politik, samt en oerhörd omsorgsfullhet utvecklade och prövade Särllvik modeller, som för varje undersökning gav oss ny och säker kunskap om svenskt väljarbeteende. Berömd är hans uppsats om partibytet som mått på avstånd och dimensioner i partisystemet. Att partier med ett stort utbyte av väljare sinsemellan är varandra närstående är en djärv idé, som – lyckligtvis – kan bekräftas genom andra mätningar, t ex av väljarnas egna rangordningar. Vår uppfattning om partisystemet började kompliceras; den endimensionella höger-vänsterskalan fick ge plats för flerdimensionella konceptioner. Särskilt värda att nämnas är också ett par engelskspråkiga uppsatser om "socio-economic determinants" av svenskt väljarbeteende respektive förhållandet mellan socioekonomisk status, religion och röstningsbeteende. Metodiskt hade Särllvik vid det här laget tagit steget fullt ut till ytterst sofistikerade, multivariata analystekniker.

Särllvik disputerade 1970 på en sammanläggningsavhandling "Electoral Behavior in the Swedish Multiparty System". Ett årtiondes väljarströmmar analyseras här med grundlighet och analytisk fantasi. Framställningsättet skiljer sig väsentligt från Holmbergs och Peterssons. För dem är problem och resultat det väsentliga. För Särllvik spelar metodredovisningen en betydande

roll. Stundom upplever läsaren därvid en känsla av övermättad och man önskar att författaren varit något mindre omständlig. Å andra sidan är det naturligt att man när man som Särllvik odlar upp ett nytt område känner det angeläget att tydligt demonstrera analysredskapen. Empiriskt vill jag sätta ett frågetecken på en punkt i avhandlingen. Efter amerikansk förebild vill Särllvik göra gällande att det politiska engagemanget är U-format fördelat på en höger-vänsterskala; yttersta högern och vänstern skulle vara mera engagerade än mitten. Data tycks emellertid inte riktigt stämma med modellen, och Särllvik försöker sig på olika omformuleringar. Men slutsatserna blir mindre klara och övertygande än de brukar hos Särllvik.

Ytterligare uttryck för Särllviks exceptionella kunskande om svenskt väljarbeteende är en uppsats om Sverige i en jämförande handbok utgiven av Richard Rose. Det är en utmärkt översikt; framställningen är mindre tungt skridande än mycket av Särllviks övriga prosa.

Som tidigare framgått var Särllvik också projektledare för representationsundersökningen. I hans eget författarskap har detta projekt dock ej avkastat mycket – några mått och mätningar kommer igen i en uppsats.

1973 tillträdde Särllvik en professur vid University of Essex. Med stor energi gav han sig nu i kast med att utforska väljarbeteendet i detta land. Han ledde en serie landsomfattande intervjuundersökningar efter de båda valen 1974, folkomröstningen om Storbritanniens medlemskap i EG 1975 och valet 1979. De tidigare av dessa val har Särllvik redovisat i några uppsatser. Att undersökningarna är skickligt genomförda kanske vid det här laget inte särskilt behöver framhållas. Ett centralt tema är att det brittiska tvåpartisystemet tycks hålla på att eroderas. Både högern och arbetarpartiet håller gradvis på att förlora sin förmåga att säkra ett stabilt väljarstöd inom sina traditionella kärntrupper. Vid valet 1974 lämnade det sjunkande förtroendet för de båda stora partierna ett tomrum, som kom att fyllas genom en våg av proteströster för det liberala partiet. Med dessa studier har Särllvik på ett inträngande sätt belyst förutsättningarna för den allra senaste utvecklingen med den socialdemokratisk-liberala alliansen som mest uppmärksammas händelse.

När Särllvik skulle skriva sin analys av 1979 års konservativa seger, gjorde han något nytt: han samlade sig för första gången till en stor bok, som nu är under utgivning. Som intellektuell prestation synes mig denna gedigna rapportering i det stora formatet vara en särskilt tungt vägande merit. Med trädanalytiska och andra presentationstekniker, ägnade att skänka överblick över ett stort datamaterial, kartläggs minutiöst de sociala och politiska förutsättningarna för de konservativas seger och inbrytning i arbetarleden. Ingående analyseras valrörelsens sakfrågor och författaren visar, hur de konser-

vativa genomgående lyckades få fram de frågor i kampanjen, där väljarnas sympatier lutade åt höger. Med hjälp av sitt rika datamaterial belyser författaren ytterligare den omvandling av det brittiska tvåpartisystemet, som han på lång sikt tror är förestående men som valet 1979 tillfälligt tycks ha stannat upp.

Som innehavare av högre forskartjänster vid Göteborgsinstitutionen, som professor i statskunskap sedan 1973 vid University of Essex, där han under en treårsperiod fungerade som en mycket uppskattad prefekt, och som ledare i över tjugo år av flera stora projekt har Särllvik skaffat sig en utomordentlig pedagogisk meritering.

Liksom Holmberg och Petersson har Särllvik dokumenterat en utmärkt forskningskicklighet. I hans forskarbegåvning förenas originalitet med noggrannhet och hans samlade insats för den statsvetenskapliga forskningen är banbrytande och ovärderlig. En viss begränsning i hans perspektiv kan dock inte förnekas – här träffar de kritiska reflektioner som ovan gjorts å propos Holmberg och Petersson om bristande begreppsanalys när det gäller t ex "representation" och "klass" även Särllvik i hans egenskap av projektledare för dessa undersökningar.

Vid en sammanfattande överblick på den produktion, som lämnats in till denna konkurrens, är en första iakttagelse att de sökande så gott som uteslutande meriterat sig på ett enda, avgränsat forskningsfält: partier och väljare, studerade med kvantitativa metoder. Även om det är förståeligt att topp-tjänsten vid Göteborgsinstitutionen med dess uppodlade program på detta område lockar forskare med denna inriktning, hade det varit värdefullt om de sökande på allvar också prövat något annat. Och även från den beteendevetenskapliga forskningens egna utgångspunkter ter sig denna snäva begränsning beklaglig: frånvaron av ett idéhistoriskt eller teoretiskt perspektiv känns, som framgått, ibland besvärande. Dessa problem antyds visserligen emellanåt – främst av Holmberg. Men författarna ger sig inte tid att tillräckligt fördjupa sig i begreppsanalysen. Man önskar att de oftare hade velat höja blicken ovanför de mönster i data de med sådan skicklighet urskiljer och mera utförligt och uttalat relatera sina resultat till den bredare diskursen om den representativa demokratis problem, vilken ju också diskuteras från andra metodiska utgångspunkter än de sökandes.

Ett andra problem är att inom ramen för den ansats de valt synes det inte möjligt att fastslå någon tydlig kvalitetskillnad mellan de tre främsta sökandena Holmberg, Petersson och Särllvik. De tre stora valböckerna Holmberg om valet 1979, Petersson om valet 1976 och Särllvik om det engelska valet 1979, som det i första hand kan

vara naturligt att jämföra på grund av likhet i fråga om ämne och uppläggning, står enligt min mening helt enkelt på höjden av vad modern valforskning förmår. Ett liknande omdöme kan också fällas om några andra skrifter, men detta diskriminerar inte heller, ty alla tre författarna kommer med; jag syftar på Holmbergs kärnkraftstudier, Peterssons analys av väljarnas utrikespolitiska attityder och ett par av Särllviks tidiga uppsatser.

En tredje svårighet är att pionjären och läromästaren på området Bo Särllvik, som skrivit väsentligt mindre, skall jämföras med sina långt produktivare elever Holmberg och Petersson. Det vanliga tillvägagångssättet att enbart jämföra de sökandes inlämnade produktion kan här inte utan vidare tillämpas. Man måste också överväga, vilken vikt Särllviks pionjärskap skall tillmätas. Jag finner då, att Särllviks insats för svensk valforskning är så banbrytande att den får bli utslagsgivande i denna konkurrens. Det är nämligen inte bara så, att Särllvik påbörjat en forskning som Holmberg och Petersson fortsatt. De senare har varit mera beroende än så. De har skolats in i Särllviks analystekniker av denne själv, de har utarbetat studier inom projekt som planerats och letts av Särllvik, de har kunnat utnyttja Särllviks data när de skrivit sina egna, flotta långtrendanalyser av de svenska väljarnas politiska beteende. Deras forskningar står helt enkelt så säkert, därför att de uppförts på en grund, som murats av Särllvik. Och denne är inte bara banbrytaren. Han har hela tiden vidareutvecklat och förfinat sina metoder i anslutning till sitt växande empiriska material.

Särllviks betydelse för den långsiktiga kompetensuppbyggnaden inom svensk statskunskap motiverar alltså hans förstaplacering. Ytterligare två omständigheter gör att Särllvik i den slutliga sammanvägningen kommer främst. Genom sina brittiska undersökningar har han blivit förtrogen med två politiska system, en väsentlig faktor i en tid när komparativa beteendestudier efterlyses. Han har slutligen även ett försteg i pedagogisk meritering genom sin mycket omfattande undervisningserfarenhet. Hans handledning höll rent av på att bli förödande framgångsrik, i det att han i denna konkurrens främst hotades av sina egna elever. Jag uppför alltså Bo Särllvik i första rummet till den ledigförklarade professuren.

Återstår att skilja mellan Holmberg och Petersson för andra och tredje rummet. När jag ger Holmberg ett visst försteg, beror detta inte bara på att Holmberg på samma höga kvalitativa nivå åstadkommit flera större skrifter. Det finns hos Holmberg – t ex i avhandlingen och i kärnkraftstudierna – mera av ansats att lyfta framställningen till en högre politisk systemnivå, en ambition som jag i anslutning till vad jag nyss anförde betraktar som en särskild förtjänst.

Olof Petersson kommer alltså på tredje plats. Jag vill understryka, att i denna hårda konkurrens är detta en

hedervärd placering. Avståndet mellan de tre främsta sökandena är inte stort. Skärpan i Peterssons forskarbävning förtjänar att ännu en gång understrykas. I själva verket är det högst anmärkningsvärt att vårt land kan uppvisa tre internationellt så erkänt framstående valforskare som Holmberg, Petersson och Särilvik. Ytterst är naturligtvis detta en tribut till den avgående professorn Jörgen Westerståhl, vid vars institution de alla utbildats.

Jag uppför sålunda de tre främsta sökandena i följande ordning.

1. Bo Särilvik
2. Sören Holmberg
3. Olof Petersson

Uppsala 31 maj 1982

Leif Lewin

Uttalelser vedrørende søkerne til det ledige professorat i statsvitenskap

Jeg behandler først hver enkelt søker i alfabetisk rekkefølge og vil deretter gi en sammenlignende vurdering og rangering.

Sten Erik *Berglund*, født i 1947, tok licentiateksamen ved Umeå universitet i 1971 og doktorgrad samme sted i 1972. Berglund ble vitenskapelig assistent ved Umeå universitet i 1967, fra 1976 dosent og tf. universitetslektor. Han var prefekt i 1976 og i 1981, tf. professor ved flere anledninger i Umeå og i Åbo.

Sten Berglunds vitenskapelige produksjon fokuserer på studiet av politiske partier. I doktoravhandlingen, *Masspartiet som kommunikasjonssystem*, anvender han Eastons velkjente systemteori. Han er opptatt av de indre prosesser i et parti, og hvordan medlemmenes ønskemål kommer til uttrykk i formuleringen av partiets vedtak. Spørsmålet om de indre prosesser i et parti er vel verd å studere. Men det er tvilsomt om Eastons skjematisk tenkning er en fruktbar vei å gå. Berglund har nedlagt et betydelig arbeid, men etter lesningen sitter man igjen med spørsmålet om det egentlig er kommet noe nytt ut av dette arbeidet. Men en kompliment bør forfatteren få: han er særdeles godt kjent med litteraturen omkring partiforskningen. Det er et trekk som går igjen, ikke bare i doktoravhandlingen, men også i hans senere arbeider. I boken om *Paradoxes of Political Parties* søker han å anvende en rasjonell modell for å analysere partienes virksomhet. Det er forsåvidt en videreføring av arbeidet fra doktoravhandlingen. Oppgaven er fascinerende. Partiforskningen har stått i stampe i en rekke år, og det er en rimelig tanke å prøve og gjøre nye framstøt ved hjelp av teorier fra andre områder av samfunnsvitenskapene.

Men det virker som om forfatteren kjører seg fast. Det er ikke klart hva slags paradokser det er han sikter til, og i alle fall er det vanskelig å se at arbeidet har gitt vesentlige resultater. Derimot er det tydelig at han gradvis har utviklet større språklig ferdighet.

I flere av hans mindre rapporter har han levert interessante empiriske analyser. Det gjelder f. eks. rapporten, *Partimedlem og partiet*. Han demonstrerer god ferdighet i databehandling og statistisk analyse. Antagelig ville han ha vunnet på å legge seg på en mer jordnær empirisk tilnæringsmåte. Det beste enkeltarbeid han har levert er boken om *The Scandinavian Party System(s)*, som han har skrevet sammen med Ulf Lindström. Boken er stort sett basert på foreliggende forskningsresultater, men med utgangspunkt i den skandinaviske femparti-modellen foretar forfatterne systematiske analyser av likheter og forskjeller mellom de nordiske land. Det er en intelligent framstilling som egner seg godt som kurslitteratur. Antagelig vil den også virke som en stimulans til fremtidig komparativ forskning.

Sten Berglund er belest, han er metodologisk dyktig, og han har utviklet seg til en god skribent. Svakheten er at han beveger seg på et teoretisk plan som er lite realistisk. Det er i alle fall lite fruktbart.

Søren Birger *Holmberg*, født 1943, tok doktorgrad i statsvitenskap i 1974. Han har undervist ved Universitetet i Göteborg siden 1966. I senere år har han vært aktivt i forskeropplæringen. I 1968 kom han med i valgforskningsprogrammet. Siden midten av 1970-årene har han stått som leder for en rekke forskningsprosjekter innenfor programmet. Dessuten har han deltatt i amerikanske valgundersøkelser ved University of Michigan i 1970 og i 1976.

Til tross for sin unge alder har Søren Holmberg lagt bak seg en omfattende vitenskapelig produksjon, deriblant fire større bøker. Hans forskning er i hovedsak konsentrert om valg, opinionsdannelse, representasjon og parlamentsatferd. Hans første større arbeid er doktoravhandlingen, *Riksdagen representerer svenska folket*, som er basert på data fra undersøkelsen av riksdagsvalget i 1968. Boken tar dels sikte på å måle forholdet mellom representant og velger i synet på aktuelle strids spørsmål. Han finner at når de enkelte partigrupper betraktes separat, foreligger det en markert tendens for Riksdagens medlemmer til å innta en litt mer radikal holdning enn velgerne. Dels studerer han rekrutteringen til Riksdagen og finner at representantene i de enkelte partigrupper har en tendens til å ligge atskillig høyere enn de alminnelige velgere med hensyn til sosial og økonomisk status. Den samme tendens er observert i en rekke andre land. Det nye i Holmbergs analyse er at han går et langt skritt videre: han reiser spørsmålet om even-

tuelle sammenhenger mellom representantenes status og deres politiske holdninger. Han finner en generell tendens til mer høyreorienterte standpunkter med stigende sosial status. Men de skyldes vesentlig variasjoner mellom partigruppene: representantene viser en klar tendens til stigende status etter som man beveger seg fra venstre til høyre i partispektret. Det mest overraskende funn knytter seg til variasjonene *innenfor* det enkelte parti. Variasjonene er riktignok små, men tendensen er at representanter med høy status er mest tilbøyelige til å innta radikale standpunkter. Holmbergs avhandling er et viktig bidrag til studiet av representasjon i et multi-parti-system.

Et sentralt funn gjelder systemets éndimensjonale karakter. Både for velgere og ledere var høyre–venstre-motsetningen i 1968 helt dominerende. Det samme éndimensjonale mønster finner han også stort sett i sine studier av voteringene i Riksdagen. I disse arbeidene (Items nr. 4, 6, 10, 12 og 22) er han dessuten opptatt av graden av kohesjon i de enkelte partigruppene. Han finner at samholdet er størst i partiene på fløyene og svakest i sentrum.

Dimensjonene i politikken har hele tiden vært et sentralt tema i Holmbergs arbeid. Han har ydet verdifulle bidrag både i teoretisk avklaring av begrepet og i empiriske analyser. I studier av velgere og ledere omkring 1970 var høyre–venstre-motsetningen praktisk talt enerådende. Men i siste halvdel av 1970-årene blir systemet mer kompleks. Det kommer klart til uttrykk i Søren Holmbergs mange arbeider om kjernekräftspørsmålet. I boken *Väljarna och kärnkraften* som han har skrevet sammen med Jørgen Westerståhl og Karl Franzén, framgår det tydelig at spørsmål om energivest og miljøvern danner en dimensjon som går på tvers av høyre–venstre-aksen. Boken beskriver og analyserer utviklingen av det viktige kjernekräftspørsmålet i svensk politikk. Et interessant tema gjelder svingningene blant velgerne som følge av partienes stilling til kjernekräften. I tillegg til velgerundersøkelsen har Holmberg foretatt innholdsanalyser av et stort antall aviser. I begge undersøkelser viser han betydelig metodologisk oppfinnsomhet og analytisk skarpsindighet.

Kjernekräftspørsmålet står også sentralt i Holmbergs bok om riksdagsvalget i 1979, *Svenska väljare*. I denne boken viderefører han tidligere analyser fra de svenske valgundersøkelsene, i første rekke Olof Peterssons bok om valget i 1976. De mest innovative deler av Holmbergs bok er kapitlene om velgerne syn på konfliktsstrukturen og deres stilling til stridsspørsmål. Han viser at det foreligger en betydelig sammenheng mellom partivalg og politiske holdninger. Denne korrelasjonen blir ytterligere klargjort i sluttkapitlet der han ved hjelp av en kausalmodell forsøker å forklare ulike komponenter

som inngår i valgavgjørelsen, sociale bakgrunnsfaktorer, bedømmelse av partienes plassering langs høyre–venstre-aksen og avstand i holdninger til partiene langs nevnte akse. Konklusjonen er at når den enkelte velger treffer sitt valg, spiller vurderinger av politiske saker en betydelig større rolle enn tidligere antatt.

I en rekke arbeider har Søren Holmberg demonstrert sin fortrolighet med studiet av offentlig opinion. I denne forbindelse bør også nevnes boken *Inom felmarginalen*, som han har skrevet sammen med Olof Petersson. Det er en bred framstilling om utviklingen av meningsmålinger og deres betydning i det moderne samfunn. Et par ideologiske analyser av klassebegrepet (items 1 og 2) bidrar til hans faglige bredde. Det samme gjelder et arbeid om faglig aktivitet blant kvinner og menn (20).

Søren Holmbergs arbeid er preget av metodologisk dyktighet og allsidighet. Han legger for dagen stor fantasi og innfallsrikdom. Han har en betydelig evne til å analysere data i lys av politiske begivenheter og politiske maktforhold. Det er i høy grad meriterende at han har befattet seg med ulike nivåer av det politiske system og søker sammenhenger i atferdsmønsteret hos velgere, massemedier og politiske ledere. Han må anses vel kvalifisert for det utlyste professorat.

Olof Røland Petersson, født 1947, tok doktorgrad ved Gøteborg universitet i 1975, forskningsassistent ved Uppsala universitet fra 1974 og dosent i statsvitenskap samme sted i 1978. Hans undervisning knytter seg i stor grad til doktorandnivået.

Olof Petersson har ialt innlevert 51 arbeider. Allerede i sitt første arbeid om *Kårvalet 1969* legger han for dagen stor evne til å formulere og teste interessante problemstillinger. Det er også bemerkelsesverdig hvordan han allerede i dette tidlige arbeid greier å distansere seg emosjonelt fra selve saksinnholdet, til tross for at han selv er en klart samfunnsengasjert person.

Fra undersøkelsen av studentpolitikk førte veien til vanlig velgeratferd. Petersson kom med i valgforskningsprogrammet, og sammen med sin lærer Bo Särilvik ledet han undersøkelsen i 1973. Sammen skrev de utførlige rapporter fra undersøkelsen (items 20 og 23). Petersson skrev dessuten flere kortere analyser fra prosjektet, den viktigste var artikkelen om *Social class and electoral change* (19), der han gikk inn på problemene med å studere langtidstendenser i politikken.

Petersson stod som leder for undersøkelsen ved riksdagsvalget i 1976. Fra denne undersøkelsen har han levert en rekke arbeider hvorav spesielt skal nevnes boken *Väljarna och valet 1976*, som på mange måter var et pionerarbeid. I denne boken videreførte han den før nevnte analyse av langtidstendensene (19) fra 1956–76.

På en meget klar måte viste han hvordan klassepolariseringen i svensk politikk har avtatt og at nedgangen er mest markert blant etterkrigsgenerasjonen. Videre gav boken en glimrende innføring i endringer som hang sammen med den spesielle situasjon ved valget i 1976. Aktuelle stridsspørsmål og underliggende ideologiske motsetninger ble analysert på mønstergyldig måte.

I sin neste større bok, *Regeringsbildningen 1978*, tok Petersson skrittet over til det politiske lederplan. Boken gir god innsikt i de prosesser som gikk forut for regjeringdannelsen. Han er opptatt av virkningene av de nye forfatningsendringene. Men ellers kunne man ønske at han hadde gått grundligere inn på institusjonelle forhold, ikke minst parlamentarismen. Som allerede nevnt har Olof Petersson sammen med Søren Holmberg skrevet boken *Inom felmarginalen*, som er et klart meriterende arbeid. Peterssons siste større arbeid er et trykkek-lart manuskript om *Väljarna i världspolitiken*. Han søker å måle hvordan svenske velgere reagerer på stormaktes politikk, i første rekke USA, Sovjet og Kina. Reaksjonene blir studert i lys av brytningene i svensk innenrikspolitikk. Utgangspunkt er et batteri med spørsmål som på Särilviks initiativ kom med i undersøkelsen i 1973. De er senere fulgt opp i undersøkelsene i 1976 og 1979 og dessuten i Sifo-målinger. Petersson viser at det har skjedd interessante endringer over tid i synet på stormaktene og at oppfatningene av de to supermaktene stort sett er speilvendt. Dette arbeidet representerer trolig et foreløpig høydepunkt i Peterssons produksjon. Sammenhengen mellom utenrikspolitikk og nasjonal politikk er et tema som i økende grad opptar samfunnsforskerne. Det er neppe dristig å spå at Peterssons bok kommer til å stimulere denne interessen.

Olof Petersson er sterkt opptatt av metodespørsmål. Sammen med Bo Särilvik har han skrevet et metodekompendium med øvningsoppgaver om *Kvantitativ politisk analys* (15). Men de mest originale bidrag han har levert i artikkelen om *Change and Unrealibility* (17) og i artikkelen *Om Förklarad Varians* (48), samt i et utkast til et essay *Politikens spatio-temporal metaforer* (50). Hans skriftlige framstilling er usedvanlig klar og enkel, og den er vanligvis ikke tyngt av metodologiske betraktninger. Ellers skal det betones at Petersson har gjort en innsats på det populærvitenskapelige felt. Særlig med boken *Partier och väljare. Känn ditt land 11* (48) har han søkt å føre valg- og partiforskningens resultater ut til et bredere publikum. Olof Petersson må anses vel kvalifisert til å bekle et professorat i statsvitenskap.

Bo Hilding Särilvik, professor, født 1928, tok licentiateksamnen ved Göteborg Universitet i 1958, og doktorgraden samme sted i 1970. Underviste som lektor ved Göteborg Universitet fra 1965–70, bitrådende professor og tf. professor 1971–73. Professor ved University of Essex

sidan 1973. Chairman ved Department of Politics, Essex 1976–80, Director of Graduate Studies samme sted 1974–76. Gjesteforsker ved Survey Research Center, Michigan 1966–67.

Bo Särilviks navn er sterkt knyttet til utviklingen av valgforskningen først i Göteborg og senere i Essex. Allerede som student i 1954 var han, sammen med professor Westerståhl, med å starte opp valgforskningen i Göteborg. Fra og med 1956 ble det foretatt landsomfattende intervjuundersøkelser i forbindelse med samtlige riksdagsvalg, og Särilvik stod som ansvarlig leder helt opp til 1973. Internasjonalt skjedde det en enorm ekspansjon innenfor valgforskningen i denne perioden. Men helt opp til slutten av 1960-årene hadde Göteborg-gruppen, som vokste opp rundt Särilvik, forholdsvis liten kontakt med det internasjonale fagmiljø. Moderne computere og metodologisk fagkunnskap, som i dag tas for gitt, eksisterte nesten ikke. Det var nødvendig å bygge opp et forskningsdesign tilpasset nasjonale forhold, og her gjorde Särilvik en enorm innsats. Dette kom f. eks. tydelig til uttrykk under opplegget av den før omtalte representasjonsundersøkelsen i 1968. Den bygget på et design som var utviklet av Warren E. Miller og Donald E. Stokes ved Survey Research Center. Meneres undersøkelse ble foretatt i det amerikanske topartisystem, der forholdet mellom representant og velger er helt annerledes enn i det svenske multiparti-system med forholdstallsvalg i flermannskretser.

Forskeropplæring, planlegging og gjennomføringen av undersøkelsene medførte en enorm belastning på lederen. Det var derfor forholdsvis lite han fikk skrevet i de første årene. Men der kom etter hvert en rekke artikler. Av disse skal særlig nevnes "Party Politics and Electoral Opinion Formation" (7), der han analyserte endringer i opinionen i forbindelse med den såkalte ATP-frågan. Det var en glimrende analyse som vakte oppsikt i internasjonale fagkretser. Videre inneholdt artiklene om "Political Stability and Change in the Swedish Electorate" (6) og "Socio-ekonomic determinants of Voting Behavior in the Swedish Electorate" (9) nye funn av stor interesse. Med arbeidet om "Partibyten som mått på avstand och dimensioner i partisystemet" (8) var han en av pionerene i studiet av konflikt-strukturen i politikken. Men på grunn av en tung framstillingsform vakte denne artikkelen neppe den oppmerksomhet den kunne ha fortjent. Särilvik var også en av de første som tok opp spørsmålet om langtidstendene i den politiske utvikling. Det skjedde særlig i artiklene "Voting behavior in shifting election winds" (12) og "Sweden: The Social Bases of the Parties in a Developmental Perspective" (14).

Särilvik fortsatte å analysere svensk politikk også etter at han var flyttet til England i 1973. Men fra nå av ble han

opptatt av å bygge opp et engelsk valgforskningsprogram, og han ble den sentrale person i dette. Sammen med sine engelske kolleger har han skrevet en rekke artikler fra sistnevnte program. Det kan her være nok å gå inn på et manuskript om *The Conservative Victory in 1979*, som han har forfattet sammen med Ivor Crewe (31). Det er en analyse av utviklingen i engelsk politikk opp gjennom 1970-årene. De innleverte kapitler som Särilvik står ansvarlig for utgjør omtrent to tredjeparter av boken. Her behandles nedbrytningen av to-partisystemet og den sterke vekst i sentrum. Utviklingen analyseres både i lys av sosiale og økonomiske strukturendringer, og i forhold til politiske stridsspørsmål og synkende tillit til systemet. Så vidt jeg kan bedømme, må dette arbeidet være det beste verk som hittil er levert om britisk valgforskning. Også her merker man Särilviks evne til å formulere gode spørsmål for å fange inn brytningene i aktuell politikk. Analysen er perspektivrik og sterk.

Särilvik har en markert forskerprofil. Han må anses som en av pionerene i moderne valgforskning. Hans styrke ligger særlig i evnen til å formulere forskningsdesign samt skape fruktbare fagmiljøer. Både i Sverige og i England har han trent opp en rekke utmerkede forskere. Det er et stort aktivum at han har intimt kjennskap til to vidt forskjellige politiske systemer, det svenske og det engelske. Videre har han lenge undervist og skrevet om vest-europeisk politikk. Han har store muligheter for å gjøre det som er de fleste valgforskeres mål, nemlig å foreta komparative analyser mellom ulike land. Professor Bo Särilvik har meget gode forutsetninger for å bekle den ledige stilling ved Göteborg Universitet.

Sammenfattende vurdering

Av de fire søkerne står Sten Berglund svakest. Jeg vil konsentrere meg om de tre andre. De er alle betydelige forskere, som er vel kvalifiserte for det ledige professorat. Ettersom avstanden mellom dem er liten, er det en vanskelig oppgave å foreta en rangering.

Først vil jeg sammenligne Olof Petersson og Sören Holmberg som er mest like i forskerprofil. Begge har levert en stor produksjon, men Holmbergs er mest omfattende og berører flest emner. Begge er metodologisk meget dyktige, men her ligger Petersson et hakk foran Holmberg, idet førstnevnte har levert flere originale arbeider av rent metodologisk karakter. Begge skriver særdeles godt. Petersson har den klareste framstillingsform, men Holmberg er den frodigste. Det skal videre bemerkes at Petersson er mer bundet av sitt tallmateriale, mens Holmberg har en betydelig evne til å relatere sine empiriske funn til politiske begivenheter og til andre nivåer i det politiske system. Begge har usedvanlige forutsetninger som pedagoger, og på dette område er

det tydeligvis lite som skiller dem. Alt tatt i betraktning må Holmberg rangeres litt foran Petersson.

En sammenligning av Holmberg og Bo Särilvik er atskillig mer vanskelig. Särilvik har en mindre vitenskapelig produksjon enn både Holmberg og Petersson. Men i likhet med de andre to har han skrevet et større arbeid om et enkelt valg, og kvalitetsmessig er Särilviks bok i hvert fall ikke dårligere enn de andre to. I likhet med Holmberg og Petersson er Särilviks arbeid preget av høy metodologisk kompetanse. På dette område må Särilvik stilles først, idet han har en sjelden evne til å lage forskningsdesign. Det har han klart demonstrert både i Göteborg og i Essex. Särilviks miljøskapende evner må også framheves. Mer enn noen annen er det han som har skapt valgforskningen i Göteborg, og denne ligger i dag ved siden av Michigan-gruppen i internasjonal toppklasse. Endelig må det betones at Särilvik etter mange års virksomhet i England har en unik erfaringsbakgrunn. Han er utvilsomt den av søkerne som har de beste forutsetninger for å skape komparativ forskning. Det er all grunn til å tro at komparative analyser åpner rike perspektiver for fremtidig valgforskning. Til tross for at Sören Holmberg har den største produksjon vil jeg likevel sette Bo Särilvik fremst. De tre søkerne må derfor rangeres i følgende rekkefølge:

1. Bo Särilvik
2. Sören Holmberg
3. Olof Petersson.

Henry Valen

Till Samhällsvetenskapliga fakultetens tjänsteförslagsnämnd

Jag behandlar först var och en av de sökande i bokstavsordning och gör sedan en jämförelse och slutlig rangordning.

Sten Berglund, född 1947, avlade fil. doktorsexamen 1973 och förordnades till oavlönad docent i statskunskap 1976 vid Umeå universitet. Han har undervisat på alla nivåer och i olika omgångar bl. a. tjänstgjort som studierektor, t f professor och t f prefekt vid statsvetenskapliga institutionen i Umeå samt därvid haft ansvar för forskarhandledning.

Berglunds vetenskapliga författarskap är nästan helt koncentrerat på de politiska partierna. I doktorsavhandlingen, Masspartiet som kommunikationssystem, använder han David Eastons systemperspektiv på de politiska partierna med inriktning på partiernas "interna arena". Han utgår sålunda från Eastons begreppsapparatur, specificerar t. ex. "stöd"-begreppet med hänsyn till

olika slag av stöd som här kan vara aktuellt för partierna. Begreppsbyggnad och förslag till riktlinjer för undersökningar diskuteras på basis väsentligen av litteratur och allmänna rimlighetsresonemang. Det är en svår typ av diskurs detta med diskussion om empiri utan direkt stöd av empiri och med begreppsexercis om vars värde man svävar i ovisshet. Vad författaren demonstrerar är beläsenhet och sin förmåga att hantera resonemang av detta slag men någon helt lyckad produkt är avhandlingen knappast.

Berglund har fullföljt sitt intresse för de politiska partierna genom tre, med forskningsrådsmedel stödda forskningsprojekt. Det första, om "Kristna i politiken", har inte satt några större spår i hans egen produktion. Det andra behandlar "Stöd och missnöje i politiska partier" och anknyter alltså direkt till avhandlingen. Vissa resultat redovisas bl. a. i en tillsammans med Sam Eldersveld framlagd uppsats, där amerikanska och svenska partier jämföres. Punktvis konstateras ett antal likheter och skillnader men någon mera allmän jämförelse kan det knappast bli fråga om. Detta forskningsprojekt "slutrapporteras" i boken *Paradoxes of Political Parties: Rational choice and beyond*. Här presenteras ett antal olika resultat som beskrivs som paradoxer i förhållande till "rational choice"-antaganden. Presentationformen är originell, stilen är inte längre omständlig som i avhandlingen utan spänstig och snabb. Det är möjligt att flera av dessa resultat är värda att prövas vidare: presentationen lämnar emellertid läsaren i osäkerhet beträffande slutsatsernas bärkraft och intrycket blir, av naturliga skäl, splittrat. En näraliggande förklaring kan vara att analysen sker med utgångspunkt från en annan frågeställning än den som vägledde undersökningens ursprungliga uppläggning.

Det tredje forskningsprojektet heter *Politiska partier – regional spridning, regional balans*. I en första etapp har här upprättats ett rikstäckande kommundataarkiv för samtliga andrakammar/riksdagsval 1911–1976, en insats av stor betydelse för forskning på området. Avsikten är sedan att, med kontroll för kommunernas sociala sammansättning, förklara variansen i röststyrka för Vpk, S och C med hjälp av organisationsmiljö och lokal partiorganisatorisk aktivitet. Det är en väldefinierad undersökningssuppgift. Även om det skulle visa sig att dessa faktorer förklaringskraft är begränsad – det ligger nära till hands att anta att de främst verkar under ett initialskede – är även ett sådant resultat av intresse.

Berglund har även i andra sammanhang skrivit om politiska partier. Särskilt finns det skäl att nämna *The Scandinavian Party-systems* (tillsammans med Ulf Lindström). Det är en väl genomförd, i egentlig mening komparativ studie. Att den närmast har karaktären av en lärobok och främst bygger på officiell statistik och

andras undersökningar förringar inte dess värde som prov på överblick och insiktsfull analys. Bland övriga arbeten må nämnas flera kritiska inlägg, delvis i samband med opositionsuppgifter, i vilka Berglund med energi och konsekvens driver sina teser. Ett välskrivet inledningskapitel om finlandiseringspolitiken må också anföras.

Sammanfattningsvis gäller om Berglund att han är beläst i den statsvetenskapliga litteraturen, metodorienterad och att han har utvecklats till en god skribent. Han håller en tilltalande kritisk distans till vad han sysslar med och i hans författarskap kommer både självständighet och intelligens till uttryck. Vad man främst saknar är, med den inriktning Berglunds forskning har haft, en större väl genomförd och redovisad empirisk parti-studie.

Sören Holmberg, född 1943, disputerade för fil. doktors-examen i statskunskap i Göteborg 1974 och antogs som oavlönad docent 1976. Han har tjänstgjort som forskar-assistent, docent, biträdande professor och från 1978 som t f professor i statskunskap i Göteborg. Som t f professor har han haft huvudansvaret för forskarutbildning och forskarhandledning. Han har skrivit ett stencilerat läromedel för doktorandutbildningen, *Kvantitativa analysmetoder*.

Holmbergs avhandling, *Riksdagen representerar svenska folket*, omfattar två större studier. Den ena, som rönt stor uppmärksamhet, behandlar främst åsiktsöverensstämmelsen mellan väljare och riksdagsmän i ett antal politiska sakfrågor. Det är en för den demokratiska teorin central frågeställning som här belyses på ett metodiskt mycket tillfredsställande sätt. Den andra undersökningen gäller riksdagsmännens sociala bakgrund och är också utförd med både skicklighet och uppslagsrikedom; den ger väsentligt mer än tidigare undersökningar av liknande slag. I och för sig skulle envar av dessa båda studier kunnat utgöra en god ny-doktorsavhandling.

Holmberg har fullföljt sina studier på "elit-nivå". Genom ett flertal undersökningar dels av omröstningar i riksdagen (delvis tillsammans med Aage Clausen) och dels av riksdagsmännens perception av väljarnas åsikt (tillsammans med Aage Clausen och Lance Schmitt). Bl. a. får partisammanhållningen och konfliktmönstren i riksdagen en klarläggande behandling. Hur långt de sofistikerade modellerna för att tolka perceptionens korrekthet leder, förefaller mera ovisst.

I samband med 1976 års val tog Sören Holmberg initiativet till ett forskningsprojekt om *Väljarna och kärnkraften*. Efter en beskrivning av den tidigare opinionsutvecklingen i kärnkraftsfrågan utförs en inträngande analys av kärnkraftsopinionen vid valet och dess

betydelse för valutgången. Innebörden av valhandlingen, både individuellt och för systemet, blottlägges här med stor pedagogisk skicklighet. I en separat studie redovisas 20 dagstidningars behandling av kärnkraftsfrågan under 1976 års valrörelse. Det är här fråga om en helt annan typ av undersökning, nämligen systematisk innehållsanalys, och åter visar Holmberg sin förmåga att utvinna sakligt intressanta resultat.

Holmberg har haft huvudansvaret för 1979 års valundersökning – den åttonde i raden av undersökningar av riksdagsval och följande efter Olof Peterssens uppmärksammade monografi över 1976 års val. På många punkter är det här naturligen fråga om en aktualisering av tidigare uppgifter. Men nya intervjufrågor har tillförts och själva tyngdpunkten i analysen skiljer sig från föregångarens. Framställningen är mera resonerande, de sociala faktorerna som förklaring till partivalet skjuts mera i bakgrunden till förmån för väljarnas syn på partierna och deras åsiktsröstning. Resonemangen är förankrade i den demokratiska teorin och ett genomgående tema är den rationelle väljaren. Att intervjufrågorna ligger rätt belyses av att en så anmärkningsvärd stor del av blockröstningen kan "förklaras". Det råder ingen tvekan om att denna skrift är en tungt vägande merit.

Olika slag av politiska "dimensionsanalyser" har varit ett återkommande inslag i många av Sören Holmbergs studier. Från en pågående stor undersökning av folkröstningen 1980 har han redovisat ett kapitel om "Kärnkraften och tillväxt-ekologidimensionen" som på ett intressant sätt klargör kärnkraftsattitydens relativt fristående ställning.

Tillsammans med Olof Petersson har Holmberg utgivit boken *Inom felmarginalen*. Med den politiska demokratin som referenspunkt skildras opinionsundersökningarnas framväxt, de metodiska problemen och tolkningsfrågorna, opinionsjournalistiken och politikernas utnyttjande av undersökningarna. Skriften är inte bara en användbar handbok och ett belägg för författarnas goda orientering och tekniska kunnighet utan resonemangen är i flera fall underbyggda av forskningsresultat.

Sören Holmberg tillämpar i sin forskning genomgående kvantitativa analysmetoder men det är en påfallande bredd när det gäller både tillämpningsområden eller frågeställningar och använda metoder. Det är en imponerande serie studier som Sören Holmberg på begränsad tid åstadkommit. De ligger genomgående på en hög kvalitativ nivå. Hans metodologiska skicklighet är obestridlig liksom hans förmåga att presentera frågeställningar och resultat på ett pedagogiskt övertygande sätt. Som en särskild förtjänst bör framhållas hans medvetna strävan att ställa in sina resultat under generella perspektiv hämtade från demokratis teori.

Olof Petersson, född 1947, disputerade för doktorsexamen 1976 vid Göteborgs universitet. Redan 1974 hade han börjat sin tjänst som forskarassistent vid Uppsala universitet och utnämndes där till oavlönad docent i statskunskap 1978. Hans undervisning har huvudsakligen legat på doktorandnivå; han har tillsammans med Bo Särilvik författat ett kompendium över Kvantitativ politisk analys.

På eget initiativ och före avläggande av grundexamen genomförde Olof Petersson tillsammans med ett par studiekamrater två stora enkätundersökningar i samband med valet till filosofiska fakultetens studentförening i Göteborg 1968 och 1969, av vilka den senare i kondenserat skick utgör en del av den blivande sammanläggningsavhandlingen. Undersökningen hade inga egentliga förebilder och det är något märkligt professionellt redan hos detta förstlingsarbete, t. ex. behandlingen av den inverkan på valdeltagandet som ålder och antal studieår var för sig och i kombination har. Märkligt är också den kyliga distansen i analysen till ett skeende som så starkt engagerade dessa årgångar av studenter.

Från dessa studier gick vägen över till valundersökningarna under Bo Särilviks ledning. Vid redovisningen av 1973 års undersökning står Olof Petersson som medförfattare. Denna redovisning är jämförelsevis fyllig och omfattade ett 50-tal sidor. Den kompletteras av en specialundersökning, av samma författare, behandlande kommunalvalet. Denna innehåller åtskilliga nya sakyppgifter av intresse och avslutas med vissa principiella synpunkter på det representativa systemet.

För 1977 års valundersökning hade Olof Petersson ensam huvudansvaret. Från början hade statistiska centralbyrån, som hela tiden svarat för urval och fältarbete vid dessa undersökningar, inte önskat mer än en kortfattad redovisning omfattande vissa grundläggande tabeller. Redan 1970 och 1973 års publikationer innebar en viss utvidgning men nu presenterades valundersökningen i en stor separat skrift. Det är knappast någon överdrift att påstå att för en större publik innebar denna ett slags genombrott för valundersökningarna. Man fick nu i ett sammanhang en fyllig presentation av hela undersökningen och dessutom utnyttjades Särilviks tidigare resultat från valet 1956 och framåt för omfattande och intresseväckande jämförelser; huvudlinjerna i utvecklingen av väljarnas relation till partierna blir nu kända för en större allmänhet. Skriftens framgång var givetvis beroende av författarens utomordentliga förmåga att klart och koncist, med metodproblemen förvisade till korta noter, presentera relevanta analyser.

Olof Petersson har publicerat åtskilliga uppsatser där resultat från valundersökningarna redovisas och kommenteras. Av väsentlig betydelse är det stora manuskriptet (ca 200 sidor) till en bok om "Väljarna och

världspolitiken". Den åsiktsstruktur som här registreras ger anledning till en metod- och teoridiskussion, där Olof Petersson får tillfälle att utveckla sitt kunnande och sin skicklighet på detta område. Vidare är resultaten sakligt sett av stort intresse: trots att utrikespolitiken inte utgör någon väsentlig stridsfråga på det partipolitiska planet finns många viktiga kopplingar mellan partisympati och utrikespolitisk attityd.

Som tidigare nämnts är Olof Petersson medförfattare till boken *Inom felmarginalen*. Han har också publicerat en bok, helt utanför ämnet för kvantitativ analys, nämligen om *Regeringsbildningen 1978*. Det är en snabbt skriven, klar redogörelse för de olika turerna fram till folkpartiregeringens tillkomst. Om den sammanfattande utvärderingen av krisen inom den nya konstitutionella ramen kan man kanske säga att den inte för särskilt långt.

Slutligen finns det skäl att bland övriga skrifter speciellt nämna ett antal inlägg av mera utpräglat teoretisk art med anknytning till de kvantitativa analyserna såsom *Change and Unreliability, Social Class and Electoral Change and Politikens Spatio-temporal metaforer*. Det råder ingen tvekan om att Olof Petersson på detta område demonstrerar kvaliteter av ett bland svenska statsvetare ovanligt slag. Slutligen må också framhållas hans tre fakultetsoppositioner, mönstergilla till både innehåll och form.

Sammanfattningsvis kan man konstatera att Olof Petersson är en mycket kvalificerad forskare. Den lätthet och elegans med vilken han behandlar både teoretiska, metodiska och empiriska problem ger intrycket av att han har ett slags naturbegåvning när det gäller kvantitativ analys. I redogörelsen för sin vetenskapliga verksamhet säger han att han nu, som en akt av förnyelse, vill pröva andra typer av forskning.

Bo Särllvik, född 1928, fil. lic. i statskunskap 1958, fil. doktorsexamen och antagen till oavlönad docent 1970. Anställd bl. a. som forskarassistent, som forskare med forskartjänst vid SSR 1965–1970, som biträdande professor och under ett och ett halvt år som t f professor 1971–73, med ställning som prefekt och huvudansvarig för forskarutbildningen. Särllvik biträdde även tidigare med forskarhandledning och har, som nämnts, tillsammans med Olof Petersson författat ett kompendium om kvantitativ politisk analys. Sedan 1973 är han professor vid University of Essex; under två år har han där varit Director of Graduate Studies och under tre år Departmental Chairman; hela tiden har han haft forskarhandledning. Därutöver må nämnas att Särllvik tjänstgjort som sekreterare i statsrådsberedningen under Tage Erlander samt varit stadsfullmäktig och ledamot av flera kommunala nämnder bl. a. skolstyrelsen och drätselkammaren i Göteborg.

Särllviks första större publicerade arbete behandlade folkomröstningen 1957 och är en intervjuundersökning utförd på uppdrag av författningsutredningen. Den framstår fortfarande som en i många avseenden förebildlig studie: väsentliga frågeställningar med anknytning till demokratisk och vetenskaplig teori, en skickligt planerad undersökning och en klar och knapp redovisning. Den uppskattning som denna studie rönade föranledde författningsutredningen att begära att intervjuundersökningar skulle bli ett regelbundet inslag i den officiella valstatistiken.

Intervjuundersökningarna vid statsvetenskapliga institutionen i Göteborg hade inletts med en lokalstudie 1954 och en första undersökning av riksdagsvalet 1956; samtliga ordinarie riksdagsval har därefter undersökts. Bo Särllvik fick tidigt ansvaret för dessa undersökningar. Resultaten har han redovisat dels som redogörelser ingående i valstatistiken och dels i ett flertal i olika tidskrifter spridda uppsatser, vanligen på engelska, samt några smärre mera översiktliga publikationer. Denna publiceringsform har lett till att det dröjde ända till dess att Olof Petersson publicerade den förut nämnda monografien över 1976 års val innan det blev fullt klart, för andra än en liten grupp invigda, vilket utomordentligt värdefullt material om svenska väljare som under tidigare år insamlats.

Vad specialrapporterna beträffar finns det skäl att först nämna dem som behandlar de tre huvudtyperna av variabler som används för att förklara partivalet, nämligen politiska åsikter, bedömning av de politiska partierna samt social bakgrund. Här finns *Party Politics and Electoral Opinion Formation*, *Partibytten* som mått på avstånd och dimensioner i partisystemet och *Socioeconomic determinants of Voting Behavior in the Swedish Electorate*. Delvis är det samma variabler i ett annat perspektiv som behandlas i *Political Stability and Change* och i *Voting Behavior in Shifting 'Election Winds'*. Genom dessa uppsatser, av vilka flera blivit mycket uppmärksammade utomlands, har de grundläggande modellerna för analyser av svenska valrörelser utformats. I andra uppsatser behandlas mer speciella frågor såsom religionens förhållande till politiken och i ett stort kapitel i avhandlingen relationen mellan *Partisanship* och *Political Involvement*, ett utmärkt exempel på hur Särllvik anknyter till men vidareutvecklar en tidigare framförd teori.

Generellt kan man säga om dessa undersökningar att även om valet av variabeltyp inte var originellt utan följde förebilder har de enskilda variablerna på ett utomordentligt skickligt sätt utformats efter svenska förhållanden. Förutsättningen härför var Särllviks djupa insikter i svensk politik under 1950- och 1960-talet. Resultatet blev successivt en uppsättning synnerligen effektiva undersökningsvariabler. Effektiviteten framträder

åskådligt i mängden av stora tabeller där ofta varje siffra "ligger rätt" i förhållande till förväntade värden. Svenska valdata blev på detta vis internationellt uppmärksammade.

Vidare må nämnas en sammanfattande framställning av det svenska politiska systemet med utgångspunkt från valundersökningarna (också den på engelska): *The Social Bases of the Parties in a Developmental Perspective*. En teoretisk frågeställning med intressanta praktiska implikationer behandlas i ett manus från senare delen av 1970-talet, *Mapping the Party Space: Distances Evaluations and Ideological Perspectives*.

Efter överflyttningen till Essex 1973 har emellertid Särilviks studier väsentligen gällt engelskt valbeteende. Han har varit engagerad i de stora engelska valundersökningarna 1974 (två stycken) och 1979 samt i en undersökning av folkomröstningen om gemensamma marknaden. Tillsammans med olika medarbetare, främst Ivor Crewe och James Alt, har han publicerat sju uppsatser om de engelska valen 1974 och folkomröstningen. Flera av dessa innehåller omfattande analyser av centrala aspekter på den brittiska väljarkåren och partiernas ställning: den ökande liberala röstningen och det minskade förtroendet för de båda stora partierna utgör ju det nya inslaget i 1970-talets politik. Särilvik har också med James Alt, Ivor Crewe och GJG Upton publicerat ett par utpräglade metoduppsatser.

Nästan omedelbart efter överflyttningen till Storbritannien har alltså Särilvik kommit igång med nya valundersökningar och med ny publiceringsverksamhet. Den största insatsen föreligger i form av ett manuskript till en bok om valet i Storbritannien 1979 – av samma monografityp som motsvarande om de svenska valen 1976 och 1979 – där Särilvik ensam svarar för större delen av manuskriptet (ca 450 maskinskrivna sidor). Det är ett färdigt manuskript – endast avslutningskapitlet är preliminärt – och av hög kvalitet, där främst väljarnas inställning till partierna och till politiska sakfrågor ingående analyseras. Genom detaljerade studier av åsiktsfördelning och partiloyaliteter belyses bl. a. det stora och rörliga mittfältet i den engelska valmanskåren. Det torde inte råda någon tvekan om att denna bok kommer att dra till sig ett stort intresse i den aktuella debatten om det politiska systemet i England.

Bo Särilvik har gjort en grundläggande insats för studiet av svenskt väljarbeteende. Han har med ett utomordentligt handlag utformat de mätinstrument på vilka den svenska valforskningen har byggt och som fortfarande i stor utsträckning kommer till användning. Han har vidare på centrala områden genomfört analyser, med en skicklig anpassning av analysmetoderna till mätinstrumenten, som givit grundkonturerna i bilden av den svenske väljaren. Efter förflyttningen till Storbritannien

har han aktivt deltagit i vidareutvecklingen av de engelska valundersökningarna och härvid nått resultat som visar att han, också i ett annat politiskt system, lyckats genomföra undersökningar som ger svar på centrala frågor om förutsättningarna för politiken.

Sammanfattande jämförelse

Av det föregående har framgått att det är tre välmeriterade sökande, Sören Holmberg, Olof Petersson och Bo Särilvik, som i första hand kommer ifråga för den aktuella tjänsten. Läsningen av deras skrifter ger gott hopp om svensk statskunskap.

Vad först gäller den pedagogiska skickligheten har alla tre meriter som handledare och författare av läromedel. Det är dock rimligt att här ge Bo Särilvik ett försteg på grund av hans större erfarenhet inte minst från Essex; Sören Holmberg har också haft ett större självständigt ansvar än Olof Petersson. Beträffande s.k. "övriga" meriter synes rangordningen vara densamma.

Avgörande för bedömningen är den vetenskapliga skickligheten. Här är en jämförelse så tillvida lätt att samtliga sökandes produktion till allra största delen ligger på den kvantitativa politiska analysens område. Det förefaller naturligt att först jämföra de båda yngre sökandena, som ifråga om metodisk skicklighet, allmän forskningskapacitet och klar framställningsförmåga är varandra mycket lika. Olof Petersson har en särskild styrka på det generella teoretiska planet liksom han äger en kritisk skärpa som knappast någon av de andra sökande har en riktig motsvarighet till. Sören Holmberg har emellertid en väsentligt mera omfattande och i sina frågeställningar mera varierad vetenskaplig produktion på hög nivå. Därtill kommer att han mera konsekvent strävat efter att binda samman sina frågeställningar med den demokratiska teorin eller det politiska systemet: denna sammanbindning utgör ju den stora utmaningen inom valforskningen, som på sitt speciella fält kanske kan sägas vara mera utvecklad än någon annan gren av vetenskapen om politik. Dessa båda omständigheter ger Sören Holmberg ett försteg som inte är stort – eftersom det är frågan om två så kvalitativt högt stående forskare – men ändå otvetydigt.

Svårare är jämförelsen mellan Bo Särilvik och de båda övriga sökande eller närmast med Sören Holmberg. Man står här inför ett avgörande av ovanligt slag, nämligen ett fall där läraren och föregångaren skall jämföras med sina yngre medarbetare. Det är ostridigt att Bo Särilvik, genom att föra sina medarbetare rakt in i den aktuella metoddiskussionen och framför allt genom att ställa till förfogande undersökningsinstrument som var resultatet av en lång utvecklingsprocess, kunde ge dessa medarbetare en flygande start. Samtidigt är det uppenbart, att dessa medarbetare visade en osedvanlig förmå-

ga att fortsätta av egen kraft. Under den tid Sören Holmberg varit aktiv som forskare har han åstadkommit en mer omfattande och till sitt ämnesval mera varierad vetenskaplig produktion än Bo Särllvik. Bakom Holmbergs prestation ligger en kombination av osedvanlig arbetsförmåga, av effektivitet i forskningsarbetet och av intellektuell vitalitet.

Bo Särllvik arbetar tyngre. Hans samlade produktion är ingalunda liten men den är till stor del utspridd i form av uppsatser. (Denna produktionsform torde i svensk statskunskap haft ett mindre anseende än vad den har internationellt: det är ett skäl till att det varit lättare för Särllvik att bli professor utomlands.) Läger man samman dessa uppsatser återfinnes här grundstommen i svensk valforskning. Såsom framgått av det föregående har emellertid Sören Holmberg i hög grad sysslat med forskning som ligger utanför studiet av väljarbeteende och också inom sistnämnda område tagit upp nya frågor. Särllvik har fortsatt sina studier av väljarbeteende i Storbritannien och står nu som huvudförfattare till en bok, som har all utsikt att bli ett standardverk om de aktuella relationerna mellan väljare och partier i detta land.

Valet mellan de båda är svårt. Utan Bo Särllviks sistnämnda insats hade vågskålen rimligen vägt över till Sören Holmbergs favör; dennes prestationer under en begränsad tidsrymd är märkliga. Det förnyade prov på Särllviks förmåga av undersökningsplanering och analys som nu föreligger, förskjuter balansen till hans förmån. Särllviks grundläggande insatser för de svenska väljarstudierna bör inte ses som något avslutat utan som något som byggts ut på komparativ bas. Med understrykande, än en gång, av det svåra i detta val uppför jag således de sökande på förslag i följande ordning:

1. Bo Särllvik
2. Sören Holmberg
3. Olof Petersson.

Göteborg den 2 juni 1982
Jörgen Westerståhl

Sakkunnigutlåtanden om professur i freds- och konfliktforskning

*Till tjänsteförslagsnämnden,
samhällsvetenskapliga fakulteten vid Uppsala universitet*

Som sakkunnig (enligt HF 19 kap 32 §) vid tillsättning av en professur i freds- och konfliktforskning avger jag följande utlåtande:

Professurens ämnesområde

Professuren har definierats genom följande ämnesbeskrivning:

”Freds- och konfliktforskning studerar betingelserna för konflikter, konfliktlösning och fred i samhälleliga system och i de internationella relationerna. Freds- och konfliktforskning bedrivs såväl tvärvetenskapligt som inom skilda discipliner. Meriterande för tjänsten är vetenskaplig verksamhet av relevant innehåll, oavsett verksamhetens institutionella förankring.”

Då ämnesbeskrivningen utgör utgångspunkten för en oenighet ifråga om slutresultatet mellan de två övriga sakkunniga och mig är det nödvändigt att kommentera den.

Kompetens för professuren kan ha erhållits genom verksamhet och bakgrund inom olika discipliner såsom historia, psykologi, sociologi, statskunskap osv. Ämnesbeskrivningens formuleringar ger vissa ledtrådar för hur man kan avgränsa freds- och konfliktforskningen inom de forskningsområden där konflikter studeras. Inom bl a alla ovannämnda traditionella akademiska områden behandlar man konflikter och studerar också betingelserna för konflikter, men däremot studerar man inte nödvändigtvis betingelserna för konfliktlösning och fred i samhälleliga system och i de internationella relationerna. Ett nödvändigt villkor för kompetens på professurens område är rimligtvis sådan forskning som uttryckligen analyserar betingelserna för konfliktlösning och fred.

Detta innebär bl a att det vid tillsättningen av professuren är viktigt att göra en distinktion mellan å ena sidan ”internationell politik” som vanligen är ett specialområde inom statsvetenskapen och å andra sidan ”freds- och konfliktforskning”. Inom området ”internationell politik” behandlar man förhållandet mellan stater, både bilaterala, multilaterala och globala internationella relationer, de betingelser som påverkar dessa relationer samt den utrikespolitik, ekonomiska politik och organisationspolitik som förs för att påverka de internationella relationerna. Däremot inriktar man sig inte nödvändigtvis på att analysera betingelserna för konfliktlösning och fred.

En konsekvens av den olika inriktningen inom ”internationell politik” och ”freds- och konfliktforskningen” är att man söker förklaringar och förklarande variabler på olika sätt. Utmärkande för studiet av internationell politik i traditionell utformning är att man främst söker förklaringar inom själva den internationella politiken genom att analysera politiska aktörers handlingar, intentioner och makt eller genom att studera normer, fördrag och traditioner inom de internationella relationerna. Makt- och influensstrukturer tas som mer eller

mindre givna. Inom freds- och konfliktforskningen söker forskarna – oberoende av från vilket akademiskt område de ursprungligen kommer – förklarande betingelser bland alla tänkbara slag av faktorer, inom politiken såväl som inom det ekonomiska systemet, den sociala strukturen, de kulturella traditionshelheterna osv.

Olikheterna i orienteringen har ett samband med vad som inom de två forskningsområden kan anses vara viktig kunskap vid tillämpningar. Inom internationell politik behöver man kunskap om politiska aktörer, rådande maktfördelningar, existerande normer och fördrag för att kunna handla ändamålsenligt inom den internationella politiken. Inom freds- och konfliktforskningen däremot söker man sådan kunskap som kan användas när man gör förändringar i fredsbevarande och fredsskapande riktning. Detta förutsätter att man söker betingelserna för fred och för fredsskapande förändringar inom en vidsträckt sfär av företeelser och att man inte begränsar sig till enbart det politiska livet eller existerande politiska strukturer. Distinktionen mellan forskningsområdet "internationell politik" och "freds- och konfliktforskning" är inte skarp ifråga om gränserna men det är frågan om en klar olikhet i tyngdpunkterna. Det vore mycket ofruktbart att låta den olikheten försvinna.

Kjell Goldmann

Kjell Goldmann (f 1937) har stor erfarenhet som forskningsledare och akademisk lärare genom sitt arbete som forskningschef vid Utrikespolitiska institutet och som lärare vid Statsvetenskapliga institutionen vid Stockholms universitet. Vid den sistnämnda institutionen har han innehaft olika poster. Han har fungerat som prefekt vid institutionen och han är sedan 1.4.1978 professor i statskunskap. Han är medlem av olika internationella organ och redaktionskommittéer. Han har erfarenheter av internationellt forskningssamarbete och organisering av internationella forskar- och diskussionsgrupper.

Kjell Goldmann är snarare en utforskare av säkerhets- och internationell politik än freds- och konfliktforskare. Det finns som sagt knappast skarpa gränser mellan de två forskningsområdena men däremot en ganska tydlig olikhet i tyngdpunkterna. Inriktningen på säkerhetspolitik och internationell politik är särskilt påfallande i Goldmanns tidigare produktion, som kan indelas i två huvudområden: (1) analyser av internationella normer och organisationer och (2) studier av spänningar och utrikespolitik i Europa.

Kjell Goldmanns doktorsavhandling *International Norms and War between States. Three Studies in International Politics* (1971) är ur många synpunkter ett lysande

arbete. De tre studierna belyser de internationella normerna för krig mellan stater från olika utgångspunkter. Den första studien analyserar de centrala begreppen, den andra studien utgörs av en empirisk studie av de uttalanden som stater gör för att rättfärdiggöra sina aktioner (justifying statements) och den tredje studien är en statistisk analys av huruvida man på basen av staters rättfärdiggörande påståenden kan göra förutsägelser om staters handlingar och framför allt deras inträde i krig. Boken är mycket objektiv och neutral. Ändå kan man säga att analysen söker ut sådana faktorer som är viktiga för en utrikespolitisk analys snarare än att den betonar faktorer som kunde vara viktiga vid freds forskning och arbetet för fred.

Det förtjänar att framhållas att Goldmanns arbete hör till de allra bästa statsvetenskapliga doktorsavhandlingarna i de nordiska länderna under de senaste decennierna. Man fäster sig vid Goldmanns rentav ovanliga förmåga att nyansera och precist beskriva politiska företeelser vare sig det är frågan om normativa uttalanden eller faktiska handlingar. Samtidigt är det inte heller svårt att spåra begränsningarna i Goldmanns analyser. Han söker förklaringar till utrikespolitiska relationer, spänningar och krig inom själva utrikespolitiken och dess normer. Han söker dem inte i bakomliggande strukturer, kulturmönster eller grundläggande samhällsförändringar vilket vore naturligt inom en freds forskningsorienterad analys.

Inriktningen på att söka förklaringarna inom och ge information om själva utrikespolitiken är påfallande också i Goldmanns analyser av spänningen i Europa. I boken *Tensions and Détente in Bipolar Europe* (1974) genomför Goldmann en innehållsanalys av politiska ledares uttalanden och analyserar på basen av dem förhållandet mellan öst och väst i Europa. Analysen är klar, vederhäftig och nyansrik. Samma omdöme kan ges om Goldmanns fortsatta analyser av internationella spänningar såsom i *Neither Tension nor Détente. East-West Relations in Europe 1971-75* (tillsammans med Johan Lagerkranz i *Cooperation and Conflict*, 1977) och *Change and Stability in Foreign Policy: Détente as a Problem of Stabilization* (World Politics 1982). I en forskningsrapport från Utrikespolitiska institutet *Världspolitik på 1990-talet: teorier och tankelekar. Rapport från ett experiment med scenarier* (tillsammans med Thomas G. Hart och Gunnar Sjöstedt, 1976) framställs olika säkerhetspolitiska scenarier med skildringar av hypotetiska internationella kriser. Inriktningen i alla dessa arbeten är utrikes- och försvars- snarare än fredspolitik. Detta innebär inte att arbetena är subjektiva eller uttryck för personliga åsikter. De grundläggande beskrivna förloppen och förklarande variablerna söks emellertid på ett sådant sätt att de snarare behövs i utrikespolitiska än i fredspolitikiska resonemang.

I en del av sin senare produktion kommer emellertid Kjell Goldmann in på problem, som är viktiga inom freds- och konfliktforskningen. Det är inte minst fallet i hans bok *Det internationella systemet. En teori och dess begränsningar* (1978), som är en skarpsinnig studie av grundläggande drag i det internationella systemets maktstruktur. Det intressanta ur den nu aktuella professurens synpunkt är att Goldmann här analyserar och kritiserar den internationella politikens traditionella teori om det internationella systemet. Han framför många sådana synpunkter, som fredsforskare kan tänkas rikta mot den traditionella utforskningen av internationell politik. Ändå kan man också nu se hur den traditionella inriktningen på analysen av internationella relationer medför vissa begränsningar. Förklaringarna söks i främsta rummet inom den internationella politiken, i maktstrukturerna, hos de politiska aktörerna, i stabiliteten osv. och endast ganska sekundärt utanför det internationella politiska systemet. Ojämligheten i resurser behandlas men utsätts inte för samma utförliga analys som de mera politiska faktorerna. Det är självfallet att författaren är i sin fulla rätt att göra som han gör. Det är emellertid osäkert om hans tillvägagångssätt är det mest fruktbara ur freds forskningssynpunkt.

Goldmann har också skrivit en mängd uppsatser som antingen förebådar eller kompletterar hans bok om det internationella systemet. Bland dem kan nämnas *Resursojämlighet, interaktion och dominans* (1972), *Notes on the Power Structure of the International System (Cooperation and Conflict 1977)* och *The International System: A Note from a Conceptual Prison (Cooperation and Conflict 1981)*. Den sistnämnda uppsatsen är en direkt illustration till den tankegång som jag här har försökt framföra. Goldmann diskuterar i vilken mån man vid analys av det internationella systemet skall gå utanför de direkta politiska aktörernas krets och bryta sig ut ur det begreppsliga fängelset genom att t ex beakta ekonomin. Intressant är bl a följande slutsats: "those who are of this opinion may have much to gain from getting out of the prison of the international system: the strength of this approach seems to lie primarily in the field of peace research" (s 125). En följd av Goldmanns stora nyansrikedom är att man inte riktigt vet vad han själv tänker. Faktum är att han själv i praktiken vanligen föredrar att stanna inom "det internationella systemets begreppsliga fängelse". Den föresatsen hos Goldmann har onekligen varit mycket framgångsrik men samtidigt är det berättigt att ifrågasätta dess fruktbarhet inom freds forskning.

Goldmann har tillsammans med Gunnar Sjöstedt både redigerat och själv skrivit uppsatser i en internationell volym *Power, Capabilities, Interdependence. Problems in the Study of International Influence* (Sage Modern

Politics Series, 1979). Den reflekterar tendensen att stanna innanför det internationella politiska systemet och att ta maktstrukturerna såsom mer eller mindre givna.

Kjell Goldmann har utfört högklassiga studier också på andra områden än inom de tre redan nämnda problemkretsarna. Han har som en del av det stora projektet om svensk symbolmiljö 1945–1975 utfört en innehållsanalytisk studie av den svenska debatten på utrikespolitikens område. Goldmanns analys hör onekligen till de bästa inom hela projektet och har redovisats i monografierna *Is My Enemy's Enemy My Friend's Friend* (1979) och *Stormaktspolitik och kulturklimat* (1981). Analyserna berör alltså det svenska utrikespolitiska debattklimatet. Deras samband med freds- och konfliktforskningen är indirekt.

Av statsvetenskapligt men knappast konfliktteoretiskt intresse är den av Kjell Goldmann gjorda utredningen *Samordning, insyn, styrning. Betänkande angivet av utredningen om offentlig styrelsepresentation i investeringbolag och stiftelser* (Industridepartementet 1980). Den bekräftar att Kjell Goldmann ganska suveränt behärskar både metodiken vid statsvetenskaplig analys och allmän politisk teori.

Som sammanfattning kan man konstatera att Kjell Goldmann är en synnerligen framstående statsvetenskaplig forskare med säkerhetspolitik och internationella relationer som specialitet. Som forskare utmärks han av stor saktighet, ovanlig känsla för nyanser och sällsynt förmåga att precis beskriva komplicerade fenomen. Han har presenterat betydande vetenskapliga bidrag inom flera av statsvetenskapens problemkretsar.

För bedömningen av kompetensen för professuren i freds- och konfliktforskning är Goldmanns produktion dock problematisk från minst två olika synpunkter. 1:o beskriver han förlopp och söker förklaringar på ett sätt som gör dem tillämpbara inom utrikespolitisk och säkerhetspolitisk analys snarare än inom freds- och konfliktforskningen. 2:o visar han en tendens att i sina analyser söka förklaringar till de internationella förloppen inom det internationella politiska systemet. Han är i högsta grad statsvetenskapsman snarare än en representant för freds- och konfliktforskningen. Han behandlar i en ganska liten utsträckning den ekonomiska, kulturella och sociala bakgrunden till konflikter, konfliktlösningar och fredsmöjligheter.

Samtidigt måste det påpekas att Goldmann är starkt medveten om de distinktioner jag här har försökt skissera. I redogörelsen för sin vetenskapliga och pedagogiska verksamhet skriver han bl a så här: "Under mina år vid Utrikespolitiska institutet arbetade jag i en forsknings-

miljö utan bestämd disciplinorientering, vilken förutom statsvetare även innehöll forskare med bakgrund i historia, ekonomi, sociologi m m; UI:s forskningssamarbete med FOA bidrog till att göra mig medveten om teknologiska faktorer betydelse och överhuvud till att öka min förståelse för ett tvärvetenskapligt betraktelsesätt." Faktum kvarstår dock att Goldmann själv i sina analyser knappast alls behandlat exempelvis teknologiska faktorer.

Frågan om Kjell Goldmanns kompetens är synnerligen svårbedömd. Han är som sagt en mycket framstående statsvetenskapsman, antagligen en av de bästa inom nordisk statskunskap av i dag. Han är specialist på internationell politik och säkerhetspolitik. Däremot har han inte i sin forskning visat en sådan inriktning att han otvetydigt kunde sägas ha en klar kompetens på freds- och konfliktforskningens område. Efter tvekan betraktar jag dock Kjell Goldmann som kompetent för professuren på grund av hans eminenta förmåga att precis och nyansrikt analysera internationella relationer.

Milton Leitenberg

Milton Leitenberg (f 1933) har såsom hans meritförteckning visar bedrivit studier i biokemi, biologi, kemi, fysiologi och psykologi. Innan han under andra hälften av 1960-talet började inrikta sig på freds forskning och internationell politik fungerade han som lärare och forskare inom fysiologi och biokemi vid olika amerikanska akademiska institutioner. Han har också publicerat ett antal uppsatser på dessa områden. Sedan 1966 har Leitenberg haft forskar- och lärartjänster med anknytning till freds forskning, internationella relationer och information om kärnvapen. År 1977 var han gästprofessor i "strategic studies" vid Carleton University i Ottawa. Han har i olika reprints och på olika sätt varit anknuten till Sipri, sedan 1979 såsom gästforskare.

Milton Leitenberg är av allt att döma en värdefull och hängiven medarbetare vid institutioner för freds forskning och internationella relationer. Han har publicerat ett ganska stort antal uppsatser av vilka blott en del har inlämnats till bedömning. Böcker och längre systematiska monografier saknas i hans produktion. Leitenbergs produktion behandlar också i en ganska liten utsträckning betingelserna för och orsakerna till internationella konflikter. Han har främst behandlat tekniska, biologiska och etiska frågor såsom vapenteknologins utveckling, tekniska problem vid nedrustningen, upprustningens natur och volym, effekterna av kemiska vapen, vetenskapsmännens ansvar osv. Det vore oriktigt att påstå att inte en del av Leitenbergs uppsatser behandlar betingelserna för konfliktlösning och fred. Milton Leitenberg kan dock trots sina många förtjänster inte anses vara kompetent för professuren i freds- och konfliktforsk-

ning. Dels är hans produktion kvantitativt mindre än de andra sökandes produktion: framför allt saknas längre, systematiska arbeten. Dels är hans produktion något marginell i förhållande till ämnesbeskrivningen. Tyngdpunkten i hans produktion ligger inte i analyser av betingelserna för konflikter, konfliktlösning och fred. Tyvärr kan jag alltså inte anse Milton Leitenberg kompetent för den nu lediga professuren i freds- och konfliktforskning.

Peter Wallensteen

Docent Peter Wallensteen (f 1945) har i sin akademiska verksamhet både som forskare, organisatör och akademisk lärare koncentrerat sig på freds- och konfliktforskningens område. Han har vidsträckt internationella kontakter, han har vid sidan av sin undervisningsverksamhet i Uppsala bl a verkat som gästprofessor i Ann Arbor, Michigan och han har varit aktivt engagerad i internationella organisationer inom freds forskning.

Wallensteen har i sina publikationer behandlat flera av freds- och konfliktforskningens problem, men särskilt på två områden har han gjort en vägande insats. Det ena utgörs av analyser av den grundläggande strukturen i de internationella relationerna. Frågan är om och hur man kan blottlägga en grundläggande struktur i de interstatliga förhållandena och vilka effekter den har på interstatligt umgänge, krig och fred samt utvecklingen av de internationella relationerna på sikt. Detta är temat i Wallensteens doktorsavhandling *Structure and War. On International Relations 1920–1968* (1973) men samma tematik behandlas också i senare publikationer såsom *Structure, Policy, and War: Interstate Relations 1816–1976* (1980) och *Incompatibility, Confrontation, and War: Four Models and Three Historical Systems, 1816–1976* (Journal of Peace Research 1981).

I sin doktorsavhandling bygger Wallensteen på tankegångar som framförts av bl a Lenin, Hobson och Galtung men han analyserar dem på självständigt sätt. Hans doktorsavhandling var inom freds- och konfliktforskningen ett viktigt arbete vid utvecklingen av analyser av strukturen i de internationella relationerna. Hans två, här nämnda, senare arbeten är ingalunda upprepningar utan innebär, om inte en total omorientering, så dock en introducering av helt nya element. Medan Wallensteen i sin doktorsavhandling utgår från det internationella systemets struktur och förklarar staters agerande utgående från strukturen så är staten och dess politik en centralt förklarande variabel av konflikter och fred i de senare publikationerna. Tyvärr når de dock inte upp till doktorsavhandlingens nivå. Distinktionen mellan de fyra olika modellerna (fyra typer av politik) i det sistnämnda arbetet förblir ganska oklar.

Wallensteens strukturanalyser är både teoretiskt och

empiriskt framstående. Vissa av Wallensteens grundantaganden är ganska diskutabla och hans begreppsdefinitioner och operationaliseringar är ofta djärva, men hans slutsatser och slutförda teoretiska konstruktioner är ovanligt intressanta och fruktbara. Analyserna innehåller begreppsanalys och formulering av teoretiska propositioner men de bygger också på nya och bitvis svårinsamlade empiriska data. En god förmåga att kombinera teori och empiri utmärker Wallenstein som forskare även om han stundom är väl djärv i operationaliseringarna. Ett huvudsakligen empiriskt arbete på forskningsområdet är den tillsammans med Unto Vesa och Raimo Väyrynen skrivna nyttiga stencilen *The Nordic System: Structure and Change 1920–1970* (1973).

Vid analysen och bestämningen av den internationella strukturen är de ekonomiska relationerna, särskilt naturen av handelsförbindelserna mellan stater, av central betydelse. De ekonomiska förhållandena står i förgrunden också på det andra av Peter Wallensteens två stora forskningsområden. Wallenstein är internationellt känd för sina analyser av handeln som maktmedel inom de internationella relationerna och utrikespolitiken. Han har skrivit ett stort antal viktiga arbeten om de ekonomiska sanktionerna såsom *A Study of Economic Sanctions* (1968), *Characteristics of Economic Sanctions* (Journal of Peace Research 1968), *International Sanctions: Theory and Practice* (1969), *Rhodesia ja kansainvälistet sanktiot* (The Finnish Institute of International Affairs, 1971) samt publikationer med titeln *Ekonomiska sanktioner* både 1968 (bokförlaget Prisma) och 1978 (Sydafrikautredningen).

Också på detta område visar Wallenstein en fruktbar förmåga att kombinera teori och empiri. Han genomgår litteraturen systematiskt och analytiskt, han särskådar olika teorier och formulerar teoretiska propositioner, samlar empiriska data och analyserar dem statistiskt på ett tillförlitligt och fruktbart sätt. Det förtjänar att påpekas att Wallensteens analyser av de ekonomiska sanktionerna inte baserar sig på allmänna och lösa beskrivningar av olika slags argumentation utan han bygger på konkreta och systematiska fallstudier. Wallensteens analyser av de ekonomiska sanktionerna har internationellt väckt berättigad uppmärksamhet. Slutsatserna är nyanserade men det oaktat specifika och instruktiva.

Wallenstein har också utfört forskning på andra områden. Ett viktigt forskningsgebit utgör hunger samt livsmedels- och vattenbrist som betingelser för krig, konflikter och revolutioner. I *Disaster and Conflict. Conflict Formations in the Sabel and the Horn of Africa* (1981) behandlar Wallenstein inte bara läget i Afrika utan också teorier och begrepp kring hungern som en konflikt- och krigsskapande företeelse. Uppsatsen *Scarce Goods as Political Weapons: The Case of Food* (Journal

of Peace Research 1976) är en analys av den amerikanska användningen av livsmedel som påtryckningsmedel. Wallensteens publikationer på detta område har ett tydligt samband med hans intresse för ekonomiska sanktioner men analyserna gäller nu extremfall av livsmedels- och vattenbrist. En annan aspekt av problemet behandlas i Wallensteens uppsats *Food Shortages and Early Warning Systems* (1979) med sin inriktning på hur varningar om kommande svält och livsmedelskatastrofer faktiskt fungerar.

Som forskare representerar Wallenstein en blandning av mångsidighet och förmåga att koncentrera sig på stora problem. Han har under sin forskarbana rört sig på olika problemområden, som han strävat att belysa och analysera från olika utgångspunkter. Trots att han rör sig på olika områden finns det en tydlig kontinuitet i Wallensteens forskningsintresse. Han har varit särskilt intresserad av de ekonomiska betingelserna för konflikter och fred. Inriktningen på de ekonomiska relationerna är tydlig i analyserna både av strukturen i de internationella relationerna, de ekonomiska sanktionerna och livsmedelspolitiken.

Utöver arbetet inom sina huvudgebit har Wallenstein skrivit ett stort antal uppsatser om olika frågor kring krig och fred. Han har behandlat nedrustningens effekter vid övergången från militär till civil industriproduktion, rädslan för krig i Europa, fredsforskningens utvecklingstendenser, Rhodesia-krisen, analyser av biståndsprogram osv. Det måste sägas att Wallenstein är ganska ojämn ifråga om kvaliteten i sin produktion. Den innehåller nyskapande analyser men stundom också påståenden och begreppsliga distinktioner, som är förhastade och illa underbyggda.

Som sammanfattning önskar jag fastslå att Peter Wallenstein är en betydande forskare inom freds- och konfliktforskningen. Han är i högsta grad just freds- och konfliktforskare. Han är mångsidig men han samlar sig samtidigt till systematiska analyser av särskilt viktiga problem. Ett värdefullt drag hos Wallenstein är hans strävan att kombinera teori och empiri. Han har en betydande förmåga att statistiskt analysera empiriska data på ett teoretiskt fruktbart sätt. Jag finner utan tvekan att Peter Wallenstein är kompetent för professuren i freds- och konfliktforskning.

Sammanfattning

Genomgången av de tre sökandes produktion och de sammanfattande konklusionerna kan i min slutplädering endast leda till ett resultat. Enligt min uppfattning bör Peter Wallenstein ställas främst bland de sökande. Han är den ende av de sökande som jag utan tvekan har ansett vara kompetent för professuren.

Milton Leitenberg kan både på grund av avsaknaden av större systematiska arbeten och inriktningen i sin produktion inte mäta sig med de övriga sökande.

Det är endast med tvekan jag har kunnat anse Kjell Goldmann kompetent för professuren i freds- och konfliktforskning. Goldmann är även internationellt sett en betydande statsvetenskapsman med internationella relationer som sitt speciella forskningsobjekt. Han har däremot inte haft den inriktning som freds- och konfliktforskningen kan anses förutsätta och hans forskning berör endast på ett begränsat sätt utforskningen av de betingelser för konfliktlösning och fred som förutsätts i ämnesbeskrivningen.

Min rangordning är alltså följande:

- (1) Peter Wallensteen
- (2) Kjell Goldmann

Helsingfors den 2 september 1982

Erik Allardt

Till Samhällsvetenskapliga fakultetens tjänsteförslagsnämnd

Av Samhällsvetenskapliga fakulteten utsedda till särskilda ledamöter (sakkunniga) i tjänsteförslagsnämnden vid tillsättningen av ovannämnda tjänst får vi härmed avge följande gemensamma utlåtande.

Allmän befordringsgrund vid tillsättning av tjänst som universitetslärare är grad av sådan vetenskaplig, pedagogisk och annan skicklighet som är av betydelse med hänsyn till tjänstens ämnesinnehåll och beskaffenhet i övrigt. Särskild vikt skall ifråga om ordinarie tjänst som professor fästas dels vid vetenskaplig skicklighet som visats genom egen forskning samt genom planering och ledning av forskning, dels även vid pedagogisk skicklighet som visats genom handledning av forskare, vetenskaplig undervisning eller utarbetande av läromedel för sådan undervisning.

För professuren i freds- och konfliktforskning som är nyinrättad har Universitets- och högskoleämbetet fastställt följande ämnesbeskrivning:

Freds- och konfliktforskning studerar betingelserna för konflikter, konfliktlösningar och fred i samhälleliga system och i de internationella relationerna. Freds- och konfliktforskning bedrivs såväl tvärvetenskapligt som inom skilda discipliner. Meriterande för tjänsten är vetenskaplig verksamhet av relevant innehåll, oavsett verksamhetens institutionella förankring.

Ett par punkter i denna beskrivning kräver en kommentar. När undersökningsobjektet anges vara "betingelser

för konflikter, konfliktlösning och fred i samhälleliga system och i de internationella relationerna" tecknas därvid ett komplex av betydande utsträckning. De så att säga beroende variablerna är konflikter, konfliktlösning och fred på såväl det samhälleliga som på det internationella planet. Ifråga om de oberoende variablerna ger beskrivningen ingen explicit vägledning, men rimligen måste det vara en vetenskaplig uppgift att undersöka betingelser av olika slag och på olika nivåer. Det finns ingen grund för någon apriori avgränsning eller betoning. En sådan uppfattning synes oss också ha stöd i skrivningen "freds- och konfliktforskning bedrivs såväl tvärvetenskapligt som inom skilda discipliner." Avgörande är undersökningsobjektet, inte ämnestillhörigheten. Om de sökandes produktion befinns vara relevant skall i vanlig ordning den vetenskapliga och pedagogiska skickligheten fälla avgörandet.

Kvarstående sökande är professor Kjell Goldmann, research associate Milton Leitenberg och docent Peter Wallensteen. Vi kommer att granska de sökande i tur och ordning. Vid vår genomgång kommer vi företrädesvis att uppehålla oss vid deras viktigaste arbeten.

Kjell Goldmann, f 1937, avlade fil lic examen 1967 i det då existerande tvärvetenskapliga ämnet internationell politik, disputerade för doktorsgraden 1971 och förordnades samma år till docent i statskunskap. 1978 utnämndes han till professor i statskunskap vid Stockholms universitet. Under åren 1964–77 var han knuten till Utrikespolitiska institutet, från 1970 som forskningschef.

Man kan i Goldmanns produktion urskilja tre huvudområden: säkerhetspolitiska studier, undersökningar av internationella normer och organisationer samt analyser av internationella system. Arbetena i den första gruppen hör i allmänhet till de tidigaste i Goldmanns produktion. De har kanske inte samma vida syftning som de senare men särskilt studierna i nordiska säkerhetsproblem innehåller resonemang som pekar fram mot de större undersökningarna av internationella normer och spänning. Genomgående utmärks arbetena av klara och säkra analyser och av en strävan att genom vetenskapliga metoder söka ge säkerhetspolitiska studier en bättre grundval. Karakteristisk är hans behandling av scenariotekniken och dess speciella prediktionsproblem.

Övergången från säkerhetspolitik till det andra forskningsområdet markeras av Goldmanns lic-avhandling *FN i vapen. De militära FN-styrkornas bruk av våld i Mellersta östern, i Kongo och på Cypern*. (1966) Tyngdpunkten ligger här på det empiriska planet, i den noggranna analysen av FN:s praxis i fyra militära insatser under perioden 1956–64. Men redan i detta arbete ställs

problemet om normers existens och funktionalitet på ett sätt som förebådar nästa stora arbete. Avhandlingen *International Norms and War between States* (1971) anges vara ett bidrag till förståelse av och kontroll över förekomsten av krig mellan stater.

Arbetet består av tre tämligen fristående delar. I den första uppställs en modell för social kontroll genom normer – med huvudvariablerna norm, handlande, rättfärdigande uttalanden (justifying statements) – vilken sedan appliceras på det internationella systemet. I denna del, som är helt teoretisk, genomförs med utgångspunkt i förutsättningen om intenderad rationalitet en nyanserad och ingående diskussion av hur normer kan inverka på val, hur de kommer till och hur de ändras samt hur de identifieras. Goldmanns svar på den sista frågan är att ett rättfärdigande uttalande är den lämpligaste indikatorn på förekomsten av internationella normer. Den andra delen innehåller en systematisering och en kvalitativ analys av ett stort antal rättfärdigande uttalanden från stater som gått i krig under perioden 1945–67. Analysen leder fram till en diskussion av existerande internationella normer med syfte att minska staters benägenhet att gå i krig och därmed att stärka internationell stabilitet.

Den tredje delen är en exkurs eller efterskrift. Där begagnas det systematiserade materialet för att belysa frågan huruvida förhållandet mellan en oberoende variabel "stater egenskaper" och en beroende variabel "krig mellan stater" kan uppfattas olika beroende på vilken undersökningsmetod – symmetrisk eller assymetrisk – man väljer. Ett försök görs att särskilja aktivt och passivt krigsdeltagande.

Det är ett ovanligt arbete såväl ifråga om ansats som utförande. Ansatsen är djärv både i valet av problemställning och empiriskt tillvägagångssätt. Goldmann har genom en noggrann systematisering och typologisering av rättfärdigande uttalanden kartlagt en struktur av internationella normer som i mycket överensstämmer med men också på väsentliga punkter avviker både från folkrätt och centrala etiska normer. Denna strukturs effekt på internationell stabilitet och social förändring blir också föremål för diskussion liksom möjligheten att ändra denna normstruktur i önskvärd riktning.

Det tredje forskningsområdet, de internationella systemen, ligger nära det andra men här vidgas uppmärksamheten till andra aspekter. En sådan är spänningen mellan systemets ledande aktörer. Inom det av Goldmann ledda forskningsprojektet Spänningen i Europa har han ägnat denna företeelse en rad mindre skrifter samt det större arbetet *Tension and Detente in Europe* (1974). I nära anknytning till begreppet internationell stabilitet, här i betydelsen låg sannolikhet för krig, väljer Goldmann att definiera spänning så att det föreligger

spänning mellan två aktörer i den mån de förväntar konfliktbeteende mot varandra. Även i denna studie används officiella regeringsuttalanden som material. Med hjälp av en egen mätteknik beskriver Goldmann spänningen mellan öst och väst under perioden 1946–70 och söker förklara variationer däri med referens till ett fåtal variabler: spektakulära händelser, bipolarisering och den strategiska balansen.

I arbetet *Is My Enemy's Enemy My Friend's Friend?* (1979) försöker Goldmann pröva andra oberoende variabler på systemnivå men kommer till slutsatsen att uttömmande förklaringar inte står att få här. Analysen måste kompletteras med undersökningar även på lägre nivåer. Programmatiskt kommer detta till uttryck i projektet Utrikespolitisk omprövning. Uppsatsen *Change and Stability: detente as a problem of stabilization* (1982) söker belysa ett dubbelt problem: betingelserna dels för att uppnå avspänning, dels för att stabilisera uppnådd avspänning. För detta syfte tecknas en modell för analys av grundläggande utrikespolitiska förändringar i termer av ett antal stabilisatorer (kognitiva, administrativa, inrikespolitiska och internationella).

Redan i uppsatsen *The Foreign Sources of Foreign Policy: causes, conditions or inputs* (1976) betonas faran av ensidighet både i systemorienterade teorier och i teorier om utrikespolitikens inrikespolitiska källor. Lärdomen måste bli att systematiskt undersöka samspelet mellan externa och interna faktorer. Goldmanns diskussion av hur detta kan göras är både skarpsinnig och perspektivrik. Av intresse i detta sammanhang är också skriften *Stormaktspolitik och kulturklimat* (1981) ingående i projektet Kulturindikatorer: svensk symbolmiljö 1945–75. Utifrån en hypotes att 1960-talet inneburit en delvis utrikespolitiskt betingad islossning i det svenska kulturklimatet undersöks förhållandet mellan stormaktspolitik, uttryckt i de oberoende variablerna europeisk spänning och stormaktspolitisk entydighet, och kulturklimat, uttryckt i fyra beroende variabler – trygghetlighet, västlighet, omvärldsintresse och stabilitet. Stormaktspolitiken relateras också till andra förklaringsansatser såsom basöverbyggnadsteorin, generationsväxlingshypotesen och diffusionsteorin.

Den mest omfattande och tillika mest djupgående diskussionen av de fundamentala problemen i internationella relationer – freden och makten – återfinns i boken *Det internationella systemet* (1978). Utgångspunkten är den "traditionella teorin", närmare bestämt en rekonstruerad version kännetecknad av ett fåtal grundantaganden. I diskussionen av dessa används moderna analytiska hjälpmedel som spelteori. En central problematik rör makten; här analyseras dels den allmänna vanmakt som yttar sig i anarki och krig, dels staters makt över varandra. Här införes också en rad fruktbara

distinktioner som möjliggör klara och systematiska analyser av ett svårbemästrat problem. Därefter diskuteras teorins räckvidd och dess förklaringsvärde. Avslutningsvis skisseras en förbättring av teorin genom en utveckling av begreppet interdependens varvid relationen mellan ekonomi och säkerhetspolitik behandlas. Till detta arbete anpassar sig resultat från Goldmanns tidigare forskning, exempelvis om normer och spänning, på ett naturligt och givande sätt. Avsnittet om makt grundar sig på forskning som närmare redovisas i andra arbeten, t ex *Power, Capabilities, Interdependence* (1979). Till sammantagna utgör boken och dess förarbeten en remarkabel insats på ett centralt och svårt forskningsområde.

Vid flera tillfällen kommer det fram att Goldmanns forskning går tillbaka på ett starkt värdeengagemang. Det är därför naturligt för honom att diskutera förhållandet mellan policyrelevans och kumulativitet speciellt ifråga om fredsforskning; så sker på ett kortfattat men tankeväckande sätt i uppsatsen *Concern and Cumulation: a note on research strategy* (1980).

När det gäller sådan skicklighet som visats genom ledning av forskning framstår Goldmanns meriter som tungt vägande. Under en följd av år har han varit forskningschef för det tvärvetenskapligt arbetande Utrikespolitiska institutet. Som professor vid Statsvetenskapliga institutionen i Stockholm har han därefter lett flera forskningsprojekt med internationell inriktning.

Goldmanns pedagogiska skicklighet är likaledes väl bestrykt. Både som forskningschef och som professor har han förvärvat erfarenhet av handledning av forskarstuderande med speciellt internationell orientering. Han har under många år meddelat vetenskaplig undervisning särskilt i internationell politik och där ofta med speciell betoning av freds- och säkerhetspolitiska frågor. Några av hans skrifter används också som kurslitteratur; boken om det internationella systemet är en betydande pedagogisk merit.

I sin omfattande produktion inom freds- och konfliktforskningens område har Goldmann med djärvhet och energi tagit upp svåra och väsentliga problem till vetenskaplig behandling, till stor del med utgångspunkt i aktuella internationella frågor och med syfte att också bidra till vad han kallar "the judgment-making process". I problemlösningen visar han en betydande skicklighet på det metodiska planet, icke minst i bruk av kvantitativ analys. Ett markant drag i hans forskarprofil är den sällsynta öppenhet med vilken han redovisar nästan varje steg i forskningsprocessen med dess problem och optioner. De resultat han når är präglade av denna

kontinuerliga prövning. Ibland tenderar visserligen metodmedvetenheten mot en viss omständlighet och uppmärksamheten kan förskjutas mot forskningsproceduren snarare än mot forskningsresultaten. Denna invändning får emellertid mindre vikt vid en bedömning av hans samlade produktion som präglas av en exceptionell analytisk kraft och en imponerande förmåga att föra den vetenskapliga diskussionen vidare. Hans senare arbeten med deras vida perspektiv och välavvägda nyanseringar är en mogen forskares verk.

Vi finner Goldmann klart kompetent till den sökta tjänsten.

Milton Leitenberg, f 1933, har en B.S. från 1955 och doktorandutbildning i biokemi, men skiftade inriktning vid mitten av 1960-talet och har sedan dess i olika befattningar verkat vid SIPRI och andra institutioner med anknytning till freds- och konfliktforskning.

Av en publikationslista omfattande ca hundra nummer har Leitenberg insänt ett tiotal mindre arbeten (varav två med medförfattare). Ett av arbetena söker beräkna antalet dödsoffer för strukturellt våld. Annars ligger de inom områdena modern vapentechnologi, militär strategi, rustningskontroll och nedrustning. Till en del rör det sig om historiska översikter och redogörelser för aktuella förhållanden. Men Leitenberg söker också att belysa hur olika faktorer, bl a den klassiska vetenskaps-etiken, kan främja en vidare utveckling av vapentechnologin. Han har behandlat förhållandet mellan förhandlingar om rustningskontroll och supermaktens faktiska rustningspolitik. Likaså har han utrett intressanta försök från stormakternas sida att reducera rustningsutgifterna genom informella avtal. Slutligen har han granskat möjligheterna för en omställning av militär forsknings- och utvecklingsverksamhet till annan verksamhet, och han har diskuterat förhållandet mellan nedrustning och utveckling.

Leitenberg har i flera omgångar uppehållit olika befattningar inom forskning och undervisning varför han måste anses ha erforderlig pedagogisk kompetens.

Enligt vår mening är Leitenberg en kunskapsrik och produktiv forskare. Emellertid saknas en samlande problemställning i hans arbeten. Till en väsentlig del har de karaktären av redogörelser och kommentarer. Han har inte insänt något större arbete av vetenskaplig prägel och han har inte gjort någon egen insats i teoretiskt avseende. Därför anser vi oss inte kunna förklara Leitenberg kompetent till en professur.

Peter Wallensteen, f 1945, avlade fil lic examen i statskunskap 1968 och disputerade för doktorsgraden 1974. Han förordnades till docent i statskunskap samma år och i freds- och konfliktforskning 1978 allt vid Uppsala uni-

versitet. Sedan 1971 har han varit knuten till avdelningen för freds- och konfliktforskning, från 1972 som föreståndare.

Även i Wallensteens produktion kan man urskilja tre huvudområden: ekonomiska sanktioner, internationella strukturer och krig samt politiska effekter av naturkatastrofer. Utifrån Rhodesiafrågan kom Wallenstein att uppmärksamma problemet om ekonomiska sanktioner och har åt detta ägnat en rad mindre skrifter samt det större arbetet *Ekonomiska sanktioner* (1971), en bearbetning av hans lic avhandling. Tanken i arbetet är att "beskriva och framföra några möjliga förklaringar till frågorna varför ekonomiska sanktioner valts i vissa situationer, vilken effekt de fått i de länder som utsatts för dem och hur framgångsrika de varit då det gällt att lösa en konflikt." Huvudproblemet är när sanktioner – i allmänhet – kan bli framgångsrika. I framställningen görs en skillnad mellan sändarorienterade, mottagarorienterade, relationsorienterade och omgivningsorienterade teorier. Inom ramen för sändarorienterade teorier skiljer Wallenstein mellan expressiva och instrumentella deklamationer och diskuterar varför så många är expressiva. Ett centralt resultat är att betingelserna för framgångsrika sanktioner främst ligger hos mottagaren. Tre betingelser framstår som särskilt väsentliga: bristande inre sammanhållning i mottagarstaten, särskilt i utgångsläget, en väl avgränsad bojkottaktion samt en relativt isolerad position för mottagarlandet i det internationella systemet. Avhandlingen är informativ och intressant. Wallenstein har använt existerande teori med gott omdöme och infört distinktioner som visat sig givande.

En studie av mer specifik användning av ekonomiska maktmedel finns i uppsatsen *Scarce Goods as Political Weapons* (1976). Wallenstein ger här ett intressant bidrag till analysen av USA:s "food power" och diskuterar olika åtgärder som kan reducera denna. Dock saknas en mer ingående behandling av den inrikespolitiska ramens betydelse.

Det andra forskningsområdet gäller mönster och mekanismer i det internationella systemet. Avhandlingen *Structure and War. Om international relations 1920–1968* (1973) behandlar förhållandet mellan det internationella systemets struktur och uppkomsten av krig. Ett inledande kapitel presenterar de tre nyckelbegreppen struktur, interaktion och "social order." Ett följande kapitel ägnas den internationella strukturen sådan den framträder ur ländernas handelsorientering: en pyramidformig struktur kännetecknad av en "concentration of interaction at the top and a net flow of values in the direction from the bottom to the top". Överst finns ett fåtal topdogs, var och en med kontroll

över sin region, och därunder ett stort antal underdogs fördelade på dessa regioner. Tre kapitel tar närmare upp förhållandet mellan struktur och krig. Krig utspelas framför allt mellan topdogs och deras regionala underdogs; konflikter mellan topdogs inbördes förklaras till stor del av deras relationer till underdogs.

Avhandlingen är ett stort upplagt arbete som tar upp väsentliga problem och ger intressanta resultat. Men det kan resas en rad invändningar som påverkar tolkningen av resultaten. På s 79 fastställs antalet topdogs i världen till sju och de övriga karakteriseras som underdogs. Men denna indelning följer inte av kriterierna på topdogs och underdogs i kombination med Wallensteens data. Om man utgår från kriteriet på en topdog att denne tjänar på interaktionen antingen absolut, dvs på de övrigas bekostnad, eller relativt, dvs mer än de övriga, är det inte givet att alla de sju länder som betyder mest för andra länders handel, och bara de, har denna egenskap. Wallenstein argumenterar att de länder som ifråga om handel är mest centrala kan utöva kontroll över de andra; detta är ett värde i sig själv och ger dessutom möjlighet att tillförsäkra sig andra värden. Men det är uppenbart att både antalet centrala stater, deras inbördes relationer och andra staters fördelning av handeln på de centrala staterna och på andra stater är av betydelse. Och om det skulle finnas ett relativt klart sammanhang mellan centralitet ifråga om handel och kontroll över andra stater är det dessutom inte givet att det går någon avgörande skiljelinje där Wallenstein väljer att dra den. Det är exempelvis långtifrån klart hur man skall påvisa att länder som Belgien, Holland och de nordiska länderna har förlorat på interaktionen. Att det finns behov av nyanseringar framgår på ett oklart sätt av att Wallenstein i kapitel 4, utan någon tillfredsställande redovisning, inför en distinktion mellan "leading underdogs" och "other underdogs".

Det kan likaledes resas invändningar mot Wallensteens bruk av de fyra typerna av social order (konservatism, fascism, liberalism, socialism). Typologin har en oklar status: rör det sig om idealtyper eller om en beskrivning av faktiskt förekommande samhällssystem? I vilket fall som helst blir t ex resonemangen kring the liberal social order högst osäkra när den definatoriska beskrivningen i tab 2.3 pekar mot laissez-faire liberalism medan termen liberalism senare brukas också om socialdemokratiska regimer.

Svagheter i avhandlingen kan summeras på följande sätt: Den bristande precisionen ifråga om grundbegrepp och grundantaganden leder till bristande stringens och nyansering. Som följd härav får diskussionen av data med hänsyn till möjliga tolkningar och förklaringar inte den önskvärda bredden.

Uppsatsen *Incompatibility, Confrontation and War*,

1816–1976 (1981) tillhör ett projekt som kan ses som en fortsättning av avhandlingen men med särskild inriktning på förhållandet mellan stormakterna. Det understryks att dessa är relativt ekonomiskt oberoende av varandra. Med hjälp av data från Correlates-of-War-projektet söker Wallensteen belysa frågan varför stormakter går i krig mot varandra. Analysen knyts till en modell med fyra typer av mellanstatliga relationer: geopolitik, realpolitik, idealpolitik och kapitalpolitik vilka har den gemensamma nämnaren att statens överlevnad är det primära målet. Modellen anger rangdimensioner och kriterier för rangordning, vidare förväntade konfliktpunkter samt slutligen kriterier för historiska vändpunkter. En huvudkonklusion, om än betecknad som icke slutgiltig, är att stater med påtagliga ideologiska motsättningar kommer i krig eller konfrontation med varandra oftare än stormakter med andra typer av motsättningar.

Också i detta arbete är det svårt att följa de teoretiska resonemang som knyts till modellen. Ett spørsmål som aktualiseras redan från början är om de grundläggande distinktionerna överhuvud bildar en användbar grundval för klassificering. Särskilt problematisk är skillnaden mellan geopolitik och realpolitik. Ett annat spørsmål som gång efter annan anmäler sig under läsningen är om de utsagor som knyts till de olika typerna skall uppfattas som följande ur grundantagandena eller som tilläggsantaganden eller som hypoteser. Uppsatsen är ambitiös framför allt i arten av de sammanhang den vill klarlägga. Här används uttryck som historisk logik, logisk utveckling och logiska steg på ett sätt som saknar täckning i undersökningen.

Wallensteens forskning på systemnivå fortsättes i riktning mot en analys av biläggande av konflikter. Det sker t ex i den relativt populära men välgjorda översikten *Patterns of Armed Conflict Since 1945* (1979) och, i större format, med projektbeskrivningen *Armed Conflicts and Negotiated Settlements* (1979) vilken dock har en alltför preliminär och formell karaktär för att närmare värderas.

Ett tredje forskningsområde, som i likhet med det första har sin konkreta utgångspunkt i Afrika, gäller naturkatastrofers inverkan genom livsmedelsbrist på såväl inre motsättningar i ett land som konflikter mellan länder. Förutom ett par mindre förarbeten föreligger ett nästan färdigt manuskript *Disaster and Conflict: Conflict formation in the Sahel and the Horn of Africa* (1981). På grundval av den icke allför omfattande litteraturen om detta problem konstruerar Wallensteen tre modeller (social frustration, ömsesidig interaktion, opportunistisk exploatering) och applicerar dessa på tio afrikanska stater som under 1970-talet utsatts för naturkatastrofer

som lett till livsmedelsbrist och konfliktbeteende. Liksom boken om sanktioner är detta en insats på ett relativt utforskat område och det ger intressanta resultat som dock, inte minst till följd av den geografiska begränsningen, måste betraktas som preliminära. Det är värt att notera att mer intensivt konfliktbeteende synes relatera till värden som stat och suveränitet snarare än till ekonomiska värden.

Några mindre arbeten av översiktskaraktär och rörande forskningsutveckling och forskningsproblematik visar Wallensteens förmåga att ge intressanta perspektiv och nyanserade redovisningar. Uppsatsen *Peace Research Dismembered: reforging the pieces* (1979) tecknar sålunda på ett instruktivt sätt utvecklingen i den forskningstradition som knyts till tidskriften *Journal of Peace Research*. Å andra sidan förekommer också i denna typ av arbeten hos Wallensteen utsagor utan tillräckligt underlag som då han i uppsatsen *Svensk säkerhetspolitik: ett alternativt perspektiv* (1979) beskriver den "samtidigt förda avskräckningspolitiken" som ett "klart tecken på traditionens kraft".

Under flera år har Wallensteen varit föreståndare för avdelningen för freds- och konfliktforskning i Uppsala och därvid förvärvat erfarenhet av planering och ledning av forskning. Han måste också anses ha god pedagogisk skicklighet både genom vetenskaplig undervisning och genom författande av läromedel. I sistnämnda avseenden är boken om ekonomiska sanktioner en merit.

Sammanfattningsvis kan om Wallensteen sägas att han är en produktiv och ambitiös forskare på freds- och konfliktforskningens område. I positiv mening innebär detta att han har en vilja till överblick, en håg att angripa stora problem. Därvid visar han en betydande uppslagsrikedom när det gäller att finna infallsvinklar och att tillämpa tekniker, företrädesvis av kvantitativ art. Han har en bred orientering och har i sina skrifter dokumenterat en god överblick över väsentliga delar av ämnesområdet. Men denna inriktning är förenad med påtagliga avigsidor. Man finner alltför ofta hos Wallensteen en brist på klarhet i grundbegrepp och grundantaganden och en därpå följande brist på stringens i de vidare resonemangen. Med detta sammanhänger den knappa redovisningen av alternativa förklaringar och alternativa tillvägagångssätt. Enligt vår mening bör han dock förklaras kompetent till den sökta tjänsten.

Vår granskning av de sökande har utmynnat i att vi funnit två vara kompetenta till den sökta tjänsten. Vi vill inför den slutliga jämförelsen dem emellan understryka att bådas produktion till väsentlig del faller inom freds- och konfliktforskningens område. Ingen av dem kan här

ges ett företräde framför den andra. I denna situation syns det oss helt klart att vetenskaplig och pedagogisk skicklighet skall fälla avgörandet.

Vid en bedömning av den vetenskapliga meriteringen finner vi att Goldmann är överlägsen Wallensteen. I sin vetenskapliga produktion håller Goldmann genomgående en mycket hög nivå och framstår som en skarpsinnig, omdömesgill och mogen forskare. Även Wallensteen har genom uppslagsrika och intressanta studier meriterat sig i vetenskapligt avseende. Hans produktion är emellertid ojämn och han når icke upp till Goldmanns nivå när det gäller klarhet, stringens och öppenhet i den vetenskapliga redovisningen och diskussionen.

Vad sedan gäller pedagogisk kompetens syns det oss uppenbart att båda är kompetenta. Goldmann har dock ett försteg genom sin längre verksamhet som handledare. Dessutom är hans bok om det internationella systemet även i pedagogiskt avseende en klart tyngre vägande merit än Wallensteens bok om sanktioner.

Vi placerar alltså de två kompetenta sökande i följande ordning:

- 1 Kjell Goldmann
- 2 Peter Wallensteen

Oslo och Lund i september 1982

Knut Midgaard

H F Petersson

Utlåtande över sökande till extra professuren i öststatsforskning vid Uppsala Universitet

Till Samhällsvetenskapliga fakultetsnämnden Uppsala Universitet

Vid ansökningstidens utgång hade följande sökande anmält sig till den rubricerade tjänsten:

- Docent Jan Åke Dellenbrant, Uppsala
- Jur dr Anders Fogelklou, Uppsala
- Fil mag Kristian Gerner, Lund
- Ekon dr Bengt Högberg, Stockholm
- Docent Józef Lewandowski, Uppsala
- Docent Lars Nord, Uppsala
- Fil dr Lars Ohlsson, Uppsala
- Ekon dr György Péteri, Stockholm
- Docent Daniel Tarschys, Stockholm

Vid bedömningen av de sökande har undertecknade sakkunniga åtgått dels från universitetsstadgans föreskrifter om befordringsgrunder, dels från ämnesbeskrivningen av tjänsten:

”Som befordringsgrund vid tillsättning av tjänst som lärare gäller graden av sådan vetenskaplig skicklighet som är av betydelse till tjänstens ämnesinnehåll och beskaffenhet i övrigt. Särskild vikt skall fästas

1. i fråga om ordinarie tjänst som professor vid vetenskaplig skicklighet som har visats genom egen forskning samt genom planering och ledning av forskning samt även vid pedagogisk skicklighet som har visats genom handledning av forskare, vetenskaplig undervisning eller utarbetande av läromedel för sådan undervisning.” (Högskoleförordningen 19 kap. 13 §)

Vi har tolkat förordningen så, att av de tre element i den vetenskapliga och pedagogiska skickligheten som skall bedömas – egen forskning, planering och ledning av forskning samt pedagogiska meriter – det första elementet, dvs den egna forskningen, är utslagsgivande vid bedömningen och att de övriga två elementen kan få utslagsgivande betydelse endast om de sökande är helt eller nästan helt likställda med avseende på vetenskaplig skicklighet ådagalagd genom egen forskning. Vid bedömningen av den vetenskapliga skickligheten ådagalagd genom egen forskning tar vi hänsyn till tre element: kvalitet, bredd i ämnesval och metodik samt kvantitativ omfattning. Av dessa tre element lägger vi huvudvikten vid forskningens kvalitet. Endast om de sökande är helt eller nästan helt likställda med avseende på forskningens kvalitet kan bredd i ämnesval och metodik samt kvantitativ omfattning av den egna forskningen få utslagsgivande betydelse. Den vetenskapliga kvaliteten bedöms med utgångspunkt från kriterier som vetenskaplig originalitet och nyskapande (kreativitet), analytiskt djup, metodisk skicklighet, akribi, empirisk förankring och känsla för relevans i behandling och omdöme.

Ämnesbeskrivningen av tjänsten lyder:

”Öststatsforskningen studerar samhällsförhållandena i Sovjetunionen och Östeuropa med inriktning på social struktur, ekonomi, förvaltning, politik eller ideologi.

Öststatsforskningen är tvärvetenskaplig och kan bedrivas inom ett flertal discipliner. Meriterande för tjänsten som professor i öststatsforskning är vetenskaplig verksamhet av relevant innehåll oavsett sökandes institutionella förankring.

Vetenskapliga kvalifikationer inom flera av de delområden öststatsforskningen omfattar liksom inriktning på mer än en öststat har särskilt värde.”

Vi har tolkat denna beskrivning så, att professuren kan besättas av forskare med framför allt samhällsvetenskaplig men även med historisk eller juridisk inriktning med tillräcklig bredd och att kvalifikationer från fler än ett av de i beskrivningen exemplifierade områdena skall tillmätas ett särskilt värde.

Vi övergår därefter till en bedömning av de nio sökande i bokstavsordning:

Fil dr *Jan Åke Dellenbrant* (f 1946) avlade fil dr-examen 1972 inom ämnet statskunskap, vid Uppsala universitet men hade redan dessförinnan innehaft förordnanden som vikarierande 2:e amanuens och vikarierande universitetslektor m m. Han erhöll 1976 tjänst som extra universitetslektor i statskunskap med inriktning på öststatskunskap vid Uppsala universitet, utsågs 1978 till docent i statskunskap, särskilt öststatsforskning, därstädes, har varit förordnad som vikarierande biträdande professor med deltid- och halvtidstjänstgöring vid avdelningen för öststatsforskning i olika intervall sedan 1973 och innehar sedan 1980 tjänst som forskarasistent vid Stockholms universitet. Därjämte har han haft förordnanden som studierektor, docent och forskningsassistent. Han var ställföreträdande respektive vikarierande föreståndare vid avdelningen för öststatsforskning 1978–81 och är n förordnad som forskare på halvtid vid denna institution.

Till stöd för sin ansökan åberopar Dellenbrant förutom en rad skrifter sina meriter i fråga om planering och ledning av vetenskaplig verksamhet, uppdrag som fakultetsopponent, sin pedagogiska verksamhet samt uppdrag som redaktör för vetenskapliga publikationer m m. Av de 39 huvudsakligen stencilerade skrifter Dellenbrant insänt är åtskilliga projektpresentationer eller liknande, undervisningsmaterial (inklusive äldre upplagor därav), statistiska tabuleringar, kortare eller skissartade inlägg på konferenser, kortare recensioner och framför allt kortare förarbeten eller liknande till senare tryckta arbeten, i vilka idéer och resultat är mer definitivt eller fullständigt utarbetade (nr 11, 13–25, 27–31, 33, 35–37, 39–41, 45–47). Ett större arbete om teknologisk utveckling i Sovjetunionen (42) har författats av A Perłowski med Dellenbrant som redaktör och författare till ett par smärre avsnitt.

De skrifter som i detta sammanhang har betydelse (12, 26, 32, 34, 38, 43–44, 48–49) grupperar sig kring tre huvudtemata: ekonomiska reformer respektive regionala förhållanden i Sovjetunionen samt kooperativens demokratiproblem; därtill kommer en kortare uppsats om Polens partisystem och en lärobok om politik i Sovjetunionen.

Dellenbrants första och i detta sammanhang relevanta vetenskapliga arbete är doktorsavhandlingen, "Reformists and traditionalists. A study of Soviet discussions about economic reform, 1960–1965" (1972). Med utgångspunkt från huvudsakligen tidnings- och tidskriftsartiklar ställer sig Dellenbrant uppgiften att undersöka "de ekonomiska reformförslagens karaktär i Sovjetunionen under 1960-talet" med avseende på innehåll och implikationer, varvid Dellenbrant i viss utsträckning knyter an till den sk konvergensteorin i traditionell respektive marxistisk tappning. Analysen är i icke obe-

tydlig utsträckning ekonomisk – teoretisk men den företas framför allt med utgångspunkt från frågorna om beslutsfattandets lokalisering med avseende på centralisering-decentralisering och styrmetoderna (priser, indikatorer, incitament, informationssystem).

Ämnesmässigt kan avhandlingen inordnas i skärningspunkten mellan politisk och ekonomisk teori. Framställningen är dock i mycket deskriptiv med huvudsakligen inströdda analytiska reflexioner och utblickar.

Efter en mycket kortfattad och översiktlig redogörelse för diskussionens bakgrund presenteras olika lösningsförslag grupperade kring rubrikerna "Den matematiska skolan", "Lieberman-skolan", "Lieberman-diskussionen" och "Utmaningen från traditionalisterna". I ett avslutande avsnitt redogör författaren för den ekonomiska reformens tillkomst och första implementering. Svaren på de inledningsvis ställda frågorna går ut på att reformbeslutet 1965 innebar en "avvägd de- och centralisering" med avseende på beslutsfattande; styrmetoderna förvandlades från administrativ prispildning till större utnyttjande av marknadspriser, kvalitativa indikatorer ersatte kvantitativa och materiella incitament moraliskt-materiella incitament medan informationssystemet förblev oförändrat.

Undersökningen ger anledning till vissa invändningar. Om decentralisering av företagen bl a uppfattas som ett medel för centralisering hade kanske den skenbart paradoxala parallelliteten mellan de två strävandena blivit förståelig. Det är vidare tveksamt om kategoriseringen "Den matematiska skolan" är särskilt fruktbar med avseende på den behandlade problematiken, eftersom den omfattade (och omfattar) både reformvänliga "optimerings-ekonomer" som Novosjilov och Kantorovitj och system-teoretiker med varierande inställning till ekonomiska reformer i egentlig mening. I centrum för avhandlingen står Lieberman och diskussionen kring dennes förslag. Presentationen är i stora drag mycket klagörande men man besväras ibland – liksom i vissa andra avsnitt med ekonomisk-teoretisk inriktning – av att diskussionen är alltför summarisk. Själva reformbeslutets innebörd överbetonas ibland och dess kanske viktigaste moment, att bruttoproduktionen ersattes med försäljningsvolymen som huvudindikator, framgår inte riktigt klart. Man kan inte heller säga, att reformens innebörd bl a var att kvantitativa indikatorer ersattes med kvalitativa; snarare var det fråga om en minskning av de förstnämnda.

Trots dessa ofullkomligheter är avhandlingen en mycket läsvärd och rappt skriven översikt av ämnet. Diskussionens huvudlinjer framgår klart och författarens resonemang och slutsatser är här liksom i övrig produktion väl avvägda och garderade, nästan diplomatiska. Priset för denna berömvärda försiktighet är dock

att författaren alltför sällan tränger riktigt djupt i sin framställning.

Dellenbrants andra huvudarbete är skriften "Soviet Regional Policy: A quantitative inquiry into the social and political development of the Soviet Republics" (1980), som emellertid inte behandlar regionalpolitik utan regionala skillnader i Sovjetunionen, vilket också är skriftens syfte. Efter en översiktlig genomgång av en rad teoretiska ansatser och dess relevans för studiet av sovjetsamhället förespråkar författaren "en relativistisk ansats" grundad på aggregerade sovjetiska data. Därvid utgår Dellenbrant från teorier om social mobilisering, enligt vilka modernisering av en samhällsstruktur leder till ökade krav på det politiska systemet och på deltagande i den politiska beslutsprocessen. Tre hypoteser ställs upp och testas statistiskt: 1) Moderniseringsnivån har höjts i Sovjetunionen de senaste två decennierna, 2) Moderniseringens geografiska fördelning har utmärkts av ökad utjämning mellan regionerna och 3) Ju högre grad av social mobilisering, desto högre nivå av politisk rekrytering.

Modernisering mäts med indikatorer för urbanisering, undervisning, produktion, levnadsstandard och kommunikation och nivån av politisk rekrytering mäts med antalet partimedlemmar i procent av befolkningen över 20 års ålder. Resultaten av undersökningen är inte oväntat, att den första hypotesen bekräftas. Den andra hypotesen kan inte bekräftas, eftersom de regionala skillnaderna inte kan sägas ha minskat. Därav drar Dellenbrant slutsatsen, att "den av kommunistpartiet bedrivna utjämningspolitiken mellan republikerna inte har varit framgångsrik eller att man eventuellt ständigt strävat att utveckla de ekonomiska och sociala förhållandena i de områden där avkastningen per rubel varit störst, dvs i de redan utvecklade områdena".

Den sociala mobiliseringens samband med den politiska rekryteringen mäts med tvärsnittsregressioner år för år. Enligt dessa kan den tredje hypotesen bekräftas för alla republiker utom de baltiska, varvid undervisning och urbanisering anges som de viktigaste faktorerna bakom partiets något ökade rekrytering inom befolkningen. Avvikelsen för de baltiska republikernas del förklaras med att dessas befolkning kan ha betraktats som "i viss utsträckning mindre pålitliga".

Man saknar även i denna skrift en mer ingående diskussion av både teorier, dataunderlag och tillvägagångssätt. Det är mycket troligt att de teorier som kritiserats inledningsvis är mindre fruktbara som utgångspunkt. Detsamma kan dock knappast sägas om teorier för regionala skillnader och regional förändring eller social stratifiering som emellertid ej tas upp till diskussion. Man saknar också referens till den för ämnet centrala och omfattande debatt om levnadsnivåbegreppet som

förts under många år liksom en mer utförlig diskussion av vissa proxyvariabler (t ex antalet läkare för levnadsstandard och vetenskapsmän för undervisning). Man frågar sig likaledes varför data inte utnyttjats för tidseri regression i stället för tvärsnittsregression, eftersom den företeelse Dellenbrant studerar – social mobilisering – är genuint dynamisk; därvid skulle möjligen den tredje hypotesen ha bekräftats också för de baltiska republikerna. Slutsatsen om regionalpolitikens utfall förefaller irrelevanta i sammanhanget, eftersom regionalpolitiken inte studerats. Att studien skulle "ge stöd åt nyttan av teorien om social mobilisering" är möjligen riktigt. Problemen är dock att sambanden blir nästan självklara och vi vet genom Dellenbrants undersökning fortfarande inte varför de regionala skillnaderna är praktiskt taget oförändrade.

Samtidigt bör det understrykas, att studien ger en mycket värdefull översikt av de regionala skillnaderna i Sovjetunionen på aggregerad nivå och det är ett imponerande dataunderlag författaren och hans medarbetare samlat, sammanställt och bearbetat. Det kan också sägas vara intressant att mer löst grundande förmodanden om oförändrade regionala skillnader bekräftas av aggregerade sovjetiska data. Den tendens till översiktlighet på bekostnad av mer ingående och energisk analys som utmärkte Dellenbrants första större studie är dock påtaglig även i denna undersökning.

Dessa brister kompenseras i någon mån i ett par senare uppsatser. I "Soviet Regional Planning. Some Theoretical Considerations" (1982) diskuteras några intressanta uppslag för att tolka regionala skillnader i Sovjetunionen och Dellenbrant antyder en slags syntes av en "byråkratisk modell" och moderniseringsteorin för att förklara både stabiliteten och förekommande förändringar. Ett mer utvecklat och nytt försök görs i uppsatsen "Nationaliteter och regionalpolitik i Sovjetunionen" (1982). I den finner Dellenbrant, att på unionell nivå erhåller områden med dominerande rysk befolkning en proportionellt större andel av investeringarna och att snabb ekonomisk utveckling kan skönjas på lokal nivå i områden där ett stort antal ryssar flyttat in. Han vill därför rikta uppmärksamheten på just det ryska befolkningselementets roll i den regionala utvecklingen. Vissa säregenheter i de av Dellenbrant valda exemplen (hög japansk finansiering av investeringarna) medför att resultaten är svårbedömbara.

Det tredje huvudområdet för Dellenbrants forskningar är kooperativ demokrati, som avsatt ett par rapporter och en uppsats av visst intresse i detta sammanhang. På grundval av en enkätundersökning har Dellenbrant i forskningsrapporten "Kooperativ demokrati" (1979) gjort en jämförande studie av styrelseformer och medlemsdeltagande i några olika kooperativa föreningar i

Västmanland. Kooperativa teorier och kooperativ organisation presenteras och enkätundersökningens resultat redovisas. Bl a finner Dellenbrant, att koncentrationsprocessen medfört problem för medlemsinflytandet, att det föreligger ett negativt samband mellan medlemsdeltagande och föreningsstorlek, att valda ledamöter samtidigt är positiva till ökat medlemsinflytande och att medlemsaktiviteten är högre ju mer intimt medlemmarnas ekonomiska intressen är berörda. Tyvärr redovisas inte utfallet av för tolkningen viktiga enkätfrågor som inställningen till sammanslagningar, lönsamhet och till kostnaderna för att hålla fast vid ideella målsättningar.

En annan aspekt av Kooperationen berörs i "Föreningsdemokrati och företagsdemokrati. Två vägar till ekonomisk demokrati" (1981). Det är en redogörelse för debatten om förhållandet mellan kooperativ demokrati och företagsdemokrati och de problem som uppkommer i samband med tillämpning av företagsdemokrati i kooperativa organisationer. Författaren visar, att mycket talar för att en kompromiss nåts i Sverige enligt vilken företagsdemokrati kan tillämpas även i kooperativa organisationer, dock icke i frågor som rör verksamhetens mål och inriktning.

I uppsatsen "Elites as gatekeepers: democratic and oligarchic tendencies in Swedish cooperative organizations" (1980), som författats tillsammans med Victor Pestoff, görs ett försök att dra mer generella slutsatser utifrån de data som tidigare insamlats om kooperativa föreningar och olika elitteorier. Slutsatserna om förklaringen till motsägelser mellan attityder och verklighet med avseende på medlemsinflytande är dock vaga. Den närmast tillhands liggande tolkningen, nämligen att tendenserna till stordrift, storskalighet och specialisering med ty åtföljande konsekvenser för medlemsinflytande varit övermäktiga, diskuteras inte.

En uppsats och en lärobok av Dellenbrant lägger föga till hans forskarprofil. Den lilla uppsatsen "Polens partisystem – kontinuitet och förändring" (1982) skulle förmodligen ha tjänat på om alternativet "hegemoniskt partisystem" modifierat av "koalition" undersökts. Läroboken "Politik i Sovjetunionen" (1982) tillsammans med Mats Bäck ger en värdefull introduktion till studiet av Sovjetunionens politiska struktur och utveckling.

De av Dellenbrant anförda meriterna vid sidan av hans insatser som forskare är varierande och betydande men påverkar inte huvudmomenten i bedömningen av Dellenbrants skicklighet.

Sammanfattningsvis utmärks Dellenbrants vetenskapliga produktion av en betydande bredd i ämnesval. Han har framför allt god förmåga att strukturera material och beskriva empiriska förhållanden och teorier klart och översiktligt med betydande känsla för relevans. Det man ännu saknar är riktigt inträngande vetenskaplig

analys av problem och data. Vissa delar av Dellenbrants senare produktion ger dock löften om en utveckling i den riktningen.

Jur dr *Anders Fogelklou* (f 1943), som har både filosofisk och juridisk grundexamen, avlade jur dr-examen vid Uppsala Universitet 1978. Han har sedan dess innehaft långtidsvikariat som forskarassistent vid juridiska institutionen och e lektorat vid enheten för öststatskunskap och upprätthåller från 1982-01-01 en forskarassistenttjänst i allmän rättslära vid juridiska institutionen – allt vid Uppsala Universitet. Han är f n engagerad i ett projekt rörande den sovjetiska rättsordningens ideologi, struktur och funktion.

Fogelklou har till stöd för sin ansökan inlämnat ett drygt 20-tal skrifter – huvudsakligen artiklar eller liknande, ofta i stencilerad form – för bedömning. Av dessa är en del av utredningskaraktär, recensioner, översättningar av rättshistoriska texter, uppslagsord till en juridisk encyklopedi etc eller utgör variationer på temata som behandlas utförligare i andra sammanhang (nr 1–9, 11, 15–27). Man lägger därvid märke till bl a en kort beskrivning av den personliga äganderätten och dess ställning i Sovjetunionen; vidare en likaledes tidig artikel som ställer men knappast besvarar frågan om huruvida det finns en specifik marxistisk rättsteori och som – dock ännu inte riktigt framgångsrikt – redogör för bl a E Pasjukans rättsteori; en spirituell recension av Tarschys doktorsavhandling; samt en synnerligen klargörande diskussion av teoribildningar rörande det sovjetiska rättssystemet, vilken väcker mycket stora förhoppningar om det arbete Fogelklou nu inlett.

En huvudsakligen deskriptiv uppsats om den socialistiska rätten och avtalet (en utvidgad version av ett föredrag vid en konferens arrangerad av Stockholms Handelskammare) är informativ och översiktlig och framhåller den för sovjetisk avtalsrätt karakteristiska kombinationen av förvaltningsmässiga och civilrättsliga regler med förpliktelser av såväl obligationsrättslig som förvaltningsrättslig art. Mindre sammanhållen ter sig uppsatsen om sovjetisk förvaltning: normer, legalitet, attityder och roller, som delvis i anknytning till Kohlbergs moralpsykologiska idéer vill analysera "betingelserna för den sovjetiska förvaltningen" men som snarast blivit en inte helt genomskinlig "problemkatalog för vidare forskning" (författarens egna ord). Tillsammans med A Ådahl har Fogelklou i en kortare bilaga till STU-utredningen om industriellt samarbete med öststaterna redogjort för de juridiska problem som kan uppstå när det saknas internationellt godtagbara dispositiva regelsystem, varvid författarna rekommenderar samarbetande företag att tillämpa så utarbetade avtal som möjligt (avtalsparterna tvingas delvis ersätta lagstiftaren i dennes roll).

Redan av detta torde framgå att bedömningen av Fogelklous vetenskapliga skicklighet väsentligen måste företas med utgångspunkt från det enda riktigt centrala och tungt vägande speciminet, doktorsavhandlingen "Den orättfärdiga rätten" (1978) med undertiteln "En studie över Hegels rättfärdigande och marxismens kritik av den moderna rättsordningen".

Denna avhandlingen avsåg författaren tydligen ursprungligen att utforma som en analys av den moderna sovjetiska rättsteorin men i stället kom den främst att handla om Hegels och Marx' rättsteorier (förordet). Författaren säger att avhandlingen "har formen av en jämförelse mellan den ryske rättsteoretikern Pasjukanis idéer . . . och Marx' ". Det vore dock riktigare att betrakta den som en studie i Marx' rättsteoretiska åskådningar mot bakgrund av Hegels rättsfilosofi, kompletterad med den utlöpare framåt i tiden som representeras av Pasjukanis allmänna rättslära.

Fogelklou börjar avhandlingen med att diskutera Pasjukanis liksom Lenins och den förrevolutionära intelligentians hållning till idén om en rättsordning och rättsliga reformer. Han framhäver att Pasjukanis rättslära var en "total rättskritik" i den meningen att rättsformen enligt denne överhuvud taget skulle försvinna med varuproduktionens (marknadens) upphävande och att den skulle ersättas med administrativ-teknisk förvaltning eller styrning. Eftersom frågan om en rättslig reglering av förhållandena mellan individerna och mellan individer och samhälle avfördes från dagordningen hade Pasjukanis utopi enligt Fogelklou implicit en repressiv karaktär: avsaknaden av rätt öppnade vägen för den stalinistiska rättslösheten.

Den uppgift Fogelklou ställer sig är därför att undersöka källorna till denna rättsnihilism hos Lenin och den förrevolutionära intelligentian liksom hos Marx. Det förstnämnda temat behandlas kortfattat och författaren framhäver Lenins pragmatiska inställning till makt och rätt. Eftersom det bestående systemet var orättfärdigt var det rättfärdigt att störta det. Mycket fint visar Fogelklou, att maximalisten Lenin inte insåg att den utlovade socialistiska framtiden inte var tillräcklig som legitimation för makterövrigen. Tvånget eller våldet hos Lenin blir legitimt genom ett löfte om att det skall upphöra i framtiden. Så tillvida spårar Fogelklou också en underliggande gemensam syn på rätten hos Lenin och Pasjukanis.

Därefter undersöker Fogelklou bakgrunden till Marx' rättsteoretiska uppfattningar hos Hegel och han ger en på en vidsträckt läsning mycket komprimerad och sakkunnig framställning av Hegels rättsfilosofi, vilket bl a resulterar i att Hegels rättsteori liksom i viss annan modern Hegel-forskning närmast förankras i vad som något oegentligt kanske skulle kunna kallas en "liberal"

rättstradition. Hegel accepterade ju Kants två krav på att staten måste erkänna de autonoma individernas rätt och att staten måste styras av lag. Till denna uppfattning fogade Hegel sin specifika tanke om att staten skall förverkliga "idén", vilket innebar att den rationella staten är en stat som utmärks av en sådan "sedlighet" (närmast motsvarande de spontana rättsföreställningarna), att individerna kan identifiera sig med den.

Framställningen av Marx' rättsfilosofi, som upptar två femtedelar av avhandlingen, är skriftens centrala och mest genomarbetade del. Fogelklou kartlägger noggrant de marxiska rättsteoretiska föreställningarna och dessas utveckling från unghegelism till den utformning de får i Marx' senare författarskap och man kan väl förstå, att det varit omöjligt för honom att ge en sammanfattning av slutresultatet. Det framgår dock, att Marx' rättsteori innehöll element av emancipatorisk och "rättsstatlig" art som gör det svårt att inordna Marx i en rättsnihilistisk tradition, även om härledningen av rättsreformerna ur privategendom och borgerligt produktionsätt kan skapa osäkerhet i frågan om Marx' syn på det framtida socialistiska samhällets rättsordning.

Det hade därför varit önskvärt om Fogelklou kunnat summera sina resultat på ett något större utrymme än de knappa fem sidor som fått tjänstgöra som sammanfattning av avhandlingen och som utformats som en jämförelse mellan Marx' och Pasjukanis rättsteori. Fogelklou finner klara beröringspunkter mellan Marx och Pasjukanis så tillvida, att båda härleder rättens existens ur privategendom och varuproduktion. Likheer finns också i fråga om synen på rättens framtida status och funktion. De vaga föreställningarna om det framtida socialistiska samhällets organisation innehåller framför allt sådana element som skiljer socialismen från kapitalismen. Därigenom suggereras hos båda tanken på en total integration mellan individ och samhälle, som emellertid blir mer utpräglad hos Pasjukanis än hos Marx. Mot detta står hos särskilt den unge Marx det "liberala" inslaget från Hegel liksom att Marx dock höll fast vid viljeteorin, vilket kontrasterar mot Pasjukanis nästan mekaniskt genomförda funktionella rättsteori.

En sammanfattande värdering av Fogelklous avhandling blir i allt väsentligt också en sammanfattning av dennes vetenskapliga skicklighet, även om övriga smärre bidrag avrundar bilden av hans forskarprofil. En värdering försvåras bl a av att man ibland svävar i ovisshet om Fogelklous egentliga syfte och faktiska resultat. Förmodligen sammanhänger detta med det faktum, att avhandlingens syfte tydligen ändrats under arbetets gång och att den även delvis speglar författarens egen intellektuella utveckling och brottning med det svåra ämnet. Man kan beklaga, att den för den leninistiska traditionen – och därmed även för Pasjukanis – betydelsefulla

Engels inte tagits upp till egentlig behandling. Tendenserna i rättsnihilistisk riktning under 1920-talet i Sovjetunionen kunde otvivelaktigt hämta näring ur Engels tämligen summariska och relativistiska uppfattningar i rättsteoretiska frågor. Man saknar också mer systematiska referenser till den rättsteoretiska traditionen i Ryssland före 1917. Det som kännetecknar rysk till skillnad från västerländsk rättsutveckling är ju frånvaron av en rättsstatlig tradition. När en sådan dock börjar bana sig väg under slutet av 1800-talet på det teoretiska området är den så avskild från rättspraxis, att den ryska rättslitteraturen får just den abstrakta karaktär som – ehuru med marxistiska förtecken – kännetecknat även Pasjukanis rättslära.

Behandlingen av Pasjukanis rättsteori tar upp många av dess väsentliga sidor. Men Fogelklou är inte alltid helt tillförlitlig i vissa viktiga enskilda aspekter, vilket bl a kommer till uttryck i att han i sin diskussion inte klart skiljer varuproduktion från kapitalism. Alla kapitalistiska samhällen är varuproducerande men alla varuproducerande samhällen är inte kapitalistiska. För Pasjukanis är rätten egentligen inte en produkt av kapitalismen utan av varuproduktionen, vilket logiskt medför att han förlägger rättens genesis till de medeltida städerna. Det hade också varit önskvärt om Pasjukanis tankar om just varuproduktionens betydelse för rättens, statens och därmed också för den offentliga rättens uppkomst och funktion framhövs tydligare. Pasjukanis problem är varför den moderna staten inte i likhet med den feodala staten är den härskande klassens förlängda – och väpnade – arm utan ett organ som å ena sidan tjänar den härskande klassen och å andra sidan är skild från denna i form av en särskild apparat.

Utifrån resonemang som här inte kan återges – men som borde tagits upp av Fogelklou – blir den sofistikerade poängen i Pasjukanis statsteori, att staten är ett från den härskande klassen skilt organ, *emedan* den representerar dess intressen. Man kan därför inte hävda, att hos Pasjukanis ”idén om en offentlig makt är en fiktion”. Den är högst reell men den härleds funktionellt-dialektiskt ur varuproduktionen. Slutligen hade det varit önskvärt om Fogelklou relaterat Pasjukanis rättsteori till de allmänna sociologiska teorier som behärskade 1920-talets marxister i Sovjetunionen (Bucharin m fl) och som tog sig uttryck i tron på att varuproduktionen skulle försvinna snabbt och alla ekonomiska lagar ersättas helt av administrativ styrning (”planeringsprincipen”). Släktskapet mellan denna sociologi och Pasjukanis rättslära är omiskännlig.

Fogelklous tolkning av Hegels rättsfilosofi är djupborrande men med avseende på sambandet med Pasjukanis rättslära kanske något pressad. Man kan också diskutera vissa sidor av Fogelklous Marx-tolkning. Han lyckas

knappast avvisa uppfattningen om den avgörande brytningen mellan den ”hegelianiserande” och den mogna Marx – en brytning som f ö Marx själv framhäver och som Fogelklou ironiskt nog själv ger vissa belägg för – och han hamnar kanske inte alltid rätt i tolkningen av Marx’ materialistiska kunskapssteori.

Men dessa invändningar skulle å andra sidan knappast ha framkallats, om Fogelklous avhandling varit en likgiltig produkt. Tvärtom är ”Den orättfärdiga rätten” en lärd, spännande och insiktsfull prestation, som vibrerar av författarens engagemang, intellektuella energi och upptäckarglädje. Vissa uttalanden inströdda här och där i texten ger en subtil och komprimerad sammanfattning av hela det tanke-system som är avhandlingens föremål, t ex följande:

”I själva verket kan Marx’ utopi som inte bara bör fattas som ett ideal till vilket verkligheten bör närma sig utan också som ett historiskt nödvändigt slutmål för mänskligheten genom sin idé om en total integration också uppfattas som totalitär. Detta är inte avsikten, eftersom Marx tycks utesluta förekomsten av statliga, repressiva organ och beskriver ett mänskligt ideal, men det blir en icke avsedd konsekvens om det visar sig att mänskligheten *inte* kan integreras på det sätt som här är förutsett.”

Man kan diskutera i hur hög grad Fogelklous hittillsvarande tyngsta vetenskapliga specimen faller inom ramen för ämnet öststatsforskning. Klart är dock att det har betydande relevans härför. Man kan kanske också ibland vara tveksam om hur Fogelklous vetenskapliga resa slutar med avseende på handfasta resultat. Fast står dock, att varje medresenär blir delaktig av en rik intellektuell upplevelse förmedlad av en mycket lovande ung forskare.

Kristian Gerner (f 1942) är fil mag i historia, filosofi och ryska (Lunds Universitet 1969). Han har tjänstgjort som amanuens (1968–70), forskningsassistent (1969–78) och forskarassistent (1978–82) vid historiska institutionen i Lund. Därjämte har han fullgjort lektorsundervisning i en rad olika ämnen, huvudsakligen vid Lunds universitet, och han har varit gästforskare vid utrikespolitiska institutet i Stockholm under vt 1982. Gerner åberopar också sin verksamhet som medlem i redaktionen för *Historisk Tidskrift* (1973–77) och för *Scandia* (sedan 1978) samt i Svenska kommittén för internationellt historiskt samarbete (sedan 1980).

Gerner har utvecklat en livlig verksamhet som föredragshållare, universitetslärare, debattör, författare till tidskrifts- och tidningsartiklar och medförfattare till olika skrifter. En samlad värdering av denna verksamhet efterlämnar intrycket av en respektingivande arbetsförmåga, ett levande engagemang på öststatsforskningens

alla områden och en vaken blick för samband och implikationer i de samhälleliga förhållanden han intresserat sig för. Gerner framstår som en inspirerande och initiativrik personlighet. Detta hindrar dock inte, att dessa talrika och spridda bidrag till öststatsforskningen har karaktären av inspirerade brottstycken, varför hans insatser och forskarpersonlighet främst måste belysas utifrån föreliggande större arbeten.

Först måste det dock tillfogas, att en ganska stor del av de mindre arbetena har ägnats åt mer grundläggande, metodiska problemställningar, speciellt inom konfliktforskning och historiografi. Sålunda finner man intressanta och skarpsinniga iakttagelser i artikeln om marxistisk hermeneutik i "Fortolkningsproblem i historia (1977) och i artikeln om Clio i samhällets tjänst i "Scandia" bd 39 (1973). Hans "Reflections on the Stanford Studies of the Crisis of 1914" i "On Making Use of History" (Lund 1982) och en tidigare studie om konflikten i Teschen 1918–1920 (Meddelanden från Historiska institutionen i Lund nr 5) röjer på motsvarande sätt att han är väl bevandrad i konfliktforskningens metoder och problemställningar. Dessvärre har Gerner fem medförfattare till den större skriften "Studying Boundary Conflicts" (211 s, Lund 1977), vilket omöjliggör en värdering av hans personliga insats.

Detsamma gäller hans nästa större publikation, "Planhushållning och miljöproblem. Sovjetisk debatt om natur och samhälle 1960–1976" (259 s), som utgavs i Stockholm 1978. Den är författad tillsammans med Lars Lundgren. Boken bygger på en grundlig och omfattande insamling av relevant material och ger en precis och nykter tolkning av källorna. Det väcker inte större förvåning, när författarna når fram till slutsatsen att det finns en grundläggande intressekonflikt i det sovjetiska samhället liksom i andra samhällen mellan hänsynstagandena till produktivitet å ena sidan och ekologi å den andra. Bokens värde ligger först och främst däri, att den ger en väldokumenterad och väldisponerad orientering om sovjetiska miljöproblem, som för övrigt genomgående är föga kända och föga beaktade i miljödiskussionerna i Väst. Boken skulle inte ha fått denna karaktär av pålitlig orientering, om den inte grundats på en betydande forskningsinsats. Det är dock omöjligt att identifiera omfånget av respektive medförfattares andelar i resultatet.

"Arvet från det förflutna. Sovjet på tröskeln till 80-talet" (194 s) utgavs i Stockholm 1980. Boken har karaktär av essä vad genren beträffar och faller väl ämnesmässigt närmast inom ramen för "political culture". Gerner försöker i detta första större, självständiga arbete att precisera det förflutnas roll i sovjetsamhället, att karakterisera sovjetmänniskans kulturella situation i dagens sovjetsamhälle och att prognosticera några möjliga

framtida förändringar i sovjetsamhällets livsbetingelser. Hans metod är utpräglat diskursiv och den består förnämligen av sammanställningar av vittnesbörd i syfte att belysa en problemställning eller klargöra ett samband, som inte på förhand var självklart eller observerat. Han stödjer i hög grad sina klargörande sammanställningar på hänvisningar till andra sovjetologers iakttagelser.

Boken bekräftar till fullo intrycket av de positiva egenskaper och kvalifikationer, som författaren tidigare dokumenterat i ovan nämnda mindre arbeten. Den röjer en omfattande beläsenhet och en allsidig orientering inom sovjetologin liksom en sällsynt allmänbildning, vilket möjliggjort en spirituellt och inspirerande skrift. Läsaren behöver naturligtvis inte – beroende på smak och övertygelse – acceptera framställningen i stort och smått. Man slås sålunda av att författaren bygger på Aleksandr Zinovjevs romaner som om de var osvikliga vittnesbörd om den sovjetiska verkligheten eller, om man så vill, "bevismaterial". Det kan de emellertid endast bli förutsatt att de underkastas en klart definierad analys. Det borde kunna ske inom ramen för studiet av "political culture" men författaren gör inte någon sådan analys.

Boken har sin styrka som tankeväckande inspirationskälla – vilket är egenskaper som är mer sällsynta än vad som normalt brukar erkännas. Men om den skall värderas som författarens första *magnum opus* på forskarbanen måste det samtidigt påpekas, att dess svagheter består i en något otydlig metodisk hållning och i en föga tillmötesgående attityd hos författaren gentemot krav på eller behov av systematiska och kontrollerbara analyser.

Det samlade intrycket av den sökande blir därför, att Gerner är en allsidig, engagerad och energisk forskare, vars begåvning ger stora löften för framtiden. Dessa löften kan säkerligen också infrias, om han tar sig tid eller får möjlighet att lägga fram ett arbete i vilket han kombinerar sin allsidighet med djupborrande analys och sitt skarpsinne med självdisciplin.

Ekonomie doktor *Bengt Högborg* (f 1947) avlade doktorsexamen inom ämnet företagsekonomi vid Göteborgs Universitet 1978 efter att tidigare ha tjänstgjort som amanuens och assistent vid handelshögskolan i Göteborg och vid Göteborgs Universitet, projektledare i ett statligt exportfrämjandeprojekt och som forskningsassistent. Efter doktorsexamen har han verkat som forskarassistent, speciallärare, kursansvarig och föreläsare vid Göteborgs och Uppsala Universitet och vid Tekniska Högskolan i Linköping med inriktning på internationellt företagande och öst-västhandeln. Vid sidan av universitetsengagemangen har Högborg dessutom verkat som fristående forskare och konsult i företag, statliga och internationella organ.

Högberg har inlämnat ett drygt tiotal skrifter till bedömning. Dessa behandlar huvudsakligen samarbete mellan företag (med tonvikt på industriellt samarbete) i allmänhet och med särskild inriktning på samarbete mellan företag i olika ekonomiska och politiska system, framför allt företag i öst och väst. Högbergs vetenskapliga perspektiv är främst organisationsteoretiskt. Han har författat de flesta av sina skrifter i samarbete med andra forskare, varvid Högbergs specifika insatser ibland är angivna, ibland inte. I ett fall har vi avstått från bedömning. Det gäller skriften "Polsk sjönäring och varvsindustri" (1974), som författats tillsammans med Zygmunt Berman. Enligt förordet "har största delen av utredningsarbetet genomförts av Zygmunt Berman". Detta arbete har därjämte ren utredningskaraktär och har därför mindre relevans i det här aktuella sammanhanget. Överhuvud taget gäller att Högbergs forskning till stor del snarast har nämnda karaktär. I två fall är denna så påtaglig att skrifterna i fråga inte föranleder någon mer ingående behandling. Det gäller Högbergs tidigaste skrift, "Sovjetunionen som inköpsmarknad" (1971), som är en praktisk handledning för svenska importörer på den sovjetiska marknaden. Den ger på ett begränsat utrymme en mycket omfattande och värdefull praktisk information om det mesta man behöver veta i sammanhanget, alltifrån det sovjetiska utrikeshandelssystemets organisation till hur man bör förfara vid behov av hotellrum och taxi i Moskva. Något liknande gäller STU-rapporten "Teknikförsäljning till öststaterna" (1981), som ger praktiska råd till företag i syfte att underlätta avslutande av licensavtal och därmed förknippade leveranser av nyckelfärdiga anläggningar och motleveranser.

En del av de inlämnade skrifterna är förarbeten till eller brottstycken från större studier eller sammanfattar sådana och ger föga eller intet utöver vad som behandlas i dessa studier. Det gäller t ex den relativt tidiga tillsammans med Andreas Ådahl författade STU-rapporten från 1975, "Industriellt samarbete: förutsättningar och möjligheter". Symposiebidraget "The use of cooperation strategies by Swedish manufacturing firms" framlagt samma år som avhandlingen och med Anders Edström och Jan-Erik Norbäck som medförfattare kan närmast ses som en reflex av det som mycket mer utförligt behandlas i avhandlingen. Detsamma gäller ett "working paper", också från 1977 och denna gång med enbart Edström som medförfattare, "The strategic context of interfirm cooperation". Med samma empiriska underlag som i avhandlingen och med samma typ av ansats nås i huvudsak likartade slutsatser som i denna.

Något vid sidan om övrig produktion faller rapporten "Reformutvecklingen i Östeuropa. En analys av ekonomiska reformer i Ungern, Polen och Jugoslavien", som

1975 författades tillsammans med Bronislaw Sznep, som är ansvarig för större delen av rapporten. Högberg är ensam författare till rapportens sammanfattande del. Tyngdpunkten ligger på deskription av de ekonomiska reformerna och några av de vanligast förekommande teoretiska modellerna för socialistisk ekonomi. Rapporten kan närmast betraktas som ett kompendium över östekonomi och är i den egenskapen klart disponerad, informativ och översiktlig. Mest givande är de delar som författats av Sznep eller av Sznep och Högberg gemensamt.

De mer tungt vägande bidrag av Högberg eller av Högberg jämte medförfattare, som i detta sammanhang är av intresse, kan indelas i två grupper. För det första avhandlingen från 1977, "Interfirm cooperation and strategic development", och ett antal därefter författade uppsatser inom samma tematiska område. För det andra den tillsammans med Andreas Ådahl m fl författade digra STU-rapporten från 1980, "Industriellt samarbete med öststaterna". Särskild vikt måste därvid läggas vid avhandlingen som Högbergs tyngsta vetenskapliga specimen. Avhandlingens syfte är, är att ge en "mer omfattande förklaring" till samverkan mellan företag, varmed avses "joint ventures, joint programs and contracting". Sammanlagt 18 (stor-)företag involverade i de första två formerna av samverkan, villiga att ge information och som "mött vissa problem i sin utveckling" studerades, huvudsakligen genom intervjuer. Av dessa företag intensivt studerades fyra, nio utyttjades för att ge kompletterande information och fem uteslöts på grund av att avtal om samverkan hade marginell betydelse, bristande villighet att ge information eller därför att andra fall var mer illustrativa.

Tidigare forskning har framhävt en rad olika orsaker till samverkan mellan företag: skalfördelar, specialisering, minskad konkurrens, riskminimering i förhållande till företagets omgivning, resursberoende, innovationsbenägenhet m m, beroende på om ansatsen varit ekonomisk-teoretisk, organisationsteoretisk eller management-orienterad. Bristen i dessa förklaringar enligt Högberg är, att de sällan tar hänsyn till interaktionen mellan inbördes beroende, inre egenskaper hos berörda företag och strategi. Dessa faktorer är Högbergs förklarande variabler och samverkan det som skall förklaras. Han kommer fram till att beslut om samverkan utlösts av hot mot respektive företags inflytelsesfär (domain) och när unilateral beteende ansetts vara "alltför kostsamt, riskabelt eller svåruppnåeligt". Genom samverkan försäkrade sig företagen bl a om stabila transaktioner, förvärvade kunskaper och spred investeringsriskerna. Men inom den allmänna ramen kunde olika grad av beroende av omgivningen, olika "strategiska visioner" och skillnader i inre struktur och resurser ha olika relativ vikt i

beslutet om samverkan. På basis av dessa resultat anger Högberg några möjliga, delvis svårtolkade, hypoteser om orsaker till samverkan. Ju större företagens "domän", dvs förmågan att utveckla produkter, integrera vertikalt eller utveckla nya produkter på nya marknader är, desto viktigare är inre i förhållande till yttre faktorer och – tydligen – "den strategiska visionen" i förhållande till både inre och yttre faktorer. Stabiliteten i samarbetet blir mindre, ju starkare dessa orsaker är. Slutligen varierar motiv om kunskapsförvärv "direct" och motiv i förhållande till leverantörer-avvärmare och specialiseringsmotiv "inversely" med de nämnda orsakerna.

Högberg är medveten om att urvalet av företag är litet och kan vara speciellt och att företag, som inte utsatts för hot mot respektive "domain" kan reagera på annorlunda sätt. Det är också svårt att bedöma hållbarheten i de uppnådda slutsatserna, eftersom källorna med hänsyn till det undersökta problemets art varit konfidentiella och det är mer de intervjuades uppfattningar än objektiva förhållanden som studerats. Även med dessa begränsningar synes dock Högbergs insats mindre ha varit att han generaliserat och vidareutvecklat tidigare forskning än att han på ett översiktligt sätt grupperat vissa tänkbara orsakskomplex. De utnyttjade begreppen är vida och resonemangen – vanligen kvalitativa – förs på olika verklighetsnivåer, och från olika utgångspunkter, vilket gör det svårt att urskilja vad Högberg egentligen nått fram till. De "tentativa hypoteser" som det hela utmynnar i och som synes implicera, att företag som klarar sig på egen hand inte är benägna att ingå samverkan med andra företag och tvärtom, skulle ha kunnat bli mer intressanta, om de kunnat antyda *varför* vissa företag kan och andra företag inte kan vidareutveckla produkter, integrera vertikalt och utveckla nya produkter på nya marknader. Dessa ofullkomligheter uppvägs i viss utsträckning av Högbergs obestridliga idérikedom. I sin avhandling har han tagit upp ett nytt, viktigt och allt mer aktuellt område för ekonomisk forskning.

Högbergs övriga smärre specimina på området bidrar mer till att klarlägga än att utvidga bilden av hans forskarprofil. Uppsatsen "Underleverantörssamarbeten – en studie av beroendeförhållanden" (bilaga i SOU 1979:90 Regional arbetsfördelning inom industrin) författad tillsammans med Edström och Norbäck, visar, att variationerna i beroendeförhållandena mellan olika underleverantörssamarbeten är betydande, varvid det mest intressanta resultatet kanske är att underleverantörer med en speciell kompetens har fler beställare än sådana som saknar en sådan. Av större intresse är Högbergs egen studie av 11 svenska företags samverkan med företag i u-länderna. Den grundas på en 3-månaders intervjuundersökning och visar framför allt de svårigheter som föreligger när det ur de svenska företagens syn-

punkt gäller att uppnå effektivt samarbete. Den rappa och innehållsrika dokumentationen av svårigheterna att överföra teknologi och bedriva en störningsfri och effektiv verksamhet i u-länderna är mycket lärorik och läs- värd och antyder att Högberg kommer bäst till sin rätt som forskare när han väljer den empiriska rapporteringens mer handgripliga form.

På basis av samma data som låg till grund för uppsatsen om underleverantörssamarbeten har Högberg tillsammans med Edström och Norbäck försökt vidareutveckla huvudtemat i Högbergs avhandling i uppsatsen "Alternative explanations of interorganizational cooperation" (1981). Högberg et al vill där visa, att teorier om samverkan som utgår från företagens situation ("inside-out") respektive från beroende av omgivningen ("outside-in") inte är konkurrerande utan komplementära. En mer fullständig förklaring av samverkan uppnås när man också tar hänsyn till de agerandes strategier eller målsättningar med avseende på produkter och marknader, t ex i förhållande till en utomstående part. Det nya i denna ansats skulle vara att författarna inför "ett element av voluntarism och subjektivism" i analysen av organisationers beteende. I förhållande till diskussionen i avhandlingen är ansatsen här något mer preciserad och sammanhållen. Fortfarande kvarstår dock problemen med att ge begreppen en preciserad innebörd och meningsfull operationalisering.

I "Openness and manipulation: dimensions in an analysis of inter-organizational cooperation" (föreligger i manuskript men skall tryckas i FE-Raport 188:1982) gör Högberg på egen hand ett försök att skapa ett klassificerings-schema för olika organisatoriska handlingsmodeller i syfte att kunna belysa kreativitet och innovationsförmåga hos organisationer. I dimensionen "öppen/sluten" mäts villigheten att acceptera externt inflytande och därmed benägenheten för hierarkisk kontroll. I dimensionen "manipulering/anpassning" mäts villigheten att omforma omgivningen eller anpassa sig till den. Uppsatsen grundas på litteraturstudier och tidigare undersökningar. Diskussionen är delvis något vildvuxen och det är svårt att se värdet av ansatsen annat än som ett uppslag till ett möjligt klassificerings-schema. I och med att de valda begreppen är definierade så att de redan suggererar eller implicerar ett visst beteende (öppen/sluten, manipulering/anpassning), ger klassificeringen knappast någon grund för teoribildning eller ny kunskap utan blir snarast boxar för att lagra empirisk information. Inte utan viss svårighet kan uppsatsen ses som meriterande i sammanhanget och bekräftar det tidigare intrycket att Högbergs styrka knappast främst ligger på det teoretiska området.

Högbergs kvantitativt mest omfattande arbete är den stora empiriska STU-rapporten tillsammans med And-

reas Ådahl, "Industriellt samarbete med öststaterna. En studie av svenska företags erfarenheter" (1980). Högberg har jämte Ådahl författat huvudrapporten och därjämte en bilaga i form av en översikt över de östeuropeiska panekonomierna och deras utrikeshandelssystem, som är mycket informativ men som med sin inriktning på renodlad deskription kan förbigås i detta sammanhang. Huvudrapporten, som riktar sig till forskare, företag och myndigheter, är givetvis också till stor del deskriptiv. Men den grundas på ett omfattande empiriskt material och analyserar detta systematiskt. Syftet är att förklara det industriella samarbetet med öststaterna, varmed avses formella eller informella överenskommelser mellan företag i Sveriges (väst) och motsvarande organisationer i öst med avseende på långsiktig industriell samverkan på kommersiell grund. Av 66 identifierade samarbetsfall har intervjuer genomförts med 45 företag (= 53 fall) med i genomsnitt 8 000 anställda, främst i verkstadsindustrin, för perioden 1967–77 med tonvikt på första hälften av 70-talet, med koncentration på Ungern och Polen och med en genomsnittlig löptid på knappt sex år. Därvid studeras en rad olika aspekter av industrisamarbetet: förutsättningar och former, motiv, samarbetstyper, institutionella förutsättningar, tillkomst, genomförande, samt samarbete på makronivå och internationellt. Man finner därvid att de svenska företagen söker samarbete främst för att kunna exportera men också för att vinna kostnadsfördelar medan östsidan främst söker kunskap men också valuta och samtidigt är den drivande parten. Svenska företag överför kunskap, produktionsmedel och komponenter till öst, som tillverkar samarbetsprodukten med försäljningsrätt på östmarknaden men också levererar delar till de svenska företagens slutprodukter avsedda för västmarknaden.

De olika problem som de institutionella och rättsliga skillnaderna mellan öst och väst orsakar belyses liksom problem i samverkan, främst kvalitetsproblem, uteblivna leveranser och samordningsproblem, bl a betingade av att de centralplanerade ekonomierna främst prioriterar de nationella ekonomiska målen.

Som utredning betraktad är detta arbete mycket givande rent faktamässigt och även om de analytiska avsnitten av naturliga skäl – med hänsyn till den publika rapporten riktar sig till – inte är särskilt djupgående, präglas arbetet av överblick, balanserat omdöme och känsla för relevans. Slutsatserna innehåller knappast några överraskningar men de bekräftar å andra sidan riktigheten i tidigare uttryckta förmodanden och ståndpunkter när det gäller samarbete mellan företag i öst och väst.

Sammanfattningsvis kan Högberg betraktas som en produktiv företagsekonomisk forskare med både empirisk och teoretisk inriktning, ehuru den förstnämnda

egenskapen är den som främst förtjänar uppmärksamhet. Hans empiriska forskning grundas till stor del på intervjuundersökningar och den är nästan helt koncentrerad till ett område av företagsekonomisk forskning: samarbete mellan företag. Det empiriska materialet blir inte alltid föremål för verkligt ingående eller övertygande analys. Uppläggning och analysnivå vetter mer åt kategorin utredning än åt kategorin forskning.

Józef Lewandowski (f 1923) avlade fil dr-examen vid Warszawa-universitetet 1961. Han var lärare i historia med speciell inriktning på Östeuropas och Polens nutidshistoria vid Militärpolitiska akademins historiska fakultet i Warszawa 1954–64 och 1964–69 forskare vid polska vetenskapsakademins historiska institut. 1971–74 tjänstgjorde han som forskare (arkivarbetare) vid avdelningen för öststatsforskning, Uppsala universitet, och han har sedan 1974 varit forskare och (sedan 1979) lärare i Östeuropas historia vid historiska institutionen därstädes. 1982 utnämndes Lewandowski till docent i historia vid Uppsala universitet.

Under sin vetenskapliga utbildning i Polen kombinerade Lewandowski politologi med historia men han framträder i sin vetenskapliga produktion främst som historiker och har i den egenskapen först och främst ägnat sig åt Polens historia under mellankrigstiden. Förvisso har han i ett avsevärt antal mindre avhandlingar och tidskriftsartiklar visat förtrogenhet också med andra områden – bl a den ryska februari-revolutionen 1917, Chrystjows s k hemliga tal, Tjeckoslovakiens mellanösteuropeiska politik under 1920-talet, historiefilosofin i de socialistiska länderna – men hans vetenskapliga insatser måste dock värderas på grundval av hans tre större avhandlingar. Av dessa är de två första koncentrerade på Piłsudskis politik under 1920-talet och den senaste behandlar svenskt deltagande i den polska motståndsrörelsen 1939–42.

"Federalizm, Litwa i Białoruś w polityce i obozu belwederskiego. XI 1918 – LV 1920" utkom som bok i Warszawa 1962. Avhandlingen omfattar 253 sidor och är författarens doktorsavhandling. På basis av grundliga arkiv- och litteraturstudier analyserar författaren de federativa idéer, som florerade i den s k Belvedere-gruppen, dvs kretsen kring marskalk Piłsudski, under åren 1918–20. Det handlade framför allt om att finna lämpliga former för en nationalitetspolitik med avseende på Litauen och Vitryssland. Polen kunde som återupprättad stat med stora nationella aspirationer och säkerhetspolitiska problem vad beträffar de litauiska och vitryska folkgrupperna synas stå inför valet mellan federation och inkorporering.

Det framgår av avhandlingens resultat, att Piłsudski personligen inte var särskilt starkt för den federativa

lösningen men dock accepterade den som ett medel för att befrämja sina maktpolitiska intressen i övrigt. Det faktum att tanken fick livligt stöd från inflytelserika kretsar i polsk politik bidrog emellertid inte till att den stärktes, eftersom dessa kretsar hade vitt skilda uppfattningar om vad federationstanken i grunden innebar och hur den skulle förverkligas i praktiken. Hårtill kom att tanken inte fick stöd från vitryska håll och icke minst att den var dömd till undergång till följd av konflikten och maktkampen med Sovjetunionen.

Man kan förmoda att författaren skulle ha dragit mer explicita slutsatser om förhållandet mellan Polen och Sovjetunionen, om avhandlingen publicerats på annat håll och annan tid. Det bör emellertid räknas till författarens förtjänst, att avhandlingen trots det ömtåliga ämne den behandlar håller sig troget till källorna utan förtiganden eller opportunistiska förvanskningar. Överhuvud taget måste avhandlingen sägas vara föredömlig med avseende på heuristik och akribi. Dess resultat måste också i dag betraktas som ett väsentligt bidrag till Polens historia under mellankrigstiden och som ett intresseväckande kapitel i den östeuropeiska nationalitetspolitikens historia.

"Imperializm stabości. Kszaltowanie sie koncepcji polityki wschodniej piłsudczyków 1921–1926" (214 s) publicerades i Warszawa 1967. Författarens ämne är återigen de politiska konceptionerna i kretsen kring Piłsudski med handlingen förlagd till perioden 1921–26. De på många sätt vaga föreställningarna om federativa lösningar från den föregående perioden hade nu utvecklats till ambitiösa planer om en omfattande polsk hegemoni i Östeuropa från Östersjön till Svarta Havet. Grundelementet i den nya tankegången var den så kallade Prometheus-idén, som förutsatte en splittring av Sovjetunionen genom avskövning av de icke-ryska nationaliteterna. En sådan process skulle man framkalla och stärka genom att Polen tog ledningen för en omfattande östeuropeisk allians.

När boken fått titeln "svaghets imperialism" understryker författaren därmed sin värdering av dessa konceptioner. Å ena sidan var de utslag av rent imperialistiska tankegångar och å andra sidan var de meningslösa emedan de inte kunde förverkligas. Man förutsatte ehuru med föga realism att Turkiet skulle delta i alliansen under polsk ledning. Man förbisåg – vilket författaren analyserar grundligt – att Tjeckoslovakien under ledning av Masaryk och Beneš hade helt avvikande idéer om europeisk politik vid denna tid. Författarens metod och analyser står fullt i höjd med den tidigare avhandlingens och hans resultat bidrar i betydande grad till att kasta ljus över den senare polska utvecklingen från Piłsudskis statskupp 1926 till katastrofen 1939.

"Swedish Contribution to the Polish Resistance Mo-

vement during World War Two (1939–1942) (110 s) publicerades i Uppsala 1979. Författaren har här övergått till det expanderande område som kan kallas motståndsrörelsernas historia. Som ämne har han valt ett för övrigt tämligen obeaktat kapitel i denna historia, nämligen en rad svenskars djärva samarbete med den polska motståndsrörelsen under krigets första år, då de fortfarande uppehöll sig i Polen som representanter för svenska industriföretag. Författaren demonstrerar här på nytt sin källkritiska förmåga och därtill en respektingivande förmåga att anpassa sig till de speciella krav som ställs på utforskandet av motståndsrörelsens historia.

Sammanfattningsvis måste den sökande karakteriseras som en utomordentligt skicklig och kompetent historiker av mer traditionellt slag och med utpräglat sinne för att reda ut trådarna i tämligen komplicerade politiska förlopp och med en skarp blick för det intrikata samspelet mellan idé- och maktpolitik. När den sökandes bidrag till forskningen betraktas med avseende på en professur i öststatskunskap kan det samtidigt konstateras, att hans intressen och insatser hittills gällt ett relativt smalt område av detta ämne.

Lars Nord (f 1938) avlade doktorsexamen 1974 och förordnades 1975 till docent i statskunskap vid Uppsala Universitet. Under flera år – från 1972 till 1974 samt från 1980 till 1982 – har Nord tjänstgjort på Statsvetenskapliga institutionen vid Uppsala universitet och där undervisat, examinerat och handlett studenter och doktorander. Han har dessutom meddelat omfattande lektorsundervisning i serbo-kroatiska vid den högre tolkutbildningen vid Slaviska institutionen i Uppsala. Sedan 1976 har Nord varit knuten till Statens institut för byggnadsforskning.

Nords vetenskapliga och publicistiska verksamhet har i alldeles övervägande grad varit inriktad på Jugoslavien. Bland hans mer kortfattade bidrag på detta område – artiklar, recensioner, uppsatser – finns sådana som på ett populärvetenskapligt plan tillhandahåller gedigen information om Jugoslavien. Dit hör till exempel "Jugoslaviens nationaliteter", utgiven i Utrikespolitiska institutets skriftserie Världspolitikens dagsfrågor (nr 6, 1971). Andra av de här kortare bidragen bör noteras därför att Nord i dem på ett högst begränsat utrymme lyckats få med intressant reflexion kring något väsentligt problem. Dit hör den lilla skriften "Partiet och staten i Jugoslavien" (Utrikespolitiska institutet 1968) där Nord – på ett sätt som kanske inte var så vanligt vid denna tidpunkt (alltså före "revolten" i Kroatien i sjuttioalets början) uppmärksammar den fundamentala svagheten i det jugoslaviska självstyrelsesystemet: förekomsten av ett allttjämt auktoritärt och maktfullkomligt kommunistparti utanför självstyrelsesystemet – eller rättare sagt

ovanför det. Nord är inne på samma problematik i en nyligen skriven men ännu opublicerad uppsats där han också gör vissa jämförelser mellan det jugoslaviska experimentet i självstyrelse och det system som man såg fram emot inom den mäktiga folk- och fackföreningsrörelsen i Polen, 1980–81: "Solidaritet och makten inom självstyrelsen" (1982).

Men på de områden som faller inom eller har stark anknytning till öststatsforskning är det enda större arbete som Nord publicerat alltså hans doktorsavhandling från 1974. Den som bär titeln: "Nonalignment and Socialism. Yugoslav Foreign Policy in Theory and Practice" (Publications of the Political Science Association in Uppsala, nr 69. Distributed by Rabén & Sjögren).

Denna avhandling om Jugoslaviens utrikespolitik är ovanlig till sin uppläggning och målsättning. Det finns många studier över den utrikespolitik som bedrivits av de länder som omväxlande kallas "alliansfria" eller ibland "neutralistiska" (för att skilja dem från traditionellt neutrala länder av typen Sverige, Schweiz, Österrike). Men Nord konstaterar att de alla mer eller mindre varit "historiskt-deskriptiva" till sin karaktär och att de mer eller mindre förbigått den viktiga frågan i vad mån "alliansfriheten" verkligen kommit att präglade – och särpräglade – de undersökta ländernas utrikespolitik, principiellt och praktiskt. Den frågan har nu Nord alltså velat angripa och såvitt möjligt besvara, i fallet Jugoslavien – ett land vars utrikespolitik överhuvud taget är långt mindre utforskad än man kunde vänta sig. Även såtillvida finns det något pionjärlagt över Nord's företag.

Uppläggningsen av och målsättningen för Nord's arbete får till följd att den historiska deskriptionen i hans undersökning – som givetvis inte helt kan avvaras – hela tiden interfolieras av mer principiella och teoretiska resonemang.

Nord inleder sin studie med ett par kapitel där han redogör för den jugoslaviska utrikespolitikens teoretiska grunder och allmänna ideologiska inramning. Det är ingen lätt uppgift. Den politiska teoribildningen brukar visserligen i många kommunistiska stater vara sådan att tanken går till skogar som avlövs. Men i Jugoslavien är den politiska teoribildningen närmast att likna vid en våldsamt frodande djungel, oöverskådlig och ogenomtränglig. Men Nord lyckas ändå i snabba drag skissera de jugoslaviska kommunisternas grundläggande syn på världen. Därvid trycker han starkt på något som ibland kanske inte uppmärksammas tillräckligt, nämligen att också den jugoslaviska bilden av världen är starkt förankrad i marxismen-leninismen, låt vara att den på viktiga punkter kommit att avvika från den sovjetiska (och även den kinesiska). Och skillnaderna mellan de båda blir klart och effektivt framtagna av Nord.

Samtidigt bemödar sig Nord om att noggrant skilja mellan de olika mål ("goals") som uppställts för den jugoslaviska utrikespolitiken. Han talar om de "allmänna målen" (respekt för den nationella suveräniteten, alliansfrihet, avrustning och annat), om de "socialistiska målen" (antiimperialism, stöd åt "nationella befrielse-rörelser", försvar för "rättvisa krig", solidaritet med länder och rörelser som uppriktigt kämpar för socialism, till exempel), och om de "nationella säkerhetsintressena" (sådant som underlättar försvaret av det egna territoriet och upprätthållandet av den bestående politiska och ekonomiska ordningen).

Vilka av de här målen – och delmålen – är det som Jugoslavien fullföljt i sitt utrikespolitiska handlande vid olika tidpunkter och i olika lägen? Den frågan är det som Nord fortlöpande ställer sig då han sedan övergår till att granska den jugoslaviska utrikespolitikens praktik.

Här måste givetvis Nord göra ett ganska hårt urval för att inte helt drunkna i materialet som är omfattande nog ändå. De följande kapitlen i hans avhandling har därför karaktären av ett antal "Case studies". Dels undersöker han Jugoslaviens agerande på tre av de konferenser som de alliansfria länderna hållit – den första i Belgrad 1961, den andra i Kairo 1964 och den tredje i Lusaka 1970. Dels undersöker han också Jugoslaviens sätt att handla under några större internationella kriser: Suezkriget 1956, Sovjetunionens intervention i Ungern samma år, sexdagarskriget 1967 i Mellanöstern och Warszawa-paktstaternas invasion av Tjeckoslovakien 1968.

Hur har då detta företag utfallit?

Först ett par kritiska reflexioner. Man kan ibland fråga sig om inte Nord hemfallit åt en i samhällsvetenskaperna så pass ovanlig försyndelse som ett övermått av teoretisk-analytisk ambition. Man kan till exempel uppleva att Nord så rigoröst håller fast vid det analysmönster han valt att det – då och då – hotar att bli en tvångströja på hans studie. Framställningen riskerar här och där att bli schematisk. Och det framstår som så mycket mer beklagligt när man ser vad som händer då Nord lättar på den disciplin han ålagt sig: när han får armarna mera fria har han som regel också något att ge (som till exempel i slutkapitlet).

Man kan också fråga sig om Nord inte driver sina analyser väl långt. De övergår stundom i ett filigranarbete vars finesser är så fina att det snarare blir tröttande än klagande att följa dem.

Det skall nu inte göras alltför mycket av dessa invändningar. I det allra mesta är Nord's analytiska ambition inte bara lovvärd i sig utan också fruktbar. Han lyckas prestera starka belägg för att inte bara "de nationella säkerhetsintressena" utan också de "socialistiska målen" nästan ständigt var viktigare för den jugoslaviska ledningen än något av de "allmänna målen". Han påvi-

sar också tämligen övertygande något annat. För Jugoslavien, den kanske främsta pådrivande kraften i ansträngningarna för att skapa ett varaktigt samarbete mellan de "alliansfria" länderna, var inget av de "allmänna målen" mindre viktigt – när det kom till praktisk handling – än just samarbete och sammanhållning med de andra alliansfria länderna. Även på flera andra sätt lyckas Nord i sin studie klargöra och nyansera bilden av det alliansfria Jugoslaviens utrikespolitik. Den bok han skrivit är kort sagt ett något svårläst men värdefullt tillskott till litteraturen i det ämnet. Själv framstår Nord som en forskare med klar fallenhet för samhällsvetenskaplig forskning av det analytiskt inriktade slaget. Det är synd att den inte ännu fått prövas på fler uppgifter i det större formatet.

Lars Ohlsson (f 1942) avlade doktorsexamen 1979. Han bedrev sitt avhandlingsarbete inom avdelningen för öststatsforskningen vid Uppsala universitet vilket betyder att avhandlingen tillhör examensämnet slaviska språk. Men den är alldeles uppenbart jämförbar med de avhandlingar som framläggas i ämnet statskunskap, något som till yttermera visso också på Ohlssons begäran intygats av professorerna i statskunskap Leif Lewin, ledamot av den nämnd som betygsatte Ohlssons avhandling.

Under arbetet på avhandlingen har Ohlsson tjänstgjort som lärare i öststaternas ideologi och politik vid enheten för öststatskunskap i Uppsala. Från juli 1980 till februari 1981 upprätthöll han där ett halvt universitetslektorat och vikarierade dessutom ett kortare tag som studierektor.

Ohlssons doktorsavhandling bär titeln: "Lokal förvaltning i Sovjetunionen. Sovjeterna: Vision och verklighet" (Rabén & Sjögren, 1979). Ohlsson har här ingående sökt beskriva och analysera hur de lokala sovjeterna fungerat i Sovjetunionen, främst då under det efterstalinistiska skedet. Samtidigt tar han fortlöpande fram "visionen" av sovjeterna sådan den framträdde i alla de sovjetiska texter.

Men Ohlsson har därjämte också velat se på de lokala sovjeterna i ett större ideologiskt-historiskt perspektiv. Han börjar därför sin studie med en redogörelse för Marx' tankar om staten och Lenins vidareutveckling av dem, i skriften "Staten och revolutionen" och i andra inlägg från revolutionsåren i Ryssland, särskilt då inlägg där Lenin framlägger sin syn på sovjeterna.

Ohlsson övergår därefter till att beskriva vad som i verkligheten hände med sovjeterna – under själva revolutionsepoken 1917–20, sedan under övergångsskedet mellan "leninism" och "stalinism" (ungefär perioden 1922–28) samt slutligen under Stalin fram till dennes död 1953.

Man kan ibland finna att Ohlssons historiska översikt brister i klarhet och åskådlighet. Kanske är det så att

Ohlsson har sämre hand med historiska perspektiv än med det som han sysslar med längre fram i sin avhandling: närmare beskrivning och analys av sovjeterna som institutioner. Men det måste också i rättvisans namn framhållas att Ohlsson här haft att brottas med en speciell svårighet: de källor som stått till hans förfogande – främst då från Stalintiden – lämnar mycket övrigt att önska. Historien om sovjeterna från krigskommunismens tid (1918–20) fram till Stalins död är visserligen alldeles entydigt historien om hur de förvandlades från organ för en revolutionär folkakt till hjälpkummar åt två andra makter som det oftast är omöjligt att skilja mellan – partimakten och centralmakten. Men källäget är sådant att den historien inte kan göras konkret och precis. Man får nöja sig med ett grovt besked.

Forskning om Sovjetunionen är nu mestadels att röra sig i ett skymningsland. Men det blev ändå litet annorlunda under det efterstalinistiska skedet och historien om sovjeterna blev då också litet mera spänningsfylld: de styrande sökte stärka de lokala sovjeternas ställning utan att kunna och knappast heller vilja stärka dem alltför mycket. Ty hur långt kan de styrande gå på den vägen utan att två grundläggande principer för sovjetsystemet kommer i gungning – principen om kommunistpartiets "ledande roll" och principen om den "demokratiska centralismen" (som gäller för både stats- och partiorganen)? Och det finns många andra frågor: Hur skall själva sovjeten på distriktsnivå kunna hävda sig mot sin egen exekutivkommitté (kommunstyrelsen) som samtidigt är verkställare åt ett högre förvaltningsorgan, dess förlängda arm? Hur skall sovjeten (inklusive dess exekutivkommitté) kunna samarbeta på någorlunda jämbördig fot med ett stort företag i distriktet, ett företag som är "en kommun i kommunen" (Ohlsson) med egenförvaltade bostadsområden, serviceinrättningar, kulturetablissemang, dessutom stöttat i ryggen av något ministerium i Moskva (eller någon av dess branschförvaltningar)? Vad har det för reell betydelse att den lokala budgeten måste godkännas av lokalsovjeten då den – i det stora hela – bara är en bit i den allmänna finansplanen, uppgjord av högre organ? Och hur skall en sovjet med denna ställning kunna förmedla en känsla av verklig "delaktighet" hos den befolkning som den skall mobilisera för olika uppdrag?

Detta är den röda tråden i det långa kapitel, "Sovjeterna – folkaktens organ?", som upptar mer än en tredjedel av Ohlssons avhandling och som väger tyngst i hans framställning. Medan Ohlsson i tidigare kapitel ofta stöder sig på bearbetningar – västliga och sovjetiska – bygger han i detta avsnitt på källor, sovjetiska källor. Han ger åtskilligt med information, ställer en hel del problem och diskuterar dem ofta ingående. Han har lyckats ge både tydlighet och konkretion åt bilden som

han tecknar av lokalsovjeterna under det efterstalinistiska skedet. Hans analyser växer ibland ut till mer allmän och principiell reflexion kring det sovjetiska systemet.

En karakteristik av Ohlssons avhandling blir tillika en karakteristik av hans forskningsinsats. Ty utöver sin doktorsavhandling har Ohlsson till sin avhandling bara fogat en uppsats som också den handlar om lokalsovjeterna, låt vara att han i uppsatsen, "Den lokala nivån i sovjetisk förvaltning" (Bidrag till öststatsforskningen, nr 3, 1980) tar upp ett och annat problem utöver dem han diskuterat i avhandlingen.

György Péteri (f 1951) avlade scient phil-examen i ekonomiska ämnen i Budapest 1976 inklusive teoretisk och praktisk pedagogisk utbildning. Han blev 1978 ekonomie dr på en avhandling om krigskommunismen i Ungern 1919, "A Magyar Tanácsköztárság iparirányítási rendszere", publicerad som bok 1979 och som nu även föreligger i manuskript i engelsk översättning. 1976–80 arbetade Péteri som forskarassistent vid ungerska vetenskapsakademiens historiska institution och bedrev där forskning om mellankrigstidens penningpolitik i Ungern och om de östeuropeiska staternas ställning på de internationella kreditmarknaderna. Dessa forskningar resulterade i främst materialsamlingar men även en uppsats på engelska, innan Péteri 1980 flyttade från Ungern till Sverige. Han avbröt då tillfälligt dessa forskningar av ekonomiska skäl och är sedan 1981 sysselsatt med ett projekt om den svenska penningpolitiken under 1920-talet i jämförande perspektiv, med stöd av Svenska Handelsbankens respektive Sparbankernas forskningsstiftelse. Under ht 1980 höll Péteri en serie föreläsningar vid Uppsala universitet över ämnet "The Origins of Socialist Economy. War Communism in Hungary and Soviet Russia 1918–1921".

Péteris vetenskapliga skrifter består dels av avhandlingen och dels av uppsatser rörande mellankrigstidens penningpolitik i Ungern respektive Sverige. Därtill föreligger ett par projektpresentationer, som här kan förbigås. Av dessa är avhandlingen det tyngsta bidraget. När det gäller utforskandet av den kortlivade ungerska rådsrepublikens ekonomisk-politiska historia 1919 har tidigare bidrag om industrins och industripolitikens historia i huvudsak utgjorts endast av starkt partitagande inlägg, för eller emot. Péteris syfte har varit att på grundval av primärkällor – från företags- till regeringsnivå – göra en så allsidig analys som möjligt av ämnet: de faktiska och ideologiskt-programmatiska förutsättningarna, socialiseringen av industrin, produktionens och produktivitets utveckling, industrins organisation, prisbildning, penningpolitik, arbetarnas inflytande och de socialiserade och de privata företagens mikro-ekonomiska beteende.

Därvid beskrivs och analyseras ingående industrins och industripolitikens stora problem i utgångsläget till följd av den österrisk-ungerska monarkins sönderfall, råvarubristen och de rumänska och tjeckiska interventionerna med ty åtföljande krav på resurser och arbetskraft; motsättningarna mellan arbetarnas spontana strävanden till kontroll över företagen och socialdemokraternas och kommunisternas statsocialistiska idéer; den snabba och illa planerade socialiseringen av företagen och den anarki den skapade; och den därigenom orsakade ökade arbetslösheten förstärkt av energi- och råvarubristen, liksom den sjunkande arbetsproduktiviteten.

Avhandlingens huvudavsnitt avser dock främst den industriella organisationen och krigskommunismens struktur och utveckling på företagsnivå. Därvid visas att den vertikala ledningsstruktur, som traditionellt dominerat i de östeuropeiska planekonomierna, leder sitt ursprung till detta första socialistiska experiment och att dessa ekonomiers grundläggande strukturella problem kan urskiljas redan vid denna tid. Alla viktiga ekonomiska funktioner centraliserades från företagen till ministeriell nivå inom respektive industrisektor, vilket upphävde marknadsmekanismerna. Produktionen betraktades som en rent teknisk-administrativ angelägenhet, vilket också återspeglas i att begreppet "företag" (vállalat) ersattes med begreppet "anläggning" (üzemek). Författaren visar därvid att den centraliserade socialiseringen sågs som en logisk vidareutveckling av en i karteller och monopol "organiserad kapitalism", som emellertid ej motsvarade den ungerska industriella verkligheten, dominerad av småindustri; att fysisk allokering och naturabyte skulle ersätta och i viss utsträckning också ersatte marknad och pengar, varigenom kreditväsendet fick en helt underordnad och passiv roll, medan prispolitiken utformades främst med hänsyn till sociala förhållanden och krigsläget; att den extrema centraliseringen av de ekonomiska besluten i förening med den vertikala industriella organisationen samtidigt gav upphov till hamstring och en delvis illegal knivskarp konkurrens mellan olika industriella ministerier om de knappa resurserna; och att fackföreningarna tilldelades och tilldelade sig själva en viktig roll i systemet.

Ett särskilt intresse knyter sig till den ingående skildringen av krigskommunismen på företagsnivå i motsättningen mellan den centraldirigerade förvaltningens produktionskommisariater i företagen och de anställda och dessas krav på arbetarkontroll liksom till skildringen av strävandena att kontrollera arbetarråden med hjälp av fackföreningarna. Samtidigt visar författaren, att många företag i praktiken bibehöll sin självständighet och på egen hand bytte produkter med andra företag eller landsbygden. Andra företag anpassade sig till systemet och utvecklade en intensiv lobby-verksamhet inom dess

ramar, varvid även de privatkapitalistiska ägarnas framgångsrika verksamhet belyses ingående.

Utän att han upprättat en balansräkning för Bela Kun-regimen är det tydligt, att författaren lägger stor vikt vid de utopiska och ultra-radikala dragen i dess industripolitik som orsaker till utfallet därav. Man skulle ha önskat, att diskussionen av förhållandet mellan de åtgärder som dikterades av krigssituationen och knappheten på energi och råvaror och de som föranleddes av en doktrinär attityd hade varit mer ingående. Likaså blir relationerna mellan de olika strömningarna inom arbetarrörelsen och mellan fackföreningar och arbetarråd inte heller helt urskiljbara. Trots dessa smärre ofullkomligheter står det klart, att Péteris avhandling är en synnerligen betydande forskningsinsats; betydande inte bara därför att den grundas på egna källforskningar i primärmaterial, varigenom för första gången den ungerska rådsrepublikens industripolitik klarlagts, utan framför allt därför att källkritik, empiri och teoretisk analys integrerats i den koncentrerade framställningen på ett ytterst kompetent och klagörande sätt.

Av särskilt intresse är framför allt två punkter. För det första Péteris tes om att det även i Ungern (liksom i Ryssland) förelåg möjligheter för en mer demokratisk och decentraliserad utveckling av den socialistiska ekonomin, såtillvida att arbetarna och fackföreningarna spontant och de facto styrde företagen och påverkade statsorganens beslut via fackföreningarna. För det andra att den centraliserade och mer auktoritära politik som (i mars 1919) avskaffade arbetarkontrollen var en starkt bidragande orsak till det socialistiska experimentets misslyckande. Péteris avhandling är ett ekonomisk-historiskt arbete av hög internationell klass och unik på sitt område.

Péteris efterföljande forskning har rört penningpolitiska problem i Ungern och Östeuropa och på senare tid även i Sverige under mellankrigstiden. Det dominerande temat är därvid motsättningen mellan å ena sidan det internationella monetära systemets krav och regler och å andra sidan enskilda länders penningpolitiska målsättningar. I tryck föreligger uppsatsen "International Liquidity and the National Economy as a Factor in Hungary's Monetary Policy 1924-31" (1980). Dess syfte är att undersöka om det förelåg en motsättning mellan guldmyntfoten och nationell ekonomisk politik och om den ungerska centralbanken motverkade eller intensifierade de internationella fluktuationer som guldmyntfoten förmedlade. Författaren visar, att centralbankens förmåga att försvara den ungerska kronans värde under den rådande guldväxelstandardens berodde på förmågan att importera kapital för att täcka den balansbrist som den låga exportkapaciteten och de växande räntebetalningarna till utlandet orsakade. Banken tvingades där-

för inrikta sig mer på sin guldreserv än inhemsk ränte- och kreditpolitik. I Nurkses efterföljd ("International currency experience") undersöker Péteri om också Ungern följer det av Nurkse påvisade mönstret, nämligen att centralbankernas guld- och valutareserver och inhemska kreditbas, i strid med den då accepterade teorins förutsägelse, under mellankrigstiden oftare utvecklas i motsatt än i samma riktning. Efter en kritisk diskussion och justering av Nurkses metod finner Péteri, att den ungerska centralbanken medvetet tycks ha följt "spelreglerna" när dess internationella likviditet förbättrades och neutraliserat dem när den försämrades.

I den otryckta uppsatsen "The Inflation-Proof Gold Standard. The Foreign Policies of Riksbankschefen Victor Moll and the Origins of the Gold Import Prohibition of 1924 in Sweden" (1982) undersöks riksbankens inställning till penningpolitiken efter första världskriget i bankens relationer till andra centralbanker. Författaren visar, att riksbankschefen Moll motsatte sig en alltför tidig återgång till guldmyntfoten (vilket skulle ha kunnat göras redan 1922) av rädsla att kronan skulle bindas till en internationell standard kontrollerad av Federal Reserve-systemet, som vid denna tid på grundval av snabbt växande guldreserver hotade Bank of Englands traditionella hegemoni. Om USA:s guldreserver frigjordes eller dess guldimport upphörde skulle resultatet enligt Moll ha kunnat bli internationell inflation. Moll stöddes därvid av ekonomerna Wicksell och Davidson mot påtryckningarna från riksdag, regering och press. Moll försökte därför övertala Norman Montagu (Bank of Englands chef) att ta initiativet till en återgång för att få pundet som stöd och sköld för den svenska ekonomin. Moll försökte också som alternativ uppnå en gemensam lösning tillsammans med övriga nordiska länder, Schweiz och Holland. Mot Molls vilja genomdrevs dock Sveriges isolerade återgång till guldmyntfoten 1924 men till priset av Molls minimikrav: att avskaffandet av exportförbudet för guld kompletterades med importförbud mot guld. Därigenom återvände Sverige till guldmyntfoten i vad Keynes betraktade som dess mest harmlösa form, eftersom kronans värde därmed ansågs inte kunna sjunka under dess gamla paritet men däremot stiga över den, något som kritiserades av traditionella ekonomer som Cassel och Heckscher men prisades av Keynes.

Med denna studie grundad på svenskt och internationellt primärmaterial har Péteri på en viktig punkt ökat kunskaperna om motiven bakom och omständigheterna kring Sveriges återgång till guldmyntfoten 1924: såväl den specifika formen för återgången som orsakerna till dröjsmålet.

Péteris är en mycket ung forskare och hans vetenskapliga produktion är ännu av begränsat kvantitativt omfång. Han har dock redan dokumenterat en grundlig

kännedom om östeuropeiska ekonomiska förhållanden, grundad på studium av primärkällor och egna erfarenheter och iakttagelser, och han har ådagalagt en utpräglad förmåga att utifrån empiriskt material ge självständiga och skarpsinniga analyser, som för forskningen framåt och öppnar nya perspektiv på gamla problem. Hans doktorsavhandling om den ungerska rådsrepublikens industripolitik framstår som unik på området och hans nyare forskningar rörande mellankrigstidens internationella monetära förhållanden och nationell penningpolitik har redan gett resultat, som inte kan förbigås i fortsättningen. De förstärker intrycket av en forskarprofil som förenar intellektuell rörlighet med vetenskapligt skarpsinne och kritiskt-nyanserat omdöme.

Daniel Tarschys (f 1943) är statsvetare, avlade doktorsgraden först i Princeton och sedan år 1972 i Stockholm där han samma år förordnades till oavlönad docent. Tarschys upprätthöll vt 1972 ett fullt universitetslektorat vid Journalisthögskolan i Stockholm. Under tiden 1972–76 innehade han olika befattningar vid Stockholms universitet, framför allt då tjänsten som tf e o docent. Kortare tider var han tf biträdande professor eller tf professor. Tarschys har med andra ord betydande erfarenhet av olika slags akademisk undervisning, inklusive kurser för doktorander och i någon mån även handledning av dem i deras vetenskapliga arbete. Tarschys har också på uppdrag av Samarbetskommittén för långsiktsmotiverad forskning lett ett tvärvetenskapligt projektarbete i ämnet "Medborgarna, politikerna och den offentliga sektorn".

Som forskare spanner Tarschys över flera områden inom statskunskapen. Han har sysslat med politisk idéhistoria och idéanalys, främst med inriktning på marxism och kommunism. Han har studerat den politiska processen på ett mer konkret plan. Han har ägnat sig åt problem som gäller den offentliga sektorn och överhuvud taget administrationen av den moderna staten. Han har varit inne på ämnet internationell politik.

Tarschys samlade forskning har tidigare varit föremål för bedömning, dels då han 1977 sökte en biträdande professur i statskunskap vid Stockholms universitet och blev placerad i andra förslagsrummet, dels också då han kort därefter sökte och fick en tjänst som e o docent vid samma universitet.

Denna gång har Tarschys till bedömning endast insänt arbeten som faller inom ämnet öststatsforskning. Om Tarschys övriga forskning må därför här bara sägas att den inte saknat betydelse för hans forskning om öststaterna. De undersökningar av den moderna statens administrativa problem som bedrivits var otvivelaktigt en tillgång för honom då han grep sig an med den studie som han valde att kalla: "Sovjetunionens politiska pro-

blem 1950, 1960, 1970" (Liber 1978), ett arbete som också föreligger på engelska: "The Soviet Political Agenda. Problems & Priorities 1950–1970" (Macmillan 1979).

Tarschys doktorsavhandling från 1972 bär titeln: "Beyond the State, The Future Polity in Classical and Soviet Marxism" (Scandinavian University Books-Läromedelsförlagen, 1971). Redan i sin licentiatavhandling hade Tarschys tagit upp detta ämne. Bakgrunden var att man i det sena femtioalets och det tidiga sextioalets Sovjet – Chrusjtjovs Sovjet – lät förstå att olika uppgifter som dittills åvilat statliga organ skulle överföras till icke-statliga samhällsorganisationer samtidigt som man förankrade denna reformtanke i ett grandios perspektiv: det skulle röra sig om en sida av uppbyggnaden av det kommunistiska samhället, vilken proklamerades som nära förestående. Det skulle närmare bestämt handla om det begynnande "bortdöendet" av staten i Sovjetunionen. Så blåstes nytt liv i denna klassiska marxistiska tanke som betytt mycket för Lenin men föga för Stalin.

Projektet om kommunismens snara uppbyggnad sköts i bakgrunden efter Chrusjtjovs fall 1964. I stället för sovjetstatens begynnande borttynande fick man i stället bevittna borttynandet av den sovjetiska debatten i detta ämne. Det skall tilläggas att detta var en debatt där det sällan eller aldrig glimmade av djärv tanke eller fyndig formulering. En hel doktorsavhandling ägnad åt den skulle ha blivit en av de mera trista och tunga i statskunskapen.

Men vad Tarschys åstadkommit är nu något helt annat: en studie över hela den marxistiska idén om statens bortdöende – dess genesis och dess utveckling.

Tarschys börjar med en genomgång av idéerna om staten i det sena 1700-talets och det tidiga 1800-talets tänkande, särskilt då det tänkande som var förankrat i upplysningens optimistiska människosyn och entydiga framstegstro. Han beskriver hur den unge Marx' syn på staten gång efter annan förändrades. Han uppehåller sig vid diskussionen om staten i den framväxande tyska socialdemokratin. Han inventerar synen på stat och samhälle bland de radikala grupperna i det senare 1800-talets Ryssland. Han fördjupar sig i Lenins olika inlägg i det här ämnet. Till slut belyser Tarschys vad som hände med de idéer som Lenin utvecklade, framför allt då i skriften "Staten och revolutionen": Hur Lenin själv under trycket av oförutsedda svårigheter uppgav försöken att praktiskt realisera dem, hur oppositionsgrupper inom bolsjevikpartiet gjorde bruk av Lenins idéer i sin kamp, hur Stalin lade dem på is och hur de på femtio- och sextioalets åter plockades fram av Chrusjtjov, bland annat som ett led i "avstaliniseringen".

Naturligtvis kan man på vissa punkter framföra re-

ervation eller kritik mot Tarschys avhandling. Tarschys kan brista i klarhet och distinktion då han tecknar sina idéhistoriska perspektiv. Han har också avstått från att undersöka ett och annat som han bort undersöka närmare: han diskuterar inte Fergusons och den skotska historiska skolans betydelse för Marx, och han säger alltför litet om den roll som Engels spelade i detta sammanhang. Han slår fast att Marx' statsteori var djupt originell men att bitar av den återfinns hos ett stort antal samtida tänkare. Men man frågar sig om det inte i denna fråga varit möjligt att vara både utförligare och precisare.

Men i det allra mesta framstår ändå Tarschys avhandling som en fin och i vissa stycken beundransvärd prestation. Här finns lärdom, ovanlig förmåga att handskas med ett stort material, inriktning på väsentligheter och en förnämlig framställningskonst.

Tarschys har i ett par otryckta uppsatser givit andra intressanta bidrag till belysningen av frågan om staten i den sovjetiska marxismens teori och praxis. Redan i sin avhandling hävdar Tarschys att Lenin tog sin skrift "Staten och revolutionen" på fullaste allvar, även i den meningen att han såg den som ett praktiskt-politiskt handlingsprogram, avsett att realiseras här och nu. I den otryckta uppsatsen "State and Revolution: Aberration or True Leninism" går Tarschys emot de västliga sovjetforskare som menar att "Staten och revolutionen" är att betrakta som ett Lenins tillfälliga avfall från leninismen. Samtidigt ifrågasätter Tarschys – likaledes i polemik mot västliga forskare och inte utan framgång – hururvida Lenin verkligen någonsin övergav de idéer han utvecklade i denna skrift. Som stöd för uppfattningen att Lenin bara sköt på deras förverkligande pekar Tarschys på två omständigheter. Dels återupprepade Lenin i en föreläsning från 1919 (tillgänglig dessvärre bara i form av ett stenografiskt referat) många av de tankar han framfört i "Staten och revolutionen", publicerad 1918 och skriven 1917. Dels gjorde heller inte Lenin en enda ändring (utom ett kort tillägg) i den andra upplagan av skriften som utkom 1919.

I uppsatsen "The Reform of the Sport Administration. Some Observations on Soviet Bureaucracy" återkommer Tarschys på ett högst konkret plan till frågan om staten i Sovjetunionen. Uppsatsen är en klagörande och samtidigt roande beskrivning av hur det kunde gå till då i enlighet med Chrusjtjovs intentioner ett statligt sovjetiskt organ förvandlades till en samhällsorganisation, som ett led i sovjetstatens borttynande.

Doktorsavhandlingen "Beyond the State" är ett tungt vägande verk av Tarschys på öststatsforskningens område (i vid mening). 1976 publicerade Tarschys "Sovjetunionens politiska problem 1950, 1960, 1970", ett nytt större verk på samma område.

Källmaterialet i den här studien är främst de ledare

som Pravda innehöll under de år som anges i titeln på studien. Och om Tarschys i sin doktorsavhandling knappast alls gick in på frågor som rörde undersökningsmetoden (den var i avhandlingen traditionellt idéhistorisk) så tar han i "Sovjetunionens politiska problem 1950, 1960, 1970" upp en ingående diskussion av undersökningsmetodiken. Modern datateknik har uppbådats i granskningen av Pravdaleterna och metoden som kommit till användning är innehållsanalytisk. Tarschys har haft flera medhjälpare i detta projekt. Assistenten har heller inte bara gällt själva datatekniken, utan även till exempel excerpering av materialet. Tarschys säger därför i föreläset att "boken bygger på lagarbete".

Tarschys ser ledarna i Pravda som en fortlöpande serie "instruktioner" från den högsta politiska ledningen i Sovjetunionen. Säkert är att det i ledarna gått att finna upplysning om många ting, till exempel dessa: Vilka problem är det som man i partiledningen väljer att uppmärksamma – och hur prioriterar man dem inbördes? Vilka är det som ställts till ansvar för de svårigheter som vanligen blir påtalade i ledarna? Vad är det man kräver av de kritiserade (och av andra) för att missförhållanden skall rättas till? Hur har ämnena på den "politiska dagordningen" förändrats under den tid som undersökningen omfattar?

Tarschys kunde gärna i den här undersökningen ha varit litet mer sparsmakad då han informerar. Siffrorna övergår ibland i tröttande sifferexercis och mer än ett av de fakta han meddelar är poänglöst. Men genomgången av ledarna i Pravda är i det stora hela värdefull och klagörande. Dessutom har Tarschys fört upp sin undersökning på ett mera principiellt plan.

Tarschys granskar kritiskt och självständigt tre olika sätt att se på det sovjetiska systemet i västlig vetenskaplig litteratur. Åtskilliga har tryckt på systemets "totalitära" drag, andra har på senare tid trott sig finna åtskillig "pluralism" i det, några slutligen föredrar att tala om ett "byråkratiskt system". Man menar bland annat att i den mån det finns några "pluralistiska" drag i systemet så bärs de upp av skilda organ i byråkratin, inte av intressegrupper av det slag som finns i väst.

Med utgångspunkt från den här diskussionen frågar sig Tarschys: kan ledarna i Pravda sägas styrka eller försvaga någon av de tre skolor som företräder olika sätt att se på sovjetssystemet? Det säger sig självt att Pravdaleterna på sin höjd kan ge vissa punktbelysningar av den frågan. Tarschys är också försiktig i formuleringen av vad han anser vara deras budskap. Han menar att det i Pravdaleterna inte finns något stöd för dem som energiskt driver tesen om "pluralismen" i det sovjetiska systemet. Snarare ger ledarna stöd åt dem som trycker på systemets "byråkratiska" eller "totalitära" drag.

Hur som helst har Tarschys i "Sovjetunionens pro-

blem 1950, 1960, 1970" än en gång dokumenterat en kapacitet av det mera ovanliga slaget som statsvetenskaplig forskare i allmänhet och som öststatsforskare i synnerhet.

Detta att Tarschys på många sätt – även då det gäller framställningskonst – har det så lätt för sig kan möjligen också förklara den svaghet som kan skymta i hans forskning: en viss obenägenhet att gå på djupet, en viss otillräcklighet i den analytiska skärpan, en viss tendens till "flott" framställning. En forskare som har det så lätt för sig som Tarschys blir möjligen övermäktigt frestad att då och då också göra det litet lätt för sig.

Dessa invändningar kan dock inte skymma Tarschys stora förtjänster. Det är framför allt tre egenskaper som Tarschys visar upp som forskare: vitalitet, elegans och effektivitet. Han är forskaren som lätt förflyttar sig från ett område till ett annat av sitt ämne. En som tydligt knappast någonsin låter sig övermannas av ett stort svårt material. En som med stor säkerhet tar fram det intressanta i ett material. En som presenterar det i en ibland utsökt form.

Vid en jämförelse mellan de nio sökandes grad av vetenskaplig skicklighet och övriga för den sökta tjänsten tillämpliga meriter – en jämförelse som på grund av olikheter i ämnestillhörighet och forskningsinriktning naturligtvis inte ställer sig helt lätt – förefaller det oss som om Gerner intar något av en särställning såtillvida som han är den ende sökande som inte har avlagt doktors-examen. Gerner är en ytterst iderik och flitig forskare, skribent och debattör med vida kunskaper på öststatsforskningens område. Problemet är dock, att han ännu inte dokumenterat något riktigt tungt vägande bidrag i vilket den egna forskningsinsatsen klart kan urskiljas. Han synes därför inte kunna komma ifråga för den sökta tjänsten.

Dellenbrant, Högberg, Ohlsson och Lewandowski kan på andra ehuru sinsemellan skiftande grunder inte heller sägas ha en ännu tillräckligt dokumenterad meritering för tjänsten ifråga. Dellenbrant och Högberg har en relativt omfattande forskningsproduktion och likaså en betydande meritering med avseende på forskningsplanering och pedagogisk skicklighet. Förmågan att strukturera problem och beskriva empiriska förhållanden motsvaras dock ännu inte av den förmåga till mer djupgående analys som krävs i det här aktuella sammanhanget. Ohlssons hittillsvarande forskningsinsatser är seriösa ehuru begränsade. Lewandowski, som är en gedigen historisk forskare, har en meritering som när det gäller mer tungt vägande bidrag visserligen avser östeuropeiska förhållanden men inte primärt den typ av (socialistiska) samhällsförhållanden som öststatsforskning implicerar.

Fogelklou, Nord och Péteri skulle med hänsyn till förmåga till inträngande vetenskaplig behandling av förelagda problem otvivelaktigt ha kunnat komma i fråga för tjänsten. Fogelklou är en mycket iderik och lärd vetenskapsidkare, vars förmåga till inträngande textanalyser är imponerande. Hans hittillsvarande produktion är samtidigt begränsad och med tyngdpunkten förlagd till idéhistoriska förhållanden som är av betydelse för förståelsen av öststatsförhållanden men som samtidigt inte primärt avser dessa. Nord's tyngsta bidrag avser däremot direkt öststatsförhållanden. Hans analyser är mycket ingående med resultat som ibland t o m kan te sig alltför finfördelade. Men inte heller hans produktion på området är ännu omfattande. Något liknande gäller även Péteri. Hans huvudarbete är av hög internationell klass, banbrytande på sitt område och tillika baserat på studium av primärkällor. Hans förmåga att förena skarpsinniga analyser med empirisk grundforskning är ovanlig. Men i hans fall saknar man ännu ytterligare tungt vägande bidrag med inriktning på aktuella öststatsförhållanden. Av dessa skäl har vi sett oss förhindrade att förorda någon av dessa fyra sökande till tjänsten.

Den ende återstående sökande är Tarschys. Han har en omfattande vetenskaplig produktion både på området öststatsforskning och närliggande gebit. Han är lärd, analytiskt skicklig och produktiv med en utpräglad förmåga att ta fram de intressanta och relevanta sidorna i problem och material. Styrkan i dessa avseenden synes också mer än väl kompensera den – ovan berörda – svaghet som någon gång röjs, när effektiviteten och elegansen i framställningssättet kan tolkas som en viss obenägenhet att gå på djupet i analysen. Tarschys insatser i fråga om forskningsplanering liksom hans pedagogiska erfarenheter synes vara väl dokumenterade.

Med hänvisning härtill föreslår vi,

att Daniel Tarschys förordnas på tjänsten som professor i öststatsforskning vid Uppsala universitet.

Uppsala den 12 november 1982

Bengt Alexanderson
Bjarne Nørretranders

Bo Gustafsson

Sakkunniga utlåtanden rörande långtidsvikariat på professur i statskunskap i Uppsala

Samhällsvetenskapliga tjänsteförslagsnämnden Uppsala universitet.

Utsedd att vara sakkunnig i ärende rörande tillsättning av långtidsvikariat på professur i statskunskap får jag härmed inkomma med begärt utlåtande. Kvarstående sökande är docenterna Axel Hadenius, Uppsala, Lenart J Lundqvist, Gävle och Evert Vedung, Uppsala.

Hadenius (f 1945) avlade doktorsexamen 1976 och förordnades till docent i statskunskap tre år senare. Doktorsavhandlingen hette "Facklig organisationsutveckling. En studie av Landsorganisationen i Sverige". Dess syfte är att beskriva och så långt möjligt förklara hur de organisatoriska former växt fram som präglar svensk fackföreningsrörelse. Framför allt vill författaren analysera den centralisering som skett ifråga om lönebildningen och de fackliga stridsmedlens användning. I anslutning till nyckelbegrepp som yttre förhållanden, facklig politik och inomorganisatoriska förhållanden uppställs och prövas ett antal hypoteser, dels beträffande centraliseringen, dels beträffande integrationen, varmed främst förstås sammanläggning av förbund och avdelningar till större enheter.

Studien är ganska konventionellt upplagd men klart och redbart skriven; den svarar mycket väl mot önskemålet att en avhandling ledande till nya doktorsexamen skall utgöra ett gott gesällprov. Författaren har haft att behärska ett omfattande material och lyckas i stort sett väl. Här och var faller han för frestelsen att göra onödiga utvecklingar. Ett sådant fall är den långrandiga utläggningen sid 63 ff om motiven bakom 1941 års LO-kongress' centraliseringsbeslut. Att några forskare, utgående från ett uttalande av Arne Geijer på 1960-talet (!) trott sig kunna framhäva den solidariska lönepolitiken som främsta motiv är en sak. En annan sak är att Hadenius' vederläggning, liksom den pseudodebatt som följt i dess spår, i huvudsak är spillt krut. En enkel hänvisning bakåt hade räckt. Sakernas rätta förhållande fanns nämligen i allt väsentligt tecknat redan av Arnold Sölvén i hans "officiella" kommentar till LO:s stadgar och även i Jörgen Westerståhls avhandling om fackföreningsrörelsen som kom 1945 och som Hadenius av någon anledning förbigår.

Men detta och ett par liknande exempel är undantag. I stort sett förs analysen logiskt framåt och de slutsatser som dras är lika försiktiga som rimliga. Avhandlingen måste anses utgöra en förtjänstfull prestation. Ett par artiklar och några recensioner med organisationer som föremål markerar ytterligare Hadenius' insikter på detta fält.

Skatter och skattepolitik är ett andra huvudområde som Hadenius intresserat sig för. Det viktigaste arbetet är "Spelet om skatten" (1981) som hör hemma inom det vid Statsvetenskapliga institutionen i Uppsala pågående projektet *Politics as Rational Action* (PARA). Boken har ett dubbelt syfte, ett empiriskt och ett teoretiskt. Dels vill författaren beskriva och förklara ett antal beslut, träffade mot slutet av 1970-talet, beträffande den statliga inkomstkatten och dess roll för fördelningen av hushållens skattebelastning. Dels vill han skapa en teoretisk modell, avsedd som hjälpmedel vid den empiriska analysen och ämnad att bringa "ordning i den rationalistiska teorins mångfald".

Arbetet är ett mycket klart framsteg jämfört med avhandlingen. Boken är utmärkt disponerad och vittnar om god kännedom om aktuell statsvetenskaplig teori. Kritiken av de teoretiska ansatserna i Graham T Allison's berömda "Essence of Decision" tycks mig väsentlig och hållbar. Sin egen modell applicerar Hadenius med avsevärd framgång i de empiriskt orienterade avsnitten. Det finns hos Hadenius ofta ett glädjefyllt engagemang, en vilja att attackera besvärliga problem som stämmer läsaren positiv. Någon gång kan resonemangen bli svepande och konstruktionerna väl luftiga. Men på det hela taget är boken om skatterna lika bra genomförd som den är tänkt. Till denna skrift ansluter sig ett antal mindre arbeten om skatter, alla vittnande om författarens förtrogenhet med objektet.

Utöver vad som sålunda nämnts har Hadenius författat ett par skrifter av mycket stort intresse. I anknytning till det aktörsorienterade perspektivet inom PARA-projektet har han kommit att intressera sig för motivutsagor och andra motivindikatorer. De resonemang som förs om dessa ting i uppsatsen "The Verification of Motives" är kritiskt hållna och klargörande. Uppenbart är att Hadenius i statsvetenskapens gränssyta med filosofi och vetenskapsteori rör sig med en kanske oväntad grace. Samma slutsats kan – bland andra – dras av det åberopade manuskriptet "Medbestämmandereformen" som är en del av ett blivande större arbete. Det föreföll mig osannolikt att något nytt och vettigt skulle kunna sägas i anslutning till Alf Ross' och Herbert Tingstens gamla definitioner av demokrati (åtskilliga felaktigheter har däremot som bekant på sistone sagts därom). Faktum är emellertid att Hadenius' framställning i relation till begreppen form och formell är både originell och upplyssande. Också härutöver bjuder kapitlen om medbestämmandereformen en angenäm läsning, det är en framställning präglad av intelligens och lyhördhet. Att Hadenius' bägge skrifter i manus från 1982 betecknar den hittillsvarande höjdpunkten i hans produktion kan knappast ifrågasättas.

Hadenius har under ett antal år haft en ganska omfat-

tande handledning av forskarstudier och undervisat på samma nivå. Han har författat visst undervisningsmaterial.

Lundqvist (f 1939) avlade doktorsexamen 1971 och antogs som oavlönad docent i statskunskap 1975. Doktoravhandlingen bar titeln "Miljövårdsförvaltning och politisk struktur". I sin analys av miljöpolitiken rör sig författaren på ett i stort sett tidigare obehandlat område, det är fråga om en pionjärsats. Som teoretisk utgångspunkt säger sig författaren vilja använda David Eastons systemanalytiska åskådning, kompletterad med specialteorier främst från Knut Dahl Jacobsen. Tyvärr måste man säga att detta program inte förverkligas på något lyckosamt sätt. Easton's modell synes inte ha nämnvärt styrt den empiriska analysen, i varje fall kan läsaren inte göra klart för sig hur detta har skett.

Bortsett från denna kritiska synpunkt, som naturligtvis är ganska väsentlig, förtjänar emellertid avhandlingen beröm. Lundqvist har säker känsla för det politiskt och statsvetenskapligt relevanta i ett komplicerat historiskt skeende. Han dras till svåra problemställningar och lyckas i avhandlingens olika kapitel belysa ett stort antal av de problem, som normalt ackompanjerar framväxten av ett nytt politikområde, men också frågor som är speciella för miljöområdet. Avhandlingen är en god prestation.

Lundqvist har fortsatt sin verksamhet på miljöforskningsområdet, intensivt och med betydande framgång. En lång rad uppsatser, delvis dock varandra överlappande, vittnar härom. Väsentligt är att Lundqvist tidigt engagerade sig i komparativa studier. Exempel härpå är "Crisis, Change, and Public Policy, Considerations for a Comparative Analysis of Environmental Policies" (1973). I likhet med flera andra präglas den av Lundqvists ambition att placera miljöpolitiken i ett vidare sammanhang.

Sin hittillsvarande kulmen når Lundqvists insatser på detta område tvivelsutan i arbetet "The Hare and the Tortoise. Clean Air Policies in the United States and Sweden". Det är en elegant genomförd studie som måste tillmätas ett stort meritvärde. Lundqvist glider inte undan de många svårigheter som möter till följd av olikheter i politiska och ekonomiska system. Tvärtom söker han genomgående värdera omgivningsfaktorer och förser sina jämförelser med nödiga reservationer utan att för den skull hemfalla åt överdriven försiktighet. Det rationalistiska perspektivet synes mig i denna studie komma väl till sin rätt. Lundqvists konklusion att "... the two distinct patterns of policy choice and change are best explained in terms of policy-makers' rational assessment of the *political* opportunities and obstacles they perceived as relevant ..." förefaller rimlig; i alla hän-

delse ges i boken goda argument därför. Naturligtvis skulle man gärna ha sett att författaren ägnat implementering och utfall mera uppmärksamhet. Anmärkningar i den riktningen kan dock lätt bli exempel på oseden att kritisera en skribent för att inte skriva om ett annat ämne än det valda. Av de mera omfattande arbetena i denna konkurrens är Lundqvists om luftföreningspolitiken ett av de bästa.

Bland Lundqvists många smärre arbeten rörande miljö- och resursfrågor vill jag ytterligare framhålla "Managing the World's Ocean Resources: Problems of Equity and Efficiency", som ger en god översikt över ett svårforcerat område. Av intresse är också "Collective Goods, Common Property Resources, and International Cooperation", där författaren försöker tillämpa Mancur Olson's teorier vid studiet av tre fall av globala och regionala konventioner till skydd för marin miljö. Det är en uppsats som ger mersmak men som i föreliggande skick verkar oavslutad.

Under senare år har Lundqvist vänt sig till ett för honom helt nytt forskningsområde, nämligen bostadspolitik. Av de skrifter som hittills föreligger inom detta område synes mig uppsatsen "Att äga, att bruka, att förvalta. Om verkningarna av ändringar i upplåtelseform" ha den klaraste anknytningen till statsvetenskaplig analys; mycket av vad som i övrigt presenteras får gärna en primärt socioekonomisk vinkling. Författaren gör förvisso tänkbara distinktioner i anknytning till vad som kallas "det bostadspolitiska problemet" och kan inte undgå att komma med intelligent reflektioner. Men som helhet är uppsatserna en besvikelse: de har inte gett Lundqvist många tillfällen att utnyttja den fantasi och uppslagsrikedom som han tidigare givit prov på.

Lundqvist kan åberopa en omfattande pedagogisk meritering på skilda nivåer inklusive forskarutbildning. Han har även goda meriter som ledare för forskningsprojekt och som producent av läromedel. Lundqvist är också en flitig debattör och recensent med vid överblick.

Vedung (f 1938) disputerade 1971 för doktorsgraden. Avhandlingen behandlade "Unionsdebatten 1905" och hade underrubriken "en jämförelse mellan argumenteringen i Sverige och Norge". Avhandlingen medförde docentur. Som bidrag till vårt vetande om svensk-norska unionen och de aktörer, som var verksamma i dess slutskede, är arbetet ingalunda oviktigt. Det är dock främst den begagnade analysmodellen som är intressant i ett statsvetenskapligt sammanhang.

Författarens resonemang i kapitel II om teoretiska och metodiska överväganden är ofta citerade. Särskilt gäller detta vad som sägs om distinktionen mellan innehållslig och relationell idéanalys samt mellan olika vari-

anter av den sistnämnda. Vedung har inte sällan själv återvänt till och ytterligare utvecklat sin begreppsapparatur; denna har också visat sig fruktbar i andra forskares tjänst. Även om de centrala begreppen utan tvivel kunde ha satts in i ett mera detaljerat doktrinhistoriskt sammanhang och deras originalitet därvid riskerat att framstå som mindre självklar, är dock avhandlingen en utmärkt prestation.

Analysen av olika sätt att granska idéer blev för Vedung en inkörsport till vetenskapsfilosofiens vida fält. Främsta resultatet av utfärderna är boken "Det rationella politiska samtalet" (1977) med underrubriken "hur politiska budskap tolkas, ordnas och prövas". Författaren får här tillfälle att demonstrera sin beläsenhet i vitt skilda delar av modern vetenskapsteori. Boken synes mig påtagligt ojämn. Enstaka goda egna iakttagelser blandas med tämligen obearbetade referat eller rena återgivningningar av andra författares framställningar. I sig behöver detta inte vara något fel men det leder ofrånkomligen till att arbetet i huvudsak får karaktär av handbok eller lärobok. Också i en sådan – kanske framför allt där – måste emellertid noggrannhet i polemik iakttagas. Jag kan inte se att Vedung i sin behandling av frågan om prövning av värdeomdömens giltighet iaktar den fairness mot sina "motståndare" – exempelvis Ingemar Lindblad och Jörgen Westerståhl – som är önskvärd. En generös tolkning av vad de nämnda forskarna sagt synes mig inte leda till att de menat att alla värdeomdömen är "lika bra eller lika dåliga från vetenskapens synpunkt sett", nämligen om man som Vedung inkluderar också de instrumentella värdeomdömena. Min generella karakteristik av Det rationella politiska samtalet gäller också i huvudsak den engelska version, som bifogats i korrektur, "Political Reasoning", även om denna framställning i åtskilliga punkter reviderats och vanligen vunnit därpå.

Till Vedungs mest förtjänstfulla insatser hör hans redogörelse för den komparativa metoden i politisk vetenskap. Bäst analyseras den kanske i artikeln "The Comparative Method and its Neighbours" (1976) men också "The Comparative Method and John Stuart Mill's Canons of Induction" (1976) är av betydande intresse. Ytterligare ett antal uppsatser visar Vedungs kunskaper inom samhällsvetenskaplig metodologi.

Inom ramen för PARA-projektet har Vedung haft energipolitiken på sin lott. Ett resultat härav är boken "Kärnkraften och regeringen Fälldins fall". Det är en egenartad produkt: mindre vetenskaplig än journalistisk (vilket inte i och för sig är ett värdeomdöme) men dessvärre som journalistik inte i nivå med föregångare i denna sjuttioalsgenre (vilket är ett värdeomdöme). Av större intresse är arbetet "Energipolitiska utvärderingar 1973–1981" (1982) som föregåtts av en rad smärre un-

dersökningar. Bokens syfte är att kritiskt ta ställning till hur statens politik för energiberedskap och energihushållning utvärderas i Sverige. Såväl den teoretiska apparaten som de empiriska avsnitten är omsorgsfullt utarbetade, med klar disposition och utmärkt sammanfattning.

Vedung åberopar en synnerligen omfattande pedagogisk verksamhet, inte minst som handledare inom forskarutbildningen. Hans meriter som ledare av forskning och som producent av läromedel är också avsevärda.

De tre sökandena är svåra att rangordna. Samtliga har en omfattande pedagogisk och pedagogiskt-administrativ meritering, med försteg för Lundqvist och Vedung framför Hadenius. Hadenius' och Lundqvists avhandlingar är inte i nivå med Vedungs. Hadenius' senare produktion visar emellertid starkt ökande kvalitet, med självständiga bidrag till lösningen av klart formulerade, relativt besvärliga problem. Lundqvist har mer än de övriga gett sig i kast med jämförande studier och vågat sig ut på den internationella arenan, inte utan framgång. Hans bostadspolitiska studier kan dock inte sägas väga särskilt tungt. Vedungs produktion efter avhandlingen är omfattande men förbluffande ojämn till sin kvalitet.

Vid den slutliga sammanvägningen träder de utmärkta analyserna i Hadenius' senare skrifter i förgrunden; deras intellektuella skärpa och påfallande slagkraft motiverar att de tillmäts avgörande vikt.

Med betoning av det ringa avståndet till övriga sökande får jag sålunda till innehavare av långtidsvikariatet föreslå

docenten Axel Hadenius.

Pär-Erik Back

Till Samhällsvetenskapliga fakultetens tjänsteförslagsnämnd

Av Samhällsvetenskapliga fakulteten förordnad som sakkunnig vid tillsättningen av långtidsvikariat på professorstjänst (L22) i statskunskap vid Uppsala universitet får jag härmed överlämna mitt utlåtande över de tre kvarstående sökandena, docenterna Axel Hadenius, Uppsala universitet, Lennart J Lundqvist, Byggnadsvetenskapliga institutet i Gävle tidigare Uppsala universitet och Evert Vedung, Uppsala universitet. Två sökande har återtagit sina ansökningar.

Axel Hadenius (f1945) disputerade på avhandlingen *Facklig organisationsutveckling. En studie av Landsorganisationen* (Rabén & Sjögren, 1976). Avhandlingen bygger på ett omfattande, i flera fall tidigare obearbetat källmaterial. Författaren analyserar de lokala avdel-

ningarnas underordnande under centrala förbund och LO, förbundens sammanslagning horisontellt till allt större enheter samt effekterna på inflytandesystemets form, varvid förhållandet mellan direkt och representativ demokrati och tendenserna till professionalisering diskuteras. Framställningen utmärks av klara frågeställningar, stram framställningskonst och långt tidsperspektiv. På några punkter frågar sig läsaren, om inte en vidgning av forskningsuppgiften utöver de rent interna förhållandena borde ha företagits. Tack vare författarens energiska konfrontation av material och problem får vi ny kunskap om svensk fackföreningsrörelse i en utsträckning, som överraskar med tanke på hur många företrädare Hadenius haft på forskningsområdet. Bland frågor där författaren lyckas komma med något nytt märks sambandet mellan övergången till centrala avtalsförhandlingar och den solidariska lönepolitiken. Avhandlingen kan betecknas som en habil debut av en ung doktor med påfallande frisk aptit på det vetenskapliga arbetet. På avhandlingens tema föreligger ytterligare ett par uppsatser.

På uppdrag av Budgetdepartementet utredde Hadenius därefter förändringarna i statstjänstemännens förhandlingsrätt. Det är en koncis översikt, som mynnar ut i en analys av dagens situation, där den offentligrättsliga ordningen fått träda tillbaka för de privaträttsliga principerna och statstjänstemännen erhållit samma rättigheter som de privatanställda.

En uppsats i Statsvetenskaplig Tidskrift 1978 "Ämbetsverkens styrelser" består av tre delar: först en analys av begreppen demokrati och korporatism som sammansättningsprinciper för verkens styrelser, sedan en statistisk redovisning av styrelsernas sammansättning byggd på egna undersökningar, avslutningsvis en klart formulerad – negativ – slutsats om lekmannastyrelsens betydelse för demokratiseringen av förvaltningen. Uppsatsen är ännu ett exempel på Hadenius' förmåga att med enkla medel nå intresseväckande resultat.

I en följande år publicerad uppsats "Politiska aktörers preferenser" visade sig Hadenius från en ny sida. Han hade vid det här laget engagerats i det uppsaliensiska forskningsprogrammet "Politik som rationellt handlande" och inledde två studier med en skarpsinnig och klagörande jämförelse mellan två aktörsteoretiska inriktningar: den som endast räknar med strategiska motiv som förklaring till aktörers handlande och den som menar att man även måste uppmärksamma aktörernas sakorienterade eller ideologiska preferenser.

Hadenius' aktörsteoretiska forskningar mynnar sedermera ut i det stora arbetet Spelet om skatten (Norstedts, 1981). I ett första kapitel presenteras en modell för rationalistisk förklaring på grundval av svensk och internationell litteratur; särskilt upptas Allison's kända arbete

till kritisk diskussion. Därefter behandlas tre skattepolitiska riksdagsbeslut från sent sjuttital; ja, i en efterskrift hinner författaren också analysera "den underbara natten" våren 1981, som ledde till den borgerliga trepartiregeringens fall. Hadenius har varit förbluffande framgångsrik i sin användning av intervjuemetoden; även upplysningar om strategiska motiv, källkritiskt kontrollerade på olika sätt, har på detta sätt kunnat inhämtas – tvärtemot vad som annars brukar hävdas inom den aktörsteoretiska forskningen. Författaren utför sina förklaringar med hjälp av spelteoretiska matriser. När man läser Hadenius' skattebok, får man en livlig känsla av att författaren här funnit en analysinriktning, som låter honom komma till sin fulla rätt. Genom sin distinkta, teoretiska utgångspunkt kan Hadenius leverera förklaringar av en kraft, som vi alltför sällan ser i svensk statskunskap. Hans känslighet för det empiriska materialet, som vi ännu en gång ser fina exempel på, hindrar å andra sidan teorin att leva sitt eget liv och ger boken en hälsosam politisk konkretion. Precis som det skall vara blir spelmatriserna ingenting annat än sammanfattningar av förklaringarna men som sådana informativa och slagkraftiga; de föregås av uttömmande deskriptiva förloppsskildringar. Sammanfattningsvis framstår Spelet om skatten som en tungt vägande forskningsmerit. Några välskrivna och tankeväckande slutreflektioner om strategins betydelse i politiken – eller som Hadenius uttrycker sig om Machiavellis rävar och lejon i politiken – förhöjer ytterligare läsvärdet hos detta utmärkte arbete.

I en uppsats "The Verification of Motives" fördjupar Hadenius sina aktörsteoretiska metodresonemang.

De svenska skatterna har Hadenius också upptagit till behandling från en annan metodisk utgångspunkt. Hans mest ansvarsfulla åtagande hittills är som projektledare för en stor intervjuundersökning om skattebetalarnas inställning till sina skatter. Bl a undersöks förutsättningarna för olika former av skatteprotest och skatteundandragande. Riksbankens Jubileumsfond är huvudfinansier. Fältarbetet är nu avslutat; urvalet bestod av 1200 personer; svarsfrekvensen var 80 procent. En enkät med riksdagsmän gav en svarsfrekvens på 74 procent. Något manuskript föreligger ännu inte. Av projektbeskrivning, frågeformulär och redogörelse för fältarbetet framgår att Hadenius genom denna undersökning lärt sig att hantera kvantitativ analysteknik.

Märkligt nog har Hadenius hunnit producera ytterligare ett stort manuskript, "Medbestämmandereformen" (Kapitel 1–4). Liksom skatteboken är det också utarbetat inom "Politik som rationellt handlande" men de rationalistiska förklaringarna ämnar författaren denna gång spara till ett sammanfattande avsnitt i bokens slut, vilket ännu inte är skrivet. Tonvikten i manuskriptet

tet ligger i stället på en beskrivning av partiets och organisationers ståndpunkter och argument i fråga om de anställdas inflytande i företagen från decemberkompromissen 1906 till den nya arbetsrättens genomförande under 1970-talet. I detta arbete framträder Hadenius med andra ord som idéanalytiker – och han gör det med briljans. Det ställs stora krav på den som försöker säga något nytt om begreppet demokrati, som är aktörernas egen term för de anställdas inflytande. Tack vare några distinktioner och schemata – Hadenius skiljer mellan inflytandets förutsättningar, form och innehåll samt mellan dess formella och reella sida; vidare mellan förhandlingsrätt, partsrepresentation och självstyre; och slutligen mellan regleringsformerna lag och avtal – når författaren fram till mycket intresseväckande slutsatser, på en gång nyanserade och precisa. Detta även språkligt spänstigt genomförda arbete är enligt min uppfattning det mest njutbara, som Hadenius hittills författat.

Hadenius har god pedagogisk meritering från såväl grundutbildningen, där han främst varit ansvarig för uppsatsmomentet, som från forskarutbildningen. Hans handledningsverksamhet har bl a avkastat det pedagogiska läromedlet för doktorander "Från ämne till problem".

Sammanfattningsvis slås man av en oavbrutet ökande kvalitet i Hadenius' forskning, hans metodiska mångsidighet, stora produktivitet, stringenta problemdiskussion och – framför allt – av författarens sällsynt väl utvecklade förmåga att låta sina teoretiska begrepp komma i arbete, så att de skänker oss ny kunskap om den politiska verkligheten.

Lennart J Lundqvist (f 1939) disputerade på avhandlingen *Miljöförvaltning och politisk struktur* (Prisma, 1971). Ämnesvalet är originellt; det är Lundqvists förtjänst att miljöpolitiken förts in som objekt för den statsvetenskapliga forskningen i vårt land. Författaren valde att låta Eastons systemteoretiska betraktelsesätt vägleda framställningen. Lika litet som hos andra skandinaviska statsvetare, som vid denna tid fascinerades av systemteorin, visade sig modellen i Lundqvists avhandling ha någon större förklaringskraft. Ett önskvärt närmande mellan modell och verklighet ägde inte rum, ehuru intresseväckande hypoteser om växelverkan mellan förvaltningen och dess "omgivning" kunde härledas. Förtjänsterna hos avhandlingen ligger i stället främst i de energiskt genomförda förvaltningsanalyserna. Särskilt författarens behandling av två problem tilldrar sig läsarens intresse. Lundqvist diskuterar huruvida miljöförvaltningspolitik skiljer sig från andra frågor därigenom att kompromisser inte är möjliga men trots detta behandlas som en ekonomisk avvägningsfråga i den svenska politiska kulturen. Vidare uppmärksammar Lundqvist hur miljö-

förvaltningen inte blott blir föremål för politisk styrning utan även själv påverkar politiken – såväl genom beredning som tillämpning. Lundqvists doktorsavhandling kan liksom Hadenius' betraktas som en god inledning på en vetenskaplig karriär. Vårt ämne har fått en ung, ambitiös forskare.

Åren närmast efter disputationen publicerade Lundqvist en rad uppsatser om miljöpolitik. I en jämförande studie analyserades miljöförvaltningspolitiken i Sverige, USA och Canada. I anslutning till detta och andra arbeten utvecklade Lundqvist en begreppsapparat på middle-range-nivå, som betecknar ett klart framsteg i förhållande till avhandlingen. Avhandlingens inriktning på genomförandestadiet i den politiska processen fördes vidare i ett arbete, *The Case of Mercury Pollution in Sweden* (Naturvetenskapliga forskningsrådet, 1974), i vilket Lundqvist analyserade hur naturvetenskapliga utsagor används, när myndigheterna fattar beslut, samt hur dessa beslut sedan mottages och värderas av aktörerna i myndighetens omgivning.

Dessa och ytterligare uppsatser pekar fram mot boken *The Hare and the Tortoise. Clean air policies in the United States and Sweden* (The University of Michigan Press, 1980). I detta arbete skördar Lundqvist frukterna av att han så länge sysslat med miljöförvaltningspolitik; läsaren märker på varje sida, hur väl författaren behärskar sitt ämne. Forskningsuppgiften består i att förklara varför de båda länderna valt olika alternativ för att bekämpa luftföroreningarna. Genom sin förtrogenhet med både svensk och amerikansk miljöförvaltningspolitik driver författaren med säker hand hem sin tes, att den offentliga politikens artskilda inriktning i de båda länderna kan föras tillbaka till vissa redovisade konstitutionella och politiska skillnader. Perspektivet vidgas därigenom och läsaren får en fascinerande belysning av villkoren för det politiska spelet i Sverige och USA. Teoretiskt arbetar Lundqvist i detta arbete med rationalistisk förklaring, varvid begreppsapparaten föredömligt utvecklas i intim kontakt med materialet. Lundqvist lyckas därvid komma med många pregnanta formuleringar. Den valda ansatsen motiveras t ex med följande ord: "Background factors do not make policy. Policymakers do." I ett nötskal har författaren här angivit poängen med den rationalistiska analysinriktningen. Över huvud taget är författaren att gratulera till språkbehandlingen i detta arbete liksom till den metafor om haren och sköldpaddan, som genomgående präglar uppläggnings av boken. Sammanfattningsvis vill jag beteckna detta väl genomarbetade arbete som en förstklassig statsvetenskaplig produkt.

Även Lundqvist har medverkat inom forskningsprogrammet "Politik som rationellt handlande". Haren och sköldpaddan har inte skrivits inom ramen för detta, även

om – som framgått – betraktelsesättet är likartat. Lundqvists eget frågeområde inom forskningsprogrammet gällde den nya arbetsmiljölagens tillkomst. Några välskrivna promemorier föreligger jämte en mera teoretisk studie ”Varifrån får politiken sitt innehåll?” I samband med Lundqvists flyttning till Bygghörsningsinstitutet har detta forskningsprojekt överlämnats till en elev.

Från Lundqvists nya forskningsfält föreligger boken *Bostadskostnaderna – en fråga om rimlighet och rättvisa* (Statens råd för byggnadsforskning, 1981). Denna lilla studie speglar på två olika sätt Lundqvists betydande receptiva förmåga. För det första vill det till stor skicklighet att så snabbt som här skett kunna sätta sig in i ett nytt, tekniskt komplicerat material. Men, för det andra, förvånas läsaren av att Lundqvist så fullständigt och osjälvständigt velat acceptera docent Sverker Gustavssons i och för sig utmärkta begreppsapparat, vilken exerceras genom hela boken. Lundqvist har ännu inte riktigt funnit sin egen penna som bostadspolitisk forskare.

Lundqvist har också publicerat ett stort antal mera populärvetenskapliga artiklar.

Lundqvist har god pedagogisk meritering från såväl grundutbildnings- som forskarutbildningsnivå som universitetslektor i början av sjuttioalet, som Assistant Professor vid Indiana University 1972–73 och sedan som forskarassistent och docent i Uppsala; 1980 övergick Lundqvist till Bygghörsningsinstitutet.

Sammanfattningsvis vill jag beteckna Lundqvist som en teoretisk och empirisk väl förfaren forskare med en djupborrande miljöpolitisk forskning bakom sig, med god blick för fruktbara politiska frågeställningar och en – i sina bästa stunder – ovanligt talangfull framställningskonst.

Evert Vedung (f 1938) disputerade pro gradu på avhandlingen *Unionsdebatten 1905. En jämförelse mellan argumenteringen i Sverige och Norge* (Almqvist & Wiksell, 1971). Det är en gammaldags lärdoms- och arbetsprestation i ordets bästa bemärkelse. Trots den mycket omfattande utforskningen av denna fråga lyckas författaren komma med värdefulla nyheter. Materialmässigt vilar framställningen inte bara på officiellt material och press- och broschyrdebatt; ett rikt privat, delvis otryckt material i form av dagböcker, brev och minnesanteckningar i både Norge och Sverige har också utnyttjats. Metodiskt är för det första att konstatera att avhandlingen byggs upp kring en uttalad modell för ”den idealtypiske aktörens överväganden” i unionsfrågan; man kan invända, att de schemata författaren sedan utvecklar för klassificeringen blir alltför finfördelade för att skänka någon riktig överblick. För det andra är det i denna

avhandling, som Vedung presenterar sin berömda distinktion mellan innehållslig och funktionell idéanalys (eller ”relationell” idéanalys, som termen då ännu löd). Lika litet nu som när jag en gång var fakultetsopponent synes mig distinktionen så alldeles klagörande eller lätt att arbeta med: en hel del analyser, som Vedung kallar relationella eller funktionella (t ex samspelet mellan olika idéer) skulle jag hellre kalla innehållsliga. Med avhandlingens definitioner tenderar så gott som all idéanalys och idéhistoria att bli funktionell. Det hindrar inte att Vedung har förtjänsten av att med denna distinktion i hög grad ha befruktat den idéanalytiska metodutvecklingen i svensk statskunskap. I strängt symmetriskt uppbyggda kapitel jämför Vedung den svenska och norska argumenteringen och belägger de överraskande likheterna mellan svensk höger och norsk vänster, som var mot unionen, och svensk vänster och norsk höger som var för den. Med denna jämförande analys relativiserar Vedung nationalismens begrepp och visar hur striden i unionsfrågan kan föras tillbaka på grundläggande motsättningar i fråga om synen på demokrati och socialism. Genom sin fasta, systematiska uppläggning, sin intresseväckande metoddiskussion och sina väldokumenterade resultat är denna stora avhandling ett av de främsta arbetena i denna konkurrens.

Efter disputationen fördjupade sig Vedung ytterligare i idéanalysens metodproblem, vilket ledde till boken *Det rationella politiska samtalet. Hur politiska budskap tolkas, ordnas och prövas* (Aldus, 1977), nu i omarbetad version under utgivning på engelska med titeln *Political Reasoning*. Boken är uppbyggd kring distinktionen funktionell och innehållslig idéanalys. Särskilt inträngande diskuterar författaren den innehållsliga idéanalysens problem. Syftet med denna behöver enligt Vedung inte bara vara att beskriva innehållet. Man kan som forskare också ta ställning till innehållets intellektuella giltighet. Vedung anger några ”rules for political reasoning”: ståndpunkten skall stödjas av argument, budskapen skall vidare uppfylla kraven på klarhet, relevans, konsistens och sanning. Vidare diskuterar Vedung de olika forskningsstegen i en innehållslig analys, metoder för texttolkning och för sk giltighetsprövning samt metodreglernas tillämpning på värdeomdömen. Läsaren störs något av att Vedung har en tendens att blanda högt och lågt i sin bok, att en del påpekanden ter sig som skäligen enkelt lånegods från filosofin. Som helhet vill jag dock beteckna boken som en värdefull systematisering av ett viktigt statsvetenskapligt metodområde, genomförd med betydande engagemang för den innehållsliga idéanalysens möjlighet i en tid, då denna ansats i viss utsträckning tycks försummad till förmån för funktionell analys.

En andra linje från avhandlingen är den jämförande

metoden. Vedung har på detta område publicerat välgjorda uppsatser på svenska och engelska om metodens avgränsning, syften och förhållande till induktivismen.

Även Vedung har medverkat inom forskningsprogrammet "Politik som rationellt handlande". Vi började vårt arbete med ett internationellt symposium, som resulterade i boken *Politics As Rational Action* (Reidel, 1980). Vedung nedlade en betydande arbetsinsats vid redigeringen av denna bok och medverkade också med en uppsats.

Energipolitiken blev Vedungs område inom forskningsprogrammet. Det viktigaste arbetet är *Kärnkraften och regeringen Fälldins fall* (Rabén & Sjögren, 1979). Boken, som i hög grad bygger på intervjuer med de inblandade politikerna, karakteriseras av Vedungs utmärkta kännedom om energisektorn. Tyvärr kan läsaren inte undgå att märka att boken är skriven på bara några månader. Den har kommit att stå journalistiken alltför nära. Förklaringarna är inte särskilt teoretiskt ambitiösa. I boken liksom i efterföljande uppsatser gör Vedung ett stort nummer av att kärnkraften betecknar en andra konfliktdimension i svensk politik utöver höger-vänsterskalan och att regeringen rämnade efter båda dimensionerna. Denna synpunkt är dock inte alls så originell, som Vedung vill göra gällande. Andra statsvetare har fört detta tänkande betydligt längre, inte minst våra göteborgska kolleger.

Vedungs energipolitiska forskningar har också lett till ett intresse för implementeringen av politiska beslut. I en studie, *Energipolitiska utvärderingar 1973-81* (Delegationen för energiforskning, 1982), slutrapporteras ett projekt, stött av delegationen, vari Vedung identifierar och kritiskt analyserar de utvärderingar myndigheter gjort av energihushållningspolitiken. Även om denna studie bara är en första inventering av ett forskningsområde uppvisar den ännu ett prov på Vedungs metodiska grundlighet. En modell av genomförande- och implementeringskedjan utvecklas också, vilken också återkommer i en särskild uppsats.

Om Vedung som energipolitisk forskare skulle jag sammanfattningsvis vilja säga att han ännu inte gjort sig själv rättvisa på området – såsom Hadenius och Lundqvist gjort på sina områden. Vedung borde exploatera den betydande kompetens han byggt upp på forskningsområdet genom att skriva en stor bok om svensk energipolitik, gärna från det implementeringsperspektiv han nu håller på att utveckla.

Vedung har god pedagogisk meritering från såväl grundutbildnings- som forskarutbildningsnivå som universitetslektor i slutet av sextioalet, docent sedan 1972, t f professor höstterminen 1977 och som gästprofessor vid Harvard och Vanderbilt University.

Sammanfattningsvis framstår Evert Vedung som en

av landets ledande idéanalytiska auktoriteter och som en utpräglat systematisk forskarbegåvnig. Med originalitet och uppslagsrikedom har han i implementationsforskningen funnit ett nytt tillämpningsområde för den kvalitativa metodlära han utvecklat.

Inför det slutliga ställningstagandet vill jag först framhålla att alla tre kvarstående sökandena är mina mångåriga medarbetare vid Statsvetenskapliga institutionen i Uppsala med väl vitsordad både vetenskaplig och pedagogisk meritering. Uppsalainstitutionens inriktning på aktörsteori, rationalistisk förklaring och idéanalys präglar deras skrifter. Ingen tvekan kan råda om att de alla skulle fullgöra uppgifterna som t f professor på ett utmärkt sätt.

Skillnaden i forskningsskicklighet dem emellan är inte stor. Lundqvist och Vedung har i huvudsak ägnat sig åt var sitt område, där de också gjort sina bästa insatser: Lundqvist inom miljöpolitiken med avhandlingen och boken om haren och sköldpaddan, Vedung inom idéanalysen med avhandlingen och metodboken om det politiska samtalet. Hadenius' bästa område är skattepolitiken med främst *Spelet om skatten* jämte den pågående undersökningen. I fråga om bästa område sätter jag Lundqvists miljöpolitiska och Vedungs idéanalytiska forskning något före Hadenius' skattepolitiska, ehuru även denna är avancerad och rimligen inom kort ytterligare kommer att stärkas, när undersökningen om den svenske skattebetalaren avrapporteras. Går vi därefter till övrig forskning kan Hadenius uppvisa betydligt större bredd än övriga sökande. Lundqvists och Vedungs förnyelse utöver miljöpolitik respektive idéanalys på bostadspolitikens respektive energipolitikens område har ännu inte burit någon rikare frukt, under det att Hadenius utöver skattepolitiken kan peka på två stora och väsentliga studier – fackföreningsavhandlingen med angränsande uppsatser och det eleganta, idéanalytiska arbetet om medbestämmandereformen. Lundqvists och Vedungs försteg framför Hadenius i fråga om bästa område måste betecknas som väsentligt mindre än den senares försteg i fråga om övrig forskning. Vid den totala sammanvägningen ger jag därför Hadenius ett visst försteg framför sina medsökande.

I Hadenius kommer fakulteten att få en vetenskapsman, som under ständigt stigande metodisk klarhet och finess nu står på höjden av produktivitet i den egna forskningen och vad gäller planering och ledning av forskning framträder som en driftig projektledare och som en ambitiös och omdömesgill handledare. Jag föreslår sålunda, att *Axel Hadenius* förordnas som långtidsvikarie på professorstjänsten.

Uppsala den 11 november 1982

Leif Lewin

Till Samhällsvetenskapliga fakulteten vid Uppsala universitet tjänsteförslagsnämnd

Det vid Uppsala universitet ledigförklarade långtidsvikariatet som professor söktes ursprungligen av fem personer: docenterna Axel Hadenius, Jan-Erik Lane, Lennart J Lundqvist, Olof Petersson samt Evert Vedung. Två av de sökande – Jan-Erik Lane och Olof Petersson – har sedermera återtagit sina ansökningar. Axel Hadenius, Lennart J Lundqvist och Evert Vedung återstår för bedömning. Min granskning av de tre kvarstående sökande sker i bokstavsordning. Avslutningsvis företas en jämförelse mellan de sökande.

Vid tillsättning av lärartjänst vid högskolan gäller ju enligt Högskoleförordningens 19 kap 13 § som befordringsgrund sådan vetenskaplig, pedagogisk och annan skicklighet som är av betydelse med hänsyn till tjänstens innehåll och beskaffenhet i övrigt. I fråga om tjänst som professor skall särskild vikt fästas "vid vetenskaplig skicklighet som har visats genom egen forskning samt genom planering och ledning av forskning samt även vid pedagogisk skicklighet som har visats genom handledning av forskare, vetenskaplig undervisning eller utarbetande av läromedel för sådan undervisning".

Axel Hadenius är född 1945, disputerade 1976 och antogs till docent 1979. Han har uppehållit tjänster som forsknings- och forskarasistent och bl a inom ramen för dessa tjänster meddelat undervisning.

Hadenius avhandling är kallad *Facklig organisationsutveckling. En studie av Landsorganisationen i Sverige*. Ett långt tidsperspektiv anlägges i denna studie, från landsorganisationernas grundande till 70-talets början. Uppmärksamheten koncentreras dels på centralorganisationens successivt förstärkta roll i relation till förbunden, dels på strävanden att slå samman organisationer till större enheter. När det gäller den första hälften av den undersökta tiden baseras framställningen i huvudsak på ett antal välkända bearbetningar, när det gäller den senare delen utnyttjar författaren i högre grad tidigare icke utnyttjat material även om några djupborringar knappast sker i detta material. Ett antal teser drivs. Bl a hävdas att den successiva centralisering som kommit att präglå LO:s verksamhet mindre betingats av omsorg om solidarisk lönepolitik än av andra faktorer. De teser som drivs verkar rimliga. Hadenius framställning är översiktlig och flyhänt; uppläggningsen är dock skäligen konventionell. Ett antal mindre skrifter, liksom några recensioner, anknuter till samma ämnesområde, dvs intresseorganisationer och deras inre förhållanden.

En uppsats för sig av god kvalitet är "Ämbetsverkens styrelser" som ingick i Statsvetenskaplig Tidskrift 1978.

Hadenius andra större arbete gäller svensk skattepolitik under 70-talet med en efterskrift som gäller uppgörel-

sen våren 1981. Politikområdet är självfallet utomordentligt centralt; analysen baserar sig både på offentligt och icke-offentligt tryck liksom på intervjuer med de huvudagerande. Författaren ger intryck av att väl behärska sitt material. Förklaringsansatserna anknuter till en tradition som varit överraskande stark just i svensk statskunskap, nämligen att se och förklara politiska utfall utifrån aktörers förutsatta uppsättning av mål och olika handlingslinjer. Hadenius tillägger ytterligare några dimensioner och nyanser till denna vedertagna forskningsinriktning; i en särskild tidskriftsuppsats har han också behandlat denna typ av teoretiska resonemang. Den "rationalistiska analys" som företas av svensk skattepolitik har i och för sig inte tillåtits att hårt styra undersökningens uppläggning. Tre centrala skattepolitiska beslutsprocesser presenteras med inströdda referenser till aktörers mål-medelresonemang; avslutningsvis görs en mera sammanfattande förklaring utifrån det inledningsvis presenterade analys-schemat. Denna bok framstår – trots de ibland litet påhängda referenserna till mål-medelanalysen – som ett mycket värdefullt bidrag till analys av samtida svensk politikutformning. Man lär sig verkligen något om politik. Några ytterligare uppsatser anknuter till detta intresse för skatter liksom ett större projekt om den svenska skattebetalaren som Hadenius nyligen ingångsatt. Projektet ser mycket lovande ut.

Ett tredje område slutligen i Hadenius författarskap är lagstiftningen om medbestämmande. Han har lämnat in fyra kapitel av ett manuskript kallat "Medbestämmandereformen". I detta manuskript, liksom i ett likaledes opublicerat manuskript kallat "The Verification of Motives", anknuter han till en annan i svensk statskunskap välutvecklad tradition: systematisering av argument samt analys av samband mellan argument och motiv. För forskare, som i likhet med Hadenius, är benägna att förklara skeenden utifrån aktörers motiv, är det centralt att fundera över hur man belägger motiv. Särskilt har jag fäst mig vid det utmärkta och klara sätt på vilket Hadenius i sitt manuskript om medbestämmandereformen fixerat och presenterat argument och ståndpunkter hos de centrala aktörerna. Vad som ännu saknas, men det kommer säkert att ingå i det fullständiga manuskriptet, är förklaringar till de tämligen plötsliga ståndpunktsförskjutningarna som inträffade i 70-talets början. Redan i den form manuskriptet nu föreligger övertygar det i sin klarhet och stringens.

Ett utmärkande drag för Hadenius är att han rör sig på statskunskapens, särskilt den svenska statskunskapens, allmänning. Han skriver om en intresseorganisation, han följer och förklarar beslutsprocesser, han koncentrerar sig på aktörers förutsatta preferenssystem, han sysslar med argument och deras systematisering och förklaringskraft. Möjligen kan det sägas att han själv inte

alltid riktigt märker hur mycket han befinner sig på en allfartsväg beträdd av många. Tidigare resenärer tappas ibland bort. Det positiva överväger dock: klarhet, förmåga till överblick, inte för mycket tyngande konstigheter, ett språk som blir allt bättre och framförallt ett sysslade med väsentliga politikproblem. Han utvidgar vår kunskap om samtiden. Hans eget vetenskapliga författarskap representerar en stigande kurva: från doktorsavhandlingen som var bra, utan att vara märklig, till de senast skrivna manuskripten som, ehuru ännu inte publicerade, präglas av en ovanlig klarhet och elegans.

Lennart J Lundqvist är född 1939, disputerade 1971 och antogs till docent 1975. Han har bl a tjänstgjort som extra universitetslektor och forskarassistent vid Uppsala universitet; han har innehaft en forskartjänst vid HSR och innehar sedan 1980 en tjänst som utredare vid Statens institut för byggnadsforskning. Vidare har han i olika omgångar vistats vid amerikanska universitet. Han har erfarenhet av undervisning både på grundutbildnings- och forskarutbildningsnivå och han har handlett doktorander.

I val av ämne för sin doktorsavhandling var Lundqvist i någon mån en pionjär. Avhandlingen, som bär titeln *Miljövårdsförvaltning och politisk struktur*, gäller sålunda både ett studium av miljöfrågor som politikområde och ett studium av en förvaltningsorganisations framväxt och relationer till sin omgivning. Intresset för förvaltningsforskning vaknade sent inom svensk statskunskap. Avhandlingen präglas av ett gott hantverk även om de teoretiska utgångspunkterna, förankrade i sin tids intresse för systemteori, kan verka litet ovidkommande. Det väsentliga är Lundqvists förmåga att ur sitt empiriska material, föga bearbetat före honom själv, utvinna en mängd intressanta aspekter på olika relationer i politiskt beslutsfattande.

Lundqvists andra stora arbete, *The Hare and the Tortoise*, gäller en jämförelse mellan amerikansk och svensk luftvårdspolitik. I och för sig ligger det sakområde som behandlas i detta arbete nära avhandlingens, men uppläggningen och frågeställningar anknyter till en helt annan tradition. Lundqvists bok är ett originellt, väldokumenterat och väl utfört bidrag till den expanderande litteratur, som har som sin ambition att jämföra offentlig politik i olika länder. Likartade problem får olikartade lösningar i olika länder. Varför? Lundqvist betonar för sin del som förklaringsfaktor starkt den politiska dimensionen. I och med att han också, när han skall presentera den olika politik som förts i Sverige respektive USA, starkt framhäver organisatoriska skillnader tenderar han att i någon mån suddat ut gränserna mellan det som han anser att förklarar och det som skall förklaras. En annan begränsning i boken ligger i den knapphändiga

behandlingen av implementationsfaserna. Allt nog: trots dessa svagheter ger boken, med sin koncentration på ett begränsat politikområde, en utmärkt och elegant illustration till fundamentala olikheter mellan två olika politiska system. Bokens stora användbarhet, när det gäller att belysa dessa systemskillnader, hade jag bl a själv tillfälle att iaktta när jag utnyttjade den som kurslitteratur i min undervisning vid Graduate School of Public Policy vid University of California i Berkeley våren 1981.

Det intresse för miljöfrågor som Lundqvist visat i sina två främsta arbeten har han ytterligare dokumenterat i ett antal tidskriftsartiklar liksom i ett antal ännu inte för publicering utgivna manuskript. Frågor som berörs i dessa skrifter är bl a kvicksilverförgiftning, miljöpolitikforskning, miljöeffektbedömningar, utnyttjande av havsresurser och länders uppträdande i fråga om konventioner som gäller just haven. Perspektiven är konsekvent politikinriktade. Blixtrande eller påtagligt originella infall tycker jag mig väl inte ha hittat i dessa skrifter. Men de präglas av sans och måtta. Det är också meriterande för Lundqvist att många av hans artiklar tryckts i internationella tidskrifter.

Ett ytterligare område slutligen i Lundqvists produktion gäller bostadspolitik; han är ju sedan 1980 anställd vid Statens institut för byggforskning. Ännu så länge upplever jag hans produktion inom detta område som mindre övertygande. Det viktigaste arbetet, utgivet i bokform, är *Bostadskostnaderna. En fråga om rimlighet och rättvisa*. Som alltid hos Lundqvist är visserligen framställningen redig och klar i uppsplattning av problem, fixering av mål och medel, försök till mätning av effekter liksom presentation av argument för och emot. Ett ganska mekaniskt drag vilar dock över boken.

Lundqvists bok om bostadskostnader, liksom ett manuskript om bostädernas ägandeformer, aktualiserar vidare den besvärliga och trista frågan om en universitetsdisciplins rimliga gränser. Vilken typ av analyser och undersökningar skall uppfattas vara meriterande för en ospecificerad tjänst i ämnet statskunskap? Jag har sålunda, för att anknyta till Lundqvists produktion, svårt att acceptera som merit en tämligen deskriptiv redogörelse för olika ägandeformer, för dessa formers fördelning över olika medborgargrupper liksom för deras rättsliga status och finansiering. Situationen är självfallet en annan när tonvikten ligger på tillkomsten av en politik – liksom på dess implementering och utvärdering – eller när den bygger på systematisering av argument och på belysning av generella politiska problem. En del av det som Lundqvist inlämnat till bedömning inom bostadspolitikens område har en sådan klar statsvetenskaplig anknytning; en annan och ganska stor del har emellertid inte denna anknytning och har därmed, enligt mitt sätt

att se, bara ett begränsat meriteringsvärde för professur i statskunskap.

Det går knappast att säga om Lundqvists produktion att den markerar en ständigt stigande kurva. Hans avhandling representerar ett gediget arbete av pionjärkaraktär; hans jämförelse av amerikansk och svensk politik mot luftföroreningar är osedvanligt konsekvent och elegant utförd; hans arbeten inom bostadspolitik, ehuru gedigna, framstår dock som något mindre intressanta och till en del också liggande utanför här aktuellt meriteringsområde. Ett sammanfattande omdöme om Lundqvist förblir dock att han är en grundlig, pålitlig och konsekvent systematiserande forskare.

Evert Vedung är född 1938 och disputerade 1971 för doktorsgraden. Avhandlingen åsattes docentbetyg. Han har tjänstgjort som universitetslektor, forskarassistent, docent och till sist professor vid Uppsala universitet samt uppehållit tjänst som projektledare och varit gästforskare vid utländska universitet. Inom ramen för dessa tjänster har han bedrivit en ganska omfattande undervisning både på grundutbildnings- och forskarutbildningsnivå. Slutligen har han också handlett doktorander.

Vedung disputerade alltså enligt den gamla ordningen på en avhandling som han kallade *Unionsdebatten 1905. En jämförelse mellan argumenteringen i Sverige och Norge*. Det är en mycket grundlig undersökning av den norsk-svenska unionsdebatten i dess avgörande och kritiska skede. Ett omfattande källmaterial är genomgått; materialbehandlingen är klok och omdömesgill; dispositionen är mycket systematisk. En jämförelse företags mellan norska och svenska ståndpunkter och argument. Analys av debatter är som sagt ett klassiskt ämne i svensk statskunskap. Olika indelningsgrunder har använts och kan användas. För min del har jag haft svårt att riktigt till fullo förstå och uppskatta det meningsfulla i den typ av klassificering av argument som Vedung företar liksom jag inte heller tycker att han alltid uppehåller klara distinktioner mellan vad som är ett argument och vad som eventuellt kan vara ett motiv för en aktörs handlande. På ett fascinerande och illustrativt sätt förmedlar han dock den paradoxala situation som rådde i denna debatt: norsk höger närmade sig svensk vänster och svensk vänster norsk höger. Vedungs förståelse är en betydande merit. Några mindre uppsatser anknyter också till avhandlingens ämnesområde.

Redan i sin avhandling hade Vedung anledning att fördjupa sig i metodiska frågor när det gäller ideanalys. Detta intresse vidareutvecklades under åren efter det att avhandlingen slutförts och resulterade i ett antal uppsatser samt framförallt i boken *Det rationella politiska samtalet. Hur politiska budskap tolkas, ordnas och provas från år 1977*; en engelsk utgåva, som också innebär vissa

förändringar, är avsedd att utkomma 1982. Vedungs bok har varit en ofta utnyttjad lärobok i kurser kring politisk teori. Stor beläsenhet dokumenteras; olika sätt att analysera texter presenteras; olika målsättningar med textanalys klassificeras och reds ut. Ibland störs framställningen av litet magisteraktigt beskäftighet, betyg utdelas och det egna sättet att resonera och klassificera får en dogmatisk karaktär. Jag har också, när jag själv undervisat på grundval av denna bok, haft svårt att alltid uppskatta urvalet av böcker och resonemang som tas upp till behandling. Både litet för mycket och litet för perifert är medtaget. Många kapitler har dock visat sig mycket användbara i undervisningen.

Vedung har, liksom de två övriga sökandena till den här aktuella tjänsten, varit aktiv inom det sk Paraprojektet vid den statsvetenskapliga institutionen i Uppsala. Hans eget huvudbidrag inom projektet är boken *Kärnkraften och regeringen Fälldins fall*. Igen rör sig Vedung på ett klassiskt statsvetenskapligt ämnesområde: regeringsupplösning och regeringsbildning. Där om är självfallet inget ont att säga, men just denna studie, som begränsar sig till en regerings upplösning, är inte särskilt märklig. Knappt sjuttio sidor är deskriptiv av händelseförloppet fram till denna regerings upplösning; återstående ca hundra sidor är en redogörelse, parti för parti, för de motiv som bestämde handlandet. Den typ av bok som Vedung skrivit framstår i någon mån som ett mellanting mellan journalistisk inside-rapport och statsvetenskaplig analys, men ett mellanting å ena sidan utan den atmosfär, stilistiska konkretion och inlevelseförmåga som ofta präglar god journalistik, å andra sidan också utan den borrarande systematik som ofta utmärker god statskunskap. Förmodligen har denna bok tillkommit för snabbt.

Utvärderingsforskning är ett fjärde intresseområde för Vedung. Här befinner han sig på ett ganska nytt forskningsområde, som plötsligt kommit att locka många. Hans eget huvudbidrag är ännu så länge ett arbete som bara föreligger i manuskriptform: *"Energipolitiska utvärderingar 1973–1981"*. Det är en bra undersökning. Vedung gör ett antal nyttiga klassificeringar och systematiseringar som visar hans förmåga att genom stor flit sätta sig in i och behärska ett nytt forskningsområde. Olika utvärderingar som ägt rum inom energiområdet analyseras till innehåll och utförande; utvärderingarna har varit påfallande många. Detta arbetar förenar en god balans mellan teoretiska insikter och empiri.

Vedung framstår som en energisk och flitig forskare. Hans vetenskapliga produktion är ganska omfattande, innefattande, förutom ett stort antal uppsatser, fyra större arbeten; det är en tillägsmerit att ett av dessa arbeten också blivit översatt till engelska. Vidare har han rört sig på ett flertal olika sakområden och även

dokumenterat sin förtrogenhet med olika analysmetoder. Själva kvaliteten i hans produktion framstår dock som något ojämn. Mycket är vederhäftigt och gediget, annat framstår som litet förnumstigt eller väl snabbt sammanfogat. Glädjande tycker jag dock är att båda ändpunkterna i hans nuvarande produktion – framförallt avhandlingen men också manuskriptet kring utvärderingsproblem – representerar toppar i hans vetenskapliga verksamhet. Man behöver därmed inte säga att hans kurva lutar neråt.

Det återstår för mig att jämföra de tre sökande och föreslå en av dem som innehavare till det ledigförklarade långtidsvikariatet. Uppgiften har varit svår.

Svårigheten koncentrerar sig till den befodringsgrund som är central vid tillsättning av professur alltså "vid vetenskaplig skicklighet som har visats genom egen forskning samt genom planering och ledning av forskning". Axel Hadenius, Lennart J Lundqvist och Evert Vedung framstår alla som välmeriterade forskare och alla har också visat sig ha förmåga att leda forskning. Det är tillfredsställande för en sakkunnig att kunna konstatera att samtliga sökande till en tjänst inom hans ämne har goda förutsättningar att kunna sköta den sökta tjänsten på ett bra sätt.

Alla har en jämförelsevis omfattande produktion; Vedungs produktion är dock den mest omfattande. Alla har rört sig inom flera olika ämnesområden. Alla har känt en dragning till liknande teoretiska ansatser: målmedel-analyser och argumentsystematisering. Alla, särskilt Lundqvist och Vedung, har aktivt verkat i internationella sammanhang och publicerat skrifter i engelsk språkdräkt.

Skillnaderna mellan de tre ligger i den vetenskapliga produktionens kvalitet och i de kurvor deras respektive produktion hitintills beskrivit. Vedung, som både har den mest omfattande och mest mångsidiga produktionen, har samtidigt den ojämnaste. En del är mycket bra, annat verkat en aning platt eller för hastigt hopkommet. Lundqvists produktion inrymmer en bra avhandling, en komparativ studie, utomordentlig i sin elegans och konsekvens, några gedigna mindre skrifter samt under senare år en något mer fantasilös produktion med delvis begränsat meriteringsvärde för professur i statskunskap. Hadenius produktionskurva slutligen har kontinuerligt varit stigande, från en avhandling som var acceptabel utan att vara märklig över ett antal småskrifter som är bra och framförallt över en skickligt och inträngande gjord undersökning av svensk skattepolitik till utmärkt stringenta skrifter kring argumentanalys och medbestämmandereformer. I fråga om vetenskaplig meritering måste Vedung ställas något efter Hadenius och Lundqvist.

Det är lättare att rangordna de sökande efter den befodringsgrund som är "handledning av forskare, vetenskaplig undervisning eller utarbetande av läromedel för sådan undervisning". Vedung framstår i denna dimension som den klart mest meriterade. Han har utarbetat ett ofta utnyttjat läromedel, han har meddelat vetenskaplig undervisning vid flera universitet, han har också handledt flera forskarstuderande.

Det försteg Vedung har i fråga om pedagogisk meritering uppväger dock enligt mitt sätt att se inte det försteg de två andra har i fråga om vetenskaplig meritering. Men som sagt: sammantaget är skillnaden mellan Vedung å ena sidan, Hadenius och Lundqvist å den andra liten. Ännu mycket mindre framstår skillnaden mellan Hadenius och Lundqvist. Efter mycket stor tvekan har jag dock kommit fram till att Hadenius bör sättas något framom Lundqvist med hänsyn framför allt till den konsekvent stigande kvaliteten i hans vetenskapliga produktion.

Jag ber alltså med stöd av de resonemang som här förts att för min del föreslå att *docenten Axel Hadenius* måtte förordnas på det ledigförklarade långtidsvikariatet som professor i statskunskap.

Olof Ruin

I riktning mot en ökad demokratisk kontroll av datatekniken.

Ett samhällsvetenskapligt forskningsprojekt

I den svenska datadebatten råder numera en utbredd samstämmighet om datateknikens värde och potentiella möjligheter. Datorn har kommit för att stanna och dess praktiska användningsområden blir allt fler i takt med en snabb och gynnsam teknikutveckling på det internationella planet. I både fackliga och politiska kretsar gäller idag icke ett antingen-eller till datatekniken, utan snarare frågan om hur den redan befintliga tekniken skall användas och styras. Om datatekniken kommer att "användas" för att minska eller öka antalet arbeten, för att utarma eller utveckla arbetets innehåll och kunskaper, för att centralisera eller decentralisera arbetsorganisationen, för att öka eller minska samhällets sårbarhet, för att försäkra eller rentav förbättra den personliga integriteten – detta är ytterst en fråga om hur tekniken tillåts bli använd.

I denna artikel kommer jag att uppehålla mig vid frågan om hur en ökad sådan styrning kan förväntas påverka datasystemutvecklingen. Frågan kommer att belysas med ett empiriskt material från ett pågående forsknings-

projekt. Problemställningen gäller alltså konkret hur den av riksdagen nu antagna datapolitiska propositionen kan förutses influera och förändra systemutvecklingens humaninformatologiska inslag. Frågeställningen som kommer att diskuteras är mera precist följande: *Hur kan den ökade politiska styrningen av systemutvecklingen antas förändra "slutanvändarinflytandet" i systemeringsarbetet?*

Den humaninformatologiska forskningen har, som bekant, ett övergripande syfte att försöka ge bättre insikt i informationssystem och deras sociala sammanhang. En viktig aspekt härvidlag har gällt frågan om en utökad sk användarmedverkan i systemutvecklingen. En sådan målsättning har framstått som välmotiverad i vår politiska kultur. Medbestämmandelag, arbetsmiljölög och dithörande avtal har bl a utgjort de naturliga incitamenten för denna utveckling. Det torde också vara en erfarenhet som delats av allt fler – att "lyckade" systemlösningar också är psyko-socialt relaterade systemkonstruktioner.

Det är mot denna bakgrund man rätt kan förstå den av riksdagen nu fastlagda datapolitiken. För första gången har riksdagen antagit ett långsiktigt program, "Samordnad datapolitik", för hur den svenska datapolitiken skall utformas. En riksdagsmajoritet är enig om att det behövs en statlig styrning, låt vara utan detaljreglering. Som grundläggande politiska styrenormer gäller under de följande åren principerna om: ett totalsynsätt på datateknikens effekter, att många skall kunna påverka, samverkan skall eftersträvas och allmänheten utbildas.

Erfarenheterna från ett aktuellt forskningsprojekt i Kalmar kommun kan, enligt mitt sätt att se, ge vissa antydningar om vad dessa principer kan komma att innebära i praktisk politik.

I arbetsorganisationssammanhang har datapolitiken getts en särskild och preciserad utformning. En av slutklämmarna i utredningen som föregick datapropositionen fastslog:

"Datasytem bör utvecklas i nära samspel med verksamhetens mål, organisation och de människor som arbetar i den. System- och organisationsutveckling bör genomföras samtidigt och i samverkan med varandra. Syftet är att öka verksamhetens effektivitet och användarnas arbetstillfredsställelse." (Samordnad datapolitik s 258 f.)

Synsättet är principiellt intressant och typiskt för den moderna svenska demokratis sätt att fungera. I den statsvetenskapliga litteraturen reserveras termen "pluralism" för ett politiskt system där de parlamentariska organen i mer eller mindre informell växelverkan med olika intressegrupper utformar samhällets politik. Politik betraktas som en fråga om grupper i samverkan och konflikt och där ytterst gruppernas status bestämmer

deras inflytande på den politiska processen. Det svenska politiska livet beskrivs oftast som ett höggradigt sådant pluralistiskt system. Systemets sätt att fungera i datapolitiska sammanhang utgör förmodligen inte något undantag.

"Datadelegationen" är en brett partssammansatt utredning. De fackliga organisationernas inflytande på den av riksdagen formellt fastlagda datapolitiken låter sig också spåras i ett flertal skrivningar i utredningens slutdokument. Detta gäller t ex ifråga om krav på medbestämmande, utbildning och forskning runt datasystemens utveckling och användning. Särskilt betonas i utredningen vikten av "att medbestämmandeprocessen kommer igång i ett mycket tidigt skede av datasystemutvecklingen och att medbestämmandeprocessen innebär en reell delaktighet i beslutsfattandet från de anställdas sida".

Riktlinjer som dessa är knappast förvånande. De framstår som principiellt följdriktiga mot den sk Harpunds demokratis uppbyggnad och funktionssätt, och i synnerhet 1970-talets utveckling mot en utbygd och skärpt arbetsrätt där instrument skapats för framflyttade fackliga positioner. Samtliga huvudorganisationer på arbetsmarknaden och ett flertal förbund har ju också under de senaste åren antagit datapolitiska program och riktlinjer med olika innehåll och dignitet på krav om fackligt medbestämmande. Vissa av dessa riktlinjer har nu upphöjts till parlamentariska normer, och kommer med all sannolikhet som sådana att accentueras och drivas i det fackliga förhandlingsarbetet på olika nivåer och i olika sammanhang. Detta torde främst gälla principfrågan om ett utökat användarinflytande på systemutvecklingsprocessen, som nu också riksdagen fastslagit som en normativ modell.

Av olika omständigheter har det i ett pågående forskningsprojekt vid Högskolan i Växjö blivit möjligt att få just denna fråga belyst och konkretiserad i en tidig och redan existerande "prototypmodell". Fallet som sådant har ett informationsvärde i sig men kan också tillåta vissa generaliseringar. Med stöd av detta undersökningsmaterial kan man under vissa premisser, enligt mitt sätt att se, förvänta ennyochstarkt förändrad "användarmedverkan" för den närmaste framtiden. Påståendet kräver en mera utförlig kommentar.

Kalmarstudien är en uppdragsrapport för SKTF:s (Svenska Kommunaltjänstemannaförbundet) räkning i Kalmar kommun genomförd vid Högskolan i Växjö. Undersökningen har som övergripande målsättning att belysa och analysera olika fackliga konsekvenser vid val av datateknisk utvecklingsstrategi i förvaltningssammanhang. Studien är en tvärvetenskapligt upplagd forskningsrapport med representanter från *både* informa-

tionsbehandling och beteendevetenskap (sociologi och statsvetenskap). Studiens tyngdpunkt ligger på *lokal* nivå med möjlighet att på ett mikroplan följa systemutvecklingsarbetet ur olika aspekter. Undersökningen är också, och kanske mest, en *utvecklingsstudie* med avsikt att försöka studera olika teknivalskonsekvenser redan *innan* valen fastställts i systemutvecklingsprocessen.

För att föra in Kalmarmaterialet i ett större sammanhang bör några allmänna iakttagelser om sk datatekniska konsekvensanalyser framhållas. Den datatekniska konsekvensforskningen är på den socioekonomiska sidan, minst sagt, eftersatt. Medan en betydande kunskapsråder på den tekniska sidan är kunskapen om samma tekniks samhälleliga och individuella effekter närmast att betrakta som rudimentär. Bortsett från enstaka projekt i Arbetslivscentrums regi vilar mycket av våra föreställningar härvidlag mera på kvalificerade antaganden än säkra analyser. Att ett flertal offentliga utredningar i Sverige under senare år ägnat just sådana områden särskilt studium ändrar inte bilden i nämnvärd riktning. I den speciella frågan om systemutveckling – fackligt medbestämmande är förhållandet detsamma.

Det fackliga medbestämmandet vid datasystemutveckling utgör också ett reellt problemområde på många sätt. För det första är det, som bekant, ett flertal led mellan den slutliga användaren och den tidigaste formgivaren. Produkterna i elektronik, system och program ersätts också snabbt.

Användaren har ständigt kommit in sist i denna kedja. Dessutom är det ju så, att själva systemspecifikationen i sig består av ett flertal etapper där vissa svårigen låtit sig påverkas av den fackliga organisationen och dess medlemmar/användare. Detta har i synnerhet gällt de tidigaste etapperna i sk verksamhetsanalyser och ännu mer utvecklingsprojekt runt informationssystemens organisatoriska sammanhang.

En icke ovanlig gång på systemutvecklingsprocessen ur "användarinflytandeperspektiv" torde idag vara följande. I en organisation initieras ett dataprojekt på hög central nivå. En förstudie genomförs på dataprofessionell teknisk grund. MBL-information ges till de fackliga representanterna om systemets tänkta principiella funktioner, kostnader, intäkter, tidsplan m m. Beslut tas om projektets genomförande. Systemerna "lärt sig" därefter användarens jobb. Ett preciserat systemförslag föreläggs projektledningsgrupp och användare. Förslaget godkänns, programmering och test vidtar varefter systemet införs med bl a utbildning av användarna.

Kan man måhända förvänta att denna "normalgång" kan förändras i någon avgörande utsträckning i takt med en ökad politisk styrning av systemeringsarbetet? Kommer därmed den lokala fackliga organisationen att ges

"draghjälp" att aktivt delta i ett mera *initialt* skede av systemutvecklingsprocessen och att detta därmed påverkar också själva systemeringsarbetet. Erfarenheten från Kalmarstudien tycks tyda på detta.

Låt mig för klarhetens skull först konstatera, att en systemutvecklingsprocess generellt sett indelas i följande mer eller mindre vedertagna etapper:

- 1 Utvecklingsstudie
- 2 Verksamhetsstudie
- 3 Målstudie
- 4 Informationsstudie
- 5 Behandlingsstudie
- 6 Systemkonstruktion
- 7 Detaljkonstruktion
- 8 Programmering, test
- 9 Systeminförande
- 10 Efterstudie

Kalmarmaterialet har gett belägg för att en påtaglig förändring skett i den lokala fackliga organisationens agerande i systemutvecklingsammanhang under senare år. Förändringen har varit särskilt dramatisk under de sista åren av ökad central facklig-politisk aktivitet. En systematisk källgenomgång har skett av samtliga MBL-protokoll på olika nivåer i kommunen mellan åren 1977–1981. Mönstret i förändringen kan enklast beskrivas: *som en övergång från en passivt registrerande roll för den fackliga organisationen i fas 3 ovan till en aktivt kontrollerande roll i fas 1*. Den fackliga organisationen har under senare tid i förhandlingsammanhang börjat ifrågasätta både "ostrukturerade" systemlösningar eller mera detaljerade kravspecifikationer från arbetsgivarsidan i verksamhetsstudietappen (2). En ny och fördjupad egen facklig kravspecifikation har uppstått i den *initiala* utvecklingsetappen (1). Detta har gällt t ex frågor om tidig projektmedverkan, rätt att påverka utvecklingsdirektiv, krav på övergripande konsekvensanalyser, grundläggande och ständigt förnyad utbildning i datalära av fackliga förtroendemän, resonemang om tidiga och alternativa systemlösningar. Två olika förhandlingsprotokoll från olika tidpunkter i kommunen kan i korthet refereras för att närmare exemplifiera detta förändringsfenomen.

Det första MBL-protokollet är daterat 1977. Förhandlingen gäller en "§ 11-förhandling" inför en planerad anskaffning av en sk skrivautomat vid kommunens stadskansli. Förhandlingen kunde, på ett tidstypiskt sätt, avslutas tämligen omgående då den fackliga sidan "intet hade att anföra".

Den andra protokollsakten gäller en liknande förhandling men nu fem år senare vid skoldirektionen. Ärendet avsåg ett system för skoladministrativ planering. Inför denna förhandling upptog den fackliga krav-

specifikationen följande konkreta och signifikanta frågor:

- rätt till tidig facklig partsrepresentation i projektet
- en genomförd konsekvensanalys på arbetsmiljöaspekterna
- en redovisning av ev rationaliseringsvinster
- presentation av manuella reservrutiner
- rätten till facklig utbildning

Exemplen är inte slumpmässiga eller specifika för speciella ärendetyper. De är typiska och representativa för den tendens som kan märkas i förändringen av den undersökta fackliga organisationens aktivitet. Omdaning har gått mot ett fackligt försök till, som jag skulle vilja rubricera, "utvecklingsorienterat användarinflytande" över systemeringen. Jag förutsätter härvidlag ifråga om inflytandebegreppet att den lokala fackliga organisationen i infrastrukturella frågor som dessa tämligen väl kan antecipera medlemmarnas synpunkter och därmed framstå som representativa för samma slutanvändare. Begreppsmässigt sammanfaller därför facklig organisation och slutanvändare. Jag vill också understryka att ett användarinflytande som detta blir något principiellt nytt och annat än det vi hitintills vant oss vid i de sk organisationsorienterade kravspecifikationerna. Dessa har endast, i bästa fall, avsett etapp 2 på verksamhetsplanen och inte etapp 1 på utvecklingsidan.

Jag skulle kanske som en arbetshypotes för fortsatt forskning vilja påstå, att en liknande förändring kan eller kommer att spåras i andra förbund och branscher. Även om förhållandena inom SKTF kan vara speciella, så verkar ju detta förbund liksom andra i ett centralpolitiskt kraftfält som de delvis själva börjat styra mot en ökad kontroll av systemutvecklingen. Det speciella för SKTF torde endast alltså vara, att förbundet av olika skäl ligger tidsmässigt långt framme i denna förändringsprocess. En hypotes eller generalisering för fortsatt studium från detta material skulle därför kunna ha följande precisa lydelse:

Den ökade centrala politiska styrningen av systemutvecklingen innebär i sin förlängning en ökad kravspecifikation från den fackliga sidan i den lokala systemutvecklingsprocessen.

En andra och viktig fråga återstår dock att diskutera, nämligen vad som kan antas bestämma framgången eller inte på en sådan kravspecifikation i en direkt förhandling med arbetsgivaren. Låt mig då först skissera ett bakgrundsperspektiv.

Den svenska arbetssociologiska forskningen har under efterkrigstiden gått i vågor. 1960-talet blev optimistens årtionde. En stark tilltro tog form till automatio-

nens effekter för samhälle och arbetets utveckling. Under 1970-talets första hälft ersattes denna positiva inställning av en lika kraftfull kritik och misstro mot automationens betydelse: avancerad arbetsteknik medför risk för produktions- och kontorsarbetets utarmning och samhällets polarisering. Under de sista åren har även denna tes, som i och för sig inte visat sig generellt empiriskt giltig, satts ifråga. I den inhemska datapolitiska debatten och forskningen har t ex en tendens kunnat märkas, att datateknik icke med nödvändighet innebär ökad "taylorism" – med styrning och kontroll och arbetets degenerering. Tekniken kan också under vissa speciella förutsättningar innebära kunskapsvidgning, arbetsengagemang och ökat ansvar för hos de anställda. Förutsättningen för detta antas då bli a vara, att datoriseringen utnyttjas för att åstadkomma ett mera långtgående decentraliserat beslutsfattande i arbetsorganisationen. Analogt skulle detta kunna antas innebära att i redan befintliga decentraliserade organisationer uppträder lättare en utveckling mot en sådan datoriseringstendens än i centralistiska organisationssystem. Detta skulle då även gälla i frågan om användarinflytandets storlek som ökar i decentraliserad organisation. Stöd för en sådan tes förefinns också i Kalmarundersökningen.

Kommunens, eller organisationens, förhandlingssystem kan efter vad som framkommit betraktas som högradigt decentraliserat. Jag avser därmed inte bara en spridning av formell rätt till att fatta reella förhandlingsbeslut ned i organisationshierarkin utan också ett mera tillväxtinriktat förhandlingssystem – där en mycket flexibel arbetsrättstillämpning användes. Detta förhandlingssystems sätt att fungera synes i högre grad än någon enskild faktor förklara den lokala fackliga organisationens faktiska framgång i förhandlingsarbetet i stort i kommunen. Denna framgång, som också ur arbetsgivar-synpunkt upplevs som en potentiell kraft för hela organisationen eller kommunen, har tagit sig olika uttryck. Jag skall här bara peka på några.

För det första har, som jag tidigare omtalat, hela detta externa forskningsprojekt och denna datautvecklingsstudie i kommunen initierats av den lokala fackliga organisationen – och icke arbetsgivarparten. Kommunen står också inför en ev omläggning och utbyggnad av sin datorkapacitet. Intresset för denna fråga är minst lika stort och intensivt hos den lokala fackliga organisationen som förvaltningarnas chefstjänstemän. Samförståndet runt detta utvecklingsarbete synes dock betydande. Detta har t ex gjort sig märkbart i kommunens budgetprocess där fackliga önskemål beaktats i den strategiska långtidsplaneringen för datoranskaffningen. För det andra ligger kommunen långt framme i sitt arbete på ett formellt långsiktigt politiskt handlingsprogram för datorisering. Även denna fråga har utvecklats i nära sam-

förstånd. Frågan har väckts av den fackliga organisationen men handläggs nu i en informell partssammansatt arbetsgrupp. Vidare föreligger i skrivande stund ett uppriktat förslag från arbetsgivarsidan till lokalt medbestämmandeavtal. Förslaget har vuxit fram i informella förhandlingsomgångar och synes särskilt väl underbyggt ifråga om facket's tidiga medverkan i organisations- och rationaliseringsutvecklingsfrågor.

Det är mot en bakgrund som denna jag avslutningsvis vill formulera en följdhypotes till den tidigare uppställda hypotesen om ökad facklig kravspecifikation. Denna andra generalisering skulle då vara från detta undersökningsmaterial:

Den ökade fackliga kravspecifikationen framkallar ett "utvecklingsorienterat användarinflytande" om en arbetsplatsorganisation uppvisar ett förändringsinriktat decentraliserat förhandlingssystem.

Om dessa båda hypoteser kan och kommer att visa sig generellt giltiga är en empirisk fråga. Skulle så vara fallet, nödvändiggör detta måhända en genomgripande förändring av själva systemeringsarbetet. Den redan idag tilltagande organisationsinriktade systemeringen kan då ytterligare fördjupas mot en utvecklingsinriktad ansats. Detta torde i sin förlängning påfordra en mycket välgrundad humaninlogisk teorikunskap, där systemerarens uppgift bl a blir att också konstruktivt uttolka och tillämpa brett upplagda konsekvensanalyser på olika systemlösningar.

Conny Johannesson

Litteraturgranskningar

PETER ARVIDSON: *Massmediernas trovärdighet*. Lund: Sociologiska institutionen 1981.

Befolkningens tilltro till massmedierna i krig utgör en viktig faktor i den civila moralen och är därför av särskild betydelse för det psykologiska försvaret, menar Kurt Törnqvist, forskningssekreterare i Beredskapsnämnden för psykologiskt försvar, i förordet till den första undersökningsrapporten i Peter Arvidsons sammanläggningsavhandling *Massmediernas trovärdighet*. Detta är orsaken till att Beredskapsnämnden uppdrog åt författaren att granska begrepp och metoder i trovärdighetsforskningen. Arbetet inleddes 1976 och har resulterat i tre rapporter: *Trovärdighet hos massmedier* (1977), *Trovärdighet och förtroende, tillförlitlighet och tillit* (1980) och *Tror vi på våra massmedier?* (1981). Samtliga rapporter har utgivits av Beredskapsnämnden och har numren 80, 103 respektive 109. Till den senare rapporten finns en separat utgiven bilaga som huvudsakligen innehåller tabellunderlag. Utöver detta finns en kort sammanfattning utgiven av Lunds universitet.

I den första rapporten granskas trovärdighetsforskningens begrepp och metoder. Efter att ha fastställt relationen mellan trovärdighetsforskningen och annan närallig-

gande forskning ger författaren en litteraturöversikt av forskningen om trovärdighet. Författaren granskar begreppet "trovärdighet" och föreslår en uppdelning av detta i fyra olika begrepp: trovärdighet, förtroende, tillförlitlighet och tillit. Jag skall här inte närmare gå in på definitionerna av dessa begrepp, eftersom de kommit att definieras om under projektarbetet.

I rapporten sägs att det, när man bedömer ett massmediums trovärdighet och allmänhetens förtroende för detta, har en avgörande betydelse om man ser till helheten i massmediebildens, eller om man ser till detaljer. Tidsaspekten bör också beaktas. En korttidsbedömning behöver inte vara av samma slag och ge samma resultat som en långtidsbedömning. Något som, enligt författaren, också har betydelse, är om man bedömer saklighet och kognitioner eller värderingar och emotioner. Författaren för sedan samman detaljperspektivet, korttidsperspektivet och kognitiv saklighetsbedömning för sig och helhetsperspektivet, långtidsperspektivet, värderingar och emotioner för sig. Genom att kombinera bedömningsperspektiv med en uppdelning i egenskaper hos massmedium respektive allmänhet lyfter författaren fram de ovannämnda fyra begreppen på nedanstående sätt.

Bedömningsperspektiv

Begreppet är en egen-
skap ...

... som tillskrives
Massmediet

... hos Allmänheten

Helhets
Långtids och
Emotionellt

Detalj
Korttids och
Kognitivt

TROVÄRDIGHET	TILLFÖRLITLIGHET
FÖRTROENDE	TILLIT

Avslutningsvis ges några förslag till hur framtida trovärdighetsforskning bör utformas. Ett av förslagen är att man bör gå vidare och mäta de fyra begreppen och studera relationerna mellan dessa. Detta är också vad författaren gör i den andra rapporten.

Frågeställningarna i den undersökning som redovisas i den andra rapporten är om det går att konstruera empiriskt användbara mått för vart och ett av de fyra begreppen, om allmänheten anlägger olika bedömningsperspektiv och vilka olika typer av samband som finns mellan begreppen. 500 elever vid ett antal folkhögskolor i Skåne fick utgöra population för undersökningen, som genomfördes i form av en gruppenkät i två delar och med två olika formulär. De massmedier som bedömdes var radio, TV, kvällstidningar och morgontidningar och övriga dagstidningar. De konkreta massmediekanalerna utgjorde Dagens Eko, TV 1-Aktuellt, TV 2-Rapport, Aftonbladet, Arbetet och Sydsvenska Dagbladet. Författaren avslutar undersökningen med att konstatera att det är relativt lätt att mäta begreppen förtroende, trovärdighet och tillit, medan tillförlitlighetsbegreppet är mer svårsmänt. Undersökningen har gett anledning till vissa smärre förändringar i sättet att mäta de fyra begreppen.

I den tredje och avslutande rapporten redovisas resultaten från en enkätundersökning av ett representativt urval på drygt 1 200 personer (i praktiken sju delstickprov på vardera 175 personer) i åldrarna 20–70 år bosatta i Malmöhus län. Inledningsvis redovisas de något omarbetade definitionerna av begreppen som nu ser ut på följande sätt:

Trovärdighet är en egenskap som allmänheten tillskriver ett massmedium enligt följande: Allmänheten anser massmediet trovärdigt om allmänheten anser att den verklighetsbild massmediet förmedlar är förenlig med den verklighetsbild allmänheten utgår ifrån som riktig, varvid allmänheten i sin bedömning anlägger helhets- och långtidsperspektiv med troliga inslag av värderingar.

Tillförlitlighet är trovärdighetens motsvarighet på detalj- och korttidsnivån och när bedömningen hålls 'saklig', fri från känslor och värderingar. Det är alltså en egenskap som tillskrives en massmediekanal med utgångspunkt ifrån en bedömning av den bild som förmedlas i en del av denna kanal (en artikel i en tidning, ett inslag i ett nyhetsprogram i ett etermedium).

Förtroende är en egenskap hos allmänheten som anges som allmänhetens förväntningar på massmediets framtida trovärdighet (trovärdigheten i en okänd situation).

Tillit är på motsvarande sätt en egenskap hos allmänheten som kan anges som allmänhetens förväntningar på

massmediets framtida tillförlitlighet (tillförlitligheten i en okänd situation)."

Författarens undersökningsfrågor kan indelas i fyra block:

1. Vilka är fördelningarna för och de inbördes sambanden mellan de operationella motsvarigheterna till de fyra begreppen?

2. Vilka är olika bakgrundsfaktorerens betydelse för variationen hos olika trovärdighetsvariabler?

3. Vilka är sambanden mellan relevanta mellanliggande variabler, som exempelvis massmedievanor, läsbägenhet, engagemang i ett nyhetsämne, inställningen till en part, och de olika trovärdighetsvariablerna?

4. Vilken roll spelar trovärdighetsaspekter för bedömningen av och kontakten med massmedierna?

Samma typer av massmedier och massmediekanaler som ingick i den första undersökningen ingick även i denna studie. Förtroende mättes med frågan "Om Du får motstridande eller skiljaktiga rapporter om en och samma händelse från radio, TV, kvällstidningar, morgontidningar och övriga dagstidningar, vilken av dem tror Du då mest på?" Några av de resultat som erhålls i undersökningen är att majoriteten har störst förtroende för TV. Därefter följer radio, morgontidningar och kvällstidningar. 5 % av allmänheten hyser störst förtroende för TV, medan motsvarande andel för radio är 31 %. Detta är den största differensen mellan medierna sedan 1969. I två av de tidigare genomförda undersökningarna om trovärdighet har andelen som sagt sig ha störst förtroende för radio varit större än andelen som sagt sig ha störst förtroende för TV.

Förtroendet för TV är mest utbrett bland personer i socialgrupp 3, personer som sympatiserar med centerpartiet och socialdemokraterna, lågutbildade och kvinnor. Förtroende för radio är mest utbrett bland personer i socialgrupp 1, personer med sympatier för moderaterna, folkpartiet eller VPK, högutbildade, medelålders personer och män. Förtroendet för morgontidningar är mest utbrett bland personer i socialgrupp 1, de med politiska sympatier för moderaterna, högutbildade, äldre och män.

Trovärdighet mättes med frågan "Under de senaste åren har det ibland förekommit motstridande eller skiljaktiga rapporter om en och samma händelse från radio, TV, kvällstidningar, morgontidningar och övriga dagstidningar. Om 100 % anger högsta graden av trovärdighet, vilket mått skulle Du då vilja ge de följande:". Därefter fick respondenterna ta ställning till de olika medierna. Mätt på detta sätt föreligger inte någon skillnad i trovärdighet mellan radio och TV. Om man i stället frågar om förekomsten av missvisande information blir utslaget något annorlunda. Endast 7 % menar att det

förekommer missvisande information i radio ”i mycket stor” eller ”ganska stor” utsträckning, medan motsvarande siffra för TV är 12 %. Motsvarande andelar för morgontidningar och kvällstidningar är 24 % respektive 75 %.

Vid tillitsmätningen fick respondenterna ta ställning till hur stor tillit de kände inför två rubriker, som var kopplade till olika massmediekanaler. Rangordningen mellan medierna blev här liknande den vid förtroendemätningen. Högsta tillit kände man inför TV 1-Aktuellt. Därefter kom Dagens Eko, TV 2-Rapport, SDS, Arbetet, AB och KvP.

Tillförlitligheten mättes genom att respondenterna fick läsa en artikel som angavs ha funnits på förstasidan i en viss tidning eller sades vara en utskrift av ett inlägg i ett nyhetsprogram i radio eller TV. Därefter fick grad av tillförlitlighet på liknande sätt som vid mätningen av trovärdighet anges på en skala från 0 till 100 %. Två olika artiklar användes, en om Mellanösternkonflikten och en om förgiftad spannmål i krigslagren. Tillförlitligheten hos den första artikeln var för samtliga medier högre än för de senare. När det gällde artikeln om Mellanöstern bedömdes TV1-Aktuellt som mest tillförlitligt, medan Dagens Eko upplevdes som mest tillförlitligt när det gällde miljöartikeln. Differenserna är dock små.

Några slutsatser författaren drar av sina resultat är att skillnaden i trovärdighetsbedömningen av medierna minskar när man går från en bedömning av helheten till en bedömning av detaljer. Förtroendemätningen ger stora skillnader mellan medierna, medan detta inte gäller vid mätningen av de tre övriga variablerna. Författaren visar också att massmedieanvändningen, som tidigare antagits vara en viktig variabel när det gäller att förklara mediernas trovärdighet, endast klart samvarierar med förtroendebegreppet. Massmedieanvändningen hänger samman med variablerna tillförlitlighet och tillit endast på ett sådant sätt, att sambanden sannolikt beror på bakomliggande faktorer och samvarierar inte alls med trovärdighetsbegreppet. Författaren konstaterar att respondenterna bedömer vissa medier likartat, vilket skulle kunna utgöra underlag för att föra samman radio och morgontidningar i en grupp och TV och kvällstidningar i en annan grupp. Grunden för detta är en faktoranalys, som ger bakgrundsvariablerna ”socialgruppstillhörighet” och ”politiska sympatier” betydelse för vilket mönster som uppträder.

Med hjälp av en Osgood-mätning kan man också visa att medierna grupperar sig på detta sätt. Vid bedömningen av en massmediekanal anlägger allmänheten olika bedömningsaspekter beroende på vilken kanal det är fråga om. Dagens Eko och TV 1-Aktuellt bedöms båda lika efter dimensionen ”Kvalifikation”, vilket innebär att man bedömer kanalerna efter hur kvalificerade och

informativa de framstår. Detta gäller delvis också morgontidningar. Kvällstidningar och TV2-Rapport bedöms mer efter dimensionen ”Trygghet”, vilket innebär att man bedömer medierna efter hur ärliga, rättvisa och vänliga de upplevs vara.

En bedömning av avhandlingen måste som utgångspunkt i första hand ha undersökningens syfte. I inledningen till den första rapporten sägs att syftet med undersökningen är ”. . . att ge en fördjupad insikt i problematiken kring massmediernas trovärdighetsbegrepp” (sid 4). Längre fram i texten sägs att ”det egentliga ämnet för denna rapport är alltså begreppet trovärdighet och närmare bestämt trovärdigheten hos massmedierna” (sid 18). Jag har tolkat detta som att författaren är intresserad av att mäta trovärdigheten hos massmedierna och att i detta sammanhang precisera och definiera termer och begrepp samt utveckla existerande teorier. Flera av de begrepp författaren studerar har tidigare använts synonymt i liknande undersökningar (se exempelvis Törnqvist, 1974:5).

Med tanke på författarens syfte med undersökningen förväntar man sig inledningsvis en ingående diskussion om vad han velat mäta, vad som med tillgänglig teknik går att mäta och vad han, av andra skäl än rent mättekniska, avstått från att mäta. Denna diskussion tycker jag i stor utsträckning saknas i de tre rapporterna. Till en del har den tagits upp av Hermerén i två skrifter utgivna av Beredskapsnämnden för psykologiskt försvar 1978, dvs ett år efter det att Arvidsons första rapport publicerades.

I ett explorativt skede av en undersökning av det här slaget borde man studera ett stort antal teoretiska och operationella definitioner av trovärdighetsbegreppet eller av de fyra termer författaren har valt att indela detta begrepp i. Fördelarna med ett sådant förfaringsätt skulle kunna vara att man får fram ett antal frågeställningar som mäter olika aspekter av de begrepp man har för avsikt att mäta. Genom att använda sig av ett större antal frågeställningar har man också möjlighet att bilda lämpliga index för begreppen i fråga. Svaren på ett antal frågeställningar skulle ge ett betydligt mer sammansatt och reliabelt mått på trovärdighet än svaren på en enskild fråga. Kombinationen av svaren på flera frågor ger självfallet också bättre möjligheter att gradera dessa. Jag anser nämligen att man bör tala om graden av trovärdighet och inte om trovärdighet som något absolut.

Enligt min uppfattning koncentrerar sig Arvidson på ett alltför tidigt stadium på två begrepp, nämligen trovärdighet och förtroende. Dessa begrepp blir centrala i hela den fortsatta diskussionen. För författaren verkar det vara en fråga om att i första hand ge de två begreppen en relevant innebörd och att operationalisera dessa så att de klart skall framstå som skilda från varandra. En mer

ingående diskussion om vad som egentligen skall mätas saknäs. Av de två begreppen är trovärdighetsbegreppet det viktigaste, eftersom definitionerna av övriga begrepp i undersökningen är beroende av definitionen av detta. Termen "trovärdighet" används i texten på två olika sätt, vilket ibland ger ett förvirrande intryck. Termen används dels som ett övergripande begrepp för samtliga begrepp, men också som ett av dessa fyra begrepp. Det finns därför anledning att ägna större uppmärksamhet åt detta begrepp än åt de övriga.

Som möjliga operationaliseringar av trovärdighetsbegreppet nämns i undersökningen endast två frågor, av vilka den ena mäter trovärdighet och den andra misstro. En av frågeställningarna är den jag redovisat ovan som mäter begreppet trovärdighet. Den andra frågan löd: "Anser Du att det förekommer missvisande eller vilseledande uppgifter i radio, tv, kvällstidningar samt morgontidningar och övriga dagstidningar?" I svaren används en femgradig skala från "Ja, i mycket stor utsträckning" till "Nej, inte alls". Arvidson skulle ha kunnat kombinera svaren från dessa två frågor för att bättre kunna mäta graden av trovärdighet, men använder i stället svaren från frågorna var för sig. Genom att välja ut respondenter efter deras svar på bägge frågorna, skulle man kunna få fram en grupp människor som upplever respektive medium som "mycket trovärdigt". Även om inte urskiljandet av olika extremgrupper på något sätt är det primära syftet med undersökningen vore detta ändå intressant att studera. Författaren påpekar också själv i den tredje rapportens avslutande del att det kan vara intressant att studera olika undergruppers uppfattning något mer detaljerat än vad han har gjort hittills.

Några svårigheter att finna relevanta frågeställningar för indexbildning torde inte föreligga. Författaren har själv nämnt ett antal sådana, men har inte använt sig av dem. Om han hade gjort det, hade han haft större möjligheter att besvara den fråga han borde ha ställt först, nämligen vilka egenskaper eller variabler som påverkar människors upplevelser av överensstämmelse mellan den egna verklighetsbilden och massmediernas.

I den första rapporten (sid 24) definieras "trovärdighet" som "... en egenskap som allmänheten tillskriver massmediet efter att ha gjort en bedömning av relationen mellan dess uppfattning av massmediets verklighetsbild och dess verklighetsunderlag, sett ur helhets-långtidsperspektivet med troliga inslag av värderingar". Definitionen är språkligt en olycklig konstruktion. Jag skall inte närmare kommentera denna, eftersom Hermerén (1978a) redan tidigare diskuterat den.

I den andra rapporten (sid 8) ges en något annorlunda definition av "trovärdighet". Arvidson hävdar här att "trovärdighet är en egenskap som allmänheten tillskri-

ver massmediet efter att ha gjort en bedömning av relationen mellan sin uppfattning av massmediets verklighetsbild och av massmediets verklighetsunderlag, sett ur ett helhets-långtidsperspektiv med troliga inslag av värderingar". För mig är innebörden annorlunda än i den första definitionen i den första rapporten.

I den tredje rapporten ges ytterligare en ny version, vilken jag har redovisat ovan. Att definitionen av "trovärdighet" förändras kommenteras inte närmare i rapporterna, trots att det inte enbart rör sig om språkliga förändringar. Författaren ändrar dock inte operationaliseringen av begreppet i takt med de förändrade definitionerna, utan samma fråga är hela tiden tänkt att mäta begreppet "trovärdighet". Det hade varit intressant att veta varför författaren ändrar definitionen under arbets gång, eftersom begreppet "trovärdighet" i så hög grad styr definitionen av övriga begrepp.

I samtliga definitioner av "trovärdighet" sägs att bedömningen skall göras "sett ur helhets-långtidsperspektivet med troliga inslag av värderingar". Min generella invändning är att detta inte kan läggas till definitionen på det lösa sätt som författaren gör. Detta tillägg påverkar samtliga fyra i undersökningen centrala begrepp, eftersom det används för att skilja mellan trovärdighet och förtroende å ena sidan och tillförlitlighet och tillit å den andra på det sätt som redovisats i figuren ovan. Denna del av definitionerna måste preciseras mer och integreras i själva definitionerna, om man överhuvudtaget skall ha den med. Mest tveksam är jag till distinktionen mellan den emotionella och kognitiva aspekten och mellan korttidsperspektivet och långtidsperspektivet. Vad jag uppfattar som möjligt att ta med i definitionerna är distinktionen mellan delar av en helhet och helheten. Jag anser att författaren borde ha väntat med att föra in dessa aspekter i definitionen av begreppen tills han närmare hade kartlagt vilka egenskaper som har betydelse för bedömningen av relationen mellan massmediernas verklighetsbild och allmänhetens och tills de inbördes relationerna mellan de fyra begreppen är kända. Av de olika aspekterna har, såvitt jag kan se, endast helhetsperspektivet beaktats i operationaliseringsfasen.

Min invändning mot distinktionen mellan den emotionella och den kognitiva aspekten är främst att författaren i definitionen utgår från att den emotionella aspekten hör samman med helhetsperspektivet och långtidsperspektivet. Min uppfattning är, att värderingar och liknande, vilka jag antar måste räknas till de emotionella aspekterna, mycket väl kan komma in i bedömningen av detaljer eller delar av ett massmedium. Jag tycker heller inte att författaren har visat att allmänheten vid bedömningen av helheten anlägger ett långtidsperspektiv. (Jag bortser här helt från problemet att fastställa vad som är kort respektive lång tid.) Jag ser följaktligen inga skäl att

i definitionen föra in dessa aspekter. Det kan emellertid vara intressant att i studier av trovärdighet hos massmedier ha med dessa aspekter när det gäller att analysera resultaten.

Begreppet "tillförlitlighet" definieras som "trovärdighetsbegreppets motsvarighet på detalj- och korttidsnivån och när bedömningen hålls 'saklig', fri från känslor och värderingar". Definitionen är densamma i de tre rapporterna. Den fråga med vars hjälp begreppet har operationaliserats beaktar dock inte något speciellt tidsperspektiv och förutsätter inte någon saklighet i bedömningen. Den enda skillnaden mellan denna fråga och den fråga som använts för att operationalisera begreppet "trovärdighet" är att bedömaren uppmanas ta ställning till olika stora delar av massmediet i fråga.

I undersökningen visas med hjälp av en Osgoodskala att tidningen *Arbetet* av allmänheten upplevs vara mer partisk än andra i undersökningen medtagna medier. Ett rimligt antagande är att *Arbetet* av en person kan upplevas som tillförlitlig exempelvis när det gäller information om vad som händer inom det socialdemokratiska partiet, fackföreningsfrågor och liknande, men som mindre tillförlitlig på vissa andra områden. Personens generella bedömning av *Arbetets* tillförlitlighet (trovärdighet) blir då avhängig den vikt personen i fråga lägger vid olika informationsbitar i tidningen.

Begreppet "trovärdighet" och "tillförlitlighet" är egenskaper som tillskrivs massmedierna. "Förtroende" och "tillit" utgör däremot egenskaper hos allmänheten. De teoretiska definitioner som presenteras och de operationaliseringar av dessa som görs framhåller dock inte skillnaderna mellan de olika begreppen tillräckligt klart. Till en del beror detta antagligen på att samtliga definitioner syftar tillbaka på trovärdighetsbegreppet.

De frågor som används för att mäta begreppen "trovärdighet" och "förtroende" mäter, enligt min uppfattning, i stor utsträckning samma sak. En nyansskillnad finns i de inledande tidsangivelserna "Under de senaste åren . . ." och "Om Du får . . .". Jag tror dock inte att intervjupersonerna upplever att det föreligger någon skillnad. Samtidigt tror jag att de gör trovärdighetsfrågan till en förtroendefråga. Jag tror exempelvis att respondenterna i svaren på trovärdighetsfrågan gör en rangordning mellan de olika medierna, även om frågan är så formulerad att man i svaret måste bedöma varje medium för sig. Om frågorna ändå inte producerar exakt samma resultat, får man tillskriva detta frågornas olika form snarare än innebörd. Att förtroendefrågans formulering leder till en favorisering av ett visst medium, påpekas också av författaren på flera ställen i rapporterna.

Hur pass reliabla och valida är då begreppen? Författaren har inte funnit någon lämplig metod för reliabilitetskontroll och har därför inte genomfört någon sådan. I den tredje rapporten (sid 88–89) gör han dock en egen bedömning och säger att reliabiliteten "i avsaknad av konkreta bedömningsgrunder får antas vara god med någon tveksamhet för frågorna om trovärdighet och tillförlitlighet på grund av de många svarsalternativen".

Validiteten hos de olika trovärdighetsbegreppen har däremot prövats. I undersökningen används en metod för validitetsprövning som kallas "multitrait-multimethod" och som går ut på att man jämför resultaten av mätningar rörande samma och olika egenskaper gjorda med samma och olika instrument. Fyra kriterier skall vara uppfyllda för att validiteten skall anses vara god.

Det första kriteriet är att sambanden skall vara tillräckligt starka. För de nyss nämnda begreppen "trovärdighet" och "förtroende" ligger sambanden mellan 0,36 och 0,59, vilket får anses tillräckligt högt för att uppfylla det första kriteriet. Trovärdighetsfrågan och förtroendefrågan tycks, enligt det första kriteriet, mäta ett och samma fenomen. Som författaren själv påpekar, kan man förvänta sig ganska starka samband mellan dessa två variabler utan att detta behöver betyda att de mäter samma sak.

Det andra kriteriet är att validitetsvärdet för en variabel bör vara högre än de korrelationer som erhålls mellan denna variabel och varje annan variabel, som varken har begrepp eller metod gemensam. Av femton möjliga jämförelser finner vi en korrelation som är starkare än validitetsvärdet och en som är lika stark som validitetsvärdet. Även det andra kriteriet måste rimligtvis anses vara uppfyllt.

Det tredje kriteriet är att en variabel skall korrelera starkare med en variabel som man får fram genom ett oberoende försök att mäta samma begrepp än med en som man får fram med ett mått som skapats för att komma åt andra begrepp, men som använder samma metod som den första. Av nio möjliga jämförelser uppfyller fem kraven. Detta talar också för att begreppen inte är åtskilda.

Jag anser också att det fjärde kriteriet (vars prövning inte redovisas i rapportens text utan endast i tabellform i bilaga), nämligen att samma mönster av förhållanden mellan de olika begreppen skall visa sig i alla heterotrait-trianglarna både för monomethod och heteromethod, i stora drag är uppfyllt. Radio/TV ligger högst i två av trianglarna (totalt tre stycken) och morgontidningar/radio näst högst i två trianglar.

Av ovanstående har framgått att jag har svårt att komma till samma slutsats som författaren, nämligen att förtroende och trovärdighet kan betraktas som två åtskilda begrepp. Jag anser att de frågor som använts

mäter ett och samma fenomen. Redan i den andra rapporten anser författaren själv att förtroendefrågan bör kompletteras med en följdfråga. Han är uppenbarligen inte helt nöjd med sitt sätt att mäta "förtroende". I avslutningskapitlet i den tredje rapporten kommer han till slutsatsen att förtroendebegreppet bör ändras. Det är också min uppfattning att det behövs en bättre teoretisk definition av begreppet "förtroende" än den som använts i undersökningen. Den fråga som använts för att mäta förtroende kan sannolikt behållas även vid en ny definition och eventuellt kompletteras med andra frågor (kanske med den fråga som i undersökningen har använts för att mäta "trovärdighet"). Enligt min uppfattning bör även vissa justeringar göras av den teoretiska definitionen av begreppet "trovärdighet" och när det gäller detta begrepp är förändringar av operationaliseringen av begreppet nödvändiga. Den eller de frågor som skall mäta "trovärdighet" måste mäta allmänhetens uppfattning om överensstämmelsen mellan dess verklighetsbild och massmediernas och inte förtroendet för massmedierna, vilket jag anser att den fråga mäter som används i undersökningen för att mäta "trovärdighet".

Avslutningsvis måste framhållas att det är ett stort projekt som författaren har tagit sig an och det är en arbetsuppgift förenad med stora såväl teoretiska som metodologiska problem. Min huvudinvändning mot projektets uppläggning är att för stor del av resurserna har ägnats den empiriska sidan. Mer tid borde i stället ha ägnats åt teoretiska diskussioner och studier av de olika begreppens inbördes relationer. Den kritik som jag har tagit upp får inte skymma det faktum att författaren har presenterat en hel del ny information och intressanta data, vilka kan ligga till grund för ytterligare forskning på detta område. Författaren pekar själv på en del intressanta forskningsuppgifter i slutet av den tredje rapporten.

Lowe Hedman

Referenser

- Härmerén, G (1978a), Trovärdighetsbrister. Några begrepps- och klassifikationsproblem inom trovärdighetsforskningen. Rapport nr 90. Beredskapsnämnden för psykologiskt försvar. Stockholm.
- Härmerén, G (1978b), Objektivitetsbrister. Några begrepps- och klassifikationsproblem inom objektivitetsforskningen. Rapport nr 87. Beredskapsnämnden för psykologiskt försvar. Stockholm.
- Törnqvist, K (1974), Förtroendet till massmedierna. En opinionsundersökning i november–december 1973. Rapport nr 63. Beredskapsnämnden för psykologiskt försvar. Stockholm.
- KENT ASP M FL: *Väljare Partier Massmedia. Empiriska studier i svensk demokrati*. Stockholm: Publica Liber Förlag 1982
- När Jörgen Westerståhl för en tid sedan frånträdde professuren i statskunskap vid Göteborgs universitet, hade han innehaft den i trettio år. Under denna tid har göteborgsinstitutionen skaffat sig en egen profil, känd också av icke-statsvetare och icke-forskare. Statsvetarna i Göteborg har blivit bekanta "för sina intervjustudier med väljare, för sina innehållsundersökningar av massmedia och för sina studier av åsiktsöverensstämmelsen mellan väljare och valda på riks- och kommunalnivå".
- Citatet är hämtat ur förordet till en "vänbok" tillägnad Westerståhl och innehållande sex studier kring väljare, partier och massmedia av elever till honom. Därjämte bidrar Björn Molin, också elev, med en återblick på den modell för partiets beslutsfattande som han nyttjade för ett kvartssekel sedan i avhandlingen om tjänstepensionsfrågan.
- Det har blivit en trevlig bok, bättre sammanhållen och mera homogen än vänböcker brukar vara. Delvis speglar detta just det förhållandet att göteborgsinstitutionen haft en så pass koncentrerad inriktning. Delvis är det emellertid säkerligen en följd av skicklig redigering. Ur det rika innehållet kan här endast delar tas fram för omnämnande.
- Olof Petersson redovisar – på en som alltid klar och distinkt vetenskapsprosa – tankeväckande resultat om klassröstning och klassidentifikation. Petersson konstaterar först, med till synes säkert faktaunderlag, att det i Sverige alltjämt råder ett tydligt positivt samband mellan klassidentifikation och partiidentifikation. Han finner inte detta förvånande med tanke på att partivalet hos oss fortfarande i så hög grad är bestämt av de röstandes yrkestillhörighet. Förvånande finner han däremot de klara tecknen på att klassidentifikationens betydelse för röstningen ökar, trots att klasstillhörighetens vikt tenderar att minska. Hur Petersson i sitt fortsatta resonemang kommer till rätta med denna besynnerlighet, skall här inte avslöjas. Det är en spännande interpretation som visar Olof Petersson när han är som bäst.
- Med Sören Holmbergs bidrag om väljarna och löntagarfonderna kommer vi över till de analyser som gäller åsiktsbildningen i politiska sakfrågor på väljarnivå. Holmberg har ett rikt material att tillgå: skilda opinionsmätningar, data från 1976 och 1979 års valundersökningar samt folkomröstningsstudien från 1980. Han använder det med känd finess och läsaren blir övertygad om riktigheten av den generella slutsatsen, nämligen att åsiktsbildningen på massnivå i löntagarfondsfrågan uppvisar många drag som är typiska för konfliktfrågor i svensk politik.

Intressanta är de klara beläggen för att väljarna ägde förmåga att argumentera i fondfrågan och hade kunskaper om partiernas hållning. Som Holmberg framhåller är svenska väljare mycket kunniga i politiska frågor jämförda med väljare i andra länder och hans egen studie jävar inte påståendet. Författaren ställer avslutningsvis spørsmålet om löntagarfondsfrågan kommer att bli typisk också på det sättet att den snabbt avpolitiserar efter ett avgörande och att en hög grad av enighet då uppstår kring det fattade beslutet. Han avstår dock visligen från att göra någon förutsägelse.

Media och medias roll i politiken har som antytts länge varit föremål för undersökningar i Göteborg. Två uppsatser i vänboken handlar om den svenska partipressen. Stig Hadenius granskar dess uppgång och eventuella fall och tar sin utgångspunkt i konstaterandet att Sverige är ett av de länder med demokratiskt statsskick, där partipressen fortfarande dominerar tidningsbilden. Vad Hadenius kallar "den nya journalistideologin" gör den partipolitiska profilen mindre utpräglad. Men det finns krafter, bland annat tillkomsten av partiägda eller partistödda nyhetsbyråer, som verkar i motsatt riktning. Hadenius tror att utvecklingen mot mindre partitrohet på nyhetsplats kommer att fortsätta och diskuterar nyanserat följderna härav.

I den andra uppsatsen behandlar Lennart Weibull partipressen ur väljarperspektiv. Det har blivit en grundlig genomgång med resonemang och tabeller betydande i vilken utsträckning människor idag väljer dagstidningar på grundval av partipolitiska bedömningar.

I bokens längsta uppsats söker Kent Asp besvara frågan huruvida de svenska massmedierna är partiska i sin nyhetsrapportering om de politiska partierna. Finns det ett tydligt samband mellan åsikter på ledarplats och nyhetsplats? Problemet är klassiskt. Det är vidare, som Asp framhåller, intressant ur en alldeles speciell synvinkel, nämligen som exempel på en fråga, där flera plausibla svar finns och där resultaten därför alltid av någon kan betecknas som pretentiösa självklarheter.

Asp har inte låtit sig avskräckas av denna för samhällsforskaren inte obekanta situation. Han klarlägger "medelst siffror och ståtliga kurvor i tabell på tabell" (citat från signaturen H i Dagens Nyheter) hur det verkligen förhåller sig. Här och var är redogörelsen rätt svårsläst för lekmannen: i motsats till bokens övriga författare bevarar Asp ganska mycket av teknikaliteterna. Läsaren känner sig dock på intet sätt manad att protestera mot slutsatserna.

Hur folkomröstningskampanjen 1980 såg ut på lokal nivå utreds av Rutger Lindahl i en uppsats som är i hög grad läsvärd och läsbar. Slutligen har Björn Molin nedstigit från maktens höjder och i en paus blickat tillbaka på den modell han för 25 år sedan skapade för att analy-

sera tjänstepensionsfrågan. Han finner allt ganska gott men pekar på att modellen har en bestående begränsning i sin renodlat rationalistiska och aktörsorienterade karaktär.

Jörgen Westerståhl har all anledning att glädjas över denna vänbok. Man kan här och var däri skimta uttryck för en strävan att vidga göteborgsinstitutionens program, en önskan att flytta tyngdpunkten allt längre från den empiriskt orienterade valforskningen i riktning mot studier av den representativa demokratins centrala aktörer i mera traditionell mening. Åtskilligt i den forskning, varpå vänboken ger exempel, kan tolkas som utslag härav. Viljan till förnyelse och försöken att finna en mer övergripande och teoretiskt sammanhängande motivering för skilda undersökningstyper är naturliga och bör prisas.

Möjligen kan läsaren tillåta sig antydning till en varning. Om partier, riksdag och regering sättes i centrum på ett annat sätt än hittills, måste andra perspektiv och metoder begagnas än de som främst bidragit till att ge institutionen dess särprägel och goda rykte. Förmodligen är dock varje varning överflödigt. Till sist skulle det nämligen förvåna, om göteborgarna avlägsnade sig särskilt långt från en modell med empiriska undersökningar av massdatakaraktär, där kvantitativa analysmetoder spelar en stor roll – för att nu låna ännu en formulering från bokens förord.

Pär-Erik Back

BENGT OWE BIRGERSSON – JÖRGEN WESTERSTÅHL: *Den svenska folkstyrelsen*. Stockholm: Liber 1979.

Det har om teaterföreställningar sagts att de i rättsvissans namn borde recenserar först långt efter premiären. Birgersson-Westerståhl, *Den svenska folkstyrelsen* är dagtecknad i mars 1979 och vederfares sålunda härmed viss rättvisa.

Den svenska folkstyrelsen skall i första hand vara "introduktionsbok till högskolestudier i statskunskap om det svenska politiska systemet", kunna användas av dem som vid högskolan vill ha en allmän orientering om samma system, användas i studiecirkel och som bredvidläsningsbok i samhällskunskap på gymnasiet.

Boken har främst och väl kommit att nyttjas som grundbok vid högskolans A-kurser i statskunskap.

Statskunskap är som bekant ett gammalt ämne. Längre fanns det också användbara elementarböcker. Det för-

klaras särskilt av att statsrätten var ämnets "fasta ryggrad". Statskunskapen hade också ministärbildning, partier, intresseorganisationer m m som objekt, men, säger mentorn Fredrik Lagerroth förmanande: den får aldrig "förlora ur sikte vad som har betydelse för statslivet". Ämnet måste också ägna sitt studium åt gångna tider. (Sv Uppslagsbok, 2:a uppl 1947).

Likväl kom statskunskapen att orientera sig bort från statsrätten och historien. Detta skapade givetvis en ny lärobokssituation. Flera ambitiösa förlagsprojekt initerades, något slutfördes, inget blev särdeles lyckat.

En förklaring till läroboksförfattarnas misslyckande kan vara den statsvetenskapliga skvadern "svensk och jämförande politik", som kursplanerna föreskrev på 1960-talet. Det kändes svårt att göra Sverige till alltings mått och mätte man på ett rationellt relevant sätt försvann ofta Sverige. Till många studenters klagan fick Erik Rasmussens ambitiösa Komparativ politik duga. På 1960-talet blev också funktionsanalytisk framställning på modet. Den blev snabbt i ämnet teoretiskt omtvistad men hade pedagogiskt odiskutabelt en från-ax-till-kakaförtjänst, när det gällde beskrivningen av t ex folkviljans uppkomst, utveckling och sannolika fall.

"Den svenska folkstyrelsen" kan beskrivas som något av en syntes i den svenska statskunskapens tydliga dialektiska utveckling. Dispositionen bär t ex klara funktionalistiska drag. I tolv kapitel behandlas i tur och ordning: demokratin, den konstitutionella ramen, partierna, organisationerna, massmedierna, medborgarna, parlamentarismen, valsystemet, riksdagen, regeringen, departementen, den statliga förvaltningen och den kommunala självstyrelsen. Vad man saknar är kanske främst en inledande beskrivning av den svenska infrastrukturen. gärna i Deutscha makrotermer. Trots allt utgör utvecklingen av befolkning, offentlig sektor, BNP etc förutsättningar för det svenska folkstyrets utveckling.

När det gäller dispositionen har givetvis författarna haft vissa problem. Intresseorganisationerna behandlas efter partierna, eftersom deras påtryckarroll särskilt betonas. Kommunerna kommer – som ofta och något diskutabelt – sist. Man ser kommunerna som ett alldeles eget politiskt system, något som i verkligheten inte ens är en halvsanning.

Genom bokens själva ansats, "den konstitutionella ramen", återupplivas något av statskunskapens klassiska identitet. Historiska perspektiv saknas heller inte. Ett internationellt jämförande synsätt tillämpas genomgående men utan omfattande explikationer. Det är endast kapitlet om valsystemet, som lika gärna kunde ha hetat "valsystem", som avviker.

Ett av de sannolikt svåraste kapitlen att skriva i läroböcker på alla nivåer om svensk politik är det om intres-

seorganisationerna. Det beror kanske främst på att organisationernas verksamhet så litet är formaliserad och därför ofta tar sig nya uttryck. Uppenbart är också området känsligt. Intresseorganisationerna är inte som partierna vana att leva i en atmosfär av kritisk granskning. I Den svenska folkstyrelsen är kapitlet om organisationerna inte oväntat det minst tillfredsställande. Organisationernas roll som intresse-artikulatorer markeras svagt Debatten om den eventuella svenska korporativismen tas endast upp i förbigående. Framställningen är mera ytligt beskrivande än analyserande. Följande avsnitt är ganska typiskt:

– Slutligen finns det också anledning erinra om att det vid flera tillfällen förekommit direkta överläggningar mellan representanter för regeringen och arbetsmarknadens organisationer om den ekonomiska politiken och, under senare år, särskilt om skatterna. Skälet härför är att skattesystemets utformning har direkt betydelse för vad de anställda får ut av en löneuppgörelse. Historiskt sett har riksdagens makt över beskattningen, mer än någon annan befogenhet, varit den som givit riksdagen dess inflytande i statslivet. – (s 82)

Inget finns här om "Harpunds-demokrati". Inget sägs om hur sedan länge skattefrågor vävts in i avtalsuppgörelser, som diskret sanktionerats av regeringen. Vidgas frågan om skatter sedan till att gälla den ekonomiska makten – vi har i snart ett decennium levt med en löntagarfondsdebatt – framstår rollbeskrivningen statsmakter/intresseorganisationer som närmast officiös. Kapitlet kunde gott ha fått expandera, eventuellt på bekostnad av det lika långa om valsystem.

Vi har under senare decennier haft en anmärkningsvärt omfattande statsvetenskaplig debatt, ofta förd på ett allmänt publikt plan och befruktad av en närmast svåröverskådlig mängd forskningsrapporter. Till bokens absoluta förtjänster hör att den koncentrerat redovisar en rad debattområden. Boken är, bortsett från organisationskapitlet, föredömligt problemorienterad och därmed mycket användbar i de mest skiftande undervisningssammanhang.

Första upplagan av en lärobok brukar normalt lida av barnsjukdomar i form av udda slarvfel och onyanserade påståenden. Den svenska folkstyrelsen lider inte av detta i någon påtaglig grad. Misstroendeförklaringen införs omväxlande 1970 och 1971 (s 168, 170, 173). Att relatera "gerrymandering" uteslutande till "en kalifornisk odla" (s 144) är att i onödan reducera guvernör Gerry's herostratiska ryktbarhet. Att säga att före sekelskiftet riksdagsmännens "ställningstaganden till olika frågor grundades på debatten i kamrarna" (s 124, jfr 161) är mer än en tillspetsning. Det visar t ex P-E Backs fallstu-

die om Sammanslutningarnas roll i politiken 1870–1910.

Den svenska folkstyrelsen är skriven på ett föredömligt enkelt språk. Framställningen är resonerande på ett sätt som annars syns förbehållet anglo-sachsisk litteratur. En nackdel har kanske följt på detta. Distinkta definitioner på för boken centrala begrepp som makt, politik, demokrati, parti saknas.

Studenterna tycker i sina kursvärderingar oftast att Den svenska folkstyrelsen är lättläst och givande. En del kritiska röster klagat över att boken är besvärlig vid tentamensinläsning. Med det menar de förmodligen att boken inte marscherar kompendieartat i ett-två-tre-takt. Det gör den dessbättre inte och häri ligger kanske dess främsta förtjänst. Ett övermått av fakta, som förutsätts ha ett värde i sig, är ofta en svår belastning för läromedel i samhälls- och statskunskap. Data får skymma analysen. Den svenska folkstyrelsen inbjuder till ett meningsfullt studium av ämnet.

Jan Ringdahl

SÖREN HOLMBERG: *Svenska väljare*. Stockholm: Liberförlag 1981.

HENRY VALEN: *Valg og politikk*. Oslo: NKS-Forlaget 1981.

Vælgerforskning er en relativt ung videnskab. Den bandede sig vej ind i det akademiske samfund med Paul Lazarsfeld og hans medarbejders studie fra 1944, *The People's Choice*. Skønt Lazarsfeld selv var østrigsk emigrant, er vælgerforskningen blevet et skoleeksempel på den behaviorisme i samfundsforskningen, der udviklede sig i USA i årene efter den anden verdenskrig og efterhånden bredte sig til Europa.

Med bogen om Eisenhower-valgene, *The American Voter* (1960), af Angus Campbell og hans medarbejdere ved University of Michigan, nåede den unge vælgerforskning den form, som stadig anses for den ideelle, med de landsomfattende interviewundersøgelser der spænder over flere valg. Ser man bort fra nogle engelske undersøgelser i 1950'erne og den norske Stavangerundersøgelse fra 1957, som resulterede i Daniel Katz's og Henry Valens *Political Parties in Norway* (1964), var det Michigan-metoden, der fra 1960 slog igennem i Europa, og Norge og Sverige var her blandt de første til at transplantere de amerikanske spørgsmål og analyser til andre politiske systemer.

Både Henry Valens, *Valg og politikk*, og Sören Holmbergs, *Svenska väljare* rider solidt videre på denne bølge. Det er omfattende rapporter på hver godt 400 sider,

dækket med talmæssige illustrationer, metode-overvejelser og teoretiske betragtninger. Alt holdes i en nøgtern stil, som ikke røber forfatterens egne politiske synspunkter og ikke bevæger sig ud over, hvad der kan underbygges med data. Begge bøgerne har det særlige autoritative præg, den nådesløse præcision og, hvor talene ikke er ganske sikre, de ufravigelige forbehold, der gør dem immune over for enhver tvivl, og på forhånd placerer en kritisk anmelder i dilettantens rolle. De synes at rumme de bedste svar på alle de spørgsmål, der med rimelighed kan stilles til sådanne undersøgelser. De er sikret en plads som klassikere allerede fra deres publikation.

Den paradigmatisk virkning af Michigan-undersøgelserne genkendes uden vanskelighed i begge bøgerne. Vælgerens sociale baggrund, deres holdning til politiske spørgsmål, deres opfattelse af partierne og deres ideologiske fornemmelser er faktorer som alle ses at udøve en selvstændig påvirkning på den enkeltes partivalg, parti-bytte og politiske aktivitet. Det fælles forbillede gør de to sæt af resultater højt sammenlignelige, yderligere fremmet af inter-nordisk samarbejde og gensidig påvirkning med hensyn til konkrete interviewspørgsmål og bredere problemstillinger.

Og dog er bøgerne ret forskellige. Hvor Valen tegner et bredt billede af det norske samfunds historie og geografi, og dets sociale og kulturelle konflikter, tager Holmberg direkte fat på partivalget ved at redegøre for 1979-valgets resultat. Han afstår fra at kæde vælgerens adfærd sammen med hele den økonomiske og sociale udvikling, men borer dybt i vælgerens bevidst. Kapitlerne om perceptionen af partier, politiske ledere og socialklasser, og den sammenfattende analyse i bogens slutning, er så udtømmende en analyse, som nogensinde er foretaget af et valg.

Pudsige detaljer træder frem, når man sammenligner parallelle problemstillinger hos de to forfattere. Begge gør omhyggeligt rede for, at forskydningen mellem partierne kan deles op i tilgang og afgang i vælgerkorpset, vandringer til og fra sofavælgergruppen, samt direkte skift mellem partierne. Men denne enkle demografiske model tilskrives i Valens bog (p 331) Butler og Stokes, *Political Change in Britain* (1969), mens Holmberg tilskriver den (p 28) landsmanden Bo Særlvik, hvis artikel herom da også kom ud allerede i 1964 i nærværende tidsskrift. I vælgerforskningen flyder der meget fælles-gods rundt som er af temmelig uklar oprindelse, men som enhver frit kan bruge.

Uanset at Holmberg har villet skrive en bog om det aktuelle valg, mens Valen har villet skrive om de historiske konfliktlinjer, havner de to forfattere snart i de samme problemstillinger: den tiltagende ustabilitet og tendens til partiskift; tegnene på voksende ideologisk

indhold og *issue voting* i vælgerkorpset; muligheden for en politisk splittelse af de traditionelle klasser; den svigtende tilknytning og tillid til partier og politisk ledelse; højredrejningen i politiske holdninger, dels også kommer til udtryk i de konservative partiers succes i 1970'erne; den nye "grønne" dimension i de politiske holdninger, og dens relation til den gamle "røde" dimension.

Valen lægger i indledningen særlig vægt på to af disse tendenser: "1) Sterkt økende bevægelser i vælgerskaren, og 2) En klar svingning i konservativ retning, med svekkelse af de socialistiske partierne og sterk fremgang for Høyre" (p 11). Holmberg begynder et andet sted, nemlig med forklaringerne. Han siger, at spørgsmålet om, hvorfor vælgerne stemmer som de gør, er blevet besvaret på tre måder: opfattelsen af partierne, meningerne i "sakfrågor", og de socio-økonomiske faktorer. Han ender med en model, der medtager elementer fra alle tre forklaringer;

Men tonvikten ligger på de politiska faktorerna. En analysmodell presenteras där väljarnas partival förklaras i termer av hur de uppfattar partiernas ståndpunkter i olika sakfrågor, hur de bedömer partiernas politik i frågorna och vilka egna åsikter de har (p 20).

Og de to forfattere afslutter deres bøger helt konsekvent ud fra hver sin synsvinkel, Valen med nogle refleksioner over 1980'ernes politiske adfærd og Holmberg med en advarsel mod at undervurdere vælgerne. Således nærmer Valen sig i sin videnskabelige holdning til historikeren, Holmberg til laboratorieforskeren. Men uanset de forskellige udgangspunkter og slutpunkter kommer de to forfattere undervejs til at beskæftige sig med næsten enslydende problemer. Hvorfor? Dels på grund af det fælles paradigme, men dels også fordi deres materiale er af samme art, interviewsvar spredt over en femten-tyveårig periode fra to nabolande. Med sin egen automatik genererer dette materiale nogle vigtige tidsserier, som påtvinger sig forskerens opmærksomhed. Lad os se på nogle af de to forfatters resultater i dette perspektiv.

1. Den politiske splittelse af klasserne

De socialistiske partier har i begge lande mistet deres dominerende position i arbejderklassen. I Norge gik Arbeiderpartiet og venstrefløjens tilsammen tilbage fra 76 pct i 1965 til 60 pct i 1979 blandt arbejderne, samtidig med at disse partier fik godt 30 pct af middelklassens stemmer både i 1965 og 1979. Forskellen mellem arbejderne og middelklassen på dette punkt, den såkaldte *class voting*, faldt fra 44 til 29 pct (Valen, p 131). I Sverige faldt klasseforskellen i socialistiske partivalg fra 55 pct i 1960 til 40 pct i 1970, men i 1970'erne er den

faldet meget lidt, nemlig til 37 pct i 1979 (Holmberg, p 312). På de følgende sider viser Holmberg, at kvinders større erhvervsfrekvens er en faktor i denne classesplittelse, fordi kvinderne i mindre grad end mændene begynder at stemme socialistisk, når de træder ind i en underordnet arbejdsstilling; men også for mænd betyder den større sociale mobilitet, at klasseforskellene svækkes, fordi de i vidt omfang trækker opvækstmiljøets politiske orientering med over til deres nuværende position.

Om så klasseudligningen i partivalget er gået i stå i Sverige i løbet af 1970'erne, fordi også den sociale mobilitet og kvinders erhvervsarbejde er stagneret, er en spændende mulighed, som ikke helt afklares, men som passende kan være ledende hypoteser for fremtidig forskning. Denne strukturelle sammenhæng kan jo forstyrres ved det enkelte valg, fordi f.eks. det svenske socialdemokrati kan have specielle spørgsmål, der appellerer til arbejderne. Hvad man måske kan savne hos både Valen og Holmberg, her som andre steder i deres bøger, er et større fokus på meningsdannelse og proces. Hvilke medier de forskellige befolkningsgrupper følger med i, og hvilke sagsspørgsmål de diskuterer kunne være en ledetråd til at forstå klasseudligningen såvel som dens opbør.

2. Ideologisering og højredrejning

Både i Norge og Sverige synes virkningen af politiske meningskonflikter på partivalget at være vokset. At påvise en så generelt formuleret tese er dog en yderst kompliceret sag. For Norge kan Valen således konkludere (p 237), at der samtidig med de øgede udsving ved valgene optræder nye stridsspørgsmål i 1970'erne, først EF-spørgsmålet og derefter miljø- og ressourceproblemerne. Det kompenseres dog ikke af nogen aftagende interesse for de gamle venstre-højre spørgsmål, og heller ikke for de moralsk-religiøse problemer, som ved de sidste valg har manifesteret sig stærkt i abortspørgsmålet. De centrifugale kræfter i det norske partisystem synes at have fået et højere omdrejningstal, og nye motiver til at skifte fra parti til parti er kommet oven i de gamle. En lille oplysning, som næsten drukner i denne rigdom af stof, fortæller om, at færre vælgere placerer sig på midten af en venstre-højre akse, nemlig 32 pct i 1979 mod 36 pct i 1977 og 38 pct i 1973 (p 233).

Holmberg angiver summarisk en stigning i korrelationen mellem partivalget og svarene til centrale politiske spørgsmål, om statskontrol med erhvervslivet og om de sociale udgifter, fra 1964 til 1979 (p 272). I det mindste på disse venstre-højre spørgsmål er der sket en polarisering, selv om den ikke har været jævn – således var 1968-valget mere polariseret end 1970- og 1973-valgene. Hvad med de øvrige dimensioner? Her præsenterer be-

gge forfatterne en faktoranalyse af et større antal holdninger til stridsspørgsmål. Der vises flere fælles træk. Den første faktor er i begge lande kontrollen over erhvervslivet. Den forklarer omkring 16 pct af variansen i svarmønstret i Norge og 18 pct i Sverige (Valen, p 246–249, Holmberg, p 261–264). Den næste faktor har noget at gøre med energi og miljø, omend den af naturlige grunde antager forskellige former i de to lande, kernekraft i Sverige og olie i Norge. Denne faktor svarer for 13 pct af variansen i Sverige, og 6 pct i Norge. Det går altså hurtigt ned ad bakke med forklaringskraften i det norske materiale, måske fordi Valen har dobbelt så mange spørgsmål med som Holmberg. Navnlig må det undre, at den højt besungne norske religiøst-moralsk-kulturelle dimension kun reducerer variansen med omkring 3 pct. På grundlag af disse holdningsspørgsmål tager det sig ud, som om det snarere er svensk end norsk politisk kultur, der spalter sig langs flere uafhængige konfliktlinjer.

Til gengæld tegner højredrejningen sig klart i det norske materiale. Henry Valen viser (p 382), at opinionen i Norge vedrørende statskontrol og storkapitalens magt er svinget markant til højre mellem 1969 og 1977. Det synes i grunden tilstrækkeligt til at forklare Høyres hurtige fremgang og senere regeringsovertagelse. Et sving af samme dimensioner forekommer ikke i de svenske data, selv om Sören Homberg kan vise (p 250), at stemningen er gået mod højre fra 1968 og frem til sidste del af 1970'erne.

3. Partierne's krise

Et problem som har stået i centrum af den sidste tiårs debat inden for valgforskningen, er nedgangen i loyalitet mod partierne og den voksende mistillid til politiske autoriteter. Disse holdninger sættes ofte i forbindelse med de voksende partikift og forskydninger ved valgene samt tendensen til aktioner og anden ukonventionel politisk adfærd. Hvad har vores forfattere at sige herom?

I den norske undersøgelse forbinder Valen tillid til partierne med spørgsmålet, om vælgerne føler sig repræsenteret af deres parti og erkender en forskel mellem dette og andre partier på vigtige sagsspørgsmål. På dette punkt frembringer han nogle interessante og originale resultater, som for eksempel at tilhængere af majoritetssynspunkter inden for partiet viser større tillid end minoriteten, og at tilliden er mindre på parties fløje end i centrum af partiet (kap 14).

Holmberg benytter de traditionelle Michigan-indikatorer, partiidentifikation og et index for syn på politikere. Han viser (p 180), at omfanget af partiidentifikation er faldet temmelig støt, og (p 164) at mistilliden til partier og politikere er vokset betragteligt mellem 1968 og 1979.

Til trods for, at Valen og Holmberg har en ganske forskellig opfattelse af, hvad vælgerne tilknytning til partisystemet egentlig indebærer, er de enige om, at såvel årsagerne til denne tilknytning som konsekvenserne af, at tilknytningen er faldende, er så godt som umulig at bestemme. En ny vælgertype træder frem, uden illusioner om partisystemet, uden nogen stærk solidaritet mod sin klasse, men selvbevidst og velinformeret. Men vi ved ikke ganske, hvor han (eller hun) kommer fra, og hvad han (hun) vil bestemme sig for i det næste årti.

De to bøger, Henry Valen og Sören Holmberg her har lagt frem, hører til det ypperste inden for vælgerforskningen. Netop fordi de nærmer sig det perfekte inden for de rammer, som paradigmet foreskriver, kan vi se disse rammer tegne sig klart. Vi vil måske i fremtiden se disse rammer blive sprængt, se den klassiske periode blive afløst af en kritisk periode. Vælgerforskningen synes at være for domineret af for mange sideløbende forklaringer, at være for multikausal. Den har vanskeligheder med at finde forbindelsen til de økonomiske, sociale og kulturelle strømninger, der kan mærkes i det omgivende samfund. Og den har problemer med at demonstrere de mikro-processer, hvorigennem meningsdannelsen foregår, og som kun i grove træk sætter sig spor i masseinterviewene. Men den har trods sin unge alder formået at rejse et imponerende bygningsværk af begreber, analyser og forskningsresultater. Valens og Holmbergs bøger repræsenterer denne tradition på bedste vis.

Ole Borre

SVEN LINDEROTH: *Från konkurrens till monopol. En studie av lokal politisk och ekonomisk journalistik*. Lund: Dialog 1981

Betydelsen av konkurrens eller brist på konkurrens inom dagstidningsmarknaden har varit föremål för en rad undersökningar och omfattande debatt under 1970-talet. Till denna debatt har Sven Linderoth lämnat ett vetenskapligt bidrag genom sin avhandling "Från konkurrens till monopol. En studie av lokal politisk och ekonomisk journalistik."

I sin forskning har Linderoth utgått från frågan "Vad händer, om något händer, med en tidnings lokala politiska och ekonomiska innehåll när tidningens situation ändras från konkurrens till monopol?" (s 9). Den undersökning som genomförs avser förhållandena i Kristianstad under perioden 1949–1976. Fram till 1954 fanns det tre tidningar på orten. Två av dessa var borgerliga och en

socialdemokratisk. Från 1958 utkom endast Kristianstads-Bladet (Lib). Som jämförelseort används Karlskrona där det under den aktuella perioden hela tiden fanns konkurrens mellan de relativt jämnstora tidningarna Blekinge Läns Tidning och Sydöstra Sveriges Dagblad.

Låt mig först konstatera att Linderoths forskningsupp- gift har en klar forskningsrelevans. Den bygger vidare på en forskningstradition där man både i avhandlingar och statliga pressutredningar har sökt belysa näraliggande frågeställningar.

Linderoths ambition är att söka klarlägga de innehålls- ligen effekterna av övergång från konkurrens till mono- pol på den lokala tidningsmarknaden. Bakom det uttalade intresset för de innehållsigen effekterna ligger en före- ställning om tidningarnas roll i det lokala politiska och ekonomiska systemet (s 33). Som utgångspunkt tar för- fattaren Eastons systemmodell och ser tidningarna som ". . . filter, grindvakter, mellan de lokala politiska och ekonomiska systemen och läsarna" (s 35). Även om det är outtalat i avhandlingen så framstår tidningsinnehål- lets betydelse för den politiska opinionsbildningen och beslutsfattandet på lokal nivå som det grundläggande motivet för undersökningen.

Den undersökningsuppläggning som Linderoth valt in- nehåller flera intressanta inslag. Kombinationen av in- nehålls-, enkät- och intervjudata har visserligen använts i andra sammanhang inom pressforskningen (ex inom projektet "Pressens funktioner" i samband med 1972 års pressutredning), men den faktiska utvecklingen på tid- ningsmarknaden har gjort det möjligt för Linderoth att i ett jämförande perspektiv studera förhållandena under konkurrens respektive avsaknad av konkurrens på ut- givningsorten. Undersökningarna har fått karaktär av pilotstudier och resultaten blir i vissa avseenden unika och vägledande för framtida forskning. Författarens egen journalistiska bakgrund har uppenbart varit en tillgång vid beskrivningen av det redaktionella arbetet och av regler och normer inom tidningen som ett socialt system.

När det gäller att kartlägga den lokala politiska och ekonomiska journalistiken väljer författaren att studera ". . . två av de lokala systemens återgivning" (min kurs) i de undersökta tidningarna, nämligen det lokala politiska systemet och det lokala ekonomiska systemet" (s 33). Den bild av förhållandena inom de två nämnda systemen som framträder i tidningarna antas grunda sig på en ambition hos tidningen att påverka såväl de olika syste- men som läsarna. Systemen har å sin sida ambitionen att påverka tidningen eller åtminstone dess innehåll, dvs dess återgivning av ett system. För författaren blir det av

störst intresse att närmare studera problemet ur tidning- ens synvinkel.

Som en förklaring till varför återgivningen av det loka- la politiska respektive ekonomiska systemet får vissa karakteristika för Linderoth fram tidningarnas priorite- ring vad gäller tre typer av mål – politiska, ekonomiska respektive journalistiska. "Det ekonomiska målet leder mot en tidning som i sitt innehåll vänder sig till en så stor läsekrets som möjligt. Detta bör leda till en avpartipoli- tiserad tidning. . . . kritik och kontroversiella ämnen skall hållas tillbaka. . . . annonsörerna får inte stötas bort. Det politiska målet motverkar delvis det ekono- miska målet. . . . bindningen till en viss grupp. . . . bör slå igenom även i vilka grupper som kommer fram i det lokala ekonomiska materialet samt vilka grupper som kritiserar och vilka som stöds. Det journalistiska målet pekar mot en breddning av såväl det lokala politiska som det lokala ekonomiska materialet. . . . en jämnare för- delning av bevakningen. . . . ökning av kritik och minsk- ning av stöd" (s 51–52).

Begreppet "partipolitisering", "öppenhet" (mot oli- ka intressegrupper i samhället), och "granskning och kontroll" används därefter av författaren vid formulere- ringen av de tre påståenden kring vilka han bygger upp sin resultatredovisning. "I jämförelse med tidningar som behållit konkurrens är Kristianstads-Bladet: 1. Mer av- partipolitiserat i det lokala politiska materialet. 2. Mer öppet i det lokala ekonomiska materialet. 3. Mer benä- get att utöva kontroll- och granskningsfunktionerna i såväl det lokala politiska som det lokala ekonomiska materialet" (s 53–54).

Huvudresultatet i Linderoths avhandling är att de som läser en monopoltidning inte får en lika "partitrogen" bild av den lokala politiken som de som läser en konkur- renstidning. Under valkampanjer framträder dock tid- ningens partipolitiska sympatier tydligt oavsett om tid- ningen har konkurrens eller ej. "Den ofta framförda åsikten att dagstidningarna håller på att avpartipolitise- ras bekräftas således i undersökningarna, men detta fenomen gäller inte enbart monopoltidningar, även om dessa hunnit något längre överlag" (s 189). Författaren konstaterar också att en monopoltidning inte är vare sig "öppnare" eller mer inriktad mot "granskning och kon- troll" än en tidning som arbetar under konkurrensför- hållanden.

Orsaken till detta förhållande anser sig Linderoth främst finna i betydelsen av det ekonomiska målet. "Det ekonomiska målet har större effekter på det lokala poli- tiska materialet än på det lokala ekonomiska materi- alet" (s 190). "Tidningen blir i monopolställning försik- tig och passiv för att inte motverka möjligheterna att uppnå det ekonomiska målet" (s 189). Författaren av-

slutar sin sammanfattning med ett konstatera att "det journalistiska målet inte har någon större betydelse för innehållets förändring" (s 190). Journalisternas medvetenhet om och vilja att förverkliga det journalistiska målet anses inte vara större på monopoltidningar än på konkurrenstidningar. De blir osäkra och otillfredsställda i avsaknad av "... det facit som en konkurrent utgör ..." (s 189).

Linderoths slutsatser är i sammanfattningen skrivna på ett sätt som ger läsaren ett intryck av vetenskaplig säkerhet. De ligger ofta på ett generellt plan och spänner över vida problemområden. Författaren motiverar sitt tillvägagångssätt på följande sätt. "En studie av fem (tre) tidningar på två utgivningsorter är inte tillräckligt underlag för att man ska kunna dra säkra slutsatser om lokalpressens utveckling på monopolorter i allmänhet. Men samtidigt finns det inte någon mer omfattande studie av det lokala politiska och ekonomiska innehållet i svenska landsortstidningar" (s 188). Det sistnämnda är sant endast om man tillägger att informationen skall gälla över lång tid och i konkurrens respektive monopol-situationer. Trots detta tillägg och flera andra som skulle vara möjliga att göra så känner jag mig som noggrann läsare av Linderoths avhandling långt ifrån övertygad om att de undersökningar som där redovisas verkligen kan utgöra underlag för denna typ av relativt långtgående slutsatser.

Bortsett från att kritik kan riktas mot författaren för en på flera punkter, bl a vad gäller det omfattande tabellmaterialet, otillfredsställande resultatpresentation så måste huvudkritiken riktas mot den bristfälliga diskussionen kring den av författaren använda analysmodellen.

Det brukar visserligen anses som något av ett gesällprov för statsvetare världen över att i något sammanhang använda Eastons systemanalytiska modell, men det räcker inte i denna ritual att tala om att man känner till modellen. Man måste också redovisa och utförligt diskutera konsekvenserna av de avgränsningar man inför. Detta gäller inte bara i samband med att man presenterar sin föreställningsram utan också när man drar slutsatser från sina undersökningsresultat. På dessa punkter brister Linderoths avhandling betänkligt. Jag skall här begränsa mig till att ge några exempel på dessa brister och kommentera de konsekvenser som de får för tolkningen av resultaten.

Författaren inleder med att isolera "den lokala nivån" och därigenom "det lokala politiska systemet" samt "det lokala ekonomiska systemet". Huvudobjektet för undersökningarna "... Lokaltidningen ingår som en del i de olika lokala systemen" (s 33). Avgränsningen mot den regionala respektive nationella nivån kommenteras

ej trots att det för författaren måste varit uppenbart att en dagstidning på den lokala nivån är, om än i varierande utsträckning, beroende av aktörer och förhållanden på de högre nivåerna. Ekonomiskt kan det exemplifieras med dagens presstöd. Redan i inledningsfasen av Linderoths undersökning träffar man emellertid på en av presstödet föregångare nämligen stödet till högerpressen. När detta stöd avvecklades i början av 1950-talet lades ett stort antal tidningar ned, bland dem Kristianstads Läns Tidning vilken ingår i undersökningen. Ett annat sådant relationsmönster som berör flera nivåer är annonsmarknaden.

När det gäller det partipolitiska området finns också betydelsefulla relationer mellan nivåerna exempelvis inom A-pressen, den liberala pressen, den moderata pressen och centerpressen. Att detta berett författaren bekymmer vid tolkningen av resultaten framgår på flera ställen: "Vilka är det då som får kritik i det lokala ekonomiska materialet? Ja, en avsevärd del av kritiken riktas mot aktörer som ligger utanför det lokala ekonomiska system som tidningen ingår i" (s 167).

"Det lokala politiska systemet" skiljs också ut från "det lokala ekonomiska systemet" utan att läsaren, annat än i en kortfattad not, uppmärksammas på att detta kan vara förenat med vissa problem. Hur tidningen egentligen förhåller sig till – påverkas av – det lokala politiska respektive ekonomiska systemet liksom hur den är organiserad, vilka ekonomiska och personella resurser den disponerar över vid olika tidpunkter, etc diskuteras inte heller av författaren. Genom att inte systematiskt studera de sistnämnda områdena har författaren redan från början allvarligt försvagat sin analys av vad som egentligen legat till grund för tidningarnas agerande under olika tidsperioder och konkurrensförhållanden.

Den innehållsanalytiska undersökningen koncentreras till tidningarnas återgivande av det lokala politiska respektive ekonomiska systemet. Genom att karakterisera innehållet i dessa avseenden skulle man kunna uttala sig om vilka mål som låg bakom tidningens agerande. Jag håller med om att detta är *en* möjlig väg att gå, men jag är inte tillfredsställd med Linderoths knapphändiga resonemang kring hur undersökningsmaterialet samlas in respektive hur det skall tolkas.

Eftersom författaren har att studera en 27-årsperiod så är det självklart att han måste göra ett urval av alla tillgängliga tidningsexemplar. När det gäller det lokala politiska systemet bestämmer han sig för att endast studera en vecka i samband med kommunalvalen år 1950, -54, -58, -66, samt 1976. Dessutom ingår material från en vecka ett respektive ett halvt år före varje valvecka. Detta torde ge ett någorlunda tillfredsställande underlag för analysen av det politiska systemet. När det gäller det

lokala ekonomiska systemet förekommer emellertid inte motsvarande urval av "aktiva perioder" (s 78). Betydelsen av detta urvalsförfarande diskuterar författaren inte någonstans i avhandlingen. Rimligen borde det gå att få fram ett antal särskilt aktiva perioder inom det lokala ekonomiska systemet så att denna del av analysen hade fått ett bättre underlag. Att här hävda politikens primat kan inte anses tillräckligt.

Den ovan nämnda dominansen av det lokala politiska systemet går, medvetet eller omedvetet, igen även i en del andra resonemang i anknytning till författarens föreställningsram. I en uppställning över "Tidningsmålets betydelse för det redaktionella innehållet" (s 52) gör författaren ingen skillnad mellan det politiska och ekonomiska systemet. Påståendet att tidningens politiska mål skulle generellt vara negativt korrelerat med dess intresse för granskning och kontroll verkar märkligt i åtminstone två avseenden.

En socialdemokratisk tidning i en borgerligt styrd kommun kan mot bakgrund av vad som framkommit i andra undersökningar knappast förmodas 'ligga lågt' i sin granskning och kontroll av den kommunala politiken och beslutsfattarna. Motsvarande kan antas gälla för en borgerlig tidning i en socialdemokratiskt styrd kommun. I sin framställning går författaren inte heller in på vad man kan anta om tidningens granskande och kontrollerande funktion på det ekonomiska området. I det för Linderoths undersökningar tillgängliga materialet finns underlag för en analys där dessa problem kunnat beaktas.

I anslutning till detta resonemang kan också konstateras att författaren gör sin analys av tidningarnas återgivning av de lokala systemen utan att ta reda på hur de egentligen såg ut. Vad som hände i kommunerna under den studerade tidsperioden, t ex vilka politiska partier som fanns och vilka som dominerade, näringslivets och den offentliga förvaltningens förändrade struktur och omfattning etc, dvs, 'verkligheten' tas inte i beaktande vid analysen. Linderoth nöjer sig med att konstatera att "Undersökningen gäller en relativt lång period, 27 år, och tidningarna och deras innehåll har påverkats av allmänna yttre förändringar. Näringslivet förändras t ex genom att jordbruket får mindre betydelse. Dessa yttre förändringar antas verka med samma effekt på alla tidningarna. Regionala skillnader kan dock tänkas förekomma. Metodiskt har jag försökt kompensera för de

allmänna faktorernas inverkan genom att välja två tidningssituationer i samma del av landet för undersökningen" (s 52).

Att tidningar i Kristianstad och Karlskrona påverkas på samma sätt oavsett vilken typ av förändring det är som inträffar framstår som ett förvånansvärt okritiskt antagande. Det bör rimligen finnas en rad "allmänna yttre faktorer" som påverkat olika tidningar, dvs med olika partipolitisk, näringsekonomisk, regional, etc förankring, på olika sätt. För en statsvetare kunde det exempelvis varit naturligt att inte bara säga att det lokala politiska systemet är speciellt aktivt när det är kommunalval utan att också följa upp analysen med hur det gick i valet, dvs vilka förändringar som inträffar i den politiska verklighet som tidningarna skall återge. En kontroll visar att det förekommit åtskilliga maktväxlingar mellan socialdemokrater och borgerliga i de två kommunerna under de studerade 27 åren.

På motsvarande sätt hade författaren lätt kunnat pröva tidningarnas återgivna bilder av det lokala ekonomiska systemet mot kommunernas och länsstyrelsernas näringsstatistik, med uppgifter om organisatoriska förändringar som inträffat i samband med förändringar i kommunindelningen, samt den kommunala administrations expansion och ökade specialisering.

Sven Linderoth har genom sina undersökningar samlat in, bearbetat och på ett lättläst sätt presenterat en stor mängd intressant information om tidningarnas verksamhet under respektive i avsaknad av konkurrens på utgivningsorten. Slutintrycket av avhandlingen domineras emellertid av de ovan exemplifierade bristerna i författarens diskussion av föreställningsramen och konsekvenserna för analysen av de avgränsningar som gjorts. Slutligen kan man inte undgå att ställa sig undrande inför att Linderoth så okritiskt accepterar att tolka sina resultat utifrån perspektivet att det är tidningarnas egna mål som är avgörande för hur deras återgivande av omvärlden ser ut. Tidningen är ju, också enligt författaren själv, en del i såväl det politiska som ekonomiska systemet på lokal nivå och därmed beroende av förändringar som inträffar inom dessa system – åtminstone om man följer Eastons systemanalytiska modell.

Rutger Lindahl

Litteraturnotiser

Folkrepresentationer, olika slag

Legislative Studies Quarterly heter en tidskrift, som parlamentsforskare och partiforskare bör uppmärksamma, i den mån de inte redan har gjort det. Tidskriften ges ut av The Comparative Legislative Research Center vid University of Iowa. Ett av de senaste häftena (Vol VII, Number 2, May 1982) rymmer ett antal papers, som ursprungligen lades fram vid en Conference on the History of Parliaments vid Emory University, Atlanta. Gästredaktör för detta specialhäfte har varit professor *John Bell Henneman*, University of Iowa.

Henneman inleder häftet med en översikt av olika studier i parlamentshistoria. Bland anglosachsiska forskare är William Stubbs den verkliga klassikern på området. Hans bok *The Constitutional History of England* började komma ut 1873 och upplevde åtskilliga upplagor:

Few twentieth-century critics would deny that Stubbs was an able scholar who deserves to be ranked with the greatest English historians, but "to him, as to any nineteenth-century Englishman, parliament stood for democracy, and its representative element was its essential feature". Our great debt to Stubbs' scholarship may be obscured by the exasperating way in which his view of Parliament has survived persistently in textbooks, influencing the ways in which both students and teachers think about early parliamentary bodies.

What we might today call the "Stubbsian" approach to medieval assemblies was denounced by Lousse and the corporatists as *parlamentarisme*. During the 1940s, their books and articles stressed the *état corporatif* in which the driving force was the formation of orders of society. They noted that such bodies as towns, artisans, merchants, knights, and nobles, began to acquire a common consciousness during the Middle Ages, first banding together through oaths to form sworn associations, then becoming distinctive corporate bodies with traditions, privileges, and a collective identity. For the corporatists, these social groups, each of which had a functional role in the social hierarchy, became a force to be reckoned with, and the *assemblées d'états* were the forums in which they articulated their interests before the sovereign.

Vid sidan av den "parlamentaristiska" och den "korporatistiska" approachen finns det en tredje variant, fortsätter Henneman:

In addition to the corporatist criticism of Stubbsian parliamentarism, still another approach to medieval assemblies emerged independently in America during the 1940s under the influence of Gaines Post, who brought the training of a historian to the study of Roman and canon law in a way that was, at that time, entirely original. Post's ideas soon attracted the attention of specialists. Their full impact, however, followed the collection of his articles into a single volume (Post, 1964) which coincided with the scholarly maturity of some of his students at Wisconsin and the emergence of a younger generation of able medieval historians.

Post called attention to the writings of medieval legists in the twelfth and thirteenth centuries and suggested the ways in which their legal doctrines of representation, necessity, and consent affected assemblies summoned by medieval European rulers. There is little doubt that by 1300 a growing number of government officials studied, interpreted, and wrote about those principles of Roman and canon law that might enable rulers to make assemblies serve their purposes more effectively.

Henneman sammanfattar sina synpunkter på de tre approacherna så här:

The parliamentarist, corporatist, and Roman-canonical approaches to medieval assemblies need not be mutually exclusive, nor should we reduce them to rigid stereotypes. All three points of view have found a home in the ICHRPI (International Commission for the History of Representative and Parliamentary Institutions). Post and Lousse have been long-time members of the Commission, along with scholars of more "Stubbsian" inclinations. Frequent scholarly exchanges have permitted historians to draw upon all three traditions, and others as well. In recent years, for instance, an interdisciplinary approach has become more common, as historians make increasing use of the insights and models of other social sciences.

I häftet finns det också ett bidrag om Sverige av professor *Michael F Metcalf*, University of Minnesota, Chal-

lenges to Economic Orthodoxy And Parliamentary Sovereignty In 18th Century Sweden. De "utmaningar", som Metcalf diskuterar, var knutna till två kända namn, Anders Nordencrantz och Carl Fredrik Scheffer:

The mercantilist orthodoxy and the doctrine of the infallibility of the estates were met by important challenges from two different directions during the decade between 1755 and 1765. Given the continued censorship of the press, however, this first decade of challenges must be traced largely through the public and private writings of two predominant representatives whose influence was to blossom forth clearly in the period 1765–1772, namely Anders Bachmansson Nordencrantz, a leading member of the Cap party, and Baron Carl Fredrik Scheffer, a member of the Hat-dominated council of the realm, or government. Both men were influenced by the writings of the physiocrats, and both could support Scheffer's admonition from the late 1750s that the Swedes, "who are at present the most free people in the world, not become, through an ironic contradiction, the only ones who retain regimentation in [their] industry and in [their] commerce" (Lagerroth, 1915, p. 507).

When it came to constitutional matters, however, Nordencrantz and Scheffer parted company. While both found fault with specific misuses of power by the estates, and while both assigned much of the blame to the unrestrained power of those estates, their analyses of the problem and their prescriptions for remedying the situation diverged tremendously. Frustrated by his experience as a member of the council of the realm – and thus as part of the executive branch of government – Baron Scheffer embraced the concept of a strict division and balance of powers that had been articulated so recently by Montesquieu. During the first half of the 1760s, Scheffer became the foremost Swedish spokesman for that concept, advocating that the power of the monarch be enhanced – and that of the estates be checked – by granting sole administrative power to the king, making the council of the realm a purely advisory body, and granting sole legislative power to the estates (Metcalf, 1977b, p. 28; Jägerskiöld, 1943, pp. 154–157). His was a monarchist's solution to the problem, and it was in close cooperation with the royal court that Scheffer worked for this goal with greater or lesser commitment until it was actually realized – in a modified version – through Gustav III's coup d'état in 1772.

Nordencrantz däremot angrep censuren och byråkratin, närmast från fysiokratiska utgångspunkter. Han ville avskaffa ständsriksdagen och ersätta den med ett enkammarssystem.

Nordencrantz' kamp mot censuren fullföljdes av Anders Chydenius – med 1766 års tryckfrihetsförordning som resultat. Det skulle dröja ytterligare etthundra år, innan ständsriksdagen avskaffades och drygt tvåhundra år, innan ett enkammarssystem infördes.

Torbjörn Vallinder

Referenser

Jägerskiöld (1943), *Hovet och författningsfrågan 1760–1766*. Uppsala: Almqvist & Wiksell

Lagerroth (1915), *Frihetstidens författning*. Stockholm: Bonniers

Metcalf (1977 b), *Russia, England and Swedish Party Politics 1762–1766*. Stockholm: Almqvist & Wiksell International

Nordisk Forskerkurs 1983: Bruk av rasjonalitetsmodeller ("økonomiske" modeller) i studiet av politikk ("Public Choice Theory")

Formål og innhold

Kursets formål er å gi en innføring i bruk av rasjonalitetsmodeller ("økonomiske" modeller) i studiet av politikk (på engelsk brukes ofte uttrykket "Public Choice Theory"). Forutsetningen om rasjonalitet vil bli behandlet, videre spørsmålet om hvilke kombinasjoner av øskelige egenskaper en institusjon eller prosedyre kan – eller ikke kan – ha. Kurset vil spesielt ta for seg problemer eller dilemmaer som rasjonelle aktører vil stå overfor i ulike situasjonstyper, samt de samlede virkninger av aktørenes handlinger. Strategiske overveielser vil stå sentralt. Kurset behandler grunnproblemer i demokratisk teori; voteringer og valg; partikonkurranse, regjeringsspolitikk og opposisjonsspolitikk; forhandling-er; og hierarkiske systemer (budsjettering). Kurset er lagt opp med tanke på statsvitere og økonomer – og så vel forskerrekutter (forskarstuderande) som etablerte forskere.

Kurssted

Institutt for statsvitenskap, Universitetet i Oslo.

Tidspunkt

8–19 august 1983.

Kursledelse

Professor Knut Midgaard, Institutt for statsvitenskap, Universitetet i Oslo, Boks 1097, Blindern, Oslo 3; FK Bo Larsson, Nationalekonomiska institutionen, Lunds universitet, Box 5137, S-220 05 Lund; docent Axel Hadenius, Statsvetenskapliga institutionen, Uppsala universitet. Box 514, S-751 20 Uppsala.

Påmeldingsfrist

30 april 1983.

Opplysninger

Kursledelsen, samt førsteamanuensis Arild Underdal, Institutt for statsvitenskap, Universitetet i Oslo, Boks 1097, Blindern, Oslo 3; og førsteamanuensis Aanund Hylland, Sosialøkonomisk institutt, Universitet i Oslo, Boks 1095, Blindern, Oslo 3. Påmelding sendes til professor Knut Midgaard; se adresse ovenfor.

Medarbetare i StvT

Professor *Nils Stjernquist* är rektor vid Lunds universitet

Jörgen Westerstål presenteras på s 213 ff

Otto Nordenskiöld är f d radiochef

Leif Lewin är professor i statskunskap i Uppsala och *Henry Valen* i Oslo

Erik Allardt är professor i sociologi i Helsingfors, *Knut Midgaard* och *Hans F Petersson* professorer i statskunskap i Oslo respektive Lund

Bengt Alexanderson är fil dr, *Bo Gustafsson* och *Bjarne Nørretranders* professorer i Uppsala respektive Köpenhamn

Pär-Erik Back är professor i statskunskap i Umeå och *Olof Ruin* i Stockholm

Fil dr *Conny Johannesson* arbetar vid Statsvetenskapliga institutionen i Växjö

Lowe Hedman är docent i sociologi i Uppsala

Jan Ringdahl är lektor vid Strömbergsskolan i Lund

Ole Borre är professor i statskunskap i Århus

Rutger Lindahl är docent i statskunskap i Göteborg

Till redaktionen insända skrifter

Dag Anckar m fl, Partier, ideologier, väljare. Åbo akademi forskningsinstitut

T. Cars-P. Danowsky, Pressen inför rätta. Norstedts

Hans De Geer, Job Studies and Industrial Relations, A&W International

Jan af Geijerstam m fl, Historia i Norden. Esselte Studium

Kjell Goldman, Stormåktspolitik och kulturklimat. Studentlitteratur

Torbjörn Granström, Elförsörjningen. Liber

Joachim Israel, Alienation och byråkratisering. AWE/Gebers

Max Jakobson, Den finländska paradoxen. Norstedts

Gösta Johannesson, Lunds universitets historia. II. 1710-1789. Liber

Sverker Jonsson, Pressen, reklamen och konkurrensen 1935-1978. Ekon.-historiska inst., Göteborg

Konsten att få orden lönsamma. Bokförlaget Patro

Konsten att trycka och kopiera lönsamt. D:o

John Logue, Socialism and Abundance. Akademisk Forlag, Köpenhamn

T. Nilstun, G. Hermerén m fl, Utvärderingsforskning 2-3, Studentlitteratur

J W F Sundberg, Högskattesamhället. Institutet för offentlig och internationell rätt

Folmer Wisti, ed, Nordic Democracy. Det Danske Selskab

Prenumerera på Statsvetenskaplig Tidskrift för år 1983!

Ordinarie abonnenter – sätt in 75 kr på postgiro nr 27 95 65–6

Studentabbonenter – tag kontakt med tidskriftens ombud vid de statsvetenskapliga instituti-
onerna.

Åberopa alltid abonnentnumret i samband med abonnemang, distribution eller adressförändring
(numret finns angivet på adresslappen på kuvertet).